

พระบรมราชโองบายคานการปกครองที่เกี่ยวกับการสร้างควมมั่นคงภายในพระราชอาณาจักร
ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๑๑)

สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
สุขุมวิท ๑๑ ถนนสุขุมวิท กรุงเทพมหานคร โทร. ๓๑๒๑๖๘. ๓๑๑๕๐๕๑

ปริญญาบัตร

ของ

บัณฑิต อินทรชัยศรี

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต

ตุลาคม ๒๕๒๑

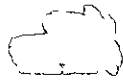
14 ก.ย. 2522

พระบรมราชโองบายคานการปกครองที่เกี่ยวกับการสร้างความมั่นคงภายในพระราชอาณาจักร
ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๑๑)

บทคัดย่อ

ของ
บัณฑิต อินทรชัยศรี

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาค้นคว้า
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต
ตุลาคม ๒๕๒๑

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นการค้นคว้าเกี่ยวกับพระบรมราชาโบายด้านการปกครองที่เกี่ยวกับการสร้างความเป็นเอกภาพในพระราชอาณาจักร ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๙๘-๒๔๖๑) ผู้ใช้วิธีวิเคราะห์ขั้นต้นจากหลุมศพแห่งชาติ และถกเถียงเจตนาแห่งชาติ จากการศึกษาพบว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้พระบรมราชาโบายด้านการปกครอง เพื่อเสริมสร้างความเป็นเอกภาพภายในพระราชอาณาจักรที่สำคัญสองประการคือ

ประการแรกได้แก่การเสริมสร้างความเป็นเอกภาพภายในราชอาณาจักร ซึ่งเป็นการสร้างทัศนคติที่ดีต่อรัฐ ฉะนั้นจึงต้องควบคุมจักรกลต่างๆของรัฐที่เกี่ยวข้องกับราษฎร โดยตรง เช่น ขุนนาง เพื่อไม่ให้ใช้อำนาจเกินขอบเขต ขณะเดียวกันก็ได้เป็นที่พึ่งแก่ราษฎรได้ สำหรับองค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเอง ก็ทรงเข้าใกล้ชิดกับราษฎรยิ่งขึ้น เช่น การทรงเปิดโอกาสให้ราษฎรได้ถวายฎีกาอย่างกว้างขวางกว่าแต่ก่อน การเสด็จประพาสหัวเมืองต่างๆ ประการที่สองได้แก่การป้องกันมิให้เกิดกรณีพิพาทกับต่างประเทศ เพราะเมื่อไทยพ่ายแพ้สัญญาฉบับประเทศตะวันตกแล้ว คนในชาติภาคีและคนในบังคับมีสิทธิสภาพนอกอาณาเขตตามพันธะแห่งสนธิสัญญา อันเป็นเหตุให้กฎหมายไทยควบคุมดูแลคนต่างชาตินได้ไม่หมด การแก้ปัญหาคาบประเกินหลังนี้ ได้แก้ความพยายามที่จะมีแจ้งแก่ประชาชนและขุนนางของไทย ให้เข้าใจในแนวทางการปฏิบัติปฏิบัติที่คนเหล่านั้น เชื่อป้องกันและขจัดปัญหาต่างๆอันอาจเกิดขึ้น แต่ในขณะเดียวกันก็ต้องคำนึงถึงผลประโยชน์ของฝ่ายไทยด้วย ดังนั้นเมื่อเกิดปัญหาขึ้นก็พยายามแก้ไขปัญหานั้นโดยการประนีประนอม ป้องกันมิให้ปัญหานั้นเกิดบานปลายกว้างขวางออกไป ทั้งนี้เพื่อหลีกเลี่ยงกรณีพิพาทขึ้นรุนแรง ทั้งนี้ประเทศไทยยังคงอยู่

ดังนั้นพระบรมราชาโบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่เกี่ยวกับการสร้างความเป็นเอกภาพภายในพระราชอาณาจักร จึงเกิดประโยชน์สองด้านคือ เป็นการสร้างความเข้มแข็งให้กับตนเองอย่างหนึ่ง และอีกอย่างหนึ่งเป็นการรักษาเอกราชและความปลอดภัยแห่งรัฐ

KING MONGKUT'S ADMINISTRATIVE POLICY RELATING
TO INTERNAL SECURITY (B.E.2394-2411)

AN ABSTRACT

BY

BUNDIT INTARACHAISRI

Presented in partial fulfillment of the requirements
for the Master of Education degree
at Srinakharinwirot University
October 1978

1

This thesis is a study of the administration and internal policy of King Rama IV (B.E. 2394-2411) dealing in particular with the maintenance of national stability. Primary sources are taken from the National Library and the Division of the National Archive. The study reveals two important internal policies.

First, he promoted good living and justice in his kingdom. The best way by which to achieve the aim was to control the nobleman, so that they might not abuse this power and authority. The king also made himself more familiar with the people by providing them with more opportunities to offer him petitions, for instance and by spending more of his time visiting the various provinces.

Second, in order to protect the kingdom from the international disputes which might result from extraterritoriality made by the west at that time, he tried his best to promote and foster mutual understanding among the peoples. In case of an international dispute, compromise or diplomacy should be employed instead of force.

In brief, through these policies the king achieved twofold benefits : the national stability as well as independence and security of the kingdom.

คณะกรรมการที่ปรึกษาประจำตัวนิสิต ได้พิจารณาปฏิญานิพนธ์ฉบับนี้แล้ว เห็น
สมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิตของมหาวิท-
ยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

วราภรณ์ รุ่งเรืองศรี ประธาน
กรรมการ

ประกาศคุณูปการ

ปริญญาโทพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงด้วยดี เนื่องจากผู้เขียนได้รับความกรุณาให้คำแนะนำ และการช่วยเหลืออย่างดียิ่งตลอดเวลาจากอาจารย์คุณวรุณบุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และ อาจารย์วุฒิชัย มูลศิลป์ ซึ่งผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

ขอกราบขอบพระคุณ คุณพ่อคุณแม่ซึ่งคอยให้กำลังใจ และขอขอบคุณ คุณวรารักษ์ อินทรชัยศรี อาจารย์เฉลา เอี่ยมชั้นทอง อาจารย์สมศักดิ์ ปะจะเนย์ ซึ่งมีส่วนช่วยให้ ปริญญาโทพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติ เจ้าหน้าที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เจ้าหน้าที่ สถาบันไทยคดีศึกษา เจ้าหน้าที่กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ เจ้าหน้าที่หอสมุด วชิรญาณ ซึ่งช่วยอำนวยความสะดวกในการศึกษาค้นคว้าเอกสารชั้นต้น ไว้ ณ ที่นี้ด้วย

นัตติตา อินทรชัยศรี

สารบัญ

บทที่

หน้า

บทที่	หน้า
บทที่ ๑	๑
ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า	๓
ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า	๓
ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า	๔
ข้อสมมุติฐานในการศึกษาค้นคว้า	๔
วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า	๔
แหล่งที่ศึกษาค้นคว้า	๔
๑ การสร้างความมั่นคงภายในพระราชอาณาจักรก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	๗
ความขัดแย้งภายใน	๘
การแย่งชิงอำนาจเหนือราชบัลลังก์บางครั้ง	๘
ความขัดแย้งระหว่างหัวเมืองและเมืองหลวง	๑๑
ความสำคัญของหัวเมืองฝ่ายเหนือ	๑๔
ผลกระทบจากอาณาจักรอื่น	๑๘
อาณาจักรข้างเคียงของไทย	๑๘
ความยุ่งยากและกรณีพิพาทเนื่องจากการเข้ามามีอิทธิพลของชาติในยุโรปบางชาติ	๒๑
๒ ปัญหาที่มีผลกระทบต่อความมั่นคงภายในพระราชอาณาจักรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	๒๕
ปัญหาที่เกิดขึ้นภายในพระราชอาณาจักร	๓๔
การเปลี่ยนแปลงพระบรมราโชบายบางอย่างของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	๓๔
การทำสัญญากับประเทศทางตะวันตก	๓๗
ปัญหาที่เกิดขึ้นจากภายนอกราชอาณาจักร	๕๒

บทที่	หน้า
อังกฤษคุกคามพม่า	๕๒
ฝรั่งเศสคุกคามเวียดนาม	๕๔
๓ พระบรมราชาไชยบาลในการควบคุมขุนนาง	๕๗
ความสำคัญของขุนนาง	๕๗
การแต่งตั้งขุนนาง	๕๘
หน้าที่ของเจ้าเมือง	๖๖
✓ ความจำเป็นที่ต้องควบคุมขุนนาง	๖๗
การทำสัญญากับประเทศตะวันตก	๖๘
การเปิดให้มีการซื้อขายฝิ่น	๖๘
พระบรมราชาไชยบาลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวบางประการ ขุนนางใช้อำนาจเกินขอบเขต	๖๘
ขุนนางเข้าไปมีบทบาทด้านเศรษฐกิจ	๗๓
ขุนนางให้ความคุ้มครองและช่วยเหลือแก่คนที่มีควาณฝัก	๗๗
✗ การควบคุมบทบาทของขุนนาง	๗๘
การเปลี่ยนแปลงระเบียบการฎีกาใหม่	๗๘
การส่งขุนนางจากกรุงเทพฯ ออกไปชำระเป็นครั้งคราว	๘๐
การเสด็จประพาสหัวเมือง	๘๑
การย้าย ถอดถอน และสับเปลี่ยนตำแหน่งขุนนาง	๘๔
การแบ่งเขตเมืองให้แน่นอน	๘๕
✗ การควบคุมการออกไปหัวเมืองของขุนนาง พระบรมวงศานุวงศ์	๘๖
ห้ามคนที่สูบฝิ่นเข้ารับราชการ	๘๘
๔ กฎหมายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	๘๙
กฎหมายไทยก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	๘๙
ความจำเป็นในการปรับปรุงกฎหมายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า- เจ้าอยู่หัว	๙๒

	ปรับปรุงกฎหมาย ก้าวให้เป็นธรรมและเน้นในสิทธิมนุษยชนมากขึ้น	๕๒
	การเปลี่ยนแปลงในด้านการค้าขาย	๕๔
	การสร้างทัศนคติใหม่ให้แก่ราษฎร	๕๗
	ลักษณะสำคัญของกฎหมายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ...	๑๐๒
๕	พระบรมราโชบายที่เกี่ยวกับการควบคุมคนต่างประเทศในราชอาณาจักร	๑๐๔
	คนจีน	๑๑๐
	คนจีนในไทยก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	๑๑๐
	คนจีนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	๑๑๔
	บทบาทของคนจีนในค้านต่างๆที่ทำให้ทางการไทยจำเป็นต้องควบคุม	๑๑๖
	การควบคุมคนจีน	๑๒๕
	คนในบังคับต่างประเทศ	๑๓๐
	บทบาทสำคัญของชาวต่างประเทศที่มีผลต่อความมั่นคงภายในของไทย	๑๓๑
	นโยบายการควบคุมคนต่างประเทศและคนในบังคับ	๑๓๗
๖	พระบรมราโชบายในการควบคุมหัวเมืองประเทศราช	๑๔๔
	นโยบายทั่วไปในการควบคุมหัวเมืองประเทศราช	๑๔๔
	หัวเมืองประเทศราชลานนา	๑๕๐
	สภาพโดยทั่วไปของหัวเมืองประเทศราชลานนา	๑๕๐
	เหตุการณ์ต่างๆที่มีผลสะท้อนต่อนโยบายการปกครองหัวเมืองประเทศราช ลานนาของไทย	๑๕๒
	หัวเมืองประเทศราชมลายู	๑๖๘
	การปกครองหัวเมืองประเทศราชมลายู	๑๖๘
	ความสนใจของอังกฤษในแหลมมลายู	๑๗๑
	อังกฤษระดมยิงเมืองตรังกานู	๑๗๕
	การเสียดินแดนเขมรส่วนนอกให้แก่ฝรั่งเศส	๑๘๑
	สภาพและความเป็นมาของเขมร	๑๘๑

บทที่	หน้า
สาเหตุที่นำไปสู่การเสียดินแดนเขมร	๑๘๕
การเสียดินแดนเขมรส่วนนอก	๑๙๒
๓ บทสรุป	๒๐๘
บรรณานุกรม	๒๐๗
ภาคผนวก	๒๒๘

บทนำ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๑๑) นโยบายของไทยเปลี่ยนแปลงไป ทั้งนโยบายภายในและนโยบายการต่างประเทศ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องเปิดประเทศ ติดต่อกับประเทศทางตะวันตกอย่างจริงจัง รวมทั้งการยอมรับอารยธรรมบางอย่างจากประเทศทางตะวันตกด้วย จะเห็นได้จากพระราชพิธีราชาภิเษก ซึ่งชาวยุโรปก็ได้มีส่วนร่วมในพระราชพิธีด้วย นอกจากนี้พระองค์ยังทรงร่วมเสวน้ำพระพิพัฒน์สัตยาร่วมกับขุนนางข้าราชการ^๒ อันเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่า ค่านิยมด้านการปกครองเปลี่ยนแปลงไป

สงครามระหว่างอังกฤษ-พม่า ครั้งที่ ๒ ซึ่งเริ่มขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๙๔ ทำให้ไทยรู้สึกว่าจะไม่ปลอดภัย หัวเมืองทางตะวันตกได้รับหน้าที่ให้สอดส่องเกี่ยวกับสถานการณ์ในพม่าเสมอ^๓ ในขณะเดียวกันการกระทำของโจรสลัด ก็รุนแรงยิ่งขึ้นตามหัวเมืองชายฝั่งทะเลของไทย และเข้าปล้นเมืองสงขลาในปี พ.ศ. ๒๓๙๔ จับเอาหลวงอนุรักษเบศร์กรมการเมืองสงขลาไปเรียกค่าไถ่ เรือของโจรสลัดลอยลำอยู่ในทะเลสาบสงขลา ทำให้ราษฎรแตกตื่นไปหลบซ่อนในป่า ต่อมาจึงโปรดเกล้าฯ ให้ก่อเรือรบขึ้นเพื่อขจัดปัญหาโจรสลัด^๕ และรวมลาดตระเวนกับเรือรบอังกฤษเป็นบางครั้ง

การทำสัญญาทางพระราชไมตรีและค้าขายกับอังกฤษในปี พ.ศ. ๒๓๙๕ เป็นสิ่งกระตุ้นที่สำคัญ ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงนโยบายด้านการปกครองและเศรษฐกิจของไทย เพราะนอกจากอังกฤษแล้ว ยังมีประเทศ อเมริกา ฝรั่งเศส โปรตุเกส เดนมาร์ก รัสเซีย เข้ามาทำสัญญาในทำนองเดียวกันกับอังกฤษ ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาและยุ่งยากในการที่ไทยจะปฏิบัติให้เป็นไปตามสัญญา

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ความทรงจำ หน้า ๑๒๒

^๒ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ เล่ม ๒ หน้า ๑๓๘-๑๓๙

^๓ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๓๘ จ.ศ. ๑๒๑๓ ตอบรับใบออกเมืองอุทัยธานี เรื่องไปสืบราชการเมืองเบาะค่าเดิม ๕ มิถุนายน ๒๓๙๔

^๔ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๓๐ จ.ศ. ๑๒๑๓ พวกโจรสลัดปล้นเมืองสงขลา ๒๖ เมษายน ๒๓๙๔

^๕ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๗๐ จ.ศ. ๑๒๑๕ เกณฑ์หัวเมืองปากใต้ตอกขึ้นลาดตระเวน ๔ กันยายน ๒๓๙๕

เพราะต้องคำนึงถึงกฎหมายของหลายประเทศ อันเนื่องมาจากสิทธิสภาพนอกอาณาเขต (Extra Territoriality) ของชาวต่างประเทศและคนในบังคับที่พึงมีตามสัญญา จากผลของสัญญาข้อนี้ ทำให้ไทยต้องปรับปรุงกฎหมายให้เหมาะสม รัดกุม และง่ายในการปฏิบัติยิ่งขึ้น^๒ รวมถึงการปักปันพรมแดนกับประเทศข้างเคียง เพื่อหลีกเลี่ยงข้อยกต่าง ๆ ที่พึงจะมีตามมา

ปัญหาที่สำคัญต่อการปกครองอย่างหนึ่งก็คือ ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ เพราะเปิดให้มีการประมุขภาวี่อากรต่าง ๆ มากมาย รวมไปถึงเงินซึ่งเคยเป็นสินค้าของห้ามขาย ขณะเดียวกันการอพยพเข้ามาของชนต่างชาติ โดยเฉพาะคนจีนก็มีจำนวนมากจนถึงปีละกว่าหมื่นคน^๓ ซึ่งมีส่วนเป็นปัญหาต่อการปกครองของไทยด้วย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นนักปกครองที่เทียบพูนด้วยพระปรีชาสามารถในการแก้ปัญหาดัง ๆ โดยเฉพาะการตรากฎหมายขึ้นควบคุม ให้ความเกื้อขาด ประนีประนอมตามแต่กรณี แมว่าในรัชสมัยของพระองค์จะไม่มี การเปลี่ยนแปลงองค์การทางการปกครองไปจากเดิมก็ตาม แต่การที่พระองค์มีโอกาสดูองค์ไปในที่ต่าง ๆ ขณะทรงผนวช ทำให้พระองค์เข้าใจปัญหาการปกครองต่าง ๆ และพยายามแก้ปัญหานั้นๆ ตลอดรัชสมัย

^๑พระยาภักดีสถานไมตรี เอกสารเกี่ยวกับการปรับปรุงข้อยกเว้นตามสัญญาว่าสนธิสัญญาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แปลโดย สำราญ กลียาณมิตร หน้า ๒๒

^๒ธานินทร์ กรัยวิเชียร การปฏิรูประบอบกฎหมายและการศาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปิยะบุตรราช ทิมพเนื่องในโอกาสครบรอบ ๑๐๐ ปี นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสวยราชย์ ๑ ตุลาคม ๒๕๑๑ หน้า ๘,

^๓ภาษาที่เกิดขึ้นใหม่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แก่ ภาษามือเบ็ดเตล็ดของกองทาม ๒ สิ่ง , ภาษาพริกไทย, ภาษาเกลือ, ภาษากะทะ, ภาษาถนนยาง, ภาษาไต ชัน, ภาษาพินู, ภาษาจ๊าก, ภาษาไม้ไผ่ขาว, ภาษาไม้ไผ่สีสุก, ภาษาไมรวก, ภาษาฝ้าย ป่อ, คราม, ภาษาเนื้อ ปลาแห้ง, ภาษาไม้ทอเรือ, ภาษาไม้ตุง, ภาษาน้ำตาลทราย, ภาษาน้ำตาลหม้อ, ภาษาเตาตาล, ภาษาปูน, อากร-เกวียน, อากรสนุกัสสร, อากรบอนเบียดไทย-จีน, อากรสาหมักเหล้า, อากรเรือจ้างทางโยง, ภาษาละคร, ภาษาเงิน

^๔พจนานุกรมแห่งชาติ กรมศิลปากร จกหมายเหตุการณ์รัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๘๖ จ.ก. ๑๒๑๗ ประกาศผูกบ่มข้อมือจีน ณ หัวเมือง ๗ กันยายน ๒๓๘๘

การเลือกศึกษาพระบรมราชาโบายด้านการปกครอง ที่เกี่ยวกับการสร้างความมั่นคงภายในพระราชอาณาจักร ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะเป็นช่วงที่ไทยเริ่มปรับปรุงประเทศตามแบบอย่างประเทศตะวันตกต่างๆ เพื่อรักษาความเป็นเอกราชของชาติ โดยเฉพาะด้านการปกครองนับว่าเป็นส่วนสำคัญมากที่สุด เพราะเปรียบเหมือนตัวจักรใหญ่ที่จะควบคุมด้านอื่นๆ เช่น ด้านเศรษฐกิจ สังคม การต่างประเทศ การที่ไทยทำสัญญากับประเทศตะวันตกในรัชสมัยนี้ ไม่เป็นสิ่งประกันไว้ว่าจะรอดพ้นจากการรุกรานหรือแทรกแซงจากประเทศตะวันตก ซึ่งนับว่าเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อสำคัญของหนึ่งในประวัติศาสตร์ไทย การที่ไทยสามารถรักษาความเป็นเอกราชมาได้ ก็เนื่องด้วยพระปรีชาสามารถของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นสำคัญ จึงเห็นว่าเป็นเรื่องที่น่าศึกษาค้นคว้ายิ่ง

ความมุ่งหมายในการศึกษากันกว่า

๑. เพื่อศึกษานโยบายด้านการปกครอง ที่เสริมสร้างความมั่นคงภายในพระราชอาณาจักร ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
๒. เพื่อศึกษาการปรับปรุงด้านการปกครอง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นยุคที่ไทยเริ่มปรับปรุงประเทศตามแบบอย่างประเทศตะวันตก
๓. เพื่อศึกษาพระบรมราชาโบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการสร้างความมั่นคงภายในพระราชอาณาจักร เพื่อรักษาความเป็นเอกราชของชาติ

ความสำคัญของการศึกษากันกว่า

๑. จะได้ทราบถึงปัญหาและการแก้ปัญหาด้านการปกครอง ในระยะที่ไทยเริ่มปรับปรุงประเทศตามแบบอย่างประเทศตะวันตก
๒. จะได้ทราบถึงความสำคัญด้านการปกครองที่ช่วยสร้างความมั่นคงภายใน เพื่อรักษาเอกราชแห่งชาติ ซึ่งในระยะนี้ประเทศข้างเคียงของไทย กำลังประสบปัญหาการแทรกแซงจากประเทศในยุโรป
๓. จะได้ทราบถึงพระปรีชาสามารถของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในฐานะที่เป็นนักปกครองที่สำคัญ
๔. จะนำไปใช้เป็นเอกสารประกอบการศึกษาในระดับมัธยมศึกษา ดุษฎีนิพนธ์ได้

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

๑. จะศึกษาค้นคว้าในด้านการบริหาร องค์การทางการปกครอง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
๒. จะศึกษาปัญหา วิธีการแก้ปัญหา อุปสรรคด้านการปกครอง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
๓. การศึกษากครั้งนี้จะศึกษาจากกฎหมาย ที่ทรงตราขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และการปฏิบัติตามกฎหมายนั้น เพราะกฎหมายเป็นตัวการกำหนดพฤติกรรมของคนในสังคม
๔. การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ จะเน้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เท่านั้น ส่วนเหตุการณ์ที่ต่อเนื่องและเกี่ยวข้อง จะศึกษาเพื่อให้ได้ความชัดเจนขึ้น

ข้อสมมุติฐานในการศึกษาค้นคว้า

๑. การสร้างความมั่นคงภายในราชอาณาจักร โดยเฉพาะด้านการปกครอง เป็นนโยบายที่สำคัญที่สุด ในช่วงที่ไทยเริ่มปรับปรุงประเทศตามแบบอย่างประเทศตะวันตก
๒. การที่ไทยสามารถรักษาความเป็นเอกราชของชาติมาได้ ขึ้นอยู่กับพระปรีชาสามารถของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นสำคัญ

วิธีดำเนินการ ในการศึกษาค้นคว้า

ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ จะศึกษาโดยใช้ข้อมูลที่เป็นเอกสารชั้นหนึ่ง (Primary Source) ให้มากที่สุด เพื่อให้ได้ข้อเท็จจริง และใช้เอกสารชั้นรอง (Secondary Source) ประกอบ โดยเสนอแบบวิเคราะห์ทางประวัติศาสตร์ (Historical Analysis) และใช้วิธีพรรณนาความ (Description)

แหล่งศึกษาค้นคว้าที่สำคัญ

๑. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ
๒. หอสมุดแห่งชาติ
๓. หอสมุดวชิรญาณ
๔. สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
๕. กองบรรณาสาร กระทรวงการต่างประเทศ
๖. หอสมุดมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร หอสมุดกลางจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ฯลฯ

เอกสารที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า

ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้จะใช้เอกสารคือ

๑. เอกสารชั้นต้น (Primary Source)

๑.๑ เอกสารชั้นต้นที่ยังไม่ได้พิมพ์

- หนังสือราชกิจจานุเบกษาในรัชกาลที่ ๕
- หนังสือจดหมายเหตุ
- ประกาศในรัชกาลที่ ๕
- ใบนอก สารตรา ที่มีไปมาระหว่างกรุงเทพฯและหัวเมือง

๑.๒ เอกสารชั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้ว

- ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๕
- กฎหมายตราสามดวง
- กฎหมายราชนารี
- พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
- พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา
- พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ - ๕

๒. เอกสารชั้นรอง (Secondary Source)

๒.๑ หนังสือทั่วไป

- เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ของ ชจร สุขพานิช
- ความทรงจำ ของ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
- ไทยรบพม่า ของ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
- สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ ๑๖๖ พรรษา ของ ธีรยุทธ สุทธิธรรม
- การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ ของ ลวอริช เวลส์
- กาลานี้ สมเกียรติคุณ และสุภา ภูมิจันทร์ แปล

๒.๒ ประเภทปริญญาโท

- ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหัวเมืองประเทศราชสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ของ ทวีศักดิ์ ไชยนิรมิ
- การบริหารภาชีอาณาจักรสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ของ สมคิด ศรีสิงห์
- บทบาทของชาวจีนค้าขายเครื่องเงิน สังกม พระนิเวศกรรมไทย รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๘ ของ มังคิลา เวียงระพี
- บทบาทและกิจการทหารเรือสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ของ นริศร์ กองเจริญ
- บทบาทของเสนาบดีระบอบขุนนางในการปกครองประเทศสยาม ของ ปิยนาด มุนนาก
- The Development of Siam Relations with Britian and France in the Reign of King Mongkut (1851-1866) oy Keon Sniwongs.
- State and Society in the Reign of Mongkut (1851-1868) by Constance M. Wilson

๗๓๗

สรุป

บรรณานุกรม

บทความพิเศษ

การสร้างความมั่นคงภายในพระราชอาณาจักร*
ก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การปกครองของไทยตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นต้นมา เป็นลักษณะการปกครองแบบกระจายอำนาจ จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระบรมโกศ โลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยา พระองค์ทรงจัดการบริหารหัวเมืองเสียใหม่ โดยจัดลำดับความสำคัญของเมืองเป็นเมือง เอก โท ทรี จัดความลำดับ ซึ่งเป็นการควบคุมหัวเมืองให้รัดกุมยิ่งขึ้น กล่าวคือเมืองหลวงจะควบคุมหัวเมืองสำคัญไว้ แล้วหัวเมืองใหญ่เหล่านั้นก็จะควบคุมหัวเมืองที่เล็กรองลงไปอีกทีหนึ่ง เท่ากับเน้นความสำคัญของเมืองหลวงให้มากขึ้น เมืองหลวงจึงเป็นศูนย์กลางของทุกๆด้าน อย่างไรก็ตาม การที่จะควบคุมหัวเมืองต่างๆให้อยู่ในพระราชอำนาจนั้น ก็ขึ้นอยู่กับพระปรีชาสามารถของพระมหากษัตริย์แต่ละองค์เป็นสำคัญ ในรัชสมัยใดที่องค์พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งพระปรีชาสามารถ ก็สามารถที่จะรวบอำนาจการปกครองเอาไว้ที่ศูนย์กลางได้มาก ตรงกันข้ามในรัชสมัยใดที่องค์พระมหากษัตริย์ไร้พระปรีชาสามารถ หรือไม่มีอำนาจพอเพียง หัวเมืองที่ไกลออกไปก็จะมีความเป็นอิสระมากขึ้น ในบางครั้งก็อาจถูกข้าศึกเข้าควบคุมหัวเมืองเหล่านั้น ในลักษณะเช่นนี้ย่อมเป็นผลกระทบตอความมั่นคงภายในอย่างยิ่ง เช่นสภาพของไทยก่อนเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ หัวเมืองฝ่ายเหนือของไทยต้องตกอยู่ใต้อำนาจของอาณาจักรพม่า ทั้งนี้เพราะเมืองหลวงเองก็ไม่สามารถให้ความคุ้มครองแก่หัวเมืองเหล่านั้นได้ ซึ่งก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ไทยต้องเสียกรุงแก่พม่า

การสร้างความมั่นคงภายในพระราชอาณาจักรก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บักรุ่งที่การป้องกันการรุกรานจากศัตรูภายนอกเป็นสำคัญ ทั้งนี้เพราะเมื่อเกิดสงครามแต่ละครั้ง ก็จะมีผลไปถึงภาวะความเป็นอยู่ของราษฎร เช่น ความอดอยาก การถูกกวาดต้อน

* ความมั่นคงภายในพระราชอาณาจักร หมายถึงการคงไว้ซึ่งสภาพของรัฐ มีอิสระในการดำเนินนโยบาย ปราศจากการถูกรุกราน และหมายรวมถึง ความรู้สึกปลอดภัย ความอยู่เย็นเป็นสุขของราษฎร

ไปเป็นเลยศึก หรือหลบหนีภัยสงครามไปอยู่ยังที่ปลอดภัยกว่าบ้านเมืองจะเข้าสู่ภาวะปกติก็อาจใช้เวลานาน ฉะนั้นเมืองหลวงจึงต้องมีความเข้มแข็งเสมอ จึงจะสามารถรักษาพระราชอาณาจักรเอาไว้ได้

ลักษณะของปัญหาที่มีผลกระทบต่อความมั่นคงภายในพระราชอาณาจักร จึงแยกได้คือ

๑. ความขัดแย้งภายใน

๑.๑ การแย่งชิงราชบัลลังก์บางครั้ง ตามประเพณีการปกครองของไทยสมัยโบราณ สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสถาบันสูงสุดในการปกครอง องค์พระมหากษัตริย์มีพระราชอำนาจในพระราชอาณาจักรเต็มที่ ฉะนั้นเมื่อองค์พระมหากษัตริย์ไม่มีความเข้มแข็งพอ ก็ย่อมจะเกิดปัญหาต่างๆ มากมาย เช่น การถูกรุกรานจากภายนอก กบฏภายใน ฯลฯ เป็นต้น ความเข้มแข็งขององค์พระมหากษัตริย์จึงมีความสัมพันธ์กับความมั่นคงภายในอย่างยิ่ง แต่ปัจจัยที่จะบั่นทอนความเข้มแข็งของสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างหนึ่งคือ การแย่งชิงราชบัลลังก์ ซึ่งมีมูลเหตุมาจากอย่าง ก็นี้

๑.๑.๑ ความเฝ้าร้ายขององค์พระมหากษัตริย์ ในกรณีที่องค์พระมหากษัตริย์ยังมีพระชนมพรรษาไม่ครบ ๒๐ ชัษษา จะต้องให้ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินทำหน้าที่ชั่วคราวประเทศ อำนาจอสูงสุดตกอยู่ที่ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน หากผู้สำเร็จราชการแผ่นดินเป็นผู้มักใหญ่ใฝ่สูงในอำนาจ ก็จะฉวยโอกาสแย่งชิงราชบัลลังก์ เช่น ในรัชสมัยพระยอศฟ้า ก็ถูกเจ้าแม่อยู่หัวศรีสุภาจันทร์คบคิดกับขุนรวงษาธิราช และก่อกบฏแย่งชิงราชบัลลังก์เสีย เพื่อแย่งราชบัลลังก์

๑.๑.๒ เกิดจากความไม่รักของภรรยา ตามกฎหมายเข็ยบาลได้กำหนดความสำคัญของพระบรมวงศานุวงศ์ ที่เกี่ยวข้องกับราชบัลลังก์ไว้ว่า

กำหนดพระราชกฤษฎีกาโดยการ พระราชกุมารพระราชนัดดา ฝ่ายพระราชกุมารเกิด ค่ายพระอัครมเหสี คือสมเด็จพระพุทธเจ้า อันเกิดค่ายแม่หัวเมือง เปนมหา- ดุปราช . เกิดค่ายลูกหลวงกินเมือง เอก เกิดค่ายหลานหลวงกินเมืองโท เกิดค่ายพระ-

สนมเป็นพระเยวราช

หนอสมเ็จพระพุทเจ้าโคกภิรม ๓ ชั้น พระมหาอุปราชาโคกภิรม ๒ ชั้น
พระเจ้าลูกเธออินเมืองมิกลิบบัวขาว พระลูกเธอ พระเยวราชอภิรมกลีบทองกั้นกั้นชิง
หุ้มผาดอง พระเยวราช ช้างตัวหนึ่ง บ้าค้ำหนึ่ง คน ๒๐ มากกว่านั้นเอาออกกินเจียด
แวนซ่า สมเ็จหนอพระพุทเจ้าจิ้งชี่พิพยานของ มหาอุปราชาชี่พิพยานนาก...

จากที่กล่าวขานเล่าจะเห็นว่า ตำแหน่งหนอพระพุทเจ้านั้นสำคัญกว่าตำแหน่งอุปราชา
แตกต่างพระอัยการนาพลเรือน ได้กล่าวถึงตำแหน่งพระอุปราชาเอาไว้ว่า "จึงพระบาทพระเจ้า-
อยู่หัว บิพระบรมราชดำรัสทรงเห็นเกล้าสั่งว่า สมเ็จพระอนุชาธิราชทรงศักดิ์กนิชา ๒๐๐๐๐
พระเจ้าลูกเธอศักดิ์กนิชา ๑๕๐๐๐ ลงพระอาญาจำคุกแต่ในกรม ถ้ากรมมีนา ๔๐๐๐๐ นา ๕๐๐๐๐
ได้เฉลิมพระราชมลเทียลเป็นเค็บหาอุปราชา คำรงศักดิ์ นา ๑๐๐๐๐๐ ลงอาญาประหารชีวิต ธิบ
ราชบาทเข้าเฝ้า บางกานลมิได้" ตำแหน่งอุปราชาที่กล่าวถึงในตอนหลังนี้ แตกต่างไปจากตำแหน่ง
พระมหาอุปราชาที่กล่าวถึงในตอนแรก สำหรับตำแหน่งพระมหาอุปราชาที่กล่าวถึงในตอนแรกนั้น ได้
มาตามลำดับความสำคัญของพระบพหาลี ส่วนตำแหน่งพระมหาอุปราชาที่กล่าวถึงในตอนหลัง เป็น
ตำแหน่งที่ได้มาโดยการสถาปนา ซึ่งอาจจะสถาปนาจากพระอนุชาธิราช พระเจ้าลูกเธอศักดิ์
และตำแหน่งพระมหาอุปราชาที่ทรงสถาปนาขึ้น บิศักดิ์กนิชาถึง ๑๐๐๐๐๐ ซึ่งก็เป็นศักดิ์กนิชาสูงสุด มพระ-
ราชดำนาจเป็นรองยศองค์พระมหาอัยการยี่เท่านั้น ตำแหน่งพระมหาอุปราชาที่ทรงสถาปนาขึ้นนั้นต่อมา
ภายหลัง เรียกกันทั่วไปว่ากรมพระราชวังบวร

ปัญหาการแย่งชิงราชบัลลังก์ระหว่างพระมหาอุปราชาและราชโอรสที่เห็นได้ชัดที่สุด ได้แก่
สงครามกลางเมืองที่เกิดขึ้นเมื่อสิ้นรัชสมัยพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากก่อนที่พระ-
เจ้าอยู่หัวท้ายสระจะสิ้นพระชนม์นั้น พระองค์ทรงมอบราชสมบัติแก่เจ้าฟ้าเอกทัศราชโอรส แต่กรม-
พระราชวังบวรไม่เห็นด้วย* และสนับสนุนให้เจ้าฟ้านเรนทรซึ่งผนวชอยู่ใ้ราชสมบัติ สงคราม

* ฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑ หน้า ๗๐

๒. หน้า ๒๑๕

* เดิมทรงพระนามว่าเจ้าฟ้าพร เป็นพระอนุชาธิราชในพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ ต่อมาได้รับ
การสถาปนาขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวร

ครั้งนี้ฝ่ายของกรมพระราชวังบวรไคร้อยู่รับทัพนะ กรมพระราชวังบวร จึงขึ้นครองราชสมบัติ ทรงพระนามว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ หลังจากพิธีราชาภิเษกแล้ว ก็โปรดให้แต่งตั้งขุนนางที่เคยช่วยเหลือพระองค์ ขึ้นดำรงตำแหน่งสำคัญๆ เช่น หลวงจำแสนยศเป็นเจ้าพระยาจักรี พระยาราชสงครามเป็นที่สมุหกลาโหม พระยาศ่านาญมริภักษ์ว่าที่โกษาธิบดี^๑ ซึ่งเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงลักษณะนี้ จะต้องมี การเปลี่ยนแปลงขุนนางซึ่งเป็นฐานอำนาจไปพร้อมๆกัน

ปัญหาการแย่งชิงราชบัลลังก์ไม่ว่าจะเกิดขึ้นในกรณีใดๆก็ตามที่กล่าวมาแล้ว ย่อมทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์ต้องอ่อนแอลงในช่วงเวลาหนึ่ง เพราะเมื่อมีอำนาจเห็นอราชบัลลังก์แล้ว ก็ต้องมาสร้างรากฐานแห่งพระราชอำนาจใหม่ ในช่วงนี้ย่อมเป็นโอกาสที่ข้าศึกจะเข้ารุกราน นอกจากนี้การแย่งอำนาจเห็นอราชบัลลังก์แต่ละครั้ง ก็จะมีผลสะท้อนมาถึงขุนนางด้วย เพราะขุนนางเองก็ต้องหาที่พึ่งพิง จึงจำเป็นต้องคัดสินใจเข้าร่วมกับฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง อันจะทำให้เกิดความแตกแยกภายในชาติ เพราะต่างฝ่ายต่างก็มุ่งที่จะเอาตัวรอด ผลที่ตามมาก็คือทำให้อาณาจักรอ่อนแอลง เช่น ภาวะก่อนเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง ขุนนางที่มีฝีมือและมีความสามารถหลายคน เช่น เจ้าพระยาอภัยราชา เจ้าพระยาอมราช ต้องออกบวชในทำนองหนีราชภัยพร้อมกับเจ้าฟ้าอุทุมพร เนื่องจากเป็นขุนนางที่เคยยกย่องและสนับสนุนเจ้าฟ้าอุทุมพรมาก่อน มีผลทำให้กรุงอ่อนแอและต้องเสียให้แก่พม่าในที่สุด^๒

สำหรับราษฎรเมื่อขุนนางต่างก็แตกแยกกันในปัญหาการแย่งชิงบัลลังก์ ก็ย่อมขาดที่พึ่งพิงในก้นความปลอดภัย กว่รป้องกันทรัพย์สิน การทำนาหากิน ความยุติธรรม ฯลฯ ก็อาจจะขาดขวัญและกำลังใจในการป้องกันประเทศด้วย พอมาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ใม่มีปัญหาการแย่งชิงราชบัลลังก์ ทั้งนี้เพราะปัญหาที่จะก่อให้เกิดความยุ่งยากหมดไป เช่น กรมพระราชวังบวรในรัชสมัยรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๓ ซึ่งเป็นผู้มีพระราชอำนาจรองจากองค์พระมหากษัตริย์ ก็สิ้นพระชนม์ก่อนองค์พระมหากษัตริย์ทั้งสิ้น ในเมื่อราชบัลลังก์ว่างลง คณะขุนนางก็มีบทบาทร่วมในการที่จะกราบทูล เชื้อพระวงศ์องค์ใดองค์หนึ่งขึ้นครองราชบัลลังก์ เช่น เมื่อสิ้นรัชสมัยรัชกาลที่ ๒ สิ้นรัชสมัยรัชกาลที่ ๓ เป็นต้น^๓

^๑ สมเด็จพระพนรัตน์ ล.ก. หน้า ๖๐๘

^๒ ล.ก. หน้า ๖๓๘

^๓ ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์ สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ ๒๓๒๕-๒๔๑๖ แปลโดย บ.ร.ว. ประกายทอง สิริสุข พรณี สรุบบัญชี หน้า ๑๓๘

๑.๒ ความขัดแย้งระหว่างหัวเมืองและเมืองหลวง ความขัดแย้งในลักษณะนี้จะเกิดขึ้นไม่บ่อยครั้งนัก ทั้งนี้เพราะองค์พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งขุนนางให้ไปปกครองหัวเมืองต่างๆด้วยพระองค์เอง ในกรณีหัวเมืองที่ไม่มีความสำคัญมากนัก พระมหากษัตริย์ก็จะทรงแต่งตั้งเจ้าเมืองนั้นๆ ตามคำปรึกษาหารือของขุนนางหรือทรงแต่งตั้งตามที่หัวเมืองนั้นๆ เสนอขึ้นมา ซึ่งก็ถือได้ว่าผู้ได้รับพระมหากรุณาธิคุณไปปกครองเหล่านั้น ได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยจากองค์พระมหากษัตริย์ และถือเป็นผู้ที่มีความรอบระอบคอบ

ลักษณะการปกครองหัวเมืองซึ่งแบ่งออกเป็นเมือง เอก โท ตรี จัตวา นั้น ความสำคัญของเมืองจะลดหลั่นกันลงมาตามลำดับ รวมทั้งยกของเจ้าเมืองก็ย่อมลดลงไปตามความสำคัญของเมืองด้วย กล่าวคือ เจ้าพระยาสำหรับเมืองเอก พระยาสำหรับเมืองโท พระสำหรับเมืองตรี สำหรับการปกครองหัวเมืองนั้น เจ้าเมืองต้องรับผิดชอบต่อเมืองหลวงในด้านต่างๆ เช่น ด้านภาษีอากร กำลังทหาร ราชการสงคราม เป็นต้น ส่วนการปกครองในเขตเมืองนั้น เจ้าเมืองหรือผู้ว่าราชการเมืองจะปกครองแบบกินเมือง ดังที่พบเค้จกรนพระยาคำรงราชานุภาพทรงอธิบายไว้ว่า

วิธีการปกครองที่เรียกว่ากินเมืองนี้ หลักเก๊ยคงบวแต่ถือว่าคุณเป็นเจ้าเมืองต้องหังธุรกิจของตน มาประจำทำงานป้องกันปราบเหิง ให้ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุขปราศจากอันตราย ราษฎรก็ต้องตอบแทนเจ้าเมืองด้วยการช่วยทำงานในบาง หรือแบ่งสิ่งของที่หามาหาได้ เช่น ข้าวสาร ปลา อาหาร เป็นต้น อันมีเหลือให้เป็ของกำนัล ช่วยอุปการะมิให้เจ้าเมืองต้องเป็นห่วงในการขาดเลี้ยงชีพ ราษฎรมากควยกันช่วยกันคนละ เล็กละน้อยเจ้าเมืองก็สุขสบาย รัฐบาลในราชธานีไม่ต้องเลี้ยงดู จึงในคำขรรบเนียบในการต่างๆที่ทำในหน้าที่ เป็นตัวเงินสำหรับใช้สอย กรบหารจึงเป็นผู้ช่วยเจ้าเมืองก็จะได้รับผลประโยชน์ในหน่องเค้ๆกัน เป็นลดลงมาตามศักดิ์...

จากลักษณะการปกครองดังกล่าว จะเห็นได้ว่าเป็นการปกครองแบบด้อยที่ด้อยอาศัยซึ่งกันและกัน เจ้าเมืองให้ความคุ้มครองแก่ราษฎรให้อยู่เย็นเป็นสุข ราษฎรก็แบ่งผลประโยชน์ของตน

^๑ สบเค้จกรนพระยาคำรงราชานุภาพ สภาพเมื่อแรกสถาปนากระทรวงมหาดไทย พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระยารามราชภักดิ์ (บ.ล. ด้วสีคี อิศรางกูร) ๗ พฤษภาคม ๒๕๑๘
หน้า ๓๒

ให้เป็นการตอบแทน

ปัญหาที่สำคัญอย่างหนึ่งเกี่ยวกับการรักษาความมั่นคงภายใน คือการซาดกำลังคน โดยเฉพาะเมื่อก่อนนั้นไทยเรายังไม่มีกองทหารประจำการ แต่ถือว่าชายทุกคนต้องทำหน้าที่ทหาร เมื่อเวลาเกิดสงคราม ฉะนั้นเมื่อหัวเมืองเกิดความขัดแย้งหรือเป็นกบฏต่อเมืองหลวง ย่อมเป็นการบั่นทอนกำลังของรัฐไทยน้อยลง นอกจากนี้แทนที่จะต้องใช้กำลังส่วนนั้นในการป้องกันประเทศ ก็ต้องเสียเวลาในการปราบปรามพวกเดียวกัน นอกจากนี้ถ้าเมืองที่เป็นกบฏนั้นไปร่วมมือกับศัตรู เมืองหลวงก็จะตกอยู่ในอันตรายยิ่งขึ้น การควบคุมหัวเมืองจึงจำเป็นต้องอยู่เสมอ

สำหรับการควบคุมเจ้าเมืองนั้น ตามกฎหมายลักษณะอาญาภบภูติศิก ใ้กระบุถึงหน้าที่สำคัญของเจ้าเมืองที่ทรงรับผิดชอบต่อเมืองหลวงอย่างชัดเจน การฝ่าฝืนมีโทษสถานหนักถึงประหารชีวิต ได้แก่

๑. ผู้ที่พยายามดลปลงพระชนม์ทุกกรณี
๒. ผู้ที่หนีไปนิยมนและสวามิภักดิ์ต่ออาณาจักรอื่น
๓. ผู้สมรู้ร่วมคิดกับการกบฏ ซึ่งหมายรวมถึงขุนนางที่ทรยศข่าวเกี่ยวกับการกบฏ

แต่ไม่ว่ากว่าขบวนการบั้งคมทูลให้ทรงทราบ

๔. เจ้าเมืองเดินทางไปหาหาสูกันโดยไม่แจ้งเข้ามายังเมืองหลวงให้ทราบ
๕. ไม่ยอมส่งเครื่องราชบรรณาการและต้นไม้เงินต้นไม้ทองคำมาบรกราบเราประ-

เพณี (ในกรณีหัวเมืองประเทศราช)

๖. ไม่ทูลสาธุตักในราชการสงครามและหนึ่ราชการสงครามเพื่อเอาตัวรอด^๑

แต่เนื่องจากความไกลจากเมืองหลวง หรือความโง่เขลาในการคมนาคม การสื่อสารจึงต้องมียกบัตรประจำเมืองสำหรับเมืองตรี ทั้งนี้เพื่อควบคุมสอดส่องและควบคุมให้เจ้าเมืองได้ปฏิบัติหน้าที่โดยเคร่งครัด ตำแหน่งยกบัตรเป็นตำแหน่งที่แต่งตั้งไปจากเมืองหลวงโดยตรง และยกบัตรต้องเดินทางเข้ามายังเมืองหลวงปีละสองครั้ง เพื่อรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยา คือในวันตรุษเดือนห้า และวันสารทเดือนสิบ ซึ่งก็เป็นการรายงานผลการปฏิบัติราชการในเวลาเดียวกัน^๒ ส่วนตัวของเจ้าเมืองนั้นจะเข้ามาเมืองหลวงเมื่อมีราชการสำคัญ เช่น การเปลี่ยนแผ่นดิน

^๑กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๕ หน้า ๓๓

^๒กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔ หน้า ๓๑

ใหม่ พระราชพิพิธวิธาภิเษก เป็นต้น รวมถึงการมีตราให้ลงมาเฝ้าที่เมืองหลวง

สำหรับการควบคุมขุนนางหรือเจ้าเมือง เพื่อให้ทำหน้าที่อย่างซื่อสัตย์ต่อเมืองหลวงนั้น นอกจากจะมีกฎหมายที่มีบทลงโทษอย่างรุนแรงแล้ว สิ่งสำคัญที่จะควบคุมเจ้าเมืองให้อยู่ในอำนาจของเมืองหลวงได้ตลอดก็คือ พระปรีชาสามารถขององค์พระมหากษัตริย์แต่ละองค์ และโดยเฉพาะที่เกิดความยุ่งยากขึ้นในเมืองหลวง หัวเมืองก็จะถูกละเลย แก่การที่หัวเมืองแต่ละเมืองมีกำลังน้อย จึงทำให้หัวเมืองต่างๆ ไม่กล้าแยกตัวออกไป ส่วนหัวเมืองที่สำคัญ เช่น นครศรีธรรมราช พิษณุโลก ซึ่งมีฐานะเป็นเมืองชั้นเอก ก็มีความผูกพันอยู่กับเมืองหลวงอย่างแน่นแฟ้น และหัวเมืองทั้งสองก็ยังควบคุมหัวเมืองเล็กอีกหลายเมือง ฉะนั้นเมื่อเมืองหลวงสามารถควบคุมเมืองใหญ่ได้ ก็ตัดปัญหาเรื่องหัวเมืองเล็กลงไปได้เช่นกัน

ความขัดแย้งระหว่างหัวเมืองและเมืองหลวงที่เห็นได้ชัด ได้แก่ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตอนต้นรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชา พระยายมราช (สังข์) เจ้าเมืองนครราชสีมา และพระยารามเดโชเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งได้รับการแต่งตั้งให้ไปดำรงตำแหน่งแต่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ไม่ยอมเข้าบาถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในราชพิธีราชาภิเษกสมเด็จพระเพทราชา หลังจากที่ทางกรุงสามารถปราบกบฏธรรมเดียรได้แล้ว ก็โปรดให้พระยาสิทธิราชเดโชยกกองทัพกำลังพล ๑๐๐๐๐ คนไปตีนครราชสีมา ซึ่งทางนครราชสีมาที่ต่อสู้เป็นสามารรถ แต่ก็ต้องพ่ายแพ้ต่อกองทัพกรุงในที่สุด จากนั้นกองทัพจากกรุงโดยการนำของพระยารามมังสัน ก็ยกกองทัพไปปราบเมืองนครศรีธรรมราช และต้องเสียเวลาในการปราบปรามไปไม่น้อยกว่านครราชสีมา^๑ จากการทำหัวเมืองทั้งสองก่อกบฏ จะเห็นว่าเกิดจากความมักใหญ่ใฝ่สูงของเจ้าเมืองประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งเป็นเพราะเจ้าเมืองทั้งสองยึดมั่นในองค์สมเด็จพระนารายณ์มหาราช และไม่เคารพในการสืบราชสมบัติของพระเพทราชา

ในภาวะหลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ หัวเมืองต่างๆ เช่น พิมาย พิษณุโลก นครศรีธรรมราช ต่างก็แยกตนเป็นอิสระ ทั้งนี้เพราะเจ้าเมืองต่างก็หวังในอำนาจด้วยกัน เพราะเมืองหลวงตกอยู่ในอำนาจของข้าศึกแล้ว แต่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีก็สามารถรวบรวมหัวเมืองเหล่านั้นเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ (โดยการไต่กำลัง) มาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น บัณฑิตหัวเมืองที่จะแยกตัวออกไปเป็นอิสระก็หมดไป เนื่องจากเมืองหลวงมีความเป็น

^๑ สมเด็จพระพนรัตน์ ล.ก. หน้า ๕๑๑-๕๒๒

ปีกแผ่นมันคงยิ่งขึ้น

๑.๓ ความสำคัญของหัวเมืองฝ่ายเหนือ * การแยกตัวออกเป็นเอกราชของอาณาจักรศรีอยุธยา ในปี พ.ศ. ๑๘๘๓ เป็นสิ่งหนึ่งที่ทำให้อาณาจักรสุโขทัยอ่อนแอยิ่งขึ้น เพราะถูกล้อมรอบด้วยอาณาจักรที่เข้มแข็งกว่า อันได้แก่อาณาจักรลานนาภาคเหนือ อาณาจักรศรีอยุธยาภาคเหนือใต้ ส่วนภาคเหนือตะวันตกที่ติดต่อกับพม่า นั้น แม้พม่าจะเกิดความอ่อนแอเนื่องจากสงครามมอญ-พม่า ซึ่งกินเวลาดัง ๔๐ ปี แต่สภาพทางภูมิศาสตร์ก็ไม่อำนวยให้อาณาจักรสุโขทัยขยายอำนาจไปทางทิศตะวันตกได้ และตามความจริงแล้วอาณาจักรสุโขทัยตอนปลายก็อ่อนแอเกินกว่าที่จะรุกรานอาณาจักรอื่นได้

กรุงศรีอยุธยามีสภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ได้เปรียบกรุงสุโขทัยมาก ทั้งทางด้านการศึกษา การติดต่อกับอาณาจักรข้างเคียง และการติดต่อกับอาณาจักรที่อยู่ไกลออกไป ต่อมาในปี พ.ศ. ๑๘๑๖ ในรัชสมัยพระบรมราชาธิราชที่ ๑ แห่งกรุงศรีอยุธยา กองทัพของกรุงศรีอยุธยาก็เริ่มรุกรานอาณาจักรสุโขทัย แต่ก็ไม่สามารถยึดอาณาจักรสุโขทัยได้ทั้งหมด คงยึดได้แต่ดินแดนรอบนอกของกรุงสุโขทัยที่ติดต่อกับอาณาจักรศรีอยุธยาเท่านั้น จนปี พ.ศ. ๑๘๖๑ อาณาจักรสุโขทัยก็ยอมอ่อนน้อมต่ออาณาจักรศรีอยุธยา จึงมีการเปลี่ยนแปลงขอบเขตการปกครองใหม่ คือ ดินแดนภาคเหนือของแม่น้ำปิง อันได้แก่ เชียงตุง ก่าแพงเพชร ยังอยู่ภายใต้การปกครองของราชวงศ์พระร่วง ส่วนดินแดนภาคเหนือของแม่น้ำปิงต้องขึ้นกับกรุงศรีอยุธยาโดยตรง

หลังจากที่สุโขทัยไว้ในอำนาจแล้ว กรุงศรีอยุธยาก็เริ่มรุกรานอาณาจักรลานนา ทั้งนี้เพราะอาณาจักรลานนามีอาณาเขตติดต่อกับหัวเมืองฝ่ายเหนือของไทย จึงมีบทบาทต่อหัวเมืองฝ่ายเหนือของไทยมาก ในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีของไทยสามารถตีเชียงใหม่ซึ่งเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรลานนาได้สำเร็จ โปรดให้กวาดต้อนครอบครัวกวนทางลานนามาไว้ที่จันทบุรี พัทลุง

* หัวเมืองฝ่ายเหนือหมายถึง ดินแดนที่เคยเป็นอาณาเขตของกรุงสุโขทัยมาก่อน เช่น สุโขทัย พิษณุโลก สวรรคโลก ศรีสัชนาลัย ฯลฯ เมื่อเมืองเหล่านี้แตกมาอยู่ใต้อำนาจของอาณาจักรศรีอยุธยา หัวเมืองฝ่ายเหนือจึงมีอาณาเขตติดต่อกับอาณาจักรลานนา (ซึ่งตอนนั้นยังเป็นอิสระ) ต่อมาเมื่อลานนาตกอยู่ใต้อำนาจของพม่า หัวเมืองฝ่ายเหนือของไทยจึงเป็นเหมือนหน้าด่านทางภาคเหนือของไทย

นครศรีธรรมราช สงขลา^๑ ส่วนทางเชียงใหม่นั้นก็โปรดให้นักสร้าง ราชบุตรเจ้าเชียงใหม่ปกครอง จึงเห็นได้ว่าไทยไม่มีนโยบายที่จะเข้าควบคุมเชียงใหม่ไว้ในอำนาจอย่างจริงจัง ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะกำลังของไทยยังน้อย จึงได้แต่เพียงกวาดต้อนผู้คนลงมา อันเป็นการตัดกำลังของเชียงใหม่เท่านั้นเอง

เมื่อสิ้นรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีแล้ว เชียงใหม่ก็แยกตัวไปเป็นเอกราช การที่เชียงใหม่ได้เป็นเอกราชนี้เอง ทำให้หัวเมืองฝ่ายเหนือของไทยมีท่าทีจะก่อความวุ่นวายขึ้น เนื่องจากหวังพึ่งเชียงใหม่ กล่าวคือหลังจากที่พระมหาธรรมราชาผู้ครอบครองเมืองพิษณุโลกสิ้นพระชนม์แล้ว พระยาพุทธนิริฐระบุปกครองเมืองศรีสัตนาถลย หัวใจจะไต่ตำแหน่ง "ธรรมราชา" จึงพยายามที่จะรวมเมืองศรีสัตนาถลยเข้ากับเมืองพิษณุโลก แต่ทางเมืองพิษณุโลกไม่ยินยอมจึงเกิดความตึงเครียดขึ้น ชุนนางฝ่ายเหนือส่วนหนึ่งทูลขอพระรามาธิบดีขึ้นไปปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือ ซึ่งทางกรุงศรีอยุธยาถินยอม จึงทำให้ภาวะความตึงเครียดนั้นยุติลงชั่วคราว^๒

สิ้นรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ พระรามาธิบดีองค์เสด็จลงมาที่กรุงศรีอยุธยา และได้ราชาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์ทรงพระนามว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ^๓ ขณะเดียวกันพระเจ้าติโลกราชแห่งเชียงใหม่กำลังขยายอาณาเขต ปรามปรามหัวเมืองลานนาไว้ในอำนาจได้ทั้งหมด พระยาพุทธนิริฐระบุปกเมืองศรีสัตนาถลย จึงหันไปมีก่อกบฏกับพระเจ้าติโลกราช และนำเอาเมืองศรีสัตนาถลยไปขึ้นกับเชียงใหม่ในปี พ.ศ. ๒๐๐๘ การที่เมืองเวียงจันทน์เป็นกบฏและกบฏทัพของลานนาเริ่มคุกคามหัวเมืองฝ่ายเหนือของไทย ทำให้สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถต้องเสด็จขึ้นไปประทับที่เมืองพิษณุโลกอีกครั้งหนึ่ง แล้วทำสงครามกับเชียงใหม่จนสามารถยึดหัวเมืองที่เสียให้แก่อณาจักรลานนาคืนได้ทั้งหมด จนถึงปี พ.ศ. ๒๐๑๔ พระเจ้าติโลกราชก็ขอเป็นไมตรีกับกรุงศรีอยุธยา สงครามจึงยุติลง แต่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถก็ยังคงประทับอยู่ที่เมืองพิษณุโลกต่อไป รวมเวลาที่ประทับอยู่ที่พิษณุโลกถึง ๒๖ ปี^๔ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าฝ่ายไทยให้ความสำคัญ

^๑พระยาจักรพรรดิพิงศ์ (จาก) พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เล่ม ๑ หน้า ๘

^๒เป็นราชโอรสของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ เกิดแก่พระอัครมเหสีซึ่งเป็นราชธิดาในพระมหาธรรมราชาธิราชที่ ๔ แห่งเมืองพิษณุโลก พระองค์จึงมีสิทธิ์ไ้ราชบัลลังก์ทั้งทางเหนือและกรุงศรีอยุธยา

^๓ทรงศ พ่วงพิศ ล.ก. หน้า ๑๓๘

^๔ก.

กับหัวเมืองฝ่ายเหนืออย่างมาก เพราะหัวเมืองทางเหนือก็กว่าเสาศักดิ์ทางยุทธศาสตร์ และ
ขณะนั้นไทยถึงกับไม่สามารถที่จะควบคุมอาณาจักรลานนาได้

ในขณะที่ไทยยังไม่สามารถจัดการกับอาณาจักรลานนาให้เด็กชากลงไปได้นั้น อาณาจักร
พม่าก็เริ่มเข้มแข็งขึ้น พระเจ้ามังคยโนโบ(พระเจ้ามหาสิริชัยสุระ) กษัตริย์แห่งอาณาจักรตองอู
ซึ่งขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ. ๒๐๒๕ สามารถสร้างกบฏเข้มแข็งจนเป็นคู่แข่งอาณาจักรอื่นๆใน
พม่า เช่น ไทใหญ่ อังวะ และขอมมาก็สามารถรวบรวมอาณาจักรอื่นไว้ในอำนาจ แต่อาณาจักร
พม่ามารุ่งเรืองที่สุดในรัชสมัยพระเจ้าตะเบ็งชเวเวตี้(พ.ศ. ๒๐๓๔-๒๐๕๔) และในรัชสมัยของพระเจ้า
เจ้านุเรงนอง(พ.ศ. ๒๐๕๔-๒๑๒๔) ในขณะที่พม่ากำลังเป็นปึกแผ่นนั้น อาณาจักรลานนาก็ยัง
คงเป็นอิสระ ต่อมาในรัชสมัยพระเจ้าบรมราชาธิราชไทยสามารถตีเชียงใหม่ได้อีกครั้งหนึ่ง แต่ไทย
ก็ไปมุ่งที่จะเอาเชียงใหม่เป็นประเทศราชอย่างถาวร และไม่ใช้โอกาสนั้นผนวกเอาดินแดนลานนา
มาเข้ากับดินแดนของกรุงศรีอยุธยา กงปล่อยให้เชื้อพระวงศ์ทางลานนาปกครองเชียงใหม่ต่อมา
เมื่อสิ้นรัชสมัยของพระเจ้าบรมราชาธิราชแล้วเชียงใหม่จึงเป็นอิสระอีกครั้งหนึ่ง ส่วนทางกรุงศรีอยุธยา
ยากี่วุ่นวายอยู่กับปัญหาการสืบราชสมบัติ จึงไม่มีเวลาที่จะเอาใจใส่กับเชียงใหม่ จนปี พ.ศ.
๒๑๐๒ พม่าก็สามารถเข้ายึดครองเชียงใหม่ได้

สงครามระหว่างไทย-พม่าครั้งที่สองในปี พ.ศ. ๒๑๐๒ แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของหัว
เมืองฝ่ายเหนือด้านยุทธศาสตร์อย่างชัดเจน เพราะเมื่อพม่าสามารถควบคุมหัวเมืองฝ่ายเหนือของ
ไทยได้แล้ว พม่าก็ได้เปรียบไทยในด้านกำลังรบ และพม่าใช้กำลังจากหัวเมืองฝ่ายเหนือรวมทั้ง
กำลังจากลานนามาร่วมด้วย นอกจากนี้ยังได้เสบียงอาหารซึ่งถือว่าเป็นสิ่งสำคัญในการเดินทัพ
ต่อมาถึงสงครามก่อนที่ไทยจะเสียกรุงครั้งแรก กองทัพของพม่าก็สามารถเดินทัพขาดอ้อมกรุงได้
อย่างสบาย เพราะไม่ต้องเกรงว่าหัวเมืองฝ่ายเหนือของไทยจะยกกองทัพมาตีกระหนาบ และ
ยังมีเสบียงอาหารเพียงพอที่จะปิดล้อมกรุงให้เกิดความอ่อนแออีกด้วย

การให้ความสำคัญแก่หัวเมืองฝ่ายเหนือเริ่มอีกครั้งหนึ่ง ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
ซึ่งในตอนนั้นกรุงศรีอยุธยาตกเป็นเมืองประเทศราชของพม่า เมื่อสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเสด็จมา
ประทับที่กรุงศรีอยุธยาแล้ว ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๑๑๔ ก็โปรดให้ขึ้นไปครองเมืองพิบูลโลก^๒ เรื่อง

^๑หม่อง หิน บ่อง ประวัติศาสตร์พม่า แปลโดย เพ็ชร สุภิตว หน้า ๒๗-๔๒
^๒สมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พิมพ์ในงาน
พระราชทานเพลิงศพ พระยาเพชรพิไลศรีสวัสดิ์ (แบบ วันนกลิงห) ๑๕ พฤศจิกายน ๒๔๑๔
หน้า ๓๐)

นี้หากมองโดยผิวเผินก็ไม่เป็นเรื่องที่น่าแปลกอย่างใด เพราะลักษณะที่เชื้อพระวงศ์จากกรุงศรีอยุธยาขึ้นไปปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือ ก็เคยปรากฏมาแล้ว เมื่อครั้งพระราชเบศวรขึ้นไปปกครองเมืองพิษณุโลก อย่างไรก็ตามเชื้อพระวงศ์ที่ขึ้นไปปกครองหัวเมืองทางเหนือก็มีเชื้อสายของวงศ์ทางเหนือด้วย

สมเด็จพระนเรศวรทรงคุ้นเคยกับหัวเมืองพิษณุโลกมาก่อน จึงเป็นผลดีต่อการบังคับบัญชาของพระองค์ ทำให้เมืองพิษณุโลกกลายเป็นฐานกำลังในการกอบกู้เอกราชของไทย และผลจากที่พระองค์ทรงปกครองพิษณุโลกอยู่ถึง ๓๔ ปี ทำให้เป็นประโยชน์ต่อพระองค์ กล่าวคือเมื่อเสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้ว (พ.ศ. ๒๑๓๓ -๒๑๔๘) ก็ทรงเห็นความจำเป็นของหัวเมืองทางฝ่ายเหนือต่อความปลอดภัยของกรุงศรีอยุธยา จึงทรงแต่งตั้งขุนนางที่มีฝีมือขึ้นไปปกครองหัวเมืองทางฝ่ายเหนือ เช่น พระยาไพบูรณ์เป็นเจ้าพระยาสุรสีห์ กรองเมืองพิษณุโลก พระศรีเสาวราช กรองเมืองสุโขทัย และพระยาจาแสนยากร กรองเมืองสวรรคโลก หลังจากนั้นพระองค์ก็ไว้หัวเมืองทางฝ่ายเหนือเพื่อขับไล่พม่าออกจากหัวเมืองทางลานนา ในปี พ.ศ. ๒๑๔๒ เจ้าเชียงใหม่ (มังนรธาอ) ต้องหลบซ่อนน้อมถอกกรุงศรีอยุธยา เพราะพม่าก็อ่อนแอเกินกว่าที่จะหวังพึ่งได้

หลังจากที่เสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๑ เป็นต้นมา ทางกรุงศรีอยุธยาก็พยายามที่จะเข้าควบคุมหัวเมืองลานนาไว้ให้ได้ เพราะเริ่มประจักษ์ว่าหัวเมืองฝ่ายเหนือมีความสำคัญต่อความปลอดภัยของกรุง แต่การที่จะควบคุมหัวเมืองฝ่ายเหนือให้อยู่ได้อย่างปลอดภัยนั้น ก็จำเป็นต้องปราบอาณาจักรลานนาให้อยู่ใต้อำนาจเสียก่อน ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ในปี พ.ศ. ๒๑๐๔ ไทยยกกองทัพไปตีเชียงใหม่อีกครั้งหนึ่ง (เชียงใหม่เป็นอิสระในปี พ.ศ. ๒๑๕๗) เพราะพม่าถูกพวกระบอบอูรักราวัณจึงไม่มีกำลังพอที่จะช่วยเชียงใหม่ได้ แต่กองทัพไทยก็ไม่ประสบผลสำเร็จ เชียงใหม่จึงตกอยู่ใต้อำนาจของพม่ามาจนไทยเสียกรุงครั้งที่ ๒ ในสมัยกรุงธนบุรีไทยสามารถเข้าตีเชียงใหม่ได้ในปี พ.ศ. ๒๓๑๕ และเชียงใหม่ก็เป็นเมืองประเทศราชของไทย ตลอดมา^๑

^๑ สมเด็จพระนเรศวรทรงคุ้นเคยกับหัวเมืองพิษณุโลกมาก่อน จึงเป็นผลดีต่อการบังคับบัญชาของพระองค์ ทำให้เมืองพิษณุโลกกลายเป็นฐานกำลังในการกอบกู้เอกราชของไทย และผลจากที่พระองค์ทรงปกครองพิษณุโลกอยู่ถึง ๓๔ ปี ทำให้เป็นประโยชน์ต่อพระองค์ กล่าวคือเมื่อเสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้ว (พ.ศ. ๒๑๓๓ -๒๑๔๘) ก็ทรงเห็นความจำเป็นของหัวเมืองทางฝ่ายเหนือต่อความปลอดภัยของกรุงศรีอยุธยา จึงทรงแต่งตั้งขุนนางที่มีฝีมือขึ้นไปปกครองหัวเมืองทางฝ่ายเหนือ เช่น พระยาไพบูรณ์เป็นเจ้าพระยาสุรสีห์ กรองเมืองพิษณุโลก พระศรีเสาวราช กรองเมืองสุโขทัย และพระยาจาแสนยากร กรองเมืองสวรรคโลก หลังจากนั้นพระองค์ก็ไว้หัวเมืองทางฝ่ายเหนือเพื่อขับไล่พม่าออกจากหัวเมืองทางลานนา ในปี พ.ศ. ๒๑๔๒ เจ้าเชียงใหม่ (มังนรธาอ) ต้องหลบซ่อนน้อมถอกกรุงศรีอยุธยา เพราะพม่าก็อ่อนแอเกินกว่าที่จะหวังพึ่งได้

^๑ สมเด็จพระนเรศวรทรงคุ้นเคยกับหัวเมืองพิษณุโลกมาก่อน จึงเป็นผลดีต่อการบังคับบัญชาของพระองค์ ทำให้เมืองพิษณุโลกกลายเป็นฐานกำลังในการกอบกู้เอกราชของไทย และผลจากที่พระองค์ทรงปกครองพิษณุโลกอยู่ถึง ๓๔ ปี ทำให้เป็นประโยชน์ต่อพระองค์ กล่าวคือเมื่อเสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้ว (พ.ศ. ๒๑๓๓ -๒๑๔๘) ก็ทรงเห็นความจำเป็นของหัวเมืองทางฝ่ายเหนือต่อความปลอดภัยของกรุงศรีอยุธยา จึงทรงแต่งตั้งขุนนางที่มีฝีมือขึ้นไปปกครองหัวเมืองทางฝ่ายเหนือ เช่น พระยาไพบูรณ์เป็นเจ้าพระยาสุรสีห์ กรองเมืองพิษณุโลก พระศรีเสาวราช กรองเมืองสุโขทัย และพระยาจาแสนยากร กรองเมืองสวรรคโลก หลังจากนั้นพระองค์ก็ไว้หัวเมืองทางฝ่ายเหนือเพื่อขับไล่พม่าออกจากหัวเมืองทางลานนา ในปี พ.ศ. ๒๑๔๒ เจ้าเชียงใหม่ (มังนรธาอ) ต้องหลบซ่อนน้อมถอกกรุงศรีอยุธยา เพราะพม่าก็อ่อนแอเกินกว่าที่จะหวังพึ่งได้

ฉะนั้นจึงเห็นได้ว่า หัวเมืองฝ่ายเหนือของไทยนั้น มีความสำคัญต่อความปลอดภัยของเมืองหลวงอย่างมาก เพราะหากไทยไม่สามารถที่จะควบคุมหัวเมืองฝ่ายเหนือให้อยู่ในอำนาจได้ กำลังคนของไทยก็ย่อมลดน้อยลง นอกจากนี้ข้าศึกก็ยังสามารถรุกเข้ามาถึงกรุงได้โดยสะดวก และหัวเมืองฝ่ายเหนือยังมีแหล่งผลิตเสบียงอาหาร เลี้ยงกองทัพได้ อันจะเป็นการเสริมกำลังของข้าศึกให้มีความเข้มแข็ง แม้ข้าศึกจะไม่สามารถตีกรุงได้ในเวลาหนึ่ง แต่ก็จะเป็นประโยชน์ในการเข้าตีกรุงครั้งต่อไป หัวเมืองฝ่ายเหนือของไทยจึงเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญแห่งหนึ่ง

๒. ผลกระทบจากอาณาจักรอื่น

๒.๑ อาณาจักรขางเคียงของไทย หลังจากที่ไทยตั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีเป็นต้นมา ไทยต้องกระทบกระทั่งทางทหารกับอาณาจักรใกล้เคียงหลายอาณาจักร และหลายครั้งหลายหน กล่าวคือ

๒.๑.๑ เขมร เดิมเป็นอาณาจักรที่รุ่งเรืองมาก่อน เมื่อไทยมีความมั่นคงขึ้น จึงเป็นการจำกัดเขตแดนของเขมรให้ลดน้อยลง และเขมรก็เป็นอาณาจักรแรกที่มีการกระทบกระทั่งกับกรุงศรีอยุธยา แต่เนื่องจากเขมรเป็นอาณาจักรเล็ก จึงสร้างความเสียหายให้แก่กรุงศรีอยุธยาไปไม่มากนัก เพียงแต่เข้ามารบกวนเป็นบางครั้ง โดยเฉพาะความเขมรแค้นซึ่งติดต่อกัน เขมรมักถือโอกาสเข้ามารุกรานไทยในช่วงที่ไทยอ่อนแอ ไม่ว่าจะเป็นผลเนื่องมาจากสาเหตุก็ตาม แต่เขมรก็ไม่สามารถที่จะยึดเมืองหลวงของไทยได้ ตรงกันข้ามเขมรต้องตกเป็นเมืองขึ้นของไทยหลายครั้ง แต่ไทยก็ไม่ปกครองเขมรอย่างรัดกุม ทั้งนี้เพราะนโยบายการปกครองหัวเมืองประเทศราชของไทยนั้น ไทยไม่มุ่งที่จะเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับกิจการภายในของหัวเมืองประเทศราช คงปล่อยให้ปกครองกันเองตามวิธีการปกครองของหัวเมืองนั้นๆ แต่หัวเมืองประเทศราชต้องส่งเครื่องราชบรรณาการ คำนับเงินนันทองเข้ามาถวายตามราชประเพณี

คือในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ รัชสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ ไทยต้องทำสงครามกับหัวเมืองทางลพบุรี เขมรจึงแยกตัวเป็นอิสระ ในรัชสมัยสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงพระวชิรไทยอ่อนแอ เพราะต้องทำสงครามกับพม่า เขมรก็ถือโอกาสเข้ามารุกรานไทย แรกทีเดียวไทยเป็นเมืองขึ้นของพม่า เขมรก็เคยยกกองทัพเข้ามารบกวนไทย ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ไทยสามารถตีเขมรได้ในปี พ.ศ. ๒๑๓๒ จนถึง พ.ศ. ๒๑๔๔ เขมรจึงเป็นอิสระอีกครั้งหนึ่ง

การที่เขมรถือโอกาสเข้าบารุงราชไทยในช่วงที่ไทยมีข้าศึก มาคิดพัน หรือในภาวะที่ไทยอ่อนแอ ทำให้สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ยกกองทัพใหญ่ไปตีเขมร และตีเขมรได้ในปี พ.ศ. ๒๑๓๖ เขมรจึงตกเป็นเมืองประเทศราชของไทยอีกครั้งหนึ่ง และเมื่อไทยเสียกรุงครั้งที่ ๒ เขมรก็แยกตนออกเป็นอิสระ และไปยอมอ่อนน้อมต่อพระเจ้ากรุงธนบุรีหลังจากที่พระองค์ทรงกอบกู้เอกราชแล้ว สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงโปรดให้ยกทัพไปตีเขมรในปี พ.ศ. ๒๑๖๓ แต่การรบยังไม่สิ้นสุดก็เกิดความวุ่นวายขึ้นที่กรุงธนบุรี กองทัพหลวงไทยก็ต้องยกทัพกลับ

ในรัชสมัยสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ไทยสามารถปราบปรามเขมรได้อย่างเด็ดขาด และแยกเอาดินแดนเขมรส่วนใน อันได้แก่ เสียมราฐ พระตะบอง ศรีโสภณ มาขึ้นกับไทยโดยตรง สำหรับเขมรส่วนนอกก็ยังคงเป็นหัวเมืองประเทศราชของไทย จนกระทั่งปี ๒๔๑๖ เมื่อญวนมีความเข้มแข็งขึ้น ญวนก็เข้าคุกคามเขมร ในปี พ.ศ. ๒๓๘๕ เขมรก็ไม่ยอมส่งทหารเข้ามาช่วยเหลือไทยเมื่อไทยต้องทำสงครามกับพม่า แต่อย่างไรก็ตามเขมรก็ยังไม่วางมือออกจากไทยอย่างเด็ดขาด เขมรต้องส่งบรรณาการให้ทั้งฝ่ายไทยและญวน^๑

ในรัชสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่าวุ่นวายอยู่กับการทำสงครามกับอังกฤษ จึงทำให้ไทยมีโอกาสดูจะเข้าไปรีดฝืนอำนาจของไทยเหนือเขมร ประกอบกับญวนเกิดการแตกแยกกัน ไทยจึงพยายามที่จะขจัดอำนาจของญวนเหนือเขมรให้หมดไป เป็นสาเหตุให้ไทยต้องทำสงครามกับญวนเหนือดินแดนเขมร^๒ เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๗๖ จนถึงปี พ.ศ. ๒๓๘๑ ในการสงครามครั้งนี้ไม่มีการแพ้ชนะกันอย่างเด็ดขาดลงไป แต่ไทยก็สามารถแสดงควมมีอำนาจเหนือเขมรได้ดีกว่าญวน คือสามารถราชภิเษกนักกองคั่งขึ้นเป็นกษัตริย์แห่งเขมรได้ และเป็นที่ยอมรับกันทั้งฝ่ายไทยและญวน^๓

๒.๑.๒ พม่า พม่าเป็นอาณาจักรที่มีดินแดนติดต่อกับไทยด้านทิศตะวันตกและด้านทิศเหนือ อาณาจักรพม่ามีความเข้มแข็งพอกับไทย แต่พม่าก็มีปัญหามากกว่าไทยในเรื่องความสงบภายใน เพราะพม่าประกอบไปด้วยคนหลายเผ่าพันธุ์ เช่น พม่าแท้ ไทยใหญ่ กะเหรี่ยง

^๑เฉลิม อยู่เวียงชัย สมัยกรุงธนบุรี กรุงรัตนโกสินทร์ หน้า ๕๐

^๒เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑ หน้า ๑๓๘

^๓วอลเทอร์ เอฟ. เวลดา แผ่นดินพระนั่งเกล้า แปลโดย นิจ ทองโฮทัย หน้า ๒๐๘

ยะไซ่ เป็นต้น และพวกเหล่านี้ต่างก็แย่งกันเป็นใหญ่หรือแสวงหาเอกราชในดินแดนพม่าตลอดมา นอกจากนี้ดินแดนของพม่ายังมีเทือกเขาใหญ่น้อยเป็นอันมาก ทำให้เกิดปัญหาในการที่จะควบคุมคนกลุ่มน้อยให้อยู่ในอำนาจตลอดเวลา ลักษณะความยุ่งยากในพม่าจึงมีอยู่เสมอ

ความรุ่งเรืองของอาณาจักรพม่า เริ่มในสมัยพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ที่ครอบครองทองู หลังจากนั้นพระองค์ก็รวบรวมอาณาจักรต่างๆที่ยังเป็นอิสระอยู่ให้มารวมกับทองู ในบรรดาแคว้นอิสระทั้งหลาย มอญเป็นแคว้นที่มีความเข้มแข็งที่สุด พระองค์จึงยกกองทัพเข้าปราบปรามมอญเป็นแคว้นแรก และยิ่งขยายอาณาเขตเข้ามาถึงเมืองเชียงกรานของไทยด้วย สมเด็จพระยาคำรังราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้สำคัญผิดคิดว่า เชียงกรานเป็นเมืองของมอญ ทั้งนี้เพราะพลเมืองที่อาศัยอยู่ในเมืองเชียงกรานเป็นขอม^๑ ต่อมาสมเด็จพระชัยราชาธิราช ก็ยกกองทัพจากกรุงศรีอยุธยาไปตีเอา เชียงกรานมาขึ้นกับไทยเช่นเดิม สงครามเชียงกรานครั้งนี้ นับว่าเป็นสงครามระหว่างไทยกับพม่าครั้งแรก และสงครามครั้งนี้ก็ไม่เป็นสาเหตุก่อเนื่องกับสงครามระหว่างไทยกับพม่าครั้งต่อไป สงครามระหว่างไทยกับพม่าครั้งต่อมา ส่วนใหญ่มีสาเหตุมาจากความต้องการขยายอาณาเขตของพม่า ซึ่งสังเกตได้จากในสมัยใดที่กษัตริย์พม่ามีความเข้มแข็ง ก็มักจะยกกองทัพเข้ามารุกรานไทย ไม่ว่าจะเป็นการเริ่มต้นราชวงศ์ทองูหรือการเริ่มต้นราชวงศ์อลองพญา

สมเด็จพระยาคำรังราชานุภาพทรงเขียนไว้ในหนังสือไทยรบพม่า เกี่ยวกับเรื่องความขัดแย้งระหว่างไทยกับพม่าว่า ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีความขัดแย้งกันถึง ๔๔ ครั้ง และในสมัยใดที่พม่ามีความเข้มแข็ง พม่าก็จะทำสงครามกับไทยติดต่อกัน ส่วนไทยนั้นแม้จะมีความมั่นคงภายในยาวนานกว่าพม่า แต่ไทยก็ยกกองทัพไปประชิดเมืองหลวงของพม่าเพียงครั้งเดียว ก็ในปี พ.ศ. ๒๑๕๒ ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช แต่กองทัพของไทยก็ไม่สามารถยึดเมืองหลวงของพม่าได้ สงครามระหว่างไทยกับพม่าไทยจึงเป็นฝ่ายตั้งรับมากกว่าจะเป็นผู้รุกราน

สงครามครั้งสำคัญระหว่างไทยกับพม่าครั้งสุดท้าย เกิดขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๒๔ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก สงครามครั้งนี้เรียกว่าสงครามเก้าทัพ เพราะพระเจ้าปดุงกับกษัตริย์แห่งพม่า เเกณฑ์ทัพใหญ่เข้ามาตีไทยถึง ๙ ทางคือ ทางเชียงใหม่ ทางแจ้ห่ม ทาง

^๑ สมเด็จพระยาคำรังราชานุภาพ ไทยรบพม่า ล.ค.ง. หน้า ๑๐

เมืองตาก ทางด่านเจดีย์สามองค์ ทางด่านเจ้าขัววราชบุรี ทางด่านสิงขรประจวบคีรีขันธ์ และกองเรือที่มุ่งเข้าที่หัวเมืองทางภาคใต้อีกจำนวนหนึ่ง สงครามครั้งนี้ไทยเสียเปรียบทั้งในด้านกำลังรบและความมั่นคงภายใน เพราะไทยเพิ่งจะสร้างกรุงเทพฯเสร็จ แต่การที่พ่ายกกองทัพเข้ามาหลายด้าน ฝ่ายไทยจึงมีโอกาสกำหนดทิศทางกองทัพของพม่าได้ และหลังจากสงครามเก้าทัพแล้ว สงครามครั้งสำคัญระหว่างไทยกับพม่าก็หมดไป เพราะพม่าประสบกับปัญหาความยุ่งยากภายในประเทศ และถูกอังกฤษคุกคาม

๒.๒ ความยุ่งยากและกรณีพิพาทเนื่องจากการเข้ามาติดต่อกับชาติในยุโรปบางชาติ

หลังจากที่โปรตุเกสสามารถเดินเรืออ้อมแหลมกู๊ดโฮบได้สำเร็จในปี พ.ศ. ๒๐๓๑ แล้ว โปรตุเกสก็เข้ายึดเมืองกัวและกาลิicut ในอินเดียได้ในปี พ.ศ. ๒๐๔๔ และใช้เมืองทั้งสองเป็นฐานในการติดต่อกับประเทศๆในเอเชีย จนถึงปี พ.ศ. ๒๐๔๔ กวากเต เฟร์นันเด (Duarte Fernande) ก็เข้ามาติดต่อกับกรุงเทพฯหรืออยุธยาในฐานะทูตของโปรตุเกส^๒ ครองกับรัชสมัยพระรามาธิบดีที่ ๒ และความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับโปรตุเกสก็เป็นไปอย่างราบรื่น เพราะฝ่ายไทยและโปรตุเกสต่างก็ได้ประโยชน์ด้วยกัน คือฝ่ายไทยได้อาหารขึ้นและกระสุนปืนค้ำจากโปรตุเกส ส่วนโปรตุเกสก็ได้ผลประโยชน์ทางการค้าและการเผยแพร่ศาสนาเป็นการตอบแทน นอกจากนี้โปรตุเกสก็ยังมีกองทหารจำนวนหนึ่งประจำอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา และทหารชาวโปรตุเกสที่ประจำอยู่ในไทยก็มีส่วนร่วมในการตีเชียงใหม่จากพม่าด้วย^๓

ชาติในยุโรปที่เข้ามาติดต่อกับไทยหลังโปรตุเกสได้แก่

สเปน เข้ามาในปี พ.ศ. ๒๑๔๐ ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ฮอลันดา เข้ามาในปี พ.ศ. ๒๑๔๗ ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

อังกฤษ เข้ามาในปี พ.ศ. ๒๑๕๙ ในรัชสมัยพระเจ้าทรงธรรม

เดนมาร์ก เข้ามาในปี พ.ศ. ๒๑๖๓ ในรัชสมัยพระเจ้าทรงธรรม แต่เข้ามาติดต่อกับไทยที่เมืองมะริดและกะรนาวศรีเท่านั้น

ฝรั่งเศส เข้ามาในปี พ.ศ. ๒๒๐๕ ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

^๑เจดิม อุยเวียงชัย ล.ก. หน้า ๕๗

^๒สขจัย อุณานนราชชน การทูตไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา หน้า ๕

^๓ล.ก. หน้า ๔

โดยจุดประสงค์ของการเข้ามาติดต่อ นั้น นอกจากมุ่งการค้าขายโดยตรงแล้ว ยังมุ่ง
 เผยแพร่ศาสนาด้วย มีอังกฤษและฮอลันดาเท่านั้นที่มุ่งเฉพาะการค้าขายเพียงอย่างเดียว อีก
 ประการหนึ่งก็คือการติดต่อกับต่างประเทศในระยะหลังๆ ยังสร้างความวุ่นวายให้กับไทยไม่น้อย
 เพราะชาติต่างๆที่เข้ามาติดต่อกันถือเอาความเป็นอธิปไตยในยุโรป เข้ามาเกี่ยวข้องกับเหนือดินแดน
 ไทยด้วย ทำให้ไทยซึ่งอยู่ในฐานะมิตรของทุกประเทศต้องอยู่ในฐานะลำบากด้วย

หลังรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถเป็นต้นมา ฮอลันดาเป็นชาติที่มีการค้าขายเป็นปึก
 แผ่นที่สุด เมื่อเปรียบเทียบกับชาติต่างๆที่เข้ามาค้าขายกับไทย นอกจากนี้ทหารของฮอลันดา
 ยังช่วยไทยปราบปรามการกบฏที่เมืองสงขลาและปัตตานีด้วย ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง
 โปรดให้ตั้งพระคลังสินค้าขึ้น เพื่อเป็นตัวกลางในการติดต่อกับต่างประเทศด้านการค้า เท่ากับ
 เป็นการทำลายการค้าแบบเสรีที่เคยค้าขายกันมา ทำให้ฮอลันดาได้รับความเสียหายทางการค้า
 มาก และไม่พอใจในระบบพระคลังสินค้าของไทย จึงเกิดความขัดแย้งกับไทยในเรื่องการค้า
 กรณีพิพาททางการค้าอย่างรุนแรงเกิดขึ้นในปี พ.ศ. ๒๒๐๖ ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหา
 ราช โดยฮอลันดากล่าวหาไทยว่าละเมิดสัญญาการค้า ขัดขวางการค้าของฮอลันดาในเขมรและ
 ค้าขายแข่งกับฮอลันดาค้าขายฝั่งทะเลตะวันออก จึงบังคับให้ไทยทำสัญญากับฮอลันดาอีกในปี
 พ.ศ. ๒๒๐๗ สาระสำคัญของรูปได้ คือ

๑. ไทยให้ความคุ้มครองแก่ชาวฮอลันดาและบริวารของฮอลันดา
๒. ฮอลันดามีสิทธิค้าขายโดยไม่กีดกันพระคลังสินค้า
๓. ฮอลันดามีสิทธิผูกขาดการค้า ห้างกวาง หนึ่งโค
๔. ไทยจะไม่รับคนจีนเข้าเป็นลูกเรือของไทย

การที่ไทยต้องกระทบกระทั่งและเสียเปรียบฮอลันดาทางการค้า ทำให้สมเด็จพระนา
 รายณ์มหาราช ทรงมุ่งหวังที่จะขอความช่วยเหลือจากฝรั่งเศสหากจะมีการรุกรานจากฮอลันดา
 ซึ่งในครั้งนั้นฝรั่งเศสกำลังเป็นอาณานิคมที่เข้มแข็งและรุ่งเรืองในทวีปยุโรป ทำให้ไทยกับฝรั่งเศส
 มีความสัมพันธ์กันแน่นแฟ้นขึ้น ถึงขั้นที่ฝรั่งเศสมีกองทหารประจำอยู่ที่ป้อมพิฆาตประสิทธิ์ ป้อม
 วิเศษเขนทร์ที่บางกอก ภายใต้การบังคับบัญชาของนายพลเคฟาร์ซ และมีทหารฝรั่งเศสจำนวน
 หนึ่งประจำอยู่ที่เมืองมะริด การที่เรายอมให้ทหารของต่างชาติเข้ามาตั้งฐานทัพอยู่ในราชอาณาจักร

^๑สมเจ็ย อนุমানราชชน ล.ก. หน้า ๒๒ - ๓๒

^๒ดู หน้า ๑๒๕

ณาจักรเช่นนี้ ย่อมเป็นประโยชน์ในการต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นอันตรายต่อไทย หากเกิดการพิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศส และผู้มีบทบาทในการทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงศรีอยุธยาและฝรั่งเศสเป็นไปอย่างราบรื่นก็คือพระยาวิชาวินทร แต่เมื่อสิ้นรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแล้ว ขุนนางไทยกลุ่มหนึ่งมาโดยระเทศราชธานี ได้กำจัดพระยาวิชาวินทรเสีย และเกิดการรบกับทหารฝรั่งเศสประจำอยู่ที่เมืองที่บางกอก หลังจากนั้นฝรั่งเศสก็ยกกองทัพออกจากไทย^๑

การติดต่อกับชาติทางยุโรปหลังรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ไปค่อยจะมีมากขึ้น เพราะฝ่ายไทยเองก็ไม่ไว้วางใจในท่าทีของชาวยุโรปมากนัก และอีกประการหนึ่งภาวะภายในของไทยก็ไปสู้จะมั่นคง ต่อมาความสัมพันธ์กับประเทศทางตะวันตกก็หนักความสำคัญไป เนื่องจากไทยต้องทำสงครามกับพม่า และภาวะรบภายในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศเช่นนี้ มีมาจนสิ้นรัชสมัยพระเจ้าเอกทัศ ส่วนในสมัยกรุงธนบุรีนั้น ไทยก็อยู่ในระยะฟื้นฟูประเทศ การติดต่อกับต่างประเทศจึงไม่เป็นที่ไว้วางใจ และส่วนใหญ่เป็นการติดต่อกันระหว่างบุคคลมากกว่าที่จะเป็นการติดต่อกันระหว่างรัฐกับรัฐ

แต่อย่างไรก็ตาม การติดต่อกับต่างประเทศก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ฝ่ายไทยพยายามที่จะกีดกันไม่ให้ประชาชนติดต่อกับชาวต่างประเทศโดยตรง ยังมีข้อห้ามไว้ว่า

ทุกวันนี้แขกฝรั่งอังกฤษดูลามะลาญนาๆประเทศ เข้ามาสู่พระบรมโพธิ์สนมการ เป็นอันมาก แดนี้สืบไปเมื่อหน้า ห้ามอย่าให้ไทย มอญ ลาว ลักลอบไปช่อง เสพเบญจนครรบด้วยแขก ฝรั่งอังกฤษดูลามะลาญ ซึ่งเปนฝ่ายมิชจนาทริฐ เพื่อไม่ให้ผู้ทนายราษฎร ไปสู่อบายทุกขให้ต่อความสัมมาทริฐอย่าให้ปนระคนกัน ฝ่ายเจ้าหนุ่ขุนนายจะบานแพนงแจกหนุ่ไพร่หลวงตามกฎหมายบานแพนงสำหรับแผ่นดินสกลก ถ้าผู้ใดมีพึงลักลอบไปช่อง เสพเบญจนครรบด้วยพวกมิชจนาทริฐ นิจารณาสืบสาวจับได้ จะเอาตัวผู้ลักลอบช่อง เสพเบญจนครด้วยผู้ถือฝ่ายมิชจนาทริฐ เปนโทษถึงสิ้นชีวิต ฝ่ายพ่อเบญจาทิพื้นองจึงปีได้กำชับห้ามปรามเปนโทษด้วยคาบิกลั้ไกล...^๒

^๑สมเด็จ อนุমানราชชน ล.ก. หน้า ๑๓๓

^๒กฎหมายตราสามดวง เลบ ๔ ล.ก. หน้า ๕๕

จากที่กล่าวมาแล้วจะเห็นว่า จุดประสงค์ที่ห้ามปรามไม่ให้ประณามคนกับชาวต่างประเทศนั้น กงเนื่องมาจากเรื่องการนับถือศาสนาเป็นสำคัญ และการที่มิยอมให้ยอมถึงขั้นประหารชีวิต ประณามก็ย่อมมีความเกรงกลัวที่จะคบค้าสมาคมกับชาวต่างประเทศ

ไทยเริ่มมีการติดต่อกับประเทศทางยุโรปอย่างจริงจังอีกครั้งหนึ่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตอนต้น เมื่อเจ้าเมืองมาเก๊าของโปรตุเกสแต่งตั้งให้ คาร์โลส เดอ ซิลเวียรา เป็นทูตเข้ามาทำาเจริญสัมพันธไมตรีและทำสัญญาการค้าขายกับไทยในปี พ.ศ. ๒๓๒๒ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๒๘ มาควิส เฮสติง (Marquis Hastings) ผู้สำเร็จราชการอินเดียของอังกฤษส่ง จอห์น กรอเฟ็ด (John Crawford) เข้ามาเจรจาขอทำสัญญาไมตรีและค้าขายกับไทย แต่การเจรจากรังนี้ไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะมีข้อขัดแย้งกันหลายประการ เช่น อังกฤษขอตั้งสถานกงสุล ปัญหาเรื่องเมืองไทรบุรี และอังกฤษละเมิดขนานนำไทยในขณะที่มีการเจรจากันอยู่

อังกฤษพยายามที่จะทำสัญญากับไทยให้ได้ จึงส่งทูตเข้ามากรุงเทพฯอีกในปี พ.ศ. ๒๓๒๘ โดยบิชอปเดอ เฮนรี เบอว์นี่ เป็นทูต พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่มีพระราชประสงค์ที่จะให้มีการทำสัญญาต่อกัน ต้องการเพียงแต่ให้มีการค้าขายระหว่างกันและกันโดยไม่มีข้อผูกมัด คณะขุนนางผู้ใหญ่ประกอบด้วย กรมพระราชวังบวรสถานมงคล (กรมหมื่นบัตถ์กั พลเสพย์) กรมหมื่นสุรินทรรัก เจ้าพระยาพระคลัง เจ้าพระยามนตรีศรีวิกรมราช กลับมีความเห็นว่า มีความจำเป็นต้องทำสัญญากับอังกฤษ จึงร่วมกันกราบทูลให้ทรงยินยอมทำสัญญากับอังกฤษ ด้วยเกรงว่าหากฝ่ายไทยไม่ยอมทำสัญญาก็จะเกิดข้อพิพาทขึ้นในภายหน้า ในที่สุดพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงยินยอมทำสัญญากับฝ่ายอังกฤษ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๒๘ ไทยก็ทำสัญญาไมตรีและค้าขายกับสหรัฐอเมริกา ในทำนองเดียวกันกับที่ทำสัญญากับอังกฤษ

การที่ฝ่ายอังกฤษส่งทูตเข้ามาเจรจากับไทยครั้งนี้ บิดลกระทบกระเทือนต่อความมั่นคงภายในของไทยด้วย คือเจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์ ซึ่งเป็นหัวเมืองประเทศราชของไทยต่อโอกาสก่อการกบฏขึ้น ไทยต้องใช้เวลาปราบปรามถึงสามปีจึงสงบเรียบร้อย (พ.ศ. ๒๓๒๘ -

^๑เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ หน้า ๑๐๘

^๒ก. หน้า ๑๘๓

^๓เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑ ล.ก.

หน้า ๓๐

^๔ก. หน้า ๑๒๘

พ.ศ. ๒๓๙๑) หลังจากที่ไทยปราบปรามเวียงจันทน์แล้ว ไทยก็ต้องทำสงครามกับญวนเหนือ
ดินแดนเขมรอีก ทำให้ท่าทีของไทยต่อการติดต่อกับชาติทางตะวันตกเฉื่อยฉาง แม้จะมีการทำ
สัญญาต่อกันแล้วก็ตาม

ตอนปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ชาวอังกฤษคนหนึ่งร่อนนาย
ฮันเตอร์ โดยส่งอาการขมขู่ไทย กลางคือนายฮันเตอร์ เป็นพ่อค้าชาวอังกฤษที่เข้ามาค้าขายใน
ในไทย ตั้งแต่เมื่อครั้งรัชสมัยรัชกาลที่ ๓ ตอนนายฮันเตอร์เสนอขายกำปั่นเครื่องจักร ใอน้ำลำ
หนึ่งให้แก่ไทยในราคา ๑๖,๐๐๐ บาท เมื่อฝ่ายไทยไม่รับซื้อเพราะราคาแพงเกินไปก็โกรธ จะ
เอาเรือไปผูกไว้ที่ท่าหน้าน้ำ เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบ ก็โปรดให้
ขับไล่ นายฮันเตอร์ออกไปจากราชอาณาจักรเสีย นายฮันเตอร์จึงพูดการราวต่อไปอีกว่า จะให้
เรือรบของอังกฤษเข้ามาไว้ระแวกครั้งนี้ จึงโปรดให้กรมหลวงรักษมหาราชฯ ไปปรับปรุง
เมืองนครเขื่อนขันธ์ เสริมป้อมเพรียง ป้อมมหาสังหาร โปรดให้เจ้าพระยาพระคลังไปสร้าง
แนวป้องกันที่สมุทรปราการ และให้ชิงโซ่เหล็กสำเนาเจ้าพระยาเหนือป้อมผีเสื้อสมุทร แต่
กองทัพเรือของอังกฤษก็โยกเข้ามาตามคำขู่ของนายฮันเตอร์แต่อย่างใด และวิถึอย่างหนึ่งใน
การสร้างแนวป้องกันตามปากแม่น้ำเจ้าพระยานั้น ฝ่ายไทยมีจุดประสงค์ที่จะป้องกันญวนเป็นส่วน
ใหญ่ เพราะเกรงว่าญวนอาจจะยกกองทัพเข้ามาตีกรุงเทพฯเป็นการแก่แค้น

ในปี พ.ศ. ๒๓๙๓ รัฐบาลอังกฤษส่ง เซอร์ เจมส์ บรูค (Sir James
Brook) เข้ามาขอแก้ไขสัญญาเบอร์นี * เข้ามาถึงกรุงเทพฯในวันที่ ๑๖ กันยายน ๒๓๙๓
จุดประสงค์หลักที่จะขอแก้ไขก็คือ เรื่องการค้าขาย โดยเฉพาะเรื่องภาษีปากเรือและการค้าขาย
ระบบพระคลังสินค้า ซึ่งฝ่ายอังกฤษเห็นว่าฝ่ายไทยเอาเปรียบมากและเป็นอุปสรรคต่อการค้า
แก่เซอร์ เจมส์ บรูค ก็ไม่มีโอกาสได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่อง

* อยู่ในเบื้องต้นไทยระหว่างปี พ.ศ. ๒๓๘๗ - ๒๓๙๓

๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ เล่ม ๒ หน้า

๑๖๖

** ตามสัญญาเบอร์นี ไทยจะเรียกเก็บภาษีปากเรือวาละ ๑๙๐๐ บาท สำหรับเรือที่บรรทุกทุกสินค้า
เข้ามา และวาละ ๑๕๐๐ บาท สำหรับเรือที่เข้ามารับสินค้าและเป็นเรือเปล่า กรณีพระคลัง
สินค้านั้น ฝ่ายอังกฤษถือว่าไทยละเมิดสัญญา เพราะเป็นการเก็บภาษีทางอ้อม เพราะตามข้อ
ตกลงว่า เมื่อเสียภาษีปากเรือแล้ว ฝ่ายไทยจะไม่เรียกเก็บภาษีอย่างอื่นอีก

จากพระองค์ประจวบ การเจรจาจึงเป็นเพียงขึ้นตกลงพูดจากับขุนนางผู้ใหญ่ของฝ่ายไทยเท่านั้น * ต่อมาเขาเสนอร่างสัญญา ๘ ข้อ และร่างพิทศรากลินคาแก่ฝ่ายไทย ความร่างสัญญานั้นเป็นการแก้ไขสัญญาเบอร์นีเสียเป็นส่วนใหญ่ ร่างสัญญาข้อที่ ๒ เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการตั้งสถานกงสุลตามเมืองที่นับว่าจอครือและสิทธิสภาพนอกอาณาเขต^๑ ซึ่งเป็นเรื่องที่ฝ่ายไทยไปคุ้นเคยมาก่อน จึงกักค้ำว่า เป็นธรรมเนียมของฝ่ายไทยที่จะต้องให้ความคุ้มครองแก่ชาวต่างประเทศเสมอมา เมื่อเกิดมีคดีใดๆ ฝ่ายไทยก็จะชำระให้ตามกฎหมายของฝ่ายไทย ส่วนในเรื่องการตั้งสถานกงสุลนั้นไทยก็ไปเห็นความจำเป็นที่จะต้องไปตั้งสถานกงสุลในอาณาจักรอื่น และไม่เห็นผลประโยชน์จากการกระทำเช่นนั้น ถึงพ่อค้าไทยจะไปเกิดกรณีพิพาทในเมืองใด ก็ให้พิจารณาตามกฎหมายของประเทศนั้นๆ จึงไม่เห็นด้วยกับข้อเสนอของฝ่ายอังกฤษ ส่วนชาวอื่นฝ่ายไทยก็แบ่งรับแบ่งสู้ตามความเหมาะสม^๒

การเจรจาครั้งนี้ ฝ่ายอังกฤษประสมกับความฉืดหวังอย่างมาก และไม่สามรถตกลงกับไทยได้ ไนมันติกส่วนตัวของ เจอร์ เจมส์ บรูค ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการเจรจาเอาไว้ว่า

การขาดบารมีของเจ้าพระยาพระคลังที่ไปมาเยี่ยมครอบครัวเจ้า การไปอนุญาติให้ติดต่อกับฝ่ายกับขุนนางสยาม การเห็นเป็นเรื่องเล็กน้อยสำหรับการแต่งตั้งข้าราชการที่มีตำแหน่งต่ำกว่ามาเกี่ยวข้องกับทูต การตั้งบังคับเราโดยเอาใจใส่อย่างไม่สมควร รวมทั้งน้ำเสียงของจดหมายหรือหนังสือของบรรดาเสนาบดีชั้นผู้ใหญ่ ล้วนเป็นเรื่องความในใจทั้งหมด ทั้งแสดงให้เห็นว่าการติดต่อกับอังกฤษกับรัฐบาลสยามการจะสิ้นสุดลง จนกว่าความรู้สึกเป็นปรปักษ์ของพวกเขาจะได้รับการแก้ไขเปลี่ยนแปลงเสียใหม่...^๓

* ประกอบด้วยเจ้าพระยาพระคลัง เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ พระยารามสุภาวดี พระยามหาโยธา จมื่นไวยวรนาถ

^๑ นันทา วรเนติวงศ์ ชีวประวัติ เซอร์ เจมส์ บรูค หน้า ๔๑ - ๔๔

^๒ ก. หน้า ๑๐๐

^๓ ก. หน้า ๑๑๓

จากลักษณะความเห็นของเซอร์ เจมส์ บรุก แยกได้สองประเด็นคือ ต้องใช้กำลังบีบบังคับไทยประการหนึ่ง หรืออีกประการหนึ่งก็ต้องรอจนมีการเปลี่ยนแปลงคนใหม่เสียก่อน ขณะเดียวกันถนัดถณที่เข้ามาตั้งห้างค้าขายที่กรุงเทพฯ เช่น บริษัท บราวน์ บราเธอร์ แอนด์ กัมปาลี (Brown Brothers & Company) ก็ได้โอกาสนี้ร้องเรียนต่อเซอร์ เจมส์ บรุก ว่า ทรัพย์สินของกงสุลอังกฤษในกรุงเทพฯ ไม่ได้รับความปลอดภัย ขอให้รีบรบเข้ามาปิดค้นคอนปากบนนำเจ้าพระยา เพื่อพิทักษ์ชีวิตและทรัพย์สินของกงสุลอังกฤษ

เมื่อเหตุของอังกฤษเดินทางออกจากกรุงเทพฯ ไปแล้ว ฝ่ายไทยได้เตรียมป้องกันกรุงเทพฯ อย่างแข็งขัน ทั้งนี้เพราะไม่ไว้วางใจในท่าทีของอังกฤษ โปรดให้พระยาตรีสุริยวงษ์ออกไปสร้างป้อมเสื่อท่อนเล็บที่บางจะเกร็ง สิ่งใหญ่เข้ามารักษาพระนคร นอกจากนี้ก็โปรดให้ขุดคลองจากกรุงเทพฯ ไปทะเลเหนือเมืองนครเขื่อนขันธ์ และในปีนี้เองพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เสด็จสวรรคต

จากที่กล่าวมาแล้วจะเห็นว่า นโยบายรักษาความมั่นคงภายในของไทยเบื้องต้น ก็คือการมุ่งรักษาความปลอดภัยจากการรุกรานของศัตรูภายนอกเป็นสำคัญ และเพ่งเล็งที่การใช้กำลังทหารในการต่อต้าน เมื่อสิ่งที่กระทบกระเทือนต่อความมั่นคงภายในอย่างรุนแรงคือสงคราม เราจึงมุ่งสร้างกำลังให้พร้อมไว้ เช่นในสมัยกรุงศรีอยุธยาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ก่อนต้นศตวรรษที่สำคัญของไทยก็ต่อประเทศข้างเคียง อันได้แก่ พม่า เวียดนาม ลานนา เขมร เป็นต้น การเตรียมกำลังทหารก็เพื่อป้องกันตนเองให้ปลอดภัยจากการรุกรานหรือการรบกวนจากประเทศที่กล่าวมาแล้ว ส่วนการกระทบกระทั่งกับชาติทางยุโรปนั้น ไม่ได้ขึ้นที่ป็นลต่อความมั่นคงภายในจนน่าวิตก ที่เกี่ยวกับการควบคุมคนในราชอาณาจักรก็ใช้กฎหมายต่างๆ เช่นกฎหมายลักษณะอาชญากรรมก็กฏหมายลักษณะอาญาหลวงเป็นกัน ฉะนั้นยิ่งองค์พระมหากษัตริย์มีพระปรีชาสามารถในการสงครามมากเท่าใด อาณาจักรก็ยิ่งเกรงและปลอดภัยมากขึ้น เพราะอาณาจักรนี้ย่อมเกรงกลัวในพระราชอำนาจไปกล้าที่จะเข้ามารุกราน หรือเมื่อถูกรุกรานก็สามารถที่จะขับไล่ข้าศึกให้ออกไปจากพระราชอาณาเขตได้

^๑ นันทา วรเนติวงศ์ ชิวะประวัติเซอร์เจมส์บรุก ล.ค. หน้า ๑๑๕

^๒ ออกไปจากกรุงเทพฯ เมื่อ วันที่ ๒๒ ธันวาคม ๒๓๕๓

^๓ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ เล่ม ๒ ล.ค. หน้า ๑๖๓

มาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังจากที่ไทยทำสัญญาทางพระราชไมตรีและค้าขายกับประเทศทางตะวันตกแล้ว ปัญหาที่เกิดจากสัญญาซึ่งมีผลต่อเนื่องมาถึงการปกครองของไทยก็คือ สิทธิสภาพนอกอาณาเขต นอกจากนี้ก็มีผลสะท้อนในด้านอื่นด้วย เช่น ในด้านเศรษฐกิจ เป็นต้น และในยุคนั้นประเทศต่างๆ ในยุโรปก็กำลังแสวงหาอาณานิคม จึงเข้าแทรกแซงประเทศต่างๆ ในเอเชีย แอฟริกา แม้แต่จีน อินเดีย ซึ่งเป็นอาณาจักรที่กว้างใหญ่ ก็ยังไม่พ้นจากการคุกคามจากประเทศในยุโรป สำหรับไทยเป็นอาณาจักรเล็กย่อมเป็นการง่ายที่จะถูกแทรกแซง ขณะเดียวกันเราก็ไม่มีทางที่จะป้องกันตนเองโดยใช้กำลังทหารได้ เนื่องจากเทคโนโลยีทางทหารของไทยก็ด้อยกว่าประเทศทางยุโรปมาก การที่จะรักษาเอกราชเอาไว้ได้ก็ต้องปรับปรุงตนเองให้ยืดหยุ่นตามภาวะการณ์นั้นๆ และสร้างความเข้มแข็งให้กับตนเองในด้านต่างๆ โดยเฉพาะนโยบายด้านการปกครองต้องปรับปรุงให้เหมาะสม รัศมุนที่สุด เพราะเป็นเหมือนตัวการที่ควบคุมด้านอื่นๆ ต่อไป

ปัญหาที่ผลกระทบทอดจามนังภายใน
รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสมภพในวันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๖๗
ขณะนั้นสมเด็จพระชนกนาถ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย) ทรงดำรงพระยศเป็น
เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ถึงปี พ.ศ. ๒๓๖๗ เมื่อพระชนมายุครบ ๒๐ ปี ก็เสด็จออก
ผนวชตามโบราณราชประเพณี ผนวชได้เพียง ๖๕ วัน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
พระบรมชนกนาถก็เสด็จสวรรคต เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยไม่ได้ทรงมอบ
ราชสมบัติให้แก่เชื้อพระวงศ์องค์ใด ดังนั้นขุนนางผู้ใหญ่และพระบรมวงศานุวงศ์จึงประชุมปรึกษา
หารือกัน และตกลงพร้อมใจกันถวายราชสมบัติแก่กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ (พระบาทสมเด็จพระ-
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ซึ่งขณะนั้นดำรงพระอิสริยยศ
ยศ เจ้าฟ้ามงกุฎ) ทรงผนวชต่อไป

ในการผนวชครั้งนี้ทรงเลือกวัดสมอราย (ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นวัดราชาธิวาส) เป็นที่
จำพรรษาที่กบวชปีถัดมา ต่อมาเสด็จมาประทับที่วัดมหาธาตุฯ เพื่อศึกษาคันถธุระและภาษามคธ
จนแตกฉาน แล้วจึงเสด็จขึ้นไปจำพรรษาที่วัดสมอรายอีกครั้งหนึ่ง ต่อมาพระบาทสมเด็จพระนั่ง
เกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ลงมาประทับที่วัดพระนิเวศวิหาร^๑ ซึ่งอยู่ใกล้กับพระบรมมหาราชวัง
ยิ่งขึ้น เพื่อจะได้รับข้อพระแสงสงฆ์ของกษัตริย์ทั้งหลายเสีย เพราะฉะนั้นก็นิยมไปวัดสมอราย
กันมาก จึงเกิดข่าวลือกันว่า เพื่อประสงค์จะยกย่องเจ้าฟ้ามงกุฎทางการเมือง^๒

ขณะที่ผนวชอยู่เจ้าฟ้ามงกุฎไม่ได้สนพระทัยเพียงคานะกรรมวินัยเพียงอย่างเดียวเท่านั้น
แต่พระองค์ทรงศึกษากวามรู้ทางโลกควบคู่กันไปด้วย โดยเฉพาะการสมาคมกับหมอสอนศาสนา
ชาวยุโรป จึงก่อให้เกิดประโยชน์อย่างมากหลังจากที่พระองค์ขึ้นครองราชสมบัติแล้ว ขณะที่

* พระนามเดิมคือ พระองค์เจ้าทัม โสควณภูมิการกตั้งมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๖๐ ต่อมา
ปี พ.ศ. ๒๓๖๕ เมื่อเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรีสิ้นพระชนม์ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์จึงได้รับ
ราชการต่างพระเนตรพระกรรณ จนพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยสิ้นพระชนม์ จึงมี
ขุนนางยกย่องนับถือมาก เพราะเคยดำรงตำแหน่งสำคัญมาก่อน

^๑ สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก ความทรงจำ ล.ค. หน้า ๖๐ - ๖๒
^๒ หน้า ๘๐

ประทับอยู่ที่วัดสมอรายนั้น ทรงเคยสมาคมกับสังฆราชปาลเลกัวซ์วัดคอนเซ็ปชัน (Immaculate Conception Church) ซึ่งมีอาณาเขตติดต่อกับวัดสมอราย และทรงศึกษาภาษาลาตินจากสังฆราชปาลเลกัวซ์ด้วย

ในปี พ.ศ. ๒๓๗๕ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้มาครองวัดบวรนิเวศวิหาร และที่นี้เองพระองค์ได้รู้จักคุ้นเคยกับหมอสอนศาสนาชาวอเมริกัน เช่น หมอแคสแวน (Caswell) หมอบรัดเลย์ (Bradley) และหมอเฮาส์ (Houses) ทำให้พระองค์ได้มีโอกาสเรียนรู้ภาษาอังกฤษ และมีความรู้พอที่จะอ่านและเขียนภาษาอังกฤษได้ การที่พระองค์ทรงคบค้าสมาคมกับชาวยุโรปและอเมริกันนี้เอง บิดลทำให้พระองค์ต้องเปลี่ยนแปลงนโยบายบางประการในรัชสมัยของพระองค์

โดยความจริงแล้วการที่เจ้าฟ้ามงกุฎ ทรงสนพระทัยในภาษาต่างประเทศหรือความรู้ที่แปลกใหม่อื่นๆ คงไม่ใช่การเตรียมตัวสำหรับการขึ้นครองราชย์โดยตรง แต่คงเป็นเพราะพระองค์ทรงมีอุปนิสัยรักในความรู้ และมีเวลาพอที่จะศึกษาได้ เนื่องจากไม่ได้ยุ่งเกี่ยวกับกิจการบ้านเมือง นอกจากนี้ขณะที่พระองค์ยังผนวชอยู่ การคบค้ากับชาวต่างประเทศอย่างใกล้ชิดก็เป็นไปได้ง่าย ก็ง่ายกว่าที่ข้าราชการหรือขุนนางจะกระทำเช่นนั้น ทั้งนี้เนื่องจากไทยยังไม่ไว้วางใจในท่าทีของประเทศทางตะวันตก แต่ก็ไม่ถึงกับปฏิเสธความสัมพันธ์กับชาติทางตะวันตกทั้งหมดทีเดียว ขณะนั้นพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางของไทย ที่ติดต่อกับและเรียนรู้ความก้าวหน้าของประเทศทางตะวันตกก็มีอยู่บ้าง เช่น พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงศาธิราชสนิท ทรงศึกษาด้านการแพทย์ พระเจ้าน้องยาเธอกรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ทรงสนพระทัยด้านการยิงปืนใหญ่ การคอเรือ หลวงสิทธิ่นายเวร ศึกษาด้านการคอเรือ บุคคลที่กล่าวถึงตอนหลังนี้ ก็สนใจเฉพาะ

^๑ สมเด็จพระบรมราชาธิบดีจักรพรรดิราชานุภาพ ความทรงจำ ลุ.ภ. หน้า ๕๓

^๒ เอ. บี. กริสโวลล์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์ในวันครบรอบร้อยปีแห่งวันสวรรคตพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และวันเสวยราชย์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แปลโดย ม.จ. สุภัทรทิศ คีตกุล หน้า ๓๕

นามเดิมคือ ขวง บุนนาค เป็นบุตรสมเด็จพระยามรณมหาประยูรวงศ์ เกิดเมื่อวันที่ ๒๓ ธันวาคม ๒๓๕๑ เริ่มรับราชการในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ตำแหน่งสูงสุดที่ไกรภักดิ์คือ สมเด็จเจ้าพระยามรณมหาศรีสุริยวงศ์ ความสำเร็จราชการแผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๑๖

ด้านเทคโนโลยีเท่านั้น ส่วนด้านการเมืองการปกครอง โอกาสของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคงมีมากกว่า

อีกสิ่งหนึ่งที่กลายเป็นประโยชน์ต่อพระองค์เพื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ก็คือ ขณะที่ยังทรงผนวชอยู่นั้น พระองค์ได้เสด็จไปยังหัวเมืองต่างๆทั่วรอบๆกรุงเทพฯและหัวเมืองทางเหนือ จากการเป็นภิกษุทำให้พระองค์ได้เห็นและได้รู้จักปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นในหัวเมืองได้ดีกว่า เนื่องจากในสังคมไทยนั้นภิกษุและพระภิกษุมีความใกล้ชิดกันมาก ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างขุนนางและพระภิกษุนั้น มีอุปสรรคหลายอย่างที่ทำให้ความสัมพันธ์เป็นไปอย่างไม่สะดวกนัก เช่นในเรื่องการปฏิบัติตัวของขุนนาง เพราะตามกฎหมายลักษณะอาญาหลวง ได้ห้ามถึงการเดินทางไปหาหาผู้กันของเจ้าเมือง^๑ จึงทำให้ขุนนางต้องระมัดระวัง นอกจากนี้ขุนนางก็เป็นผู้นิมนต์ รานทรเกรงกลัว เนื่องจากเป็นผู้ที่สาบardiให้ถูกและโทษแก่ประชาชนได้ หรือถ้าขุนนางจากเมืองหลวงจะออกไปยังหัวเมืองก็เป็นเรื่องของพิธีรีตอง เป็นภารกิจระหว่างขุนนางที่ออกไปกับเจ้าเมือง แม้ว่าจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประชาชนหรือไม่ก็ตาม ฉะนั้นโอกาสที่ขุนนางจะใคร่ขอเท็จจริงต่างๆก็ย่อมลดน้อยไป

* จากที่กล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีโอกาเรียนรู้อะไรต่างๆโดยพระองค์เอง ทั้งผิดจากพระมหากษัตริย์องค์ก่อนๆ จนในต้นปี พ.ศ.

๒๓๕๔ (ยังเป็นปีจอ โทศก หากนับอายุพระบรมเชษฐาธิราชสวดยุคไทย ก็เป็นปลายปี พ.ศ. ๒๓๕๓) พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประเวรหนัก แต่พระองค์ก็ไม่ทรงมอบราชสมบัติให้แก่พระบรมวงศานุวงศ์องค์ใด ด้วยเกรงว่า หากพระองค์ทรงเลือกตามพระราชอัธยาศัยแล้ว อาจจะทำให้เกิดการแตกแยกความสามัคคีระหว่างกันขึ้น จะทำให้บ้านเมืองเดือดร้อน^๒ จึงมีพระบรมราชานุญาตให้เจ้าพระยาพระคลัง* พระยาศรีพิทักษ์^๓ พระยาราชสุภาวดี ที่สมุหนายก

^๑กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔ ล.๓. หน้า ๕๕
^๒เจ้าพระยาพิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ เล่ม ๒ ล.๓. หน้า ๑๔๕

นามเคิบ คิต มุนนาก ในรัชสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้เป็นสมุหกลาโหม ต่อมาในรัชสมัยรัชกาลที่ ๔ ได้รับพระราชนานยศเป็น สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ หรือสขเด็จเจ้าพระยาองค์ใหญ่

** นามเกิม หัก มุนนาก ในรัชสมัยรัชกาลที่ ๔ ได้รับพระราชนานยศเป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ หรือเรียกกันทั่วไปว่า สขเด็จเจ้าพระยาองค์น้อย

พระบรมวงศานุวงศ์ และภิกษุผู้ใหญ่ ปรีภยากันเองว่าควรจะเลือกพระบรมวงศานุวงศ์องค์ใดขึ้นครองราชสมบัติ การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ทรงเลือกผู้ที่สืบราชสมบัติต่อจากพระองค์ สาเหตุหนึ่งอาจเป็นเพราะว่า พระองค์เริ่มมองเห็นปัญหาใหม่ๆที่จะเกิดขึ้นกับพระราชอาณาจักร คือปัญหาที่จะเกิดจากประเทศทางตะวันตก ดังพระราชดำรัสต่อพระยาตรีสุรียงวงศ์ว่า "การศึกสงครามข้างญวนข้างพม่าก็เห็นจะไม่มีแล้ว จะมีอยู่แต่ข้างพวกฝรั่งให้ระวังให้คืออย่าให้เสียที่เขาได้ การงานสิ่งใดของเขาที่คิดควรจะเรียนเอาไว้ ก็ให้เขาอย่างเขา แต่อย่าให้มันถือเลื่อมใสไปเลยทีเดียว" ^๒ ฉะนั้นผู้ที่แก้ปัญหานี้ได้ ก็คือผู้ที่เรียนรู้และเข้าใจตะวันตก ซึ่งตอนนั้นเชื้อพระวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ที่มีคุณสมบัติดังกล่าว ก็คงมีแต่เจ้าฟ้ามงกุฎซึ่งยังทรงผนวชอยู่ และสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมขุนอิศเรศรังสรรค์

* ครั้นเมื่อวันที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๔ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เสด็จสวรรคต ที่ประชุมขุนนางและพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ จึงพร้อมใจกันกราบทูลเชิญเจ้าฟ้ามงกุฎ ขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ ต่อมาในวันที่ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๔ ก็ทรงลาสิกขาบทจากสมณเพศ และราชาภิเษกในวันที่ ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๙๔ ทรงพระนามว่าพระปรเมนทรมหามงกุฎพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นถึงวันที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๙๔ ก็โปรดให้สถาปนาพระอนุชาธิราช กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ขึ้นเป็นสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ปีพระอิสริยยศเท่าเทียมกับองค์พระมหากษัตริย์* การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นเช่นนี้ นับว่าแปลกไปจากรัชกาลก่อนๆ เพราะเดิมั้นกรมพระราชวังบวร ก็มีพระเกียรติยศไม่เท่าเทียมกับองค์พระมหากษัตริย์ แต่การที่พระบาท-

^๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ เล่ม ๒ ล.๓. หน้า ๑๔๕

^๒ ล. หน้า ๑๔๔

* สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานภาพไว้ในหนังสือนิทานโบราณคดี โดยเขียนจากคำบอกเล่าของเจ้าพระยาภาณุวงศ์ว่า ขณะที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประสูติที่นั่น สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเสด็จไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่วัดบวรนิเวศวิหาร กรมขุนอิศเรศรังสรรค์จะเชิญขึ้นครองราชสมบัติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตรัสว่า ถ้าจะถวายราชสมบัติแก่พระองค์ ก็ขอให้อวยแก่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ซึ่งทรงครัสเรียกว่า "ท่านฟากโนน" ควญ เพราะพระชาคาแรงนัก ถาทรงรับราชสมบัติเพียงพระองค์เดียวก็จะเกิดอับมงคล

สเป็คใจพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าให้พระอิสริยยศเท่าเทียมกับองค์พระมหากษัตริย์นั้น คงเนื่องจากเหตุผลที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นกรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ในรัชสมัยรัชกาลที่ ๓ เป็นผู้มีความสามารถในด้านต่างๆ และทรงดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารเรือ จึงเป็นที่นับถือของชนเป็นจำนวนมาก ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ การสถาปนาให้มีพระอิสริยยศสูงเช่นนี้ ย่อมเป็นผลต่อศักดิ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในแง่ที่เป็นการระดมคนที่มีสติปัญญา นอกเหนือไปจากเป็นการกระทำตามราชประเพณี

สำหรับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ใ้สู่นพระทัยด้านการบริหารประเทศ ขากนัก ยกเว้นบางโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ประทับอยู่ในพระนคร เช่นทรงเสด็จประพาสหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันออกในปี พ.ศ. ๒๔๐๐ ก็ทรงมอบพระราชอำนาจให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าทรงบริหารประเทศแทน^๒ แต่ถากกล่าวโดยส่วนรวบแล้ว พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าทรงไม่สนใจพระทัยที่จะเข้ามาใ้ว่านางทางการบริหาร ดังพระราชหัตถเลขาของพระองค์ถึงเจ้าพระยาอภัยภูธร (สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ) เมื่อคราวที่พระองค์เสด็จขึ้นไปที่สระบุรีในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ ว่า "การที่ต้องขึ้นมารับราชการนี้ ใจก็ฉันทักคิดว่าจะไ้ไรหลีกเลี่ยง (เอกสารเลอะเลือน) จากเรื่องกริ้วกราดต่างๆ แต่ฟังข่าวก็ทราบว่หลีกเลี่ยงไปหาพ่ไม่"^๓

ต่อมาในช่วงหลังๆ ของตอนปลายรัชกาล พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวแทบจะไม่มีส่วนในการปกครองเลย และมีข่าวลือว่าพระองค์สะสมกำลัง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเองก็ทรงทราบ ว่ากองกำลังซงวังหน้านั้นมีอยู่มาก^๔ แต่ก็ไม่มีการขัดแย้งอย่างรุนแรงเกิดขึ้นเลย เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๐๘ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง

^๑ หอจดหมายเหตุแห่งราชที่ กรมกิลปลากร เอกสาร ร.๘ แฟ้ม รล ๓/๑-๑๓ พระบรมราชาธิราช

^๒ ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๑ พ.ศ. ๒๓๘๔-๒๔๐๘ พิมพ์ในวงพระราชนานา ซึ่งถึงพพระมหาไ้พิวงสาจารย์ อินทโศตเถระ ๘ พฤศจิกายน ๒๔๑๑ หน้า ๒๖๓-๒๖๖

^๓ หอจดหมายเหตุแห่งราชที่ กรมกิลปลากร เอกสารรัชกาลที่ ๔ แฟ้ม ร.๘.๘๘/๑ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าถึงเจ้าพระยาอภัยภูธร ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๓๘๘

^๔ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม ๓ หน้า ๑๐๓-๑๑๐

ประจวบ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นไปเยี่ยมพระชนวงถึงห้องพระบรมมหาราชวัง พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ได้กราบทูลเกี่ยวกับข่าวลือที่ว่าเสด็จกำลังให้ทรงทราบ ดังที่มีปรากฏในบันทึกของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯเสด็จเข้ามาออกพระบาท ทรงพระกั้นแสงว่า หากองทางที่จะกราบทูลอยู่ช้านานก็ไม่มีโอกาส มัคนี้ไม่มีใคร จะขอกราบทูลนำใจที่ซื่อสัตย์สุจริตต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท มีผู้กราบบังคมทูลกล่าวโทษว่าเสด็จเครื่องสาตราวุธกระสุนดินดำขึ้นไว้ ก็ได้สะสับไว้จริง มีอยู่มากไม่น้อยกลัวใคร แต่เป็นความสัตย์จริงที่จะได้คิดประทุษร้ายต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ไม่มีเลยสักซอกจิกหนึ่ง แล้วถวายสัตย์สาบานเป็นอันมาก ซึ่งเตรียมไว้ขึ้นเพื่อป้องกันผู้อื่นเท่านั้นเอง...

และในปี พ.ศ. ๒๔๐๘ นี้เอง พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯก็เสด็จสวรรคต ข่าวที่ลือเกี่ยวกับพระองค์ในเรื่องที่จะแย่งชิงราชสมบัติก็หมดไป

ตลอดรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๑๑) จะเห็นว่า มีปัญหาที่จะกระทบกระเทือนต่อความมั่นคงภายในราชอาณาจักร คือ

๑. ปัญหาที่เกิดขึ้นภายในพระราชอาณาจักร

๑.๑ การเปลี่ยนแปลงพระบรมราชโบายบางอย่างของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ

การขึ้นครองราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระบรมวงศานุวงศ์ ชุนนางผู้ใหญ่ มีส่วนสำคัญในการสนับสนุนให้พระองค์ได้ครองราชสมบัติ บุคคลเหล่านี้จึงเปรียบได้กับผู้สนับสนุนพระราชอำนาจของพระองค์ ซ้ำเกี่ยวข้องกับองค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเอง ก็ทรงคำนึงอยู่เสมอว่าพระองค์จะไปในพระราชอำนาจหรือตัดสินใจอะไรลงไปโดยลำพัง ดังปรากฏในพระบรมราชโองการของพระองค์ว่า "แต่ถ้านี้เป็นเพราะข้าฯ ตั้งใจเป็นหนึ่งแลประพศคืออยู่เสมอ ในที่เมื่อจะทำอะไร จะประพศคืออะไร ก็จะต้องปรึกษาท่านผู้หลักผู้ใหญ่ก่อน ต่อท่านผู้หลักผู้ใหญ่เห็นชอบด้วยแล้ว จึงจะทำอะไรประพศคือ ไม่ทำแต่ตาบใจตัว ซักขึ้นกำหนดผู้หลักผู้ใหญ่เลย"^๒

^๑ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสาร ร.๕ แฟ้ม ร.๕ รล.๓/๑ -๑๓ ก.๑
^๒ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๒๖ จ.ศ. ๑๖๑๓
พระบรมราชโองการ เรื่องพระองค์ทรงราชย์

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่าพระองค์ไม่โปรดพระราชนัดดาประสูติที่จะใช้อำนาจมากขนาดนัก แม้ว่าการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ องค์พระมหากษัตริย์จะทรงไว้ซึ่งพระราชนาจออย่างสิ้นพันทิ่ก็ตาม แต่ที่พระองค์ไม่โปรดที่จะใช้พระราชนาจอต่างๆโดยลำพัง โดยมีพระราชนัดดาหรือพระมหากษัตริย์เพียงพระองค์เดียว ไม่สามารถที่จะปกครองประเทศให้เป็นไปได้อย่างดี และความสงบสุขของบ้านเมืองคือสิ่งที่พระองค์ทรงปรารถนา และเมื่อเกิดข่าวลือขึ้นว่า องค์พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชนาจอมาก ไม่มีใครจะขัดขวางพระบรมราชโองการได้ไม่ว่าจะเป็นเรื่องใดๆก็ตาม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงคัดค้านว่า "เจ้าศรีวิกรม์ไม่เท่านี้คนตายก็ปลายเป็นถา จึงลือว่าสิทธิขาดทุกอย่าง สิ่งถูกก็เอาสิ่งผิดก็เอา ใครเถียงไม่ได้กลัวจะเอาไม้เท้าเอาตาย ถ้าปีไม้เท้าแน่นนั้นจริง ก็ทรงปรณิบัติไม่ให้เป็นที่ถูกใจจนเป็นอันขาดแล้ว เห็นว่าไม้เท้าแน่นจะมีผู้ลักเอาไปเสีย หรือถูกแย่งไปไม่ช้าวันเลย"^๒ พระองค์ทรงตระหนักเสมอว่า การใช้อำนาจเพียงคนเดียวนั้น น่าจะเกิดความยุ่งยากขึ้นได้ง่าย นี่อาจจะเป็นเหตุผลหนึ่งที่มีส่วนให้พระองค์ ต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายๆฝ่ายดังที่กล่าวมา

นอกจากนี้เมื่อครั้งพระราชนิธิราชภิเษก พระองค์ก็ยังทรงร่วมเตือนว่าพระพิพัฒน์สัตยาร่วมกับขุนนาง ซึ่งองค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงเป็นเหตุผลของพระองค์ กล่าวคือ

ถ้อยการที่ ข้าราชการรับน้ำพระพิพัฒน์สัตยา มีละสองครั้งมิได้ขาด คือสำแดงปฏิญาณว่าข้าฯจะไปประพฤติชั่วร้ายต่อผู้ซึ่งหาความผิดมิได้ และไม่พาโลโสกลุมด้วยความคิดไม่ตรงแก่ท่านผู้หนึ่งผู้ใดเลย ถ้าการบรรณเนียมที่พระเจ้าแผ่นดินจะรับน้ำพระพิพัฒน์สัตยาเอง อย่างข้าฯประสูตินี้ แต่ก่อนมาก็หาเคยมีไป ก็ไม่มีใครคิดคิดใจยังกับข้าฯทำ ข้าฯยอมทำตามสัตยให้ท่านทั้งปวง ด้วยความชอบใจของข้าฯเอง เพื่อจะไปใ้มีความดีร้ายข้าฯในกลางกริ่งกลางที่ อย่างเร้นนี้แก่พระเจ้าแผ่นดินที่ล่วงมาแล้ว เพราะตัวข้าฯกตัญญูต่อผู้ปกครองโดยสุจริต ไม่สุรบใจอยู่แต่การสำคัญผิดๆลือผิดๆ จากความเลวการที่เป็นจริงทุกสิ่งทุกอย่าง แลการใดที่เป็นไปตามเหตุผล ตามที่เป็นจริงแล้วถึงใครจะติเตียนนินทา ข้าฯก็ไม่ถือเอาโทษเลย ถึงใครจะได้อิสรียศ เป็นใหญ่ เพราะ

^๑จดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๘๒ จ.ศ.
๑๖๑๕ เรื่องความเลวลือสามประการ

ท่านทั้งหลายทั้งปวงตั้งใจที่จะปฏิบัติให้สิ้นสมประสงฆ์ ท่านผู้หลักผู้ใหญ่ทั้งปวง
ซึ่งเป็นประธานในราชการแผ่นดิน จะได้สโสรพร้อมเพรียงกัน...

ฉะนั้นจึงเห็นได้ว่า พระบรมราชโบายค้ำถ่วงการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระองค์ทรงยกยอให้ขุนนางเข้ามามีบทบาทร่วมในการบริหารอย่างกว้างขวาง
ยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพราะตามประเพณีการปกครองของไทยเมื่อก่อนนี้ แม้มองคฺพระมหากษัตริย์จะทรงไว้
ซึ่งพระราชอำนาจสูงสุดก็ตาม แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าขุนนางไม่มีส่วนร่วมในการบริหารประเทศ
เลย เพียงแต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระองค์ทรงยกยอรับในเท-
บาทของขุนนางมากกว่าจับยกยอๆ เท่านั้นเอง เช่นเมื่อหลังจากพระราชพิธีราชาภิเษกแล้ว ก็
โปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ ขึ้นเป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประ-
ยูรวงศ์ฯ สักคินา ๓๐๐๐๐ เป็นผู้สำเร็จราชการหัวเมืองทั่วประเทศ โปรดเกล้าฯ ให้สถาปนา
เจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ ขึ้นเป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติฯ เป็นผู้สำเร็จราช-
การในพระนคร และว่าราชการพระคลังสินค้า นอกจากนี้ยังโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งขุนนางอื่นๆ
อีกมากมาย

จากที่กล่าวมาแล้วจะเห็นได้ว่า การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง
ให้ขุนนางเข้ามาช่วยในการบริหารประเทศมากขึ้น ทั้งนี้อาจเป็นเพราะขุนนางผู้ใหญ่เหล่านั้นเคย
สนับสนุนให้พระองค์ได้ครองราชสมบัติ นอกจากนี้ขุนนางเหล่านั้นก็เคยมีบทบาทค้ำถ่วงการปกครอง
และเศรษฐกิจมาก่อน ย่อมเป็นประโยชน์ที่จะให้ขุนนางผู้ใหญ่ควบคุมขุนนางชั้นรองๆ ลงไป และ
เป็นการเสริมรากฐานแห่งพระราชอำนาจให้มั่นคงยิ่งขึ้น

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังโปรดให้เปลี่ยนแปลงประเพณี
บางประการ เช่น โปรดให้ชาวยุโรปเข้ามาเฝ้าในการเสด็จออกมหาสมาคม ณ พระที่นั่งอมรินท-
วันจตุย์ ในพระราชพิธีราชาภิเษก และการเปลี่ยนแปลงประเพณีที่สำคัญอย่างหนึ่งคือ การให้
ประชาชนได้มีโอกาสเข้าเฝ้าในขณะเสด็จพระราชดำเนิน ซึ่งตามธรรมเนียมเดิมนั้น เมื่อขบวน
เสด็จพระราชดำเนินจะผ่านไปทางใด ราษฎรจะต้องหลบเข้าในบ้านของตนเอง ใ้บว่าจะจะเป็น
การเสด็จประพาสทางบกหรือทางน้ำ หากฝ่าฝืนก็จะถูกเจ้าพนักงานเอากระสุนยิง ในรัชสมัย

๑ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ ๔ แฟ้ม ร.๔.๕๕/๓ พระบรมรา-
วาทรัชกาลที่ ๔ ในวันเฉลิมพระชนมพรรษาครบรอบ ๒๐ ปี

๒ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ เล่ม ๑ หน้า

รัชกาลที่ ๒ โปรดให้ยกเลิกการยิงกระสุนเสีย เพียงแต่ให้เงือกเงื้อให้ราษฎรกลัวพอ ทั้งนี้ เนื่องจากในสมัยนั้นหญิงคนหนึ่งถูกเจ้าพนักงานเอากระสุนยิงถูกดวงตาแตก เมื่อมาร้องทุกข์ก็โปรด พระราชทานเสื้อ ผ้า เงิน เป็นค่าทำขวัญ จึงโปรดให้ยกเลิกการยิงกระสุนดังกล่าว มาในรัช- สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงขอให้ราษฎรได้เข้าเฝ้าอย่างใกล้ชิดในขณะ เสด็จพระราชดำเนิน โดยไม่ต้องปิดประตูบ้าน เรือ แพ เพื่อจะได้ทอดพระเนตรสภาพอันแท้จริง และพักทายปราศรัยด้วย นอกจากนี้ยังทรงอนุญาตให้ชาวต่างชาติได้แสดงถวายเคารพในขณะ ที่ เสด็จผ่านตามประเพณีของตน พระบรมราโชบายเรื่องนี้ เป็นการลดล้างความเชื่อเก่าๆที่ว่า องค์กรมหากษัตริย์เป็นสมมุติเทพ เกินกว่าที่คนทั่วไปจะแตะต้องได้

การเปลี่ยนแปลงในเรื่องต่างๆดังที่กล่าวมา คงเนื่องจากพระอุปนิสัยของพระบาทสม- เสด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นสำคัญ สมเด็จพระยาดำรงราช บัญญาพรทรงอธิบายถึง พระ- อุปนิสัยของ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ว่า "พระอุปนิสัยของพระบาทสมเด็จพระจอม- แกล่เจ้าอยู่หัว โปรดฯทำการให้ถูกต้องเป็นแก่นสาร ไม่ทรงนิยมทำตามคติที่ติดกันมาแต่โบราณ ใดๆอย่างใด ต้องทำอย่างนั้น"^๒

ฉะนั้นการ เปลี่ยนแปลงบางสิ่งบางอย่างในรัชสมัยของพระองค์ จึงเป็นการท้าทายต่อ ความคิดเก่าๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการรวบถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา การยอมให้ขุนนางมีส่วนร่วมใน การบริหารประเทศมากขึ้น หรือการเปลี่ยนแปลงประเพณีบางอย่าง หากเปรียบเทียบพระ- บรมราโชบายของกษัตริย์องค์ก่อนๆ ไม่ว่าจะเป็นสมัยกรุงศรีอยุธยาหรือสมัยรัตนโกสินทร์ก็ตาม จะดูเหมือนว่าพระราชอำนาจของพระองค์ไปมีมากเหมือนกษัตริย์องค์ก่อนๆ แต่พระบรมราโชบาย ของพระองค์ก็ได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มขุนนางชั้นสูงของไทย เช่น สมเด็จเจ้าพระยามรบทหา- ประยูรวงศ์ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ เจ้าพระยากรัณฐิวงษ์ เจ้าพระยาวิวงษ์ (ต่อมาเปลี่ยนเป็นเจ้าพระยาทิพากรวงศ์) เป็นต้น

๑.๒ การทำสัญญากับประเทศทางตะวันตก

๑.๒.๑ ท่าทีของไทยต่อประเทศตะวันตก หลังจากสิ้นรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ มหาราชแล้ว ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับประเทศตะวันตกก็เริ่มเสื่อมลง มาถึงสมัยกรุงรัตน- โกสินทร์ตอนต้น ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับประเทศตะวันตกก็ยังไม่ดีขึ้นนัก บ้างจนรัชสมัย

^๑ ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๑ ล.ศ. หน้า ๒๓๐ - ๒๓๕

^๒ สมเด็จพระยาดำรงราช บัญญาพร ความทรงจำ ล.ศ. หน้า ๑๒๘

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ไทยจึงตกลงทำสัญญาฉบับหนึ่ง ในปี พ.ศ. ๒๓๖๕ คือสัญญาเบอร์นี้ ตามข้อตกลงนี้ยังไม่เป็นการตกลงระหว่างรัฐต่อรัฐ แต่เป็นเพียงข้อตกลงระหว่างบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษกับไทย ต่อจากนั้นไทยก็ทำสัญญาค้าขายกับอเมริกา แต่เมื่อมาถึงตอนปลายรัชสมัย ทั้งอังกฤษและอเมริกาพยายามที่จะแก้ไขสัญญาที่ทำไว้กับไทย แต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จ และท่าทีของไทยก็ยังไม่ต้องการที่จะคบค้ากับประเทศตะวันตกอย่างจริงจัง ทั้งนี้ก็เป็นเพราะไทยยังมีปัญหาภายใน เช่น การทำสงครามกับญวนเหนือดินแดนเขมร ความไม่ไว้วางใจอังกฤษที่เริ่มคุกคามพม่า หรืออาวรามไปถึงข้อพิพาทระหว่างจีนและอังกฤษ กรณีที่ต้องทำสงครามต่อกันด้วยสาเหตุทางการค้า (ทั้งนี้เพราะไทยกับจีนมีการติดต่อกันอยู่เสมอ) และอีกประการหนึ่งก็เป็นเพราะไทยมีความผูกพันสมบูรณ์อยู่แล้ว จึงไม่จำเป็นต้องอาศัยสินค้าจากประเทศทางตะวันตก

สำหรับท่าทีของไทย หลังจากทีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสวยราชย์แล้ว นโยบายของไทยต่อประเทศทางตะวันตก เป็นไปในทางที่ดีขึ้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชหัตถเลขาไปยังข้าหลวงบัตเตอร์เวิร์ท (Colonel W.J. Butterworth) ของอังกฤษที่ปีนัง ตามพระราชหัตถเลขาฉบับนั้นเป็นการแสดงเจตจำนงของพระองค์ ที่จะเปิดประเทศติดต่อกับประเทศทางตะวันตก แต่ก็ทรงขอร้องให้ฝ่ายอังกฤษระงับการส่งทูตเข้ามาชั่วคราว จนกว่าจะมีพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระศพพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสร็จสิ้นเสียก่อน ซึ่งถึงจะใช้เวลาหลายเดือนในการเตรียมพระราชพิธีทั้งหมด

ขณะที่การติดต่อกทางการทูตยังไม่เกิดขึ้นนี้เอง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็โปรดให้ส่งข้าออกไปจำหน่ายยังต่างประเทศได้ ซึ่งค่านโยบายของไทยแต่ครั้งก่อน ชาวถือว่าเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นมาก เพราะข้าวเป็นอาหารหลักของคนทั้งประเทศ ข้าวจึงเป็นสินค้าต้องห้ามไปให้ส่งออกตลอดมา การเก็บข้าวไว้ในประเทศหลายๆ เท่ากับเป็นการไม่ประมาท เพราะสงครามอาจเกิดขึ้นเมื่อใดก็ได้ และหากเกิดสงครามการทำนาก็ต้องหยุดชงัก ราษฎรก็จะเกิดความขบถยกขึ้น แต่การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงยินยอมให้ส่งข้าวออกจำหน่ายยังต่างประเทศได้ เพราะพระองค์ทรงยึดในเหตุผลที่ว่า เมื่อมีการซื้อขายข้าวออกนอกประเทศ ชาวนาก็ย่อมจะขายข้าวได้เงิน อันจะเป็นส่วนให้ชาวนาเกิดกำลังใจในการทำนาและขยายที่นาของคนให้กว้างออกไป ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อชาวนาเอง และเป็นผล

คือประเทศภายหลัง แต่ตามความจริงแล้วประเทศที่บริโภคข้าวเป็นอาหารหลักก็คือประเทศข้างเคียงของไทย แต่คนกลางที่เข้ามาค้าขายข้าวกลับเป็นพ่อค้าชาวยุโรปหรือคนจีน ฉะนั้นการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงยินยอมให้ส่งข้าวออกไปขายต่างประเทศได้ จึงเป็นการลดความตึงเครียดทางการค้าลงได้

สำหรับท่าทีของชาวต่างประเทศต่อไทยนั้น ตามหนังสือพิมพ์ ฟรีเพรส (Free Press) ซึ่งพิมพ์ออกจำหน่ายที่สิงคโปร์ ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับท่าทีของไทยว่า

เดี๋ยวนี้พระมหากษัตริราชเจ้าองค์ใหม่ เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ ทรงพบปัญหาอันประเสริฐ โปรดปรานพวกฝรั่งอังกฤษ ให้เข้ามาค้าขาย ตั้งหามาหากินอยู่ตามสันด แล้วก็มีพระไทยโปรดปรานข้างธรรมเนียมอังกฤษเป็นอันมาก ถ้าอังกฤษจะทำหนังสือสัญญาไมตรี ก็เห็นจะได้ตามการอันควร แล้วองค์พระมหากษัตริราชเจ้า ก็คงจะประพุกให้ถูกต้องตามหนังสือสัญญาด้วยกว่าเมื่อครั้ง และพระบาทสมเด็จพระมหาจักรพรรดิพระองค์นี้ได้ลดค่าธรรมเนียมปากกำปั่นลงบ้าง กับเอาพระไทยที่รักค้าพวกอังกฤษที่เข้ามาอยู่กรุงเทพฯ ก็ได้ป้องกันรักษาพวกหนอที่นับถือศาสนาเยซุกับโปรฎปลอยพวกคนที่อยู่ในวังอังกฤษ อันตกค้างอยู่แก่กรู้งแผ่นดินก่อนที่เจ้าเมืองสิงคโปร์ามีหนังสือมาขอแล้วให้ไปตามใจสมัคร ตั้งแต่เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติมาจนเดี๋ยวนี้ พ่อค้ากรุง-เทพากับพ่อค้าเมืองใหม่ค้าขายถึงกันเสมอ ไม่นานเมืองไทยก็จะบริบูรณ์ขึ้น...^๒

จากข่าวที่หนังสือพิมพ์ฟรีเพรสพิมพ์เผยแพร่นี้ พอเป็นการแสดงให้เห็นถึงนโยบายของไทย มีแนวโน้มที่จะติดต่อกับต่างประเทศอย่างกว้างขวาง ขณะเดียวกันพ่อค้าต่างประเทศก็เริ่มเข้าใจในท่าทีใหม่ของไทยจากหนังสือพิมพ์ และคงมีผลไปถึงนโยบายของอังกฤษที่มีต่อไทยไม่มากนัก

๑.๒.๒ การเตรียมและการเจรจาทำสงครามกับอังกฤษ หลังจากอังกฤษประสบกับความผิดหวังในการพยายามแก้ไขสัญญาเบอร์นีในรัชกาลที่ ๓ แล้ว ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อังกฤษเตรียมจะส่ง เซอร์ เจมส์ บรูค เป็นทูตเข้ามาเจรจากับไทย

^๑ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๑ ฉ.ก. หน้า ๑๕๕

^๒หอสมุดแห่งชาติ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เล่มที่ ๔๔ จ.ร. ๑๒๑๕ ข่าวหนังสือพิมพ์พระมหากษัตริราชเจ้าโปรดให้อังกฤษเข้ามาค้าขาย

อีกครั้งหนึ่ง แต่อังกฤษก็ต้องงัดความตั้งใจนั้น เพราะฝ่ายไทยยังไม่พร้อมที่จะเจรจา เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงมีภารกิจต่างๆในประเทศมากมาย ความตั้งใจของฝ่ายอังกฤษจึงต้องยักวอกไป

ต่อมารัฐบาลอังกฤษได้เปลี่ยนตัวผู้ที่จะเป็นทูตเข้ามาเจรจากับไทยคนใหม่ คือ เซอร์จอห์น เบลริง (Sir John Bowring) ซึ่งเป็นข้าหลวงของอังกฤษประจำฮ่องกง และ เซอร์จอห์น เบลริง ก็ได้ติดต่อเจ้าชายมกุฎราชกุมารไทยตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๘๗ ขณะที่เขาเดินทางผ่านสิงคโปร์ แต่ในขณะนั้นเขามีความจำเป็นต้องเดินทางไปติดต่อกับจีนและญี่ปุ่นเพื่อทำสัญญาค้าขายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึง เซอร์ จอห์น เบลริง เพื่อให้กำหนดวันที่จะเดินทางเข้ามาในประเทศไทยให้แน่นอนลงไป โดยให้ติดต่อบ้างเจ้าพระยาพระคลังซึ่งทำหน้าที่เป็นฝ่ายติดต่อกับต่างประเทศ^๕ ต่อมา เซอร์ จอห์น เบลริง ได้แจ้งมายังเจ้าพระยาพระคลังว่า หลังจากที่เขาทำสัญญาค้าขายกับจีนและญี่ปุ่นแล้ว เขาจึงจะเดินทางเข้ามาเจรจากับไทย และในหนังสือฉบับเดียวกันนี้ก็ยืนยันว่า อังกฤษ ฝรั่งเศส อเมริกา เป็นพันธมิตรกัน หากประเทศใดประเทศหนึ่งทำสัญญากับประเทศใดๆ ประเทศดังกล่าวก็จะเข้ามาทำสัญญาในทำนองเดียวกัน และการที่เขาจะเดินทางเข้ามาเจรจากับไทยนั้น เขาไม่ต้องการที่จะเข้ามาพร้อมกับกองทัพเรือ^๖ ซึ่งมีความหมายอยู่เสมอๆ นั่นคือ เขาคาดหมายว่าการเจรจากับไทยคงไปได้ด้วยดีประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งคงเป็นเพราะไม่ต้องการให้เป็นการใหญ่โตจนเกินไป

^๕ แอ็บบ๊อค โลว์ มอฟเฟ็ค ล.ภ. หน้า ๕๒

^๖ Neon Sndvong. The Development of Siam Relation with Britain and France in the Reign of King Mongkut, 1855-1866 Vol. I Unpublished Ph.D. Dissertation, University of London p. 26.

จีนและอังกฤษแม้จะมีการค้าขายติดต่อกัน แต่ฝ่ายอังกฤษก็ยังไม่พอใจเพราะจีนชักขวางเรื่องการค้าขาย นอกจากนี้ยังมีปัญหาอีกหลายอย่างที่ทั้งสองฝ่ายยังคงตกลงกันไม่ได้ เช่น เรื่องการผูก

การค้าขายฝิ่น การจัดตั้งสถานกงสุล
^๗ ญี่ปุ่นต้องเปิดประเทศติดต่อกับตะวันตกในปี พ.ศ. ๒๓๘๗ ตามข้อเสนอของนายพลเปอริแห่งสหรัฐอเมริกา

^๗ Ibid., p. 251.

^๘ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๑๑๔ จ.ก. ๑๒๑๖
จดหมายเหตุเรือจอห์นดิง เจ้าพระยาพระคลัง ๒๒ มิถุนายน ๒๓๘๗

คณะทูตของ เซอร์ จอห์น เบาริง เข้ามาถึงไทยช้ากว่ากำหนด ทั้งนี้เพราะความตึงเครียดในยุโรปกรณีไครเมีย อังกฤษและรัสเซียเป็นศัตรูกัน เนื่องจากอังกฤษให้ความช่วยเหลือแก่ตุรกี ฉะนั้น เซอร์ จอห์น เบาริง จึงต้องรอให้กองเรือของอังกฤษเข้ามาประจำน่านน้ำจีนเสียก่อน เพื่อป้องกันชีวิตและทรัพย์สินของกงอังกฤษในจีน ทูตของอังกฤษเดินทางเข้ามาถึงไทยเมื่อวันที่ ๒๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๘๘ สำหรับการต้อนรับทุกครั้งนี้ ฝ่ายไทยได้จัดการต้อนรับอย่างสมเกียรติ เพราะคณะทูตของอังกฤษคณะนี้เป็นตัวแทนของพระราชินีแห่งอังกฤษโดยตรง จึงมีฐานะสูงกว่าทูตของอังกฤษคณะอื่นๆที่เคยเข้ามาติดต่อกับไทย^๑ และเป็นการต้อนรับคณะทูตที่ใหญ่โตที่สุดครั้งแรกในสมัยรัตนโกสินทร์

การเจรจาเพื่อทำสัญญาไมตรีครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมอบพระราชอำนาจให้ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงศาธิราชสนิท สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เจ้าพระยาวรวงศา เป็นคณะผู้แทนฝ่ายไทยที่มีอำนาจเต็มในการเจรจากับฝ่ายอังกฤษ การจะยอมรับข้อเสนอใดๆในการเจรจาให้ขัดแย้งแก่ฉันทะธรรมการ^๒ การเจรจาดังนี้ฝ่ายไทยต้องระมัดระวังในท่าทีและโดยคำเป็นอย่างมาก เพราะหากแข็งกร้าวเกินไปก็อาจตกลงกันไม่ได้ อังกฤษอาจจะใช้กำลังบีบบังคับไทยให้ทำสัญญาในภายหลังได้ ขณะเดียวกันก็จะยอมรับข้อเสนอของฝ่ายอังกฤษทุกอย่างไม่ได้เช่นกัน เพราะหมายถึงไทยจะต้องเป็นฝ่ายเสียเปรียบอย่างมาก แต่จะต้องต่อรองอย่างถึงที่สุดเพื่อประโยชน์ของฝ่ายไทยเอง การเจรจาดังนี้สามารถตกลงและลงนามในสัญญากันในวันที่ ๑๘ เมษายน พ.ศ. ๒๓๘๘ จากนั้นเซอร์ จอห์น เบาริง ก็เดินทางกลับไปยังประเทศจีน แต่มอบหมายให้นาย แฮร์รี เอส. ปาร์คส์ (Harry S. Parkes) นำสัญญาไปยังประเทศอังกฤษเพื่อให้รัฐบาลอังกฤษพิจารณาและให้สัตยาบัน ต่อมาในวันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๓๘๘ ทั้งไทยและอังกฤษก็ให้สัตยาบันต่อกันเป็นที่เรียบร้อย

^๑Neon Sridvongs. *op.cit.*, p. 85.

^๒ประชุมพงศาวดารภาค ๓๕ หน้า ๒๑๘

^๓หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุการณ์ที่ ๔ เลขที่ ๘๔ จ.ศ. ๑๒๑๓ พระบรมราชโองการเรื่องการเจรจาสัญญากับอังกฤษ

* เป็นเลขาของ เซอร์ จอห์น เบาริง เมื่อครั้งเข้ามาเจรจากับไทย ต่อมาได้บรรดาศักดิ์เป็น Sir และได้เป็นข้าหลวงอังกฤษประจำญี่ปุ่น

หลังจากที่ไทยทำสัญญากับอังกฤษแล้ว ก็ประเทศต่างๆเข้ามาทำสัญญากับไทยในทำนองเดียวกันกับอังกฤษ ได้แก่ อเมริกา ปี พ.ศ. ๒๓๘๕ ฝรั่งเศส ปี พ.ศ. ๒๓๘๕ เดนมาร์ก ปี พ.ศ. ๒๔๐๑ โปรตุเกส ปี พ.ศ. ๒๔๐๑ รัสเซีย ปี พ.ศ. ๒๔๐๕ สวีเดนและนอร์เวย์ ปี พ.ศ. ๒๔๑๑ เบลเยียม ปี พ.ศ. ๒๔๑๑ อิตาลี ปี พ.ศ. ๒๔๑๑

๑.๒.๓ สาระสำคัญของสัญญา สัญญาทางพระราชไมตรีและการค้าขายระหว่างไทยกับอังกฤษ ปี พ.ศ. ๒๓๘๔ มีทั้งหมด ๑๖ มาตรา และกฎหมายสำหรับพ่อค้าอังกฤษที่จะเข้ามาติดต่อกับชาวอีก ๖ มาตรา รวมทั้งพิถักภาษีสินค้าที่จะค้าขายระหว่างกันและกันซึ่งพวงไว้ท้ายสัญญา* สาระสำคัญของสัญญาที่มีผลต่อไทยมากที่สุด คือ

- ๑. คนอังกฤษและคนในบังคับอังกฤษมีสิทธิสภาพนอกอาณาเขต (Extra Territoriality) ในดินแดนไทย
- ๒. ไทยมีสิทธิเรียกเก็บภาษีสินค้าขาเข้าและออกได้ไม่เกินร้อยละสาม และการค้าขายแผ่นดินของไทยให้แก่เจ้าภาพอื่นเท่านั้น
- ๓. ไทยยกเลิกการเก็บภาษีปากเรือ และให้มีการซื้อขายกันโดยตรงระหว่างผู้ซื้อและผู้ขาย (หมายถึงต้องยกเลิกการค้าในระบบพระคลังสินค้า)
- ๔. จะต้องมีกงสุลอังกฤษเข้ามาดูแลผลประโยชน์ของคนอังกฤษในกรุงเทพฯ
- ๕. หากไทยให้สิทธิพิเศษใดๆที่นอกเหนือจากสัญญาให้แก่ชาติใดๆ อังกฤษก็จะได้สิทธิพิเศษนั้นด้วย
- ๖. สัญญาระหว่างไทยและอังกฤษซึ่งทำตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๖๕ ไม่ยกเลิกไปเสียทั้งหมด ยกเลิกเป็นบางข้อเท่านั้น
- ๗. การแก้ไขสัญญาจะทำได้เมื่อครบ ๑๐ ปีแล้ว และต้องแจ้งให้อีกฝ่ายหนึ่งทราบล่วงหน้าอย่างน้อย ๑ ปี และการแก้ไขสัญญาจะทำได้เมื่อทั้งสองฝ่ายมีความเห็นตรงกัน

จุดอ่อนของสัญญานี้ ก็เรื่องเกี่ยวกับอายุของสัญญา เพราะตามสัญญาเพียงแต่ระบุไว้ว่าเมื่อครบ ๑๐ ปี แล้วจึงจะมีการแก้ไขได้ แต่ต้องได้รับความยินยอมจากภาคีสัญญาเสียก่อน และมีความเห็นตรงกันจึงจะแก้ไขได้ ไม่ระบุชัดเจนว่าครบ ๕ ปี ๑๐ ปี แล้วก็หมดพันธะต่อกันไป ฉะนั้นฝ่ายไทยจึงเป็นฝ่ายเสียเปรียบอย่างยิ่งไม่ว่าจะเป็นข้อใดๆในสัญญาก็ตาม และแนวทางที่

* ปรครุขุรายละเอียดในภาคผนวก ก.

จะผ่อนหนักให้เป็นเบาหรือแก้ไขสัญญาได้ ก็ต่อเมื่อต่างชาติเกิดความมั่นใจในผลประโยชน์ของเขาเสียก่อน ซึ่งก็จะเกิดปัญหาต่อไปอีกว่า ชักกับผลประโยชน์ของไทยมากน้อยเพียงใด เป็นเหตุผลที่ฝ่ายไทยพอจะยินยอมได้หรือไม่ จึงไม่สามารถทำได้ง่ายนัก

๑.๒.๘ ผลสะท้อนของสัญญา

๑.๒.๘.๑ ผลสะท้อนทางเศรษฐกิจ จากผลของสัญญาปี พ.ศ. ๒๓๕๔ มีผลสะท้อนต่อกานเศรษฐกิจของไทยคือ

๑. ไทยต้องยกเลิกการค้าขายแบบเดิม ก่อนนี้การค้าขายระหว่างประเทศของไทยมักตกอยู่กับขุนนางผู้ใหญ่ หรือเป็นหน้าที่ของพระคลังสินค้าที่จะต้องจัดส่งสินค้าลงเรือไปขายยังประเทศอื่นๆ เช่น หัวเมืองทางมลายู ชวา หรือกวางตุ้ง ถ้าไรที่ไต่จากการค้าก็ตกเป็นของรัฐหรือเป็นของขุนนางที่จัดเรือไปค้าขายนั้น นอกจากนี้พระคลังสินค้าก็ยังเป็นตัวกลางในการค้าขายระหว่างพ่อค้าชาวต่างประเทศและคนไทย กล่าวคือพระคลังสินค้าจะเป็นผู้เลือกซื้อสินค้าจากชาวต่างประเทศเพื่อจะนำไปขายให้กับประชาชน ซึ่งก็เป็นภาระแน่นอนว่าพระคลังสินค้าต้องไต่กำไรในทางกลับกันเมื่อชาวต่างประเทศต้องการสินค้า ก็จะต้องซื้อสินค้านานพระคลังสินค้า/พระคลังสินค้าก็จะไต่กำไรอีกกรณีหนึ่งนอกจากนี้พระคลังสินค้ายังได้เงินจากกาปากเรือหรือจากเรือที่เข้ามาค้าขายกับไทย และเป็นลักษณะเงินกินปลา จึงเห็นได้ว่าพระคลังสินค้าเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของไทย และไม่มีโอกาสที่จะขาดทุนอย่างง่าย ๆ แต่ทว่าสัญญาปี พ.ศ. ๒๓๕๔ ไทยต้องยกเลิกพระคลังสินค้า และเลิกเก็บภาษีปากเรือมาเก็บภาษีร้อยละสามแทน จึงเป็นการกระทบกระเทือนต่อรายได้ของไทยอย่างยิ่ง และยอมมีผลกระทบกระเทือนต่อการบริหารประเทศด้วย เพราะเมื่อไม่มีเงินเพียงพอที่จะใช้จ่าย ก็จะเป็นอุปสรรคในการปรับปรุงประเทศในด้านต่างๆ เช่น กองทัพเงินสำหรับเป็นเบี้ยหวัดของขุนนาง ฯลฯ

นอกจากนี้ไทยต้องยอมให้สินค้าของห้ามของไทย เช่น ข้าว ปลา เนื้อสัตว์ ส่งออกไปขายยังต่างประเทศได้ นับว่าเป็นสิ่งแปลกใหม่สำหรับบ้านเศรษฐกิจ เพราะสินค้าเหล่านี้เป็นเสบียงของกองทัพ และมีความจำเป็นต้องสงวนไว้ได้พอเพียงกับความต้องการเสมอ เมื่อส่งข้าวออกไปขายต่างประเทศมากขึ้น ราษฎรที่ไม่ได้ทำนาก็นำข้าวไปขาย ทำให้พ่อค้ายกพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงอธิบายว่า การส่งข้าวออกไปจำหน่ายยังต่างประเทศ ไม่เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ข้าวมีราคาสูงขึ้น (มีสาเหตุอื่น เช่น ฝนแล้ง น้ำท่วม

ก็เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ชาวมีราคาแพง) แต่ในทางตรงกันข้ามก็เป็นผลดีที่แน่นอน เพราะถ้า
ขยันขันแข็งทำนาให้มากขึ้น เข็มจะทอให้มีรายได้มากขึ้น

๒. ระบบคนกลางเข้ามาจับพาทค้าบนเศรษฐกิจมากขึ้น หลังจากที่ไทยต้อง
ยกเลิกพระคลังสินค้า และยกเลิกกรมเก็บภาษีปากเรือ ทำให้ไทยต้องจัดหารายได้โดยวงอื่นเขา
มาทดแทนรายได้ที่เสียไป จึงให้มีการประมูลภาษีเพิ่มขึ้นหลายอย่าง การเปิดประมูลภาษีใหม่
นี้เองทำให้คนจีนเข้าไปมีบทบาทในค้าบนเศรษฐกิจมากขึ้น และนี่ก็เกี่ยวเนื่องกับความ
ของประจักษ์โดยตรง เพราะเจ้าภาษีนั้นเป็นเหมือนตัวแทนของรัฐด้วย ขณะเดียวกันเจ้าภาษี
ก็สามารถพิทักษ์ผลประโยชน์ของคุณได้เต็มที่ จึงจำเป็นต้องมีพรรคพวกคอยให้ความช่วยเหลือ
ทำให้กลายเป็นกลุ่มผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในหัวเมืองต่างๆ ในระยะหลังแม้จะมีการเลิก
ประมูลภาษีแล้ว บุคคลเหล่านี้ก็กลายเป็นคนกลาง เป็นนายทุนไป และมีช่องทางในการค้าขาย
สูงไปได้อีก และเมื่อมีการเพิ่มภาษีอีกหลายอย่าง ทำให้ราษฎรต้องรับภาระการเสียภาษีมาก
ขึ้นด้วย ทำให้ราษฎรบางคนชักชวนเจ้าภาษีบ้าง ภาษีที่ถูกละเมิดมากที่สุดคือ ภาษีโรงเรือน
แพ่ ตัก

๓. ระบบเงินตราเข้ามาจับพาทค้าบนการค้าขายมากขึ้น การเปิดค้าขาย
กับต่างประเทศอย่างกว้างขวาง ทำให้มีเรือของต่างประเทศเข้ามาค้าขายมากมายหลังจาก
ทำสัญญาเพียงปีเดียว ปีเรือสินค้าของต่างชาติเข้ามาค้าขายถึง ๑๓๐ ลำ และการค้าหลังสัญญา
พ่อค้าก็สามารถค้าขายกับราษฎรได้โดยตรง และเมื่อมีการค้าขายกว้างขวางขึ้น ความจำเป็น
ที่จะต้องใ้เงินเป็นตัวกลางในการซื้อขายก็มากขึ้น

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทางการไทยมีเค้าสำหรับผลิตเงิน
อยู่เพียงสิบเตา และผลิตเงินได้วันละสามสิบชั่งเศษ ในระยะหลังเงินที่ผลิตได้ไม่เพียงพอกับ
ความต้องการของพ่อค้า (พ่อค้าต่างประเทศก็นำเงินเหรียญมาแลกเป็นเงินไทยเสียก่อน เพื่อนำ
ไปซื้อสินค้าจากราษฎร) เพื่อให้มีความคล่องตัวในการค้าขาย จึงจำเป็นต้องประกาศให้รา-
ษฎรยอมรับเงินเหรียญของต่างประเทศในการซื้อขาย ในพิกัด ๓ เหรียญต่อ ๕ บาท แล้วรา-
ษฎรก็สามารถนำเงินเหรียญที่ได้นั้น มาแลกเป็นเงินไทยที่คลังหลวงได้อีกทีหนึ่ง แต่นโยบายนี้ก็

๑ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุการณ์ที่ ๔ เลขที่ ๘๖ จ.ศ. ๑๒๔ ประกาศว่าควย
รวมราษฎรชดใบเสียภาษี
๒ ประชุมประกาศรัฐบาลที่ ๔ เล่ม ๑ ด.ก หน้า ๑๗๖ - ๑๗๖

คงได้ผลเป็นส่วนน้อย เพราะราษฎรส่วนใหญ่ก็ยัง ไม่ยอมรับเงินเหรียญ ของต่างประเทศ เท่าที่ควร ยิ่งในหัวเมืองที่ห่างไกล เฟื่องหลวงออกไป ก็แทบจะ ไม่ได้ผลเลย ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๐๓ จึงโปรดให้ตั้ง โรงกษาปณ์ สำหรับผลิตเงินขึ้น โดยตั้งเครื่องผลิตเงินจากประเทศอังกฤษ และผลิตเหรียญราคา หนึ่งบาท สองสิ่ง ^{๑๐๖} เพื่อ ในปี พ.ศ. ๒๔๐๕ ผลิตเหรียญราคา ห้า (๕ อันเฟื้อง) โสฬส (๑๒ อันเฟื้อง) โดยผลิตจากคีมุกผสมทองแดง ^{๑๐๗} ในปี พ.ศ. ๒๔๐๖ ผลิตเหรียญทองมีพิภัก ทศ (๘ บาท) พิศ (๘ บาท) พิศกึ่งสี่ (๒.๕๐ บาท) และในปี พ.ศ. ๒๔๐๘ ก็ผลิตเหรียญทองแดง ซีก (๒ อันเฟื้อง) เลี้ยว (๔ อันเฟื้อง)

๑.๒.๔.๒ กาน้ำจันทน์ การที่ไทยเปิดประเทศติดต่อกับประเทศตะวันตกหลายประเทศ และชาวต่างประเทศมีความสนใจในการทำมาหากินในประเทศไทย ทำให้คนต่างประเทศและคนในบังคับเข้ามาทำมาหากินในไทยมากขึ้น จึงเกิดความแตกต่างในเรื่อง เชื้อชาติ ภาษา วัฒนธรรมขึ้น ในค่านที่อยู่อาศัยก็ปะปนกัน เพราะฝ่ายไทยไม่กำหนดให้อยู่เป็นเขตๆ โดยเฉพาะ โดยเฉพาะในกรุงเทพฯ ผู้คนส่วนใหญ่ต้องใช้สาธารณูปโภคอื่นต่างๆ ร่วมกัน เช่น แม่น้ำลำคลอง ต่างๆ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงออกประกาศคัดค้านสิ่งเล็กน้อยๆ แก่ประชาชน เช่น ห้ามทิ้งซากสัตว์ในแม่น้ำลำคลอง เพราะเป็นสาธารณูปโภคอื่นร่วมกัน นอกจากเป็นที่น่ารังเกียจแก่กันทั่วไปแล้ว ยังก่อให้เกิดความสกปรกอีกด้วย

อีกเรื่องหนึ่งที่ทรงห้ามก็คือ การเอาเงินเหรียญของต่างประเทศมาเจาะรอยผูกซื้อเมื่อผูกคอกให้กับเด็ก โดยเห็นว่าเป็นของโก้เก๋ ประหลาด ถึงพระราชดำริว่า

^๑น.ค. ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๒ พ.ศ. ๒๔๐๕-๒๔๑๑ พิมพ์ในฐานพระวราขทานเพลิงศพ พระมหาโพธิวงศาจารย์ อินทโชติเถระ ๕ พฤศจิกายน ๒๕๑๑ หน้า ๒๒-๒๓

^๒ค. หน้า ๘๘-๘๙

^๓ค. หน้า ๑๘๓

^๔ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๑ ล.ค. หน้า ๑๘๒-๑๘๕

อนึ่งลายในทองเหรียญเงินเหรียญนั้น บิรูปไม้กางเขนเครื่องหมายศาสนาของประเทศอื่น ซึ่งคนนับถือพระพุทธศาสนาไม่เชื่อใบนับถือ และบิรูปมีนามเจ้าแผ่นดินประเทศต่างๆทุก เหรียญมีใบหรือ แลบุตรหลานของคนไทยถือพระพุทธศาสนา แลเป็นข้าแผ่นดินอยู่ในพระราชอาณาจักรนี้ ไม่ควรเอาเครื่องหมายศาสนาของประเทศอื่นๆแลรูปแลนาม เจ้าแผ่นดินประเทศอื่น มาเป็นเครื่องหมายบุตรหลานของตนเลย...

ซึ่งเห็นได้ว่าแม้พระองค์ยินดีเปิดประเทศติดต่อกับประเทศทางตะวันตก แต่พระองค์ก็ประสงค์จะให้ราษฎรนิยมตามแบบอย่างของตะวันตกทุกอย่าง

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตั้งเงื่อนไขให้คนไทยประพฤติเป็นคนต่างชาติในทางที่เป็นมิตร ทั้งนี้เพื่อหลีกเลี่ยงข้อพิพาทเล็กน้อยๆ เช่นในเรื่องการกำช่ายก็คงมีพยานให้เห็น (ในกรณีช่ายที่คืน) และต้องมีการลงลายมือไว้เป็นหลักฐาน การเข้าไปทะเลาะวิวาทในเขตบ้านของคนต่างชาติ รัฐบาลจะไม่ให้ความช่วยเหลือและถือว่า เป็นความผิดของผู้นุกรู ผ่ายเดี่ยว หรือเมื่อถกเถียงต่างประเทศซึ่งกันหรือเอาโรคเอาเปรียบประการใด ก็ให้ฟ้องร้องต่อกรมท่ากลางหรือสถานกงสุลของชาตินั้นๆ ถ้าเรื่องราวเกิดขึ้นในตัวเมืองก็ให้ฟ้องร้องต่อเจ้าเมือง กรมการเมือง เพื่อจะได้แจ้งเหตุเข้ามายังเมืองหลวงควบคุมล้ากั๒

๑.๕.๔.๓ ด้านการปกครอง หลังจากไทยทำสัญญากับประเทศทางตะวันตกแล้ว ทำให้เกิดปัญหาต่างในด้านการปกครองของไทย คือ

๑. ด้านข่าวและกำลังใจของราษฎร หลังจากไทยลงนามในสัญญาฉบับอังกฤษแล้ว ราษฎรและขุนนางบางส่วนมีความรู้สึกเกรงกลัวว่าจะถูกอังกฤษรุกราน จึงไม่พอใจในการทำสัญญานั้น ดังที่ปรากฏในกระแสพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า "ได้ยินว่าเจ้านายขุนนางเป็นอันมาก พุคกันคิดกันว่า เพราะวังหลวงวังนาในแผ่นดินประจุบัน แลเสนาบดีผู้ใหญ่บางพวกคบค้าสมาคมกับอังกฤษ เล่น เวียน ไถภาว บลไร่หนังสืออังกฤษ อังกฤษจึงลวนลามเข้ามามาก มาว่านว่าต่างๆให้ไต่ความรำคาญ" ซึ่งสรุปได้ว่าขุนนาง

^๑พระบรมมหาราชวัง ๒๕๖๓ หน้า ๑๔๘ -๒๐๐
^๒ค. หนา ๑๔๕ -๑๕๕
^๓หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุการณ์ที่ ๔ เลขที่ ๕๐ จ.ศ. ๑๒๑๓ กระแสพระราชดำรัส

๕
 ราษฎรบางส่วนยัง ไม่ยอมรับนโยบายใหม่ๆของไทย คงยึดตามแบบดั้งเดิมของไทย และหากความ
 คิดเช่นนี้แพร่หลายออกไปสู่คนจำนวนมาก ก็ย่อมจะเป็นผลเสียต่อรัฐ เพราะคนเหล่านั้นอาจจะ
ไม่มีความมั่นใจในการดำรงชีพ และถึงความรู้สึกเช่นนี้หากเกิดกับขุนนาง ก็ย่อมจะเป็นผลเสีย
ในด้านการบริหารด้วย จึงเป็นหน้าที่ของรัฐที่จะต้องสร้างความเข้าใจ และเปลี่ยนแปลงความ
รู้สึกเช่นนั้นเสีย

๒. การขัดแย้งและกรณีพิพาทต่างๆ ความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจของ
ไทยหลังสงคราม เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทวีให้คนต่างประเทศเข้ามาค้าขายในไทยมากขึ้น และสำหรับ
คนในบังคับของต่างชาตินั้นนับว่าเป็นปัญหาต่อกรปกครองอย่างยิ่ง เพราะขอบเขตของการค้า
 ขายหรือการทำมาหากินไม่อยู่เฉพาะในกรุงเทพฯ เท่านั้น - แต่กระจายออกไปตามหัวเมืองต่างๆ
 ทั่วประเทศ ซึ่งก็เป็นหน้าที่ของทางการไทยที่จะต้องให้ความคุ้มครองแก่คนเหล่านั้น ขณะเดียวกัน
 ก็เป็นข้อยุ่งยากในการบริหารของเจ้าเมืองหากเกิดกรณีพิพาทขึ้น เพราะไม่สามารถที่จะตัดสิน
 พิจารณาไทยได้ตามประเพณีการปกครองหรือกฎหมายใด หากฝ่ายไทยทำอะไรลงไป ก็จะถูก
 กล่าวหาว่าละเมิดสัญญา ซึ่งก็จะ เป็นชนวนให้เกิดปัญหาต่อไปอีก และคนในบังคับต่างชาติที่เข้า
 มาค้าขายทำมาหากินในเมืองไทย ก็เป็นคนหลายเชื้อชาติ - เช่น - แคนนาดา เยอรมัน
 จีน ฯลฯ ฉะนั้นย่อมจะเกิดความไม่เข้าใจกันกับคนในท้องถิ่นได้ง่าย จึงเกิดกรณีพิพาทกับคนใน
ท้องถิ่นอยู่เสมอ เช่นปัญหาการลักทรัพย์ ปล้นฆ่า รวมไปถึงการขัดกันด้วยเรื่องผลประโยชน์
 เฉพาะหัวเมืองขึ้นมณฑลไทย ช่วงปี พ.ศ. ๒๔๐๓ - ๒๔๐๕ มีคดีที่เกี่ยวข้องกับคนต่างประเทศ
 และคนในบังคับถึง ๒๔ คดี การให้ความคุ้มครองแก่คนต่างชาติและคนในบังคับ จึงเป็นปัญหา
การปกครองของไทยอย่างหนึ่ง ถ้าฝ่ายไทยสามารถทำได้ดีละทั่วถึง ก็เป็นการช่วยให้ความสัมพันธ์
ระหว่างประเทศเป็นไปอย่างราบรื่น การจะดำเนินกรในเรื่องนี้ให้ดีโดยล จึงจำเป็นต้องปรับ-
ปรุงขุนนางวัง เป็นกลไกของรัฐให้รู้แนวทางแก้ปัญหและการปฏิบัติเสียก่อน

๓. การเข้าพึ่งพิงอำนาจของคนต่างประเทศ ในกรณีที่คนบางพวกบางเหล่าจะ
เข้าพึ่งพิงคนต่างประเทศนั้น ส่วนใหญ่มักเป็นพวกที่หวังผลประโยชน์ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง หรือ
หวังในอภิสิทธิ์บางอย่าง เช่นกรณีคนไทยชื่อ นายไชย นายพุ่ม นายซ่าง นายสา เลกเมือง
ชลบุรี หนีไปอยู่กับพวกหลวงเพราะไม่ยอมจะถูกเกณฑ์แรงงาน และอ้างว่าตนเองนับถือคริสต์

๑ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร แฟ้ม ร.๕.๓/๖ กติความ
 ๒ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๑๓๗ จ.ก. ๑๒๒๐ เลกหนีไปอยู่กับบาดหลวง
 หลวง ๑๒ มกราคม ๒๔๐๑

และตามความจริงแล้วบุคคลเหล่านี้ก็ไม่ได้นับถือคริสต์เลย แต่ตามสัญญาที่ไม่มีข้อใดที่ยกเว้นผู้
ที่นับถือคริสต์ไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานเลย ยกเว้นแต่เป็นผู้ที่อยู่ในบังคับของต่างชาติด้วย

บุคคลจำพวกหนึ่งที่พยายามเข้าพึ่งอำนาจกงสุลใดแก่คนจีน ครั้นคนจีนนั้นนอกจากจะเป็น
ผู้มีบทบาทอย่างกว้างขวางทางด้านการธุรกิจแล้ว ในบางรัชสมัยคนจีนยังต่อต้านอำนาจของบ้าน
เมืองไทยรวมทั้งเป็นสมคมลับ เช่นปรากฏในรัชสมัยรัชกาลที่ ๓ ทางกรมไทยจึงติดตาม
และสอดส่องพฤติกรรมของคนจีนเสมอมา และหากปล่อยให้คนจีนไปจดทะเบียนเป็นกบในบังคับ
ของต่างชาติด้วยแล้ว ไทยก็ไม่สามารถที่จะควบคุมได้อย่างรัดกุม คนจีนมางพวกอาจจะอาศัย
สิทธิพิเศษนี้ ลักลอบค้าขายฝิ่น หรือสร้างวุ่นวายยุ่งยากต่าง ๆ ได้

๔. กฎหมายของไทยควบคุมใดไม่ทั่วถึง โดยเฉพาะกบต่างประเทศและคนใน
บังคับ ไทยไม่สามารถที่จะไทยตามกฎหมายไทยได้ แม้จะเป็นการกระทำผิดต่อระเบียบประเพณี
การปกครองของไทยก็ตาม แต่อย่างไรก็ตามเจ้าพนักงานของไทยก็ยังมีสิทธิ์ที่จะจับกุมผู้กระทำผิด
ได้ แต่เมื่อจับแล้วต้องส่งตัวให้กงสุล เพื่อให้กงสุลตัดสินพิจารณาโทษ ในกรณีเช่นนี้ย่อม
เกิดช่องว่างเกี่ยวกับอำนาจของไทย และจำเป็นต้องหาแนวทางแก้ไข

๕. การอวคองอำนาจของกงสุล กงสุลเป็นตัวแทนของประเทศต่างๆคน
รัฐบาลประเทศนั้นๆส่งมา ทำหน้าที่ทั้งทางราชการและเป็นผู้พิทักษ์ประโยชน์ของกบในชาติของตน
ฉะนั้นกงสุลจึงเป็นผู้ที่มีบทบาทมาก จึงมีกงสุลของประเทศต่างๆเข้ามาประจำอยู่ในประเทศไทย
หลายประเทศ การอวคองใช้อำนาจของกงสุลต่างประเทศที่รุนแรงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แก่กรณีกงสุลออบาเรต์ (Gabriel Aubaret) ของฝรั่งเศส

ก่อนที่กงสุลออบาเรต์จะเข้ามาเป็นกงสุลฝรั่งเศสประจำไทย เขาเคยทำงานอยู่ในจีน
และเวียดนามมาก่อน และเดินทางเข้ามารับหน้าที่กงสุลประจำกรุงเทพฯในปี พ.ศ. ๒๔๐๓
เมื่อมาทำงานในเมืองไทยก็แสดงความเป็นคนเจ้ายศเจ้าอย่าง และมักอวคองอำนาจของ
ฝรั่งเศสเสมอ เช่นเมื่อในปี พ.ศ. ๒๔๐๘ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้
จัดพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาขึ้น (พระราชพิธีมีจัดให้มีขึ้นทุกปีในรัชสมัยของพระองค์) ใน
พระราชพิธีนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะนำพระราชสาส์นเชิญไปยังกงสุลประ-
เทศต่างๆประจำไทย รวมทั้งพ่อค้าชาวยุโรปที่อยู่ในไทยให้มาร่วมในพระราชพิธีนี้ด้วย และเป็นไป

๑ พงศด อัจฉินันท์ บทบาทของชาวจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุล-
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรินญาณพจนการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ประสานมิตร ๒๕๑๘ หน้า ๑๘ - ๓๓

ไปด้วยดีเสมอมา แต่ในปีที่กงสุลออกมาเร่ก็แสดงความไม่พอใจเกี่ยวกับการจะจัดคอนเสิร์ตในพระราชพิธี ดังข้อความในหนังสือของเขาที่มีมาถึงเจ้าพระยาพระคลังว่า

กงสุลได้ทราบว่ามันเกิดขึ้น เจ้าชีวิตจะเชิญทุกกงสุล แลนายห้างทุกคนไปกินโต๊ะในวัง กงสุลยังไม่ยินคิดว่า เมื่อเวลากินโต๊ะนั้นไม่มีที่ค้างหากสำหรับกงสุลต้องนั่งปลวนกับคนอื่น หากเป็นดังนี้เผด็จกรมเนียมมัก วันเกิดนั้นเป็นเหมือนวันสมโภชใหญ่ในราชการ กงสุลฝรั่งเศสอยู่ที่ไหนที่อำเภอฝรั่งเศส มีความยินดีนักในพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม แต่เมื่อมีราชการดังนั้นไม่ควรอยู่ปนกับคนอื่นๆ ขอเจ้าคุณแปรให้ทราบด้วย ถ้าปนกันกินดังนี้ กงสุลจะไปไม่ได้...

จากหนังสือของกงสุลฝรั่งเศสที่มีไปถึงเจ้าพระยาพระคลังนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้จัดที่แยกสำหรับกงสุลและพ่อก้าวไม่ให้อปะปนกัน เท่ากับเป็นการจัดให้เกียรติกงสุลโดยเฉพาะ หลังจากพระราชพิธีเฉลิมพระชนม์พรรษาแล้ว กงสุลออกมาเร่ก็พยายามเจรจากับทางการไทยเพื่อที่จะนำเหล่าฝรั่งเศสเข้ามาขายในไทย สำหรับเรื่องการขายเหล่าฝรั่งเศสในไทยนี้ เป็นเรื่องที่ตลกค้างมาตั้งแต่สมัยกงสุลซาโนล (Zanole) กล่าวคือฝรั่งเศสขอมาเหล่าเข้ามาขายในเบืองไทย โดยขอภาษีร้อยละสาม แต่ฝ่ายไทยก็ไม่ยินยอม เพราะถือว่าเหล่ามีเจ้าภาพอยู่แล้ว หากฝรั่งเศสจะนำเหล่าเข้ามาขายให้แก่กษัตริย์ไทยก็โดยเสียภาษีร้อยละสาม ไทยก็ไม่ห้าม แต่ถ้าจะขายให้คนไทยจะต้องขายให้แก่เจ้าภาพเท่านั้น ฝรั่งเศสก็อ้างว่าไม่ไถ่ละเมิดสัญญา เพราะตามสัญญาที่ระบุไว้แต่เดิมเท่านั้นที่ควรขายให้แก่เจ้าภาพ จึงนำเหล่าเข้ามาขายมากขึ้น เจ้าหน้าที่ฝ่ายไทยก็จับกุมผู้ให้นำเหล่าฝรั่งเศสไปขาย ต่อมาฝรั่งเศสจึงยื่นขอเสนอต่อฝ่ายไทย โดยยอมเสียภาษีขาเข้าเฉพาะเหล่าอย่างเคียวถึงร้อยละ ๒ - ๑๐ แต่ก็ขอแน่ว่า ไทยจะต้องห้ามชาติอื่นๆไม่ให้นำเหล่าเข้ามาขายแข่งกับเหล่าของฝรั่งเศส ฝ่ายไทยก็ไม่ยินยอมเช่นกัน เพราะเป็นการละเมิดสัญญา ถ้าหากไทยให้สิทธินี้แก่ฝรั่งเศสก็ต้องให้แก่ชาติอื่นด้วย และเสนอแนวทางใหม่ต่อฝรั่งเศสคือ ยอมให้ฝรั่งเศสนำเหล่าเข้ามา

^๑ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ ๕ แฟ้ม ร.๕.๒/๑๕ หนังสือกงสุลฝรั่งเศสถึงเจ้าพระยาพระคลัง ๑๐ มกราคม ๒๔๐๔

^๒ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ ๔ แฟ้ม ร.๔.๒/๑๕ หนังสือเจ้าพระยาพระคลังถึงกงสุลฝรั่งเศส ๑๐ มกราคม ๑๘๐๔

^๓ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ ๔ แฟ้ม ร.๔.๒/๑๕ หนังสือกงสุลฝรั่งเศสเกี่ยวกับการเบิกรองและการขายเหล่าในไทย ๘ พฤศจิกายน ๒๔๐๔

ชายได้ แต่ผู้ที่รับช่วงไปชายก็ต้องเสียค่าอนุญาตปี ๑๒๐ บาท ซึ่งฝรั่งเศสก็ยินยอมเช่นกัน เพราะถือว่าตนเองได้ปฏิบัติตามสัญญาแล้ว การที่ไทยขัดขวางเรื่องการขายเหล่าฝรั่งเศสในไทยก็เพราะว่า ถ้าฝรั่งเศสนำเหล่าเข้ามาขายมากก็เป็นการทำลายเจ้าภาพเหล่า ซึ่งหมายถึงการประนีประนอมเหล่าจะลดลง และเกิดการปลอมแปลงเหล่าขึ้นได้ง่าย โดยอ้างว่าเป็นเหล่าของต่างประเทศ ส่วนฝรั่งเศสเองก็อาจจะนำเหล่าจากอาณานิคมของตนเข้ามาขาย ซึ่งสามารถที่ปรับราคาให้ต่ำกว่าเหล่าไทยได้ ปัญหาเรื่องเหล่าจึงยืดเยื้อมาจนถึงสมัยของกงสุลออบาเรต์

กงสุลออบาเรต์พยายามจะทำข้อตกลงกับไทยในเรื่องการขายเหล่า จึงไปตกลงกับหลวงบริบูรณ์สุราษฎร์ เจ้าภาพเหล่า ความสัญญาที่ทำต่อกันหลวงบริบูรณ์สุราษฎร์จะเป็นผู้ขายเหล่าฝรั่งเศสแต่เพียงผู้เดียว และจะไม่รับซื้อเหล่าของชาติอื่นๆ^๒ เมื่อฝ่ายไทยทราบเรื่องก็ไม่ยอมรับในสัญญานั้น และขอตกลงกับชาติอื่นๆเสียก่อน^๓ เพราะการกระทำของกงสุลฝรั่งเศสและหลวงบริบูรณ์สุราษฎร์ เป็นการละเมิดสัญญาข้อ ๑๐ และในช่วงนั้นไทยและฝรั่งเศสกำลังเจรจาเรื่องเขมร (เริ่มขัดแย้งกันมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๐๒) นอกจากนี้ก็มีเรื่องวิวาทระหว่างบาทหลวงฝรั่งเศสกับพระวิเทศ (เป็นขุนนางไทยแต่นับถือคริสต์ และเป็นหัวหน้าคนไทยที่นับถือคริสต์) โดยบาทหลวงกล่าวหาว่าพระวิเทศคบกับศาสนา และขอร้องให้ออบาเรต์หาทางถอดพระวิเทศออกจากหัวหน้าคนไทยที่นับถือคริสต์เสีย ออบาเรต์จึงให้ บ.ลามาช (ชาวฝรั่งเศส เป็นครูฝึกทหารรักษาพระองค์) ถือหนังสือกล่าวโทษพระวิเทศ และขอให้ปลดพระวิเทศ กงขามบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงรับ เพราะเป็นการเข้าเฝ้ายามวิกาล นอกจากนี้ บ.ลามาชก็ประพฤติน่าไม่เหมาะสมในการเข้าเฝ้า ออบาเรต์จึงแสดงอาการก้าวร้าวต่อไทย ดังหนังสือของเขาที่มีถึงเจ้าพระยาพระคลังว่า

อนึ่งข้าพเจ้ารู้จักแล้ว เวลานั้นเจ้าชีวิตราชปรีชามาตถูกคุกคามบ้านเมืองฝรั่งเศสเป็นอย่างอื่น

^๑ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ ๔ แฟ้ม ร.๔.๖/๑๔ หนังสือเจ้าพระยาพระคลังถึงกงสุลฝรั่งเศส วันที่ ๓ กันยายน ๑๘๕๕

^๒ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ ๔ แฟ้ม ร.๔.๖/๑๒ หนังสือกงสุลฝรั่งเศสถึงเจ้าพระยาพระคลัง ๑๒ มิถุนายน ๒๔๐๔

^๓ ก.

^๔ ^{๖๒} หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ ๔ แฟ้ม ร.๔.๖/๑๒ หนังสือออบาเรต์ถึงเจ้าพระยาพระคลัง ๓๐ กันยายน ๒๔๐๕

มาก คอแวนเมนต์ไทยต้องรู้จักแน่ บ้านเมืองฝรั่งเศสไม่ยอมให้ผู้ใด อาจสปรมาต
 ดังนั้น แล้วข้าฯได้ทราบจะแจ้งตั้งแต่หลายวันแล้ว บ้านเมืองไทยมีใจเป็นศัตรูแก่บ้าน
 เมืองฝรั่งเศส แลอีกเดือนหนึ่งข้างหน้าข้าฯจะถึงปารีส ข้าฯจะกราบทูลแก่สมเด็จพระ
 อาเปรอให้ทราบโดยจะแจ้ง เคี้ยวนี้ข้าฯบอกอามีรัลที่เมืองไซ่งอน ให้อามีรัลที่เมือง
 ไซ่งอน ให้อามีรัลเอาใจใส่ดูแลเอาใจใส่บ้านเมืองไทยท่าอะไรลงไปในเวลาทำข้าฯ
 ไม่อยู่ที่บางกอก...

นอกจากการแสดงอาการข่มขู่ไทยของกงสุลออบาเรต์แล้ว เมื่อทางการไทยส่งหม่อม
 ราโชทัย ซึ่งเป็นหัวหน้าศาลต่างประเทศขณะนั้น ไปเจรจากับกงสุลฝรั่งเศสเกี่ยวกับเรื่องราว
 ของพระวิเศษ และเมื่อไม่สามารถตกลงกันได้ กงสุลออบาเรต์ก็ขว้างเครื่องยศของหม่อมรา-
 โชทัยแตกกระจาย และยังทำร้ายร่างกายได้รึมาดเจ็บ การกระทำของกงสุลออบาเรต์นับ
 ว่าเป็นการกระทำที่ขัดต่อความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสอย่างมาก และเป็นการก่อกวนใน
 เกียรติยศของไทยด้วย เพราะการทำลายเครื่องยศของหม่อมราโชทัยนั้น เท่ากับเป็นการก่อก
 วนในพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์ไทยโดยตรง เพราะเครื่องยศนั้นเป็นของพระราชทาน
 จากองค์พระมหากษัตริย์ กรณีนี้จึงไม่ใช่เป็นเรื่องเล็กน้อย หากทางการไทยไม่สามารถระงับ
 ความไม่พอใจได้ ก็อาจจะนำไปสู่ความขัดแย้งอย่างรุนแรงได้ง่าย

ต่ออย่างไรก็ดีเรื่องความประพฤติกองออบาเรต์นั้น ฝ่ายไทยได้แจ้งไปยัง ลา กรัง-
 ดิแควร์ (Admiral La Grandière) ผู้สำเร็จราชการฝรั่งเศสที่ไซ่งอน และยืนยันให้
 ย้ายกงสุลฝรั่งเศสออกไปจากกรุงเทพฯ และเรื่องความก้าวร้าวของกงสุลฝรั่งเศสนี้ หม่อมบริค-
 เล ได้นำไปตีพิมพ์ในหนังสือบางกอกเรคอร์ดเดอร์ (Bangkok Recorder) ของเขา
 ออบาเรต์จึงฟ้องหม่อมบริค เลออกศาลกงสุลในข้อหาหมิ่นประมาท ศาลพิพากษาให้หม่อมบริค เล
 เสียเงินค่าปรับ เป็นเงิน ๑๐๐ เหรียญ^๑

จากกรณีของออบาเรต์เห็นได้ว่า เขาได้อาศัยอำนาจของเขามั่งอาจแสดงกิริยา
 สปรมาตทุกหมิ่นพระเกียรติยศองค์พระมหากษัตริย์ไทย และข่มขู่ไทยโดยอวดอ้างเอาอำนาจของ
 ฝรั่งเศส

^๑จดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารราชการที่ ๔ หน้า ร.๕.๒/๑๒ ฎ.

^๒แอมบ็อต โลว มอฟแพ็ค ล.ค. หน้า ๑๔๐

^๓บ.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช คิงมณฑกในฐานะทรงเป็นนักนิติศาสตร์ หน้า ๑๓๕ - ๑๓๘

^๔ณัฐวิ สุทธิสงคราม สมเด็จพระนเรศวรมหาราช เล่ม ๑ หน้า ๒๘๒

ผลสะท้อนจากการทำสัญญาประเทศตะวันตก จะเห็นว่าผลสะท้อนต่อความมั่นคงภายในทั้งในด้านการปกครอง ด้านเศรษฐกิจ และเป็นปัดหน้าให้ไทยจะต้องแก้ไขอย่างระมัดระวัง เพื่อให้ปัญหาต่างๆ ล่วงไปได้ด้วยดี ซึ่งก็หมายรวมถึงความสามารถที่จะบริหารองค์การหรือหน่วยงานต่างๆ ให้เป็นไปได้อย่างดี ปัญหาสิทธิสภาพนอกอาณาเขตก็ดี ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจก็ดี คือสิ่งท้าทายที่ทำให้ไทยต้องปรับปรุง เปลี่ยนแปลงนโยบายบางอย่าง เพื่อความอยู่รอดของประเทศไทย

๒. ปัญหาที่เกิดขึ้นนอกราชอาณาจักร

การปฏิวัติอุตสาหกรรมในอังกฤษในตอนปลายศตวรรษที่ ๑๘ มีผลทำให้การค้าและอุตสาหกรรมขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวาง และประเทศต่างในยุโรป เช่น ฝรั่งเศส เบลเยียม ฮอลแลนด์ โปรตุเกส ก็เริ่มปรับปรุงอุตสาหกรรมในประเทศของตน แล้วขยายตลาดการค้ามาสู่ แอฟริกา เอเชียตามลำดับ ในตอนแรกนั้นพวกพ่อค้าชาวยุโรปก็มุ่งเฉพาะด้านการค้าเท่านั้น ต่อมาประเทศต่างๆ ก็เริ่มคำนึงถึงผลกำไรจากการค้าและความปลอดภัยทางการค้ามากขึ้น ทำให้ประเทศเหล่านั้นยึดดินแดนต่างๆ เพื่อตั้งเป็นโรงงานค้าของตนเอง หรือรวมทั้งยึดเพื่อเอาเป็นอาณานิคม การดำเนินการดังกล่าวมานี้ ก็ย่อมมีผลมาถึงไทยด้วย แม้ว่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะยังไม่รุนแรงก็ตาม แต่ประเทศข้างเคียงของไทยกำลังถูกคุกคามอย่างรุนแรง กล่าวคือ

๒.๑ อังกฤษบุกคามพม่า การค้าขายของอังกฤษในยุคแรกๆ เป็นการค้าในรูปแบบบริษัท คือบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ * หลังจากที่มีอิทธิพลในอินเดียแล้ว การค้าขายของอังกฤษกับบริเวณใกล้เคียงก็ยิ่งขยายกว้างขึ้น เช่น การค้าขายกับไทย พม่า และหัวเมืองต่างๆ ในบะลายุ

* จัดตั้งขึ้นครั้งแรกในวันที่ ๑๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๑๘๓ ชื่อ - The English East India ผลจากการกีดกันที่ศตวรรษออก ตอนปลายปี พ.ศ. ๒๒๘๑ คณะพ่อค้าอังกฤษอีกกลุ่มหนึ่งจึงตั้งบริษัทในตำแหน่งเดียวกัน ชื่อ The English Company Trading to the East Indies เป็นคู่แข่งกับบริษัทเดิม ทั้งสองบริษัทจึงวิวาทกันเสมอ จนปี พ.ศ. ๒๒๘๔ บริษัททั้งสองยุบรวมกันเป็นบริษัทเดียวกัน ใช้ชื่อว่า The United Company of Merchant of English Trading at the East Indies

พม่าและอังกฤษเกิดวิวาทกันขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๖๗ จากปัญหาพรมแดนค้ำยะไซ่ ทั้งนี้เนื่องจากพม่าพยายามเข้าไปปราบปรามพวกยะไข่หลายครั้ง พวกกบฏจึงหนีเข้าไปอยู่ในเขตเบงกอลของอังกฤษ นอกจากนี้ก็ยังมีปัญหาทางการทูตของสองประเทศ จนทำให้เกิดสงครามครั้งแรกขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๖๗ - ๒๓๖๘ พม่าต้องเสียค่าปรับ ๑ ล้านปอนด์ และเสียยะไข่ ตะนาวศรี อัสสัม ให้แก่อังกฤษ และจากการกระทบกระทั่งทางการค้าระหว่างพม่ากับอังกฤษ ทำให้เกิดสงครามขึ้นอีกในปี พ.ศ. ๒๓๘๕ อันเป็นเหตุให้พม่าต้องเสียดินแดนภาคใต้ทั้งหมด ซึ่งเท่ากับเป็นการปิดพม่าโดยอัตโนมัติ หลังจากสงครามครั้งที่ ๒ แล้ว พระเจ้าบดินท (พ.ศ. ๒๓๘๖ - ๒๔๒๑) พยายามปฏิรูปประเทศในด้านต่างๆ เช่น ด้านภาษีอากร กองทัพ การไปรษณีย์โทรเลข การเกษตร การอุตสาหกรรม แต่กษัตริย์พม่าองค์ต่อมาทำไม่ได้ดำเนินนโยบายตามที่พระเจ้าบดินททรงดำเนินการเอาไว้ ผลสุดท้ายพม่าต้องเสียเอกราชให้แก่อังกฤษในปี พ.ศ. ๒๔๓๕

ในสมัยที่ชาติทางตะวันตกกำลังแสวงหาอาณานิคมนั้น ปัญหาที่จะนำไปสู่การกระทบกระทั่งกับประเทศตะวันตกมีหลายอย่าง เช่น ปัญหาพรมแดน ความขัดแย้งทางการค้า ปัญหาทางการทูต ปัญหาจากการเผยแพร่ศาสนา ซึ่งปัญหาเหล่านี้แม้จะไม่เกิดขึ้นในประเทศไทย แต่ก็ เป็นสิ่งที่ประมาทไม่ได้ ส่วนปัญหาเรื่องพรมแดนนั้น หลังจากที่อังกฤษได้พม่าทางใต้แล้ว เขตแดนของไทยและอังกฤษเชื่อมติดต่อกัน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นความจำเป็นที่จัดการเกี่ยวกับพรมแดนให้เป็นที่เรียบร้อย เพื่อป้องกันปัญหาข้อพิพาททางพรมแดนอันจะเกิดขึ้นได้ เช่นในปี พ.ศ. ๒๓๘๕ ฝ่ายอังกฤษก็แจ้งเข้ามาถึงไทยว่า ผู้ร้ายในเมืองตากของไทยเข้าไปก่อวุ่นในเขตแดนของอังกฤษ ฝ่ายไทยก็ตอบไปว่า

เห็นว่าอายุผู้ร้ายเหล่านั้น เคยเป็นโจรผู้ร้ายไม่ละพะยศ เกลือกจะคบหากันขึ้นแอบแฝงอยู่ตามแขวงเมืองเมาะตำลิม ที่ติดต่อกับแขวงเมืองเชียงใหม่ เมืองตาก แล้วจะพากันตีปล้นลูกค้าแลคนที่อยู่ในบังคับอังกฤษต่อไปอีก อายุผู้ร้ายทำร้ายขึ้นครั้งใด เลศคินันกาลนั้นก็เห็นว่าจะใช้คนมอญพม่าไปจับกันเอง ครั้นไปไต่ตัวมา มอญพม่าที่ใช้ไปจะมากล่าวอ้างว่า อายุผู้ร้ายเป็นคนเมืองเชียงใหม่ เมืองตาก ขอให้เป็นพระ

^๑ หงอง หุ่น ออง ล.ก. หน้า ๑๓๕

^๒ ล.ก. หน้า ๑๔๖

^๓ เฟรด คับลิว วิกส์ การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามและพม่า แปลโดย อมร โสภณวิเชษฐวงศ์และ เอกวิทย์ ณ ถลาง หน้า ๒๖

ไปคราวหนึ่งขณะหนึ่ง การจะเป็นเช่นนี้บ้างคอกกระวัง...

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๐๔ คนไทยในเมืองกาญจนบุรีข้ามแดนเข้าไปขโมยช้างของพวกพม่าถึง ๒๒ เชือก การขโมยครั้งนี้ขุนนางชั้นผู้น้อยของไทยมีส่วนร่วมด้วย เช่นหลวงศรีศกดา-เขต ขุนเพชรอินตา หมื่นแน่นบรรคา และพรรคพวกอีก ๑๔ คน ฝ่ายไทยก็เร่งชำระให้อังกฤษจนเรียบร้อยแม่จะใช้เวลาเกือบสองปี

จนกระทั่งปี พ.ศ. ๒๔๐๗ ไทยและอังกฤษก็เริ่มปักปันพรมแดนกันมา เพราะเดิมในพรมแดนคานนี้มีจุดแบ่งเขตแดนไม่ชัดเจน ฝ่ายไทยให้พระยาเกียรติ หลวงสุนทรบริรักษ์ (ผู้ช่วยว่าราชการเมืองราชบุรี) และไพร่อีก ๔๑ คน ไปร่วมปักปันพรมแดนกับขุนนางฝ่ายอังกฤษระหว่างด่านเจดีย์สามองค์ถึงเมืองสิงคบุรี ในบริเวณที่เป็นจุดแบ่งฝ่ายอังกฤษจะถากต้นไม้และเขียนอักษรอังกฤษกำกับไว้ ส่วนของไทยก็หินมากองและปักเสาไม้แก่นเขียนอักษรไทย มอญกำกับไว้ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๐๘ ไทยและอังกฤษก็ปักปันพรมแดนกันอีกครั้งหนึ่ง โดยทำต่อจากที่เคยปักปันกันได้ โดยเริ่มจากเขตแดนเมืองราชบุรีลงไปถึงเมืองชุมพร และการที่ไทยสามารถตกลงปักปันพรมแดนกับอังกฤษได้นี้เอง ทำให้ไทยสามารถตกลงปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นตามพรมแดนกับอังกฤษได้

๒.๒ ฝรั่งเศสคุกคามเวียตนาม ดินแดนของเวียตนามติดต่อกับเขมรซึ่งเป็นหัวเมืองประเทศราชของไทย เวียตนามเป็นปึกแผ่นอีกครั้งหนึ่งในปี พ.ศ. ๒๓๔๕ เมื่อพระเจ้าเวียตนามเกียลอง (องเจียงสีอ) สามารถปราบปรามพวกกบฏไตเรนได้ และเวียตนามก็ตั้งปกครองโดยแบ่งออกเป็นเขตๆ คือ ทังเกีย อันนัม และโคชินไชนา

สำหรับความสนใจของฝรั่งเศสต่อเวียตนามนั้น ในตอนแรกฝรั่งเศสก็สนใจเฉพาะด้านการค้าและการเผยแพร่ศาสนาเท่านั้น การเข้ามาติดต่อกับเวียตนามในตอนต้นฝรั่งเศสจึงใช้

๑ หนังสือหม่อมราชวงศ์ จุฬามายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๔๕ จ.ศ. ๑๒๑๗ ท่านเสนาบดีตอบเจ้าเมืองมะละแวงว่าควยญรายเมืองเหนือไปทำร้ายในเขตรแดนอังกฤษ - ๑๐ กันยายน ๒๓๕๕

๒ หนังสือหม่อมราชวงศ์ จุฬามายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๕๖ จ.ศ. ๑๒๒๔ ให้ข้าหลวงออกไปชำระผู้ร้ายลักขางพม่าแขวงเมืองกาญจนบุรี ๗ ธันวาคม ๒๔๐๕

๓ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ เล่ม ๒ หน้า

๗๓ - ๘๖

๔ หนังสือหม่อมราชวงศ์ จุฬามายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๕๖ จ.ศ. ๑๒๒๔ หนังสือถึงเจ้าเมืองกรมการให้จ่ายเสบียงอาหารให้ข้าหลวง กับต้นแบตอังกฤษ ซึ่งปักปันเขตแดน ๘ ธันวาคม ๒๔๐๘

นโยบายทางการทูต แต่เวียดนามก็ไม่สนใจที่เปิดประเทศให้ฝรั่งเศสเข้าไปค้าขายหรือเผยแพร่ศาสนา ซึ่งเป็นนโยบายที่คล้ายคลึงกับจีน ทั้งนี้เพราะเกรงว่าพวกหมอสอนศาสนาจะเป็นแนวหน้าให้แก่ฝรั่งเศส อันจะนำความยุ่งยากมาสู่เวียดนามภายหลัง การบดบังระหว่างกักริย เวียดนามและหมอสอนศาสนารุนแรงขึ้นทุกขณะ ในรัชสมัยพระเจ้า ตีล ดึก (Tu Duc พ.ศ. ๒๓๙๑ - ๒๔๐๑) นโยบายการเป็นปรปักษ์ต่อคริสต์ศาสนายังยิ่งเพิ่มความรุนแรงขึ้น พระองค์สั่งให้ประหารชีวิตหมอสอนศาสนา รวมทั้งผู้เขารักชาวเวียดนาม มีประมาณว่า หมอสอนศาสนาชาวฝรั่งเศส ๒๔ คน บาทหลวงชาวเวียดนาม ๓๐๐ คน และผู้เขารักชาวเวียดนาม ๓๐,๐๐๐ คน ถูกฆ่าตายในรัชสมัยของพระองค์ ซึ่งเห็นได้ว่าความขัดแย้งระหว่างฝรั่งเศสและเวียดนามเพิ่มความรุนแรงขึ้นทุกขณะ

ปี พ.ศ. ๒๓๙๕ ฝรั่งเศสส่ง มงคิญญี่ * (Louis Charles de Montigny เป็นทูตเข้าไปยังเวียดนาม แต่เขาก็ไปได้รับความสำเร็จในการเจรจากับเวียดนาม ขณะเดียวกันเวียดนามก็ยังไม่ยอมเลิกนโยบายการต่อต้านคริสต์ศาสนา พวกหมอสอนศาสนาจึงเรียกร้องให้รัฐบาลฝรั่งเศสใช้กำลังทหารกับเวียดนาม อนึ่งฝรั่งเศสเองก็กลัวว่าอังกฤษจะเข้าแทรกแซงเวียดนามด้วยจึง จึงตัดสินใจใช้กำลังเวียดนามในปลายปี พ.ศ. ๒๔๐๐ โดยการนำของนายพลเรือ ตรี ริเยต์ เดอ เจอญูลี (Admiral Rigeult de Genouilly) แม่ทัพเรือของฝรั่งเศสประจำน่านน้ำจีน จนถึงปี พ.ศ. ๒๔๐๔ ฝรั่งเศสก็สามารถยึดโคชินไชนาได้ และจากการทำสัญญากับเวียดนาม (Franco-Vietnam Treaty) ในวันที่ ๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๐๔ ฝรั่งเศสก็ได้ครอบครองโคชินไชนาโดยเด็ดขาด

การที่เวียดนามต้องเสียแคว้นโคชินไชนาให้แก่ฝรั่งเศส เกิดจากนโยบายอันแข็งกร้าวไม่ยอมประนีประนอมของเวียดนาม เมื่อฝรั่งเศสได้โคชินไชนาแล้ว ฝรั่งเศสก็เริ่มถูกคามเขมรของไทย แม้ว่าไทยและฝรั่งเศสจะมีสัญญาต่อกันอยู่แล้วก็ตาม จนไทยต้องเสียเขมรส่วนนอกให้แก่ฝรั่งเศสในปี พ.ศ. ๒๔๑๐

ส่วนในดินแดนมะลายูห์นั้น หลังจากที่ยังคงเข้ามั่งจากสุลต่านแห่งไทรบุรีในปี พ.ศ. ๒๓๙๕ แล้ว อังกฤษก็ขยายสภากิจาของตนมายัง สิงคโปร์ มะละกา ต่อมาภายหลังสิงคโปร์

* ทัพญูบล ความรู้รวม ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หน้า ๕๔
 ก. หน้า ๒๔ - ๒๖
 * เขาเดินทางไปยังเวียดนามหลังจากที่เขาเจรจากับทำสัญญากับไทยเรียบร้อยแล้ว

กลายเป็นศูนย์กลางทางการค้าและการบริหารของอังกฤษในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ส่วนในทางการเมืองนั้น แม้อังกฤษจะมีฐานกำลังอยู่ใกล้กับรัฐต่างๆ ในมะลายู แต่อังกฤษก็ยังสงวนท่าทีไม่เข้าแทรกแซงในรัฐเหล่านั้นโดยตรง แต่ก็เข้าไปมีบทบาททางด้านเศรษฐกิจในหัวเมืองมะลายูมากขึ้น

การที่อังกฤษได้พบ่าตอนใต้ ฝรั่งเศสได้โคชินไชนา ย่อมมีผลกระทบต่อความมั่นคงของไทย คือ

๑. ฐานอำนาจของตะวันตกอยู่ใกล้กับไทยมากขึ้น หากเกิดข้อพิพาทใดๆ กำลังทหารของอังกฤษจากสิงคโปร์หรือกำลังทหารของฝรั่งเศสจากไซ่ง่อน ก็สามารถที่จะถูกคามไทยได้ง่าย (คังกรี่พม่า อังกฤษใช้อินเดียนเป็นฐานในการรุกราน) และฐานกำลังของฝรั่งเศส หรือของอังกฤษ ก็มีกำลังเพียงพอที่จะรุกรานไทยได้ ถึงแม้ว่าจะมีกำลังน้อยกว่า แต่ก็มีความเจริญในด้านการเทคโนโลยีทางทหารสูงกว่าไทยมาก ไทยจึงต้องระวังในกรณีพิพาทต่างๆ ด้วย

๒. การที่อังกฤษได้พบ่าตอนใต้ ฝรั่งเศสได้โคชินไชนา ทำให้พรมแดนของไทยติดต่อกับอาณานิคมของประเทศเหล่านั้น ฉะนั้นปัญหาต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับกัมพูชาจะมีมากขึ้น เช่น ปัญหาจากการซื้อขาย ปักหนาดูรายข้ามแดน ซึ่งปัญหาเหล่านี้แม้จะดูเป็นปัญหาเล็กน้อย แต่ก็ย่อมนำไปสู่ความขัดแย้งอย่างรุนแรงได้ หรือไม่ก็เป็นจุดสรวรคต่อสัมพันธ์ไมตรีอันดีต่อกัน

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่า สิ่งที่มีอิทธิพลต่อความมั่นคงภายในเปลี่ยนแปลงไป การทำสัญญากับประเทศทางตะวันตก ทำให้ลดความตึงเครียดในด้านความสัมพันธ์ระหว่างประเทศลงได้ แต่ก็เกิดปัญหาใหม่แทรกซ้อนขึ้นมา เช่น ปัญหาสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ปัญหาทางแร่ ฯลฯ เป็นต้น ในขณะที่เดียวกันประเทศทางตะวันตก กำลังเปลี่ยนนโยบายจากการค้าเพียงอย่างเดียว มาแข่งขันกันหาอาณานิคมและเพิ่มความรุนแรงขึ้นตามลำดับ เพื่อการป้องกันตนเองโดยใช้กำลังทหาร เป็นสิ่งทำไม่ได้ผล ทางที่ไทยจะอยู่รอดปลอดภัย ก็ก่อสร้างความมั่นคงภายในด้านการปกครอง อันจะเป็นการขจัดต้นเหตุแห่งปัญหาต่างๆ จึงจะกล่าวในบทต่อไป

พระบรมราโชบายในการควบคุมขุนนาง

๑. ความสำคัญของขุนนาง

ขุนนางในสมัยก่อนก็คือบุคคลผู้ทำหน้าที่คล้ายกับข้าราชการในปัจจุบัน กล่าวคือเป็นผู้นำ
แนวนโยบายแห่งรัฐ ไปปฏิบัติ และทำหน้าที่ดูแลความทุกข์สุขของประชาชน แต่ในรายละเอียด
บางอย่างอาจจะแตกต่างกันไปบ้าง เช่น

รายได้ ขุนนางได้รับเงินพระราชทานเป็นเบี้ยหวัดรายปี ส่วนลดจากการเก็บภาษีอากร
ในเขตที่รับผิดชอบ รวมทั้งรายได้จากค่าธรรมเนียมต่างๆ

การแต่งตั้ง มักเป็นการแต่งตั้งจากเชื้อสายของขุนนางเดิม หรือแต่งตั้งจากบุคคลที่มี
ความรู้ความสามารถ แต่อย่างไรก็ตามระบบขุนนางของไทยนั้นไม่เป็นระบบการสืบตระกูล และ
สังคมไทยก็มีการยืดหยุ่นได้ คนทุกคนมีโอกาสได้เป็นขุนนางหากมีคุณสมบัติเหมาะสม

ยศและพระราชทินนาม ยก มี เจ้าพระยา พระยา พระ หลวง ขุน หีบ็น ส่วน
ราชทินนามนั้นมักสอดคล้องกับตำแหน่งที่พำนักอาศัย กำแพงสงคราม ยมราช เป็นต้น

สถานภาพ ขุนนางสมัยก่อนไม่แยกตัวออกจากการเมืองโดยเด็ดขาด โดยเฉพาะขุนนาง
ในหัวเมือง จะเป็นผู้รั้งทั้งอำนาจบริหาร ตุลาการ และในเวลาที่มีราชการสงครามก็ต้องทำ
หน้าที่ทางทหารด้วย

แต่อย่างไรก็ตามหากกล่าวโดยหน้าที่และความรับผิดชอบแล้ว ขุนนางในสมัยก่อนและ
ข้าราชการในปัจจุบันก็ไม่แตกต่างกันเลย ขุนนางเป็นกลไกของรัฐที่จะช่วยให้การกำเนิน
การต่างๆเป็นไปตามเป้าหมาย ขุนนางในสมัยก่อนอาจจะแยกประเภทได้คือ ประเภทที่มาจาก
สามัญชนทั่วไป ขุนนางที่มีพื้นฐานเช่นนี้จะต้องเป็นผู้มีความรู้ความสามารถหลายๆด้าน หรือบี
บความสามารถในค้านใดค้านหนึ่งเป็นพิเศษ เช่น การรบ ฝีมือ ความรู้เฉพาะเรื่อง เป็นต้น
ขุนนางประเภทนี้จะต้องอาศัยเวลาและโอกาสจึงจะไต่เต้ามาเป็นขุนนางชั้นผู้ใหญ่ได้ ส่วนขุน
นางอีกประเภทหนึ่งนั้นได้แก่พระบรมวงศานุวงศ์ที่มีความรู้ความสามารถ และเข้ามารับราชการ
ดูแลพระองค์พระคุณพระคุณเจ้านายหรือทำหน้าที่อื่นๆ ขุนนางประเภทนี้ก็มีจำนวนไม่มากนัก
ส่วนประเภทสุดท้ายได้แก่ขุนนางที่แต่งตั้งจากชาวต่างประเทศ เช่นแต่งตั้งจากชาวจีน มอญ
หรือคนยุโรป ขุนนางประเภทนี้มีจำนวนน้อยที่สุด และทำหน้าที่เฉพาะอย่างเท่านั้น เช่นการ
การค้าขาย การเดินเรือ การควบคุมคนชาติเดียวกันที่อยู่ในเมืองไทย เป็นต้น

ขุนนางทำหน้าที่เป็นผู้เชื่อมระหว่างราษฎรกับองค์พระมหากษัตริย์ ขุนนางจึงเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการปกครอง กล่าวคือขุนนางสามารถกำหนดการต่างๆให้เป็นไปตามพระราชประสงค์ได้ ประชาชนก็จะอยู่เย็นเป็นสุข เพราะนโยบายการปกครองโดยทั่วไปก็มุ่งอยู่ที่ความอยู่เย็นเป็นสุขของราษฎรอยู่แล้ว และหลักการอันนี้ได้รับการปฏิบัติต่อเนื่องกันมาทุกชั่วสมัย แม้ในบางครั้งการปฏิบัติเพื่อให้เป็นไปตามหลักการนี้จะมิชอบสรุคอยู่บ้าง เช่น สงคราม ทบฏ ฯลฯ

ไต่ทางปฏิบัติแล้วขุนนางเป็นผู้มีทั้งพระเดชและพระคุณต่อราชนิกุล กล่าวคือสามารถ ลงโทษ ห้ามปราม ตักเตือน คนที่ก่อความไม่สงบในสังคม ขณะเดียวกันก็เป็นผู้ให้ความคุ้มครอง ความยุติธรรม ต่อราษฎรผู้ทำมาหากินโดยสุจริต หรือเรียกว่าทำหน้าที่นำบัลลังก์มาตั้งสูงส่งให้แก่วาญร ซึ่งมีความสำคัญขมนี้สะท้อนมาถึงองค์พระมหากษัตริย์ เพราะเมื่อขุนนางปกครองโดยธรรม ราษฎรมีความร่มเย็นเป็นสุขในการดำรงชีพ ภัยพิบัติต่างๆก็จะลดน้อยลงไป พระบรมราชาไมหาขององค์พระมหากษัตริย์ก็บริบูรณ์ แต่อย่างไรก็ตามขุนนางทุกคนไม่ใช่ผู้มีความสามารถ มีคุณธรรม มีความยุติธรรม ฯลฯ เท่าเทียมกันทั้งหมด การดำเนินการต่างๆเพื่อให้บรรลุเป้าหมายจึงไม่ใช่ของง่าย และยังมีตัวแปรอื่นเข้ามาประกอบด้วย เช่น ความใกล้ไกลจากเมืองหลวง การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ พระปรีชาสามารถของพระมหากษัตริย์แต่ละองค์ ก็บียดต่อการทำงานของขุนนางด้วย

๒. การแต่งตั้งขุนนาง

ในระบบขุนนางของไทย เคยเฉพาะขุนนางในเมืองหลวง ผู้ที่จะเข้ารับราชการจะเริ่มเข้ารับราชการตั้งแต่อายุยังน้อย และค่อยเลื่อนยศเลื่อนตำแหน่งขึ้นมาตามความสามารถของตน ซึ่งขุนนางชั้นผู้ใหญ่ของไทยหลายคนก็ผ่านมาจากวิธีการเช่นนี้ แต่อย่างไรก็ตามขุนนางในเมืองหลวงก็ไม่ได้อยู่ใกล้ชิดกับประชาชนมากนัก ส่วนในหัวเมืองนั้นเจ้าเมือง กรมการเมืองอยู่ใกล้ชิดกับราษฎรมาก การปฏิบัติภารกิจของเจ้าเมืองจึงเกี่ยวข้องกับประชาชนมากที่สุด

สิ่งที่เป็นปัญหาอย่างหนึ่งในระบบขุนนางของไทยก็คือ การเลือกบุคคลเข้ารับราชการในบางระดับ โดยเฉพาะการแต่งตั้งเจ้าเมืองซึ่งจะเป็นผู้ไปมีบทบาทในหัวเมืองต่างๆ มีความ

จำเป็นต่องระมักระวังและพิจารณาอย่างรอบคอบเป็นพิเศษ เพราะนอกจากเป็นผู้ใกล้ชิดกับรามบูรแล้ว ยังเป็นผู้ควบคุมขุนนางชั้นรองลงไปในเรื่องนั้นด้วย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเลือกใช้เหตุผลหลายอย่างเป็นเกณฑ์ในการแต่งตั้งเจ้าเมือง คือ

๒.๑ การแต่งตั้งจากผู้มีเชื้อสายขุนนางประจำเมืองนั้นๆ การแต่งตั้งลักษณะนี้ อาจะทรงแต่งตั้งตำราบบังคมทูลของเจ้าเมือง หรือด้วยเหตุผลอื่น เช่นมีความสามารถ เก่งทำหน้าี่ลักษณะเดียวกันนี้มาก่อน เว้น เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๐๘ พระบริรักษ์ภูธรเจ้าเมืองพังงาถึงแก่กรรม จึงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระภักดีมุขิต(บุตรพระบริรักษ์ภูธร) ซึ่งเป็นผู้ช่วยวาราชการเมืองอยู่แล้ว ขึ้นเป็นพระบริรักษ์ภูธรเจ้าเมืองพังงาสืบแทนต่อไป ส่วนการแต่งตั้งขุนนางประจำเมืองนั้น มักจะโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งตามคำกราบบังคมทูลของเจ้าเมือง เช่นพระยาชุมพรมีหนังสือมากราบบังคมทูลว่า นายบุญคงบุตรจางวางเมืองไชยา เข้ามาทำมาหากินอยู่ในเมืองชุมพรเป็นเวลานานแล้ว เป็นคนซื่อสัตย์ รามบูรยกย่องนับถือ มีความรู้ ควรจะได้รับใช้ราชการ จึงทรงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งนายบุญคงขึ้นเป็นหลวงรามภักดียกบัตรเมืองชุมพร^๒

นอกจากนี้อาจะทรงแต่งตั้งในโอกาสอื่นๆ เช่น นายหมื่นหาคเล็ก บุตรเจ้าพระยานครศรีธรรมราช(เกินรับราชการอยู่ที่กรุงเทพฯ) คุมเครื่องราชบรรณาการหัวเมืองประเทศราชมาถวายเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวายที่กรุงเทพฯ จึงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นพระเสนาหามนตรีผู้ช่วยวาราชการเมืองนครศรีธรรมราช^๓ ฉะนั้นการแต่งตั้งข้าราชการหัวเมืองหรือเลื่อนยศข้าราชการหัวเมืองต้องมีหลายอย่างประกอบกัน เช่นความคิดความชอบ ความสามารถ ฯลฯ บางกรณีอาจจะไม่แต่งตั้งตามคำกราบบังคมทูลก็ได้ เช่นพระยาไชยากราบบังคมทูลขอให้โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งหลวงวิเศษภักดีขึ้นเป็นปลัดเมือง แต่หลวงวิเศษภักดียังไม่มีความชอบในราชการ จึงให้ว่าที่ปลัดเมืองไปก่อน จนกว่าจะ

^๑ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๒๑ จ.ศ. ๑๒๒๓ พระราชทานสัญญาบัตรพระบริรักษ์ภูธรผู้วาราชการเมืองพังงา ๗ พฤศจิกายน ๒๔๐๘

^๒ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๑๕ จ.ศ. ๑๒๑๕ พระราชทานสัญญาบัตรหลวงรามภักดี หลวงภักดีชุมพล ผู้ช่วยวาราชการเมืองชุมพร ๓ เมษายน ๒๔๐๐

^๓ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๒๐ จ.ศ. ๑๒๒๐ พระราชทานสัญญาบัตรพระเสนาหามนตรี ผู้ช่วยวาราชการเมืองนครศรีธรรมราช ๒๕ ตุลาคม ๒๔๐๑

มีความดีความชอบจึงจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าแต่งตั้งให้เป็นปลัดเมือง^๑

พระบรมราชโองการในการแต่งตั้งเจ้าเมืองกรมการ เมือง ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งที่กล่าวมาแล้ว ก็คล้ายกับการแต่งตั้งเจ้าเมืองกรมการ เมืองซึ่งที่เคยกระทำกันมา และเห็นได้ว่าบุคคลผู้ที่จะมีโอกาสขึ้นมาเป็นเจ้าเมืองก็ถือขุนนางในเมืองนั้นๆ ไม่ว่าจะ เป็นเชื้อสายของขุนนางคนเดิม หรือขุนนางที่มาจากตระกูลอื่น ทั้งนี้เพราะระบบขุนนางของไทย ไม่มีการผูกขาดปกครองเมืองหนึ่งเมืองใดโดยเฉพาะ กรมการ เมืองหรือขุนนางประจำเมือง นั้นๆ มีโอกาสได้เลื่อนยศขึ้นเป็นถึงเจ้าเมืองได้ การแต่งตั้งเจ้าเมืองในกรณีดังกล่าวมาแล้วเป็น ผลดีในแง่ที่เจ้าเมืองคลุกคลีกับการปกครองมานาน ย่อมเข้าใจปัญหาและระเบียบประเพณีการ ปกครองได้ดี การปกครองก็น่าจะเป็นไปด้วยความเรียบร้อย ในขณะที่เดียวกันก็ย่อมทำให้เกิด ผลเสียด้วยเช่นกัน เพราะหากเจ้าเมืองคนใดปกครองโดยไม่วุฒิชัย รามัญก็จะขาดที่พึ่ง เพราะเจ้าเมืองกรมการ เมืองมักเป็นคนกลุ่มเดียวกัน การที่หวังจะไปพึ่งพาอาศัยขุนนางคนใดคน หนึ่ง ก็ไม่เป็นที่มั่นใจว่าตนเองจะได้รับความคุ้มครอง ได้รับความยุติธรรมเพียงพอ ยิ่งในหัว เมืองที่ไกลออกไปปัญหาเช่นนี้ย่อมมีโอกาสเกิดขึ้นได้มาก นอกจากนี้ความสัมพันธ์แบบเกร็ดญาติ ของเจ้าเมือง อาจจะไม่จำกัดอยู่ในเขตเมืองเดียวเท่านั้น บางทีก็ขยายออกไปถึงหัวเมือง ไกลเคียงกัวย เช่น เจ้าเมืองพังงา ตะกั่วป่า ภูเก็ต ต่างก็เป็นเชื้อสายของเจ้าเมืองพังงา ทั้งสิ้น^๒

๒.๒ การแต่งตั้งตามความเหมาะสมกับสภาพเมืองนั้นๆ เช่น เป็นเมืองศึกคือค้าขายกับ ต่างชาติ หรือเมืองที่มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ ก็ย่อมเลือกพิจารณาจากคนที่มีความเหมาะสม ถึงกรณีเมืองกระบุรี เดิมเป็นเมืองหน้าด่านขึ้นอยู่กับเมืองชุมพร ต่อมาเมื่อมีการค้าขายเจริญขึ้น เมืองกระบุรีเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางการค้าขึ้นมา เนื่องจากมีสินแร่ดีบุกมาก จึงโปรด ให้เลื่อนพระแก้วไกรบเจ้าเมืองคนเดิมขึ้นเป็นพระยากระบุรี และเมื่อเจ้าเมืองถึงแก่กรรมใน ปี พ.ศ. ๒๔๐๑ จึงโปรดเกล้าให้พระยาอภัยภักดีทศวิรัชวา (คนในบังคับอังกฤษ) มาเป็นเจ้า เมืองกระบุรี เพราะมีปัญหารื้อเรื่องร้ายข้ามแดนและการวิวาทระหว่างคนไทยกับคนในบังคับ อังกฤษ อยู่เสมอ (ในขณะนั้นเจ้าทอนโกอยู่ใต้อาณาจักรของอังกฤษตามสัญญาฟันคาโบ ปี พ.ศ. ๒๓๖๗)

^๑ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๔๓ จ.ศ. ๑๒๒๐
ตอบเมืองไชยหาว่าควมให้หลวงวิเศษภักดีว่าที่พระปลัด ๒ มกราคม ๒๔๐๑

^๒ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๒๑ จ.ศ. ๑๒๓๓ ฎ.

จนปี พ.ศ. ๒๔๑๐ โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าเมืองระนองเข้ามาบรรจกราชการที่กรุงเทพฯ จึงให้พระยาอภัยภูธรคหิทธิรักษาเจ้าเมืองกระบุรีคนเดิมไปเป็นเจ้าเมืองระนอง และให้พระพิเทศพาณิช (William Thomas Ludwigs กงสุลไทยประจำสิงคโปร์ เป็นคนในบังคับอังกฤษ) มาเป็นเจ้าเมืองกระบุรี เป็นพระยาอภัยภูธรคหิทธิรักษาสยามประจวบภูมิลูกกิจ

การแต่งตั้งคนต่างชาติขึ้นเป็นเจ้าเมืองครั้งนี้ก็เพราะความเหมาะสม เพื่อชจัดปัญหาความยุ่งยากเล็กๆน้อยๆตามพรมแดน และการแต่งตั้งคนต่างชาติเป็นขุนนางหัวเมืองเช่นนี้ ไทยก็เคยกระทำมาก่อนในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรงแต่งตั้ง แซมมวล ไวท์ (Samuel White) เป็นเจ้าเมืองมะริค ซึ่งตอนนั้นมะริคขึ้นอยู่กับไทย และเป็นเมืองท่าค้าขายสำคัญในหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก

๒.๓ การแต่งตั้งขุนนางจากกรุงเทพฯ ไปเป็นเจ้าเมือง ในกรณีเช่นนี้เกิดขึ้นไปบ่อยครั้งนัก และเป็นการตัดสินใจที่พอที่พอใจของเจ้าเมืองไปในตัว เพราะโอกาสที่จะโอบอุ้มช่วยเหลือกันทั้งหมดไป เช่นกรณีของพระยาชุมพร ซึ่งรับราชการมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาพระยาชุมพรจับใจเฝงจากผู้ลักลอบขายเฝงได้ เมื่อจับตัวได้แล้วก็เรียกเอาทรัพย์สินและสินบนจากจีนเฝงชก แล้วปล่อยตัวไปไม่ดำเนินการตามกฎหมาย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้ถอดออกจากตำแหน่ง แล้วนำตัวมาขังไว้ที่กรุงเทพฯ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์ เห็นว่าตำแหน่งเจ้าเมืองชุมพรว่างอยู่ และพระยาชุมพรก็พึ่งทำความผิดเป็นครั้งแรก จึงโปรดเกล้าฯ ให้ไปดำรงตำแหน่งเดิม ต่อมาหลวงภักดีไอศตรกรมการเมืองไชยา ซึ่งพระยาไชยยาวว่าข่มเหงราษฎร พระยาชุมพรถึงปกครองเมืองที่ไกลเคียงกับเมืองไชยา ก็ต้องรายงานเข้ามายังสมุหกลาโหมให้ทราบ เพราะสมุหกลาโหมมีหน้าที่ควบคุมหัวเมืองฝ่ายใต้โดยตรง แต่พระยาชุมพรก็รายงานเข้าไปที่พระบรมราชวังซึ่งไม่มีอำนาจหน้าที่โดยตรง ลักษณะการกระทำของพระยาชุมพรคล้ายกับบีเจตนาปิดบังความผิดของพระยาไชยา หรือเป็นการคิดเผื่อแม่ไปในภายหลัง เรื่องของพระยาไชยาจึงจึงเฝงไปชั่วคราว ต่อมาหลวงภักดีไอศตรเดินทางเข้ามาถวายฎีกาที่กรุงเทพฯ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบ จึงให้ถอดพระยาชุมพรออกจากตำแหน่งเสีย แล้วนำตัวมาขังไว้ที่

๑ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๒๑ จ.ศ. ๑๒๓๐ สารตราว่าตามพระราชทานสัญญาบัตรพระยาอภัยภูธรคหิทธิรักษาเมืองกระบุรี ๑๐ เมษายน ๒๔๑๐

กรุงเทพฯ แล้วไปรอกเกล้าแต่งตั้งพระอมฤตย์โยธาเจ้ากรมทวนทองซ้าย ออกไปเป็นเจ้าเมือง
 ชุมพวงแทน^๑ ทั้งนี้เพราะพระยาชุมพรไม่เอาใจใส่ในราชการ และปกป้องความผิดของพระยาไชยา
 จำห้ามการแต่งตั้งเจ้าเมืองเล็กๆที่ขึ้นกับเมืองใหญ่ ะทรงแต่งตั้งตามคำกราบบังคมทูล
 ของเจ้าเมืองซึ่งควบคุมเมืองเหล่านั้น เช่นพระยาภาณุพนบุรีกร บังคมทูลของแต่งตั้งหลวงวิเศษ-
 สงกรา วางวางค่านเมืองลุมพูนเป็นเจ้าเมืองท่าตะกั่วแทนเจ้าเมืองคนเดิม เนื่องจากเจ้าเมืองคน
 เดิมเป็นคนเกียจคร้าน ไม่เอาใจใส่ปกครองบ้านเมือง ก็ไปรอกเกล้าแต่งตั้งตามคำกราบบังคมทูล
 ของเจ้าเมืองภาณุพนบุรี^๒

การแต่งตั้งเจ้าเมืองนอกจากจะแต่งตั้งตามความสามารถ สายโลหิต หรือแต่งตั้งตาม
 เหมาะสมดังที่กล่าวมาแล้ว ก็ยังมีบางจำพวกหาทางให้ตนได้เป็นเจ้าเมืองเร็วยิ่งขึ้น จึงใช้กล
 วิธีต่างๆเช่นการให้สินบนกับผู้ใกล้ชิดกับองค์พระมหากษัตริย์ โดยหวังว่าผู้ใกล้ชิดเหล่านั้นจะกราบ
 บังคมทูลองค์พระมหากษัตริย์ให้ทรงแต่งตั้งตนเองเป็นเจ้าเมืองได้ เจมี พ.ศ. ๒๔๐๑ ตำแหน่ง
 เจ้าเมืองสุโขทัยว่างลง เพราะเจ้าเมืองถึงแก่กรรม พระพิจิตรเจ้าเมืองพัจัตรอยากจะเป็นเจ้า
 เมืองสุโขทัย เพราะสุโขทัยเป็นเมืองใหญ่ บรรดาศักดิ์ของเจ้าเมืองก็สูงกว่า พระพิจิตรจึงคิด-
 ต่อกับพระมรงค์เรื่อง เสด็จให้ช่วยเหลือคนให้ได้เป็นเจ้าเมืองสุโขทัย พระมรงค์เรื่อง เสด็จจึงให้พระ
 อาจารย์ชั่งนังชายของคนที่บวชอยู่เข้าบวคาเป็นเรื่องราวในกรุงเทพฯ พระอาจารย์ชั่งจึงไปติด
 หอกกับพระองค์เจ้ามงคลเลิศ เพื่อให้ให้นำความขึ้นกราบบังคมทูล หากดำเนินการสำเร็จ พระองค์-
 เจ้ามงคลเลิศจะได้รับเงินตอบแทน ๑๕ ชั่ง แต่การดำเนินการก็ไม่สำเร็จเนื่องจากเรื่องราวถูก
 เปิดเผยแพร่เสียก่อน^๓

อีกกรณีหนึ่งซึ่งเกิดขึ้นคล้ายคลึงกัน ก็เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๐๒ ตำแหน่งเจ้าเมืองนครสวรรค์
 ว่างลง เพราะเจ้าเมืองนครสวรรค์(ภู)ถึงแก่กรรม จึงมีผู้หวังจะได้ตำแหน่งหลายคน ทั้งนี้
 เนื่องจากการแต่งตั้งเจ้าเมืองนครสวรรค์คนเดิมเป็นการแต่งตั้งซ้ำขึ้น เพราะโดยความจริง
 แล้ว ผู้สมควรที่จะได้รับตำแหน่งเจ้าเมืองนครสวรรค์ก่อนเจ้าเมืองนครสวรรค์(ภู) ก็พระยอก-

^๑หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๑๒ จ.ศ. ๑๒๑๘ พระราชทานสัญญา-
 บัตรพระยาชุมพร ๒๒ สิงหาคม ๒๓๕๕

^๒หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๒๐ จ.ศ. ๑๒๑๘
 พระราชทานสัญญาบัตรพระองรี เสด็จผู้วาราชการ เมืองท่าตะกั่ว ๒๒ ธันวาคม ๒๔๐๐

^๓หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๔๘ จ.ศ. ๑๒๒๐ คำให้การพระอาจารย์
 ชั่ง เรื่องให้สินบนพระองค์เจ้ามงคลเลิศ ๑๓ มิถุนายน ๒๔๐๐

เมืองขวาง (เพราะตอนนั้นเจ้าเมืองนครสวรรค์ถูกเป็นเหยื่อหลวงมรรณการชั้นผู้น้อยเท่านี้) ต่อมาพระยกลเมืองขวางไปดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองบวรพศพิสัย เมื่อตำแหน่งเจ้าเมืองนครสวรรค์ว่างลงพวกกรมการเมืองต่างก็หวังที่จะได้ตำแหน่งเจ้าเมือง จึงเกิดทางมาดำเนินเรื่องราวในกรุงเทพฯ แต่ถึงกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงแต่งตั้งพระยกลเมืองขวาง ขึ้นเป็นเจ้าเมืองนครสวรรค์ เพราะเป็นผู้ที่ทั้งวิบุลย์ และเกะหงางามเป็นขุนนางชั้นผู้ใหญ่ในเบื้องนครสวรรค์มานาน ฐานะเปี่ยมการงานดีกว่าคนอื่น ๆ

การวิ่งเต้นเพื่อหาทางให้ตนเองได้เป็นเจ้าเมืองนั้น ผู้วิ่งเต้นจะต้องใช้เงินทองจากที่นั้นก็ เป็นลักษณะการลงทุนอย่างหนึ่ง เมื่อลงทุนไปก็ย่อหวังผลตอบแทน และผู้ที่ต้องรับภาระหนักจากการถอนทุนคืนของเจ้าเมืองก็คือราษฎรนั่นเอง เมื่อไม่ได้ตามความประสงค์ เจ้าเมืองก็อาจจะใช้อำนาจบีบบังคับ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเองก็ทรงรังเกียจบุคคลประเภทนี้ ถึงปรากฏในประกาศของพระองค์ก่อนหนึ่งว่า

มีพระบรมราชโองการ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในประกาศแก่ข้าพเจ้าและของจุฬาราชมนตรีว่า ฝ่ายหน้าฝ่ายในให้ทราบทั่วกันว่า ถ้าพระ อ้ายจ๋าน อ้ายหลวง หรืออ้ายที่ในเจ้อ จะะกล้า เป็นคนกรุงบ้างคนในหัวเมืองบ้าง ที่อยากจะเป็นผู้สำเร็จราชการเมือง ในหัวเมืองนี้ๆ ทานายหน้า ที่ยวเคินเสียสินบนถวายพระองค์เจ้า เจ้าจอมข้างใน บ้าง หรือเกินขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยตามพนักงานบ้าง หรือเกินความบุตรหลานชายหญิง ของขุนนางก็มีบ้าง เสียสินบนแรงขอให้ช่วยเพ็ดทูลว่ากล่าวให้ไต่ตั้งไปเป็นผู้สำเร็จ ราชการที่เรียกว่าเจ้าเมือง ในหัวเมือง เอก โท ตรี จัตวา นั้นๆ ฝ่ายผู้เห็นแก่สินบน ก็ต่างคนต่างรับ แล้วต่างคนต่างก็หาอุบายเพ็ดทูลเยอหยิ่งไปกันต่างๆ ตามสติปัญญา ผู้ที่อยากจะเป็นผู้สำเร็จราชการหัวเมือง ผู้เป็นหนี้สินกู้ยืมท่านผู้อื่น ผู้เสียคอกเบี้ยมา เสียสินบนไป ได้เป็นผู้สำเร็จราชการหัวเมืองเหล่านั้น ขอให้ท่านทั้งปวงตลอดจนผู้ดีไฟร์ รู้จักเถิด ว่าฉันมีใครคนเป็นผีโพงผีหา ผู้เสียเงินทองเป็นหนี้สินผูกคอกผู้อื่นไป กว่าย กวยก็ถ้าจะไปกียบเลือดเนื้อมนุษย์ เนื้อเนื้อมนุษย์ หรือเอาเลือดมนุษย์ในเวียงนั้นงาใช้ หนี้ไต่หนี้ จึงเกิดการคั่งนั้น เพราะหัวเมืองเป็นการ ไกลพระ เนตรพระกรรม ไกลหูไกลตาท่าน ผู้หลักผู้ใหญ่ จะผูกมัดกับมัญญาไปกคๆ โกงๆ ก็อาจจะทำไปไต่ทุกอย่าง เพราะกลัวไม่มันจ้ง

ในที่สูงไม่มีผู้ชักขวางได้ จะพรรณากิริยาของผู้สำเร็จราชการหัวเมืองที่ทำมิคฺๆ ไปนั้น จะรำพันไปสลุคเล่มหนึ่งก็ไปพอ ... เพราะฉะนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาแก่ไพร่ฟ้าอาณาประชาราษฎร์ ที่แยกบ้านอยู่ต่างบ้านต่างเมืองไกลหาหาที่พึ่งได้ด้วยยากอยู่ กลัวผู้ที่หากความฉิบมิได้ จะได้รับทุกข์ ความยาก เบียดเบียนคุมเหงต่างๆ แต่ผู้สำเร็จราชการเมืองแลกรมการเมืองผู้ใหญ่ ที่ใจเป็นผีโพงผีท่า รุ่งเสียดินบนมากๆ อยากจะไปอยู่นั้น ถ้ามีผู้กราบทูลแนะนำขอร้องให้ผู้ใด บั๊กทรงรังเกียจนักที่จะตั้งไป กลัวจะเป็นบาปเป็นกรรม กลัวจะเหมือนเอาผีโพงผีโพงไปปล่อยให้กินราษฎร เพราะเคยทรงเห็นมาแล้วแก่กริ่งแผ่นดินก่อนๆ ผู้ที่เสียดินบนไปเป็นผู้สำเร็จราชการเมือง เช่นนี้ อยู่ไปไม่ช้าราษฎรคือพยพหลบหนีไปอยู่แขวงอื่น ที่หัวเมืองห่างไกลต่อเขตต่อแดนกับเมืองอื่น ก็ตั้งบ้านตั้งเรือนเสีย หนีไปอยู่เขตแดนเมืองอื่น...

จากที่กล่าวมาแล้วจะเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงระมัดระวังเกี่ยวกับการแต่งตั้งขุนนางมาก แม้ว่าบางส่วนขององค์ยังทรงยึดตามหลักการเก่าๆบ้าง แต่บางกรณีพระองค์ก็ทรงเปลี่ยนแปลงใหม่ เช่นการรับเอาชาวต่างประเทศมาดำรงตำแหน่งสำคัญ โดยเฉพาะตำแหน่งต่างประเทศและตำแหน่งการทูต เช่นทรงแต่งตั้งนาย ตัน กีบ จิ่ง เป็นพระพิเทศพยานกงสุลไทยประจำสิงคโปร์ นายเอ็ดวาร์ด โฟล์ว (Edward Folwe) เป็นพระสหายอานาธิปไตยกงสุลไทยประจำร่างกุ้ง เซอร์ จอห์น เบาริง เป็น พระยาสยามานุกลกิจสยามมิตรมหายศ ผู้แทนฝ่ายไทยประจำประเทศทางยุโรป นายอาคัมสัน เป็นกงสุลไทยประจำฮ่องกง เป็นต้น ข้าราชการเหล่านี้ผิดแยกไปจากข้าราชการที่เป็นคนไทยแท้ก็ถือเงินเดือนคอบแทน

ในส่วนที่เกี่ยวกับการแต่งตั้งขุนนางหัวเมืองนอกเหนือจากตำแหน่งเจ้าเมืองแล้ว เจ้าเมืองจะเป็นผู้พิจารณาคัดเลือกบุคคลเข้ามา เพื่อจะได้ทรงโปรดเกล้าแต่งตั้งแทนตำแหน่งที่ว่างต่อไป สิ่งในหัวเมืองแต่ละระดับก็มีตำแหน่งขุนนางแตกต่างกันไป ตามพระอัยการนาพลเรือนได้ระบุตำแหน่งขุนนางประจำเมืองระดับต่างๆไว้คือ

เมืองชั้นเอก มี ปลัดเมืองสองคน ขุนพล มหาดไทย หลวงคลัง หลวงนา สัสดี คำรวจิวชวา คำรวจิวชัย นายคาบชวา นายคาบทราย

^๑ ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๒ ล.ค. หน้า ๑๐๘ - ๑๐๗

^๒ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๑๓ จ.ศ. ๑๒๑๘ ก.

เมืองขึ้นโท เช่น สวรรคโลก อุทัย กำแพงเพชร ปักหมุดขุนนางถือ ปลัดเมือง หลวงคลัง หลวงนา ขุนพล บหากไทย สัสดี ยกบัตร

เมืองขึ้นศรี สำหรับเมืองขึ้นที่แบ่งออกเป็นสองประเภท คือ

(ก) เมืองศรีที่ขึ้นเมืองเอก เช่น ศิขัย พิจิตร นครสวรรค์ ไชยา พัทลุง ชุมพร กำแพงขุนนางประจำเมืองมีเสนาเกี่ยวข้องกับเมืองโท

(ข) เมืองศรีที่ปกครองโดยเจ้าเมืองกรบการ นอกจากเจ้าเมืองแล้วก็มีกรบการอีกสามคน และมีตำแหน่งประจำเมืองเช่นเดียวกับเมืองขึ้นโท เช่น ลพบุรี เสดรบุรี ชัยนาท ดินทรบุรี พรหมบุรี อ่างทอง สิงห์บุรี สระบุรี อุทัยธานี สุพรรณบุรี สรรคบุรี ราชบุรี กาญจนบุรี ปากน้ำ ฉะเชิงเทรา นครนายก ปราจีนบุรี ชลบุรี ปราจีนบุรี ระยอง บัวชุม ไชยาศาล

เมืองจัตวา เมืองจัตวาแบ่งออกเป็นสองประเภทเช่นเดียวกับเมืองศรี คือ

(ก) เมืองจัตวาที่ขึ้นเมืองเอก โท ศรี ปักหมุดนางประจำถือ หลวงแพ่ง เจ้าเมือง ศุภวาทรา สัสดี แขวง

(ข) เมืองจัตวาที่ขึ้นเมืองหลวง เมืองเหล่านี้เป็นเมืองเล็ก ๆ อยู่รอบเมืองหลวง ไม่มีตำแหน่งเจ้าเมืองประจำ แต่เมืองหลวงจะแต่งตั้งผู้รั้งเมืองออกไปทำหน้าที่เป็นครั้งคราว ส่วนตำแหน่งขุนนางประจำเมือง ก็เช่นเดียวกับเมืองจัตวาประเภทแรก

ฉะนั้นการที่เจ้าเมืองมีสิทธิ์เสนอชื่อบุคคลเพื่อให้องค์พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งนั้น เจ้าเมืองย่อมมีโอกาสเสนอผู้ที่ใกล้ชิดกับตนเองได้ ซึ่งทำให้เห็นว่าคนกลุ่มหนึ่งเท่านั้นเป็นผู้มีโอกาสดี สำหรับการปกครองหัวเมืองหนึ่งๆ และอาจจะเป็นได้ทั้งผลดีและผลเสียดังที่กล่าวมาแล้ว

๓. หน้าที่ของเจ้าเมือง

ตามหนังสือพระราชกฤษฎีกาบัตรเจ้าเมือง ได้กำหนดหน้าที่ต่างๆของเจ้าเมืองและระบุมูลที่เจ้าเมืองจะต้องรับผิดชอบคือ

๑. ให้ความยุติธรรมแก่ราษฎรในการตัดสินพิพากษา อรรถคดีทั้งปวง
๒. บำรุงราษฎร ส่งเสริมพรากหมันให้ยูเย็นเป็นสุข

๓. บำรุงพุทธศาสนาได้แก่ บารุงวัด ปฏิสังขรณ์วัดวาอารามที่รกร้างอยู่ และเป็นผู้นำในการบำรุงพุทธศาสนา

๔. รับผิดชอบในเรื่องเกี่ยวกับภาษีอากรที่อยู่ในเขตเมืองของตน เช่น การเร่งรัดภาษีไปให้ตกค้าง การเก็บภาษีอากรที่ค้างไว้ และความคุมรายได้ที่เกิดในเมืองนั้น

๕. เปรียบพร้อมในด้านกำลังรบ เช่น ลำรวจมัญฉิผู้คนที่อยู่ในเขตเมือง สรรวจผู้ฉาง เสี่ยงอาหาร กระสุนดินดำ ป้อม ภู หอรบ ให้เรียบร้อยพร้อมที่จะใช้การได้ทันที

๖. ในหัวเมืองที่ติดต่อกับอาณาจักรอื่น เจ้าเมืองต้องจัดกองลาดตระเวนตรวจคานสืบข่าวและป้องกันผู้ร้ายตามพรกณ รวมทั้งป้องกันการอพยพออกจากราชอาณาจักร

๗. จัดสวน เกดี้ยกลอน ผู้คนที่หลบซ่อนอยู่ในป่า ให้ออกมาตั้งบ้านเรือนและสักเลกให้เรียบร้อย

๘. ปรามปราบโจรผู้ร้ายในเขตเมืองของตนให้สงบราบคาบ และให้แต่งตั้งเจ้าหน้าที่ซึ่งว่างอยู่ให้เรียบร้อย

๙. เมื่อตำแหน่งขุนนางว่างลง เจ้าเมืองจะต้องเสนอรายชื่อผู้สมควรจะไ้รับตำแหน่งนั้นขึ้นไป เพื่อจะได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าแต่งตั้ง

๑๐. ควบคุมขุนนางใ้บังคับบัญชา ให้ประพฤติถูกต้องตามธรรมเนียมราชการและระเบียบประเพณีต่างๆ

๑๑. ชำระข้าราชการและคนที่ลักลอบลอบฉ้อ

๑๒. กว่งทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาปีละสองครั้ง คือ ในวันตรุษเดือนห้า และวันสารทเดือนสิบ โดยกระทำทั่วทั้งในเมืองของตน(หากเป็นเมืองที่อยู่ใกล้กรุง เทพาก็ให้เข้ามาทำพิธีที่กรุง เทพ) ตามธรรมเนียมที่เคยปฏิบัติกันมา

๔. ความจำเป็นที่ต้องควบคุมบทบาทของขุนนาง

การควบคุมขุนนางไม่ใช่สิ่งซึ่งเกิดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่เป็นสิ่งที่เคยปฏิบัติสืบเนื่องกันมา เพียงแต่ขอบเขตการใช้ควบคุมอาจจะแตกต่างกันไปบ้างตามยุคต่างสมัย หรือตามสภาพการที่ได้ไปเหมือนกัน ในสมัยกรุงศรีอยุธยา กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับ

* หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จกทหมายเหตุการณ์ที่ ๔ เลขที่ ๑๓ จ.ป. ๒๒๑๔ ๒.

การควบคุมขุนนาง โดยตรง มีกฎหมายลักษณะอาญาหลวง กฎหมายลักษณะอาญากบฏศึก เป็นต้น นอกจากนี้ก็มีกฎหมายที่ตราออกมาใหม่หลายฉบับ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการตราเพิ่มเติมกฎหมายเดิมที่มีอยู่แล้ว การที่ต้องควบคุมขุนนางเช่นนี้ ก็เพื่อเป็นการย้่าว่า ขุนนางจะคงปกครองราษฎรและปฏิบัติของดีพระมหากษัตริย์ตามจารีตประเพณีการปกครอง

โดยลักษณะการปกครองของไทยสมัยโบราณ ขุนนางที่รับมรดกจากราชบรรพการก็ถือเป็นเจ้าเมืองกรบการเมือง ซึ่งบุคคลเหล่านี้ล้วนแต่ได้รับการแต่งตั้งจากองค์พระมหากษัตริย์ทั้งสิ้น แต่ก็ไม่ได้อำนาจว่าทุกคนจะปฏิบัติหน้าที่ได้สมบูรณ์ทุกประการ ทั้งนี้เกิดจากปัจจัยหลายอย่างประกอบกัน เช่น ข้อผิดพลาดจากการคัดเลือกขุนนางซึ่งมักเลือกจากเชื้อสายขุนนางเดิม การรู้จักใช้อำนาจอันชอบธรรม ความมีคุณธรรมในการปกครอง เป็นต้น ฉะนั้นความจำเป็นในการควบคุมขุนนางจึงมีอยู่ตลอดเวลา

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แนวโน้มทางการปกครองของไทยได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมบ้าง ทั้งนี้เพราะพระองค์ทรงพยายามแก้ไขข้อผิดพลาดต่างๆที่เคยปฏิบัติกันมา รวมทั้งสภาวะใหม่ๆบางอย่างอันก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สิทธิสภาพนอกอาณาเขตของกนต่างชาติและคนในบังคับ สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่เป็นสิ่งที่ขุนนางต้องเกี่ยวข้องกับทั้งสิ้น ขณะเดียวกันก็เป็นเรื่องที่มีผลสะท้อนมาสู่ประชาชนทุกเรื่องเหมือนกัน จากที่กล่าวมาแล้วจึงจำเป็นต้องควบคุมบทบาทของขุนนางด้วยเหตุผลต่างๆคือ

๔.๑ เนื่องจากการทำสัญญากับประเทศทางตะวันตก หลังจากที่ไทยทำสัญญากับประเทศทางยุโรปแล้ว พ่อค้าชาวยุโรปและเนียบบังคับเข้ามาค้าขายและเข้ามาค้ามาหากินในเมืองไทยมากขึ้น และอาศัยอยู่ตามหัวเมืองต่างๆทั่วพระราชอาณาจักร นอกจากนี้มีบุคคลเหล่านี้ยังไปสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ซึ่งเป็นปัญหาที่ฝ่ายไทยไม่สามารถควบคุมได้สมบูรณ์ แต่การให้ควบคุมครองในชีวิตและทรัพย์สินของเขานี้เป็นหน้าที่ของฝ่ายไทย ฉะนั้นขุนนางของไทยที่อยู่กรุง เทพฯหรืออยู่ตามหัวเมือง มีความจำเป็นที่จะต้องรู้และเข้าใจในสิ่งที่เปลี่ยนแปลงใหม่นี้ เพื่อจะได้ปฏิบัติให้ถูกต้องและเป็นไปตามสัญญา รวมทั้งสามารถแก้ไขปัญหานั้นๆที่เกิดขึ้นได้อย่างถูกต้องและรวดเร็ว ถ้าหากขุนนางไม่เข้าใจก็ไม่สามารถที่จะปฏิบัติให้เป็นไปตามความต้องการของรัฐได้ และอาจนำไปสู่ข้อขัดแย้งต่างๆในภายหลัง

๔.๒ เนื่องจากมีการเปิดให้มีการซื้อขายเงิน สำหรับการกำขายเงินในไทย คาดว่าเริ่มมีขึ้นในสมัยศรีอยุธยาตอนปลาย และเงินก็ไปใช้สินค้าที่ผลิตในประเทศ แต่ชาวจีนเป็นผู้นำมาเผยแพร่ (จีนเองก็ได้รับจากการกำขายกับชาวยุโรปอีกต่อหนึ่ง) ในตอนแรกก็สู้กันในหมู่คนจีนเท่านั้น ต่อมาก็แพร่หลายถึงคนไทยด้วย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประกาศห้าม ซื้อ ขาย สู้เงินในพระราชอาณาจักรอย่างเด็ดขาด^๑ และโปรดเกล้าฯ ให้กวาดล้างผู้ลักลอบซื้อ ขาย สู้เงินหลายครั้งหลายหน แต่เงินก็ยังไหลบ่าไป คงมีการลักลอบซื้อขายกันตลอดมา ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คณะขุนนางผู้ใหญ่ประกอบด้วยการสมเด็จพะเลขาธิบดี กรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์ กรมพระพิทักษ์เทเวศน์ กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ เจ้าพระยาธิบดีกรมกันทร โฉมมีความเห็นพร้อมกันว่า ควรจะยอมให้มีการกำขายเงินในพระราชอาณาจักรได้ โดยให้มีเจ้าภาษีเงินเป็นผู้นักขาดการกำ แต่ให้มีการซื้อขาย สู้กันเฉพาะในหมู่คนจีนเท่านั้น คนไทย มอญ ลาว เขมร พม่า โปรตุเกสเคิมที่อยู่^๒ในขอบเขตเสมาจะซื้อ ขาย สู้ ไม่ได้โดยเด็ดขาด พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงยินยอมให้มีการกำขายเงินโดยถูกต้องตามกฎหมายตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๙๘ เป็นต้นมา

การซื้อขาย และสู้เงินแม้จะถูกจำกัดในหมู่คนจีนเท่านั้น แต่โดยข้อเท็จจริงแล้วก็ขยายมาถึงหมู่คนไทยด้วย เหตุผลที่ทางการไทยห้ามสู้เงิน เพราะถือว่าคนไทยต้องทำหน้าที่ป้องกันรักษาประเทศ และต้องไปราชการสงคราม^๓ ทั้งนี้เนื่องจากเงินเป็นยาเสพติด บั่นทอนสุขภาพ และทำให้เกียจคร้าน โดยเฉพาะขุนนางลงว่าได้เสพติดเงินแล้ว ย่อมเป็นผลเสียต่อการปกครองอย่างยิ่ง จะเป็นต้นเหตุให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อนนานาประการ เช่นเมื่อขาดแคลนเงินที่จะซื้อสื่อก็จะเบียดเบียนเอาเงินจากราษฎรหรือของทางราชการ เห็นแก่ผู้มีเงินจ้างทำให้ขาดความยุติธรรม เมื่อราษฎรเกิดความทุกข์ร้อนวิคตังวล ก็ทำมาหากินไม่ได้เต็มที่

๔.๓ เนื่องจากพระบรมราชาบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวบางประการ เช่นการตรากฎหมายต่างๆขึ้นมามากมาย ทำให้เกิดของว่างขึ้นมา เนื่องมาจากความไม่รู้นั้น-

^๑เจ้าพระยาพิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๓ เล่ม ๒ ฎ.ก.
^๒หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๘๓ จ.พ. ๑๖๑๓
พระราชบัญญัติเงิน

ลือของราษฎร เมื่อขุนนางจะพูดอะไรก็เชื่อว่าเป็นกฎหมายไปหมด ฉะนั้นขุนนางบางคนก็จะฉวยโอกาสเช่นนี้ใช้อำนาจเกินกว่าเหตุได้ สำหรับองค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเอง ก็ทรงมีพระราชดำริว่า ขุนนางหรือพระบรมวงศานุวงศ์ ถ้าหากทำกามผิดแล้วไม่ได้รับโทษตามโทษานุโทษ ก็ย่อมจะเผลอสะท้อเม ทั้งพระองค์ เพราะ เปรียบเหมือนกับพระองค์ทรงสนับสนุนการกระทำนั้นๆ ซึ่งก็จะเป็นผลเสียไป และเป็นการผิดพระราชประสงค์ในการปกครองแผ่นดิน ถึงพระบรมราชโองการว่า

ให้ประกาศขุนโจรขุนเถาโลกในกรุงทุกเวงทุกกาล บลผู้รักษาเมืองกรมการเมือง เอกโท ตรี จัตวา ปักไม้ไผ่ยาวเหนือหัวเมืองทั้งปวงจงทั่ว แคนี่สืบไปเบื้องหน้า ถ้ามีผู้ใดฟ้องร้องเจ้าตางกรม พระองค์เจ้าไปได้ตั้งกรม แลหอบเจ้าทนต์ราชวงศ์ ที่คบโดยมากเรียกว่าเจ้า บลเจ้าจบ เจ้าในพระบรมมหาราชวัง บลพระบรมราชวังก็ดี ถ้ากราบมีผู้มาฟ้องแล้ว ลูกขุนแลขุนเริ่ตรมราชเจ้าศาล บลผู้รักษาเมืองกรมการเมือง จะใช้คำทอบอย่างเก่าว่าเป็นความเจ้านายแลข้างในพระราชวัง จบใจรับไขได้ ดังนี้อย่าให้ขี้เถยเป็นอันขาดที่เกี่ยวข้อง ว่าครั้งนี้เห็นชอบทั้งปวง เป็นข้าเจ้าแผ่นดินที่แผ่นดินปากคนเถื่อน เป็นโจรผู้ร้ายปล้นฆ่าปล้นเมืองมา ก่าบลผู้ร้าย ให้ตายต่อทางให้พี่น้องบุรกรรยาเพื่อคุณแห่งราษฎร โหรีฟ้าข้าแผ่นดินแล้วจุกโรงจุกศาลเสีย...

จากพระบรมราชโองการนี้บ่งถึงสภาพหลายอย่าง กล่าวคือเมื่อก่อนนี้ผู้เป็นเจ้าหรือเป็นขุนนางผู้ใหญ่ เป็นผู้ถือสิทธิ์มีอำนาจมาก เมื่อมีคดีฟ้องร้องเกิดขึ้นขุนนางชั้นผู้น้อยไม่กล้าที่จะดำเนินการให้เป็นไปตามกฎหมายประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพยายามลดอำนาจ อภิสิทธิ์ของขุนนางหรือเจ้าให้น้อยลง อันเป็นการแสดงให้เห็นว่า บุคคลใดก็ตาม เมื่อกระทำกามผิดก็ควรได้รับความผิดตามโทษานุโทษ และความเป็นธรรมควรเกิดขึ้นกับทุกคน ไม้ชกโลกโคกคุ่มหนึ่งเท่านั้น

๘.๘ ขุนนางใช้อำนาจเกินขอบเขต การใช้อำนาจเกินขอบเขตของขุนนางข้าราชการเกิดขึ้นได้หลายกรณี คือ

๔.๔.๑ การอวดอ้างอำนาจขุนนางผู้ใหญ่ การที่ขุนนางจะใช้อำนาจข่มขู่คนอื่น ให้ได้รับความหวาดกลัว ผ่าฉืนกฎหมาย ซัดขวางใบยอมเสียภาษีอากร รวมนไปถึงฟ้องสมุญคน ปล้นทรัพย์สินของราษฎรได้ ก็เพราะมีผู้สนับสนุนการกระทำของคนอยู่ เช่นพวกคนกองนอก อันได้แก่ กองซาง กองมา กองโค กองกระบือ กองไร่ กองนา ฯลฯ ซึ่งแต่ละกรมกองก็มีขุนนางผู้ใหญ่รับผิดชอบ แต่ขุนนางผู้ใหญ่ที่รับผิดชอบนั้นก็มักอยู่กรุงเทพฯ แล้วมอบหมายให้ขุนนางชั้นผู้น้อยออกไปรับผิดชอบอยู่ตามหัวเมืองต่างๆ เช่น ราชบุรี สระบุรี นครไชยศรี เป็นต้น ขุนนางชั้นผู้น้อยเหล่านี้ก็อวดอ้างว่าตนเป็นลูกน้องของขุนนางผู้ใหญ่ เทียบประพฤติกิพาลเกรต่างๆ ให้ราษฎรได้รับความเค็ดครอน เจ้าเมืองกรมการจะปรายปรามให้เค็ดขาดลงไป ก็เกรงกลัวอำนาจของขุนนางผู้ใหญ่ ในบางกรณีจึงจาเป็นต้องแก่งทำไม่รู้ไม่เห็นเสีย

นอกจากกรณีทีกล่าวมาแล้ว ขุนนางบางคนก็ยังประพฤติดคนไม่เหมาะสมบางประการ แม้แต่อยู่ในช่วงตามเสด็จ เช่นการเสด็จประพาสหัวเมืองชายทะเลตะวันออกในปี พ.ศ. ๒๔๐๐ กล่าวก็

แลครั้งนี้เจ้านายหลายองค์ ขุนนางหลายนาย แลมหาดเล็ก ทั้งขุนเล็กน้อยทั้งเป็นเล็กน้อยเป็นอันมาก อ้างว่ามาตามเสด็จ แล้วก็หาไว้ตัวถือลัทธิว่าที่ประทับบ้านอ่างศิลา ไม่มีตลาดเป็นที่ถือกิน ถ้าไม่มีน้ำตักกินในสอย ไม่มีที่เที่ยวเร่เตรสนุกสบาย ก็พากันไปจอกเรือที่น้ำเมืองชลเป็นอันมาก จะหาตัวใครก็ไปคอยได้ตัว เป็นแต่เมื่อไรจะเสด็จออกพลับพลา ก็มาเฝ้าหมอบบนพลับพลาหน้าพลับพลาออกอ้อมไปเท่านั้น ไว้ตัวเหมือนบาที่เที่ยวเล่นตามสบายใจ แลมีหน้าซำทำข่มเหงแก่ชาวเมืองชลต่างๆ ค้วยอ้างตัวว่าเป็นพวกตามเสด็จ...^๒

จากพฤติกรรบบของขุนนางดังที่กล่าว เห็นได้ว่านิสัยของขุนนางข้าราชการชอบความฟุ้งเพื่อสะควกสบาย และไปค้ำนึ่งถึงหน้าที่ของตนเองแม้แต่อยู่ในช่วงตามเสด็จ จนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใจพระราชอำนาจบังคับ พวกขุนนางเหล่านั้นจึงยอมบงาพักที่อ่างศิลา^๓ และนับว่าเป็นการผิดพระราชาประสงค์อย่างยิ่ง เพราะโดยจุดมุ่งหมายพระองค์

^๑ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๑ ส.ป. หน้า ๑๐๒ - ๑๐๓

^๒หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุนรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๕๒ จ.ศ. ๑๒๑๕ ประกาศเรื่องผู้ตามเสด็จบ้านอ่างศิลาทางนา

^๓ก.

ทรงต้องการตรวจรากูบลความทุกข์สุขของราษฎร แต่ขุนนางอีกส่วนหนึ่งก็ไม่สร้างความเป็นเกียรติยศ
ให้กับราษฎร เสียเอง

๔.๘.๒ ขุนนางใช้อำนาจโดยพลการ โดยจุดประสงค์ในการแต่งตั้งขุนนาง ก็เพื่อทำ
หน้าที่ดูแลความทุกข์สุขของราษฎรทางพระ เนศว พระภรรยา แต่หากขุนนางกลับเป็นผู้สร้างความเป็นเกียรติ
ยศใหม่แก่ราษฎรเสียเอง ราษฎรก็ยิ่งจะ ได้รับทราบทุกข์ทรมานยิ่งขึ้น เช่น หลวงบรรเทาทุกข์ราษฎร
น้องชายเจ้าเวียงเพชรบุรี ออกไปชำระคดีพิพาทระหว่างเจ้าภาน้ำตาลกับราษฎร เพราะเจ้าภาน้ำ
ตาลฟ้องราษฎรขัดขวางไปยอมเสียภาษี ฝ่ายราษฎรก็อ้างว่าพวกเขาเสียภาษีหน้ากาลอยู่แล้ว จะเสีย
ภาษีหน้ากาลอีกก็เป็นการ เสียภาษีซ้ำซ้อน เมื่อหลวงบรรเทาทุกข์ราษฎร ไปถึงก็จับเอาตัวราษฎรมาขัง
ไว้ เรียกเก็บเงินคนละสองบาทแล้วจึงปล่อยตัวไป ส่วนกรณีพิพาทที่ไม่ชำระ ราษฎรจะร้องทุกข์ที่
เมืองเพชรบุรีก็ไม่กล้า จึงร้องเรียนเข้ามายังกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
โปรดให้พระยาสุระเสนา ออกไปชำระความผิดของหลวงบรรเทาทุกข์ราษฎร และปรากฏว่าเป็นผู้
มีความผิดจริง จึงโปรดเกล้าฯ ให้จับเข้ามาขังที่คุกกลางถนนพระกลาโหมออกปองโทษเข็ญ ๒๐
ปี แล้วให้หามัจฉาของจำไว้ที่กรุงเทพฯ จากเรื่องนี้เห็นได้ว่าขุนนางที่อยู่หัวเมืองมีอำนาจมาก จน
ราษฎรเองก็ไม่กล้าที่จะฟ้องร้องตามขั้นตอน และที่เข็ญเพชรบุรีในปีเดียวกันนี้เอง พระประเสริฐ-
สาส์นจางวางนาเมืองเพชรบุรี ได้ทำหนังสืออุทธรณ์แก่ไพบรหเม และแจ้งถึงปลัดกรบของถนนโดยพล-
การ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ลงอาญาเข็ญ ๒๐ ปีแล้วให้รับราชบาทและสักหน้าว่า "กึ่งกลางแผ่นดิน"^๒
ทั้งนี้เพราะการออกหนังสือตราฎีก์ด่าหาเป็นคุณลยนิจของเมืองหลวง และจะให้เฉพาะผู้มาเข้า
เวรเข็ญ หรือให้แก่ไพร่ที่ถูกเกณฑ์ทำงานประจำ เช่น ไพร่หลวงจาม ไพร่หลวงเขมร ซึ่งถูกเกณฑ์
เข้ามารับราชการฝั่ง สำหรับผู้มาทำหน้าที่ประจำเช่นนี้ จะได้ตราฎีก์พิเศษยกเว้นกานาทั้งหมด
ส่วนอากรค่าหน้า อากรตลาด ก็มีส่วนลดเช่นเดียวกันกับตราฎีก์คุ้มหางทรงรบคา และการที่พระ-

^๑ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๑๑๑ จ.ป. ๑๒๑๘
ในหลวงพระอาณาจักรหลวงบรรเทาทุกข์ราษฎรเมืองเพชรบุรี ๒๐ ที่ ๓ มิถุนายน ๒๓๕๕

^๒ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๔๕ จ.ศ. ๑๒๑๘
ให้รับราชบาทพระประเสริฐสาส์น เมืองเพชรบุรี ๓ มิถุนายน ๒๓๕๕

^๓ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๒๓ จ.ป. ๑๒๒๑ พระบรมราชโองการ
เรื่องตราฎีก์พิเศษ

ประเสริฐสวัสดิ์กระทำโดยพลการ เท่ากับเป็นการหมิ่นพระบรมราชานุภาพ และเป็นการเอาโรคเอาเปรียบคนอื่นที่ควรเข้ามารับราชการ

อีกกรณีหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการใช้อำนาจโดยพลการ คือกรณีหลวงอาสาภักดีเมืองปราจีนบุรี กล่าวคือ หลวงอาสาภักดีไปสู้ขออำนาจแดงจากพ่อแม่ของฝ่ายหญิง แต่ผู้เป็นพ่อแม่ไม่ยินยอมยกลูกสาวให้ หลวงอาสาภักดีจึงให้ลูกน้องประมาณ ๒๗ - ๒๘ คน ไปล้อมบ้านอำนาจแดง เพื่อจะชิงเอาตัวอำนาจแดง แต่อำนาจแดงรู้ระแคะระคายมาก่อนจึงหลบหนีไปได้ ต่อมานายโมไปสู้ขออำนาจแดง พ่อแม่ของฝ่ายหญิงยอมยกลูกสาวให้ เมื่อหลวงอาสาภักดีทราบข่าว ก็ให้คนประมาณ ๕ คน ไปจับตัวเอาพ่อแม่ของอำนาจแดงมาขังไว้ และเก็บเอาทรัพย์สินไป แล้วหลวงอาสาภักดีก็สู้ขออำนาจแดงอีกครั้งหนึ่ง แต่พ่อแม่ของฝ่ายหญิงก็ปฏิเสธอีก หลวงอาสาภักดีจึงเรียกร้องเอาเงิน ๑๕ ตำลึงหากินยอมก็จะปล่อยตัวไป เมื่อพ่อแม่ของอำนาจแดงไม่ยินยอมจ่ายเงินให้ ก็ถูกลงเข็มนกสนะ ๒๐ ที่ อำแดงเทวซึ่งเป็นน้องของพ่ออำนาจแดงจึงร้องเรียนเข้ามายังกรุงเทพฯ จึงโปรดเกล้าฯ ให้จมนหาญศักดิ์ออกไปเกาะเอาตัวหลวงอาสาภักดีเข้ามาชำระที่กรุงเทพฯ

๔.๕ ขุนนางเข้าไปมีบทบาททางเศรษฐกิจ

๔.๕.๑ ขุนนางเป็นผู้ประมุขผู้มีเอง ขุนนางเคยเข้าไปมีบทบาทด้านเศรษฐกิจ ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา สาเหตุหนึ่งอาจเป็นเพราะขุนนางไม่มีรายได้ประจำ ได้รับแต่เบี้ยหวัดรารเป็นมากน้อยตามยศของขุนนาง และในแต่ละปีขุนนางอาจจะได้รับเบี้ยหวัดไม่เท่ากัน ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับจำนวนเงินในท้องพระคลังว่าจะมีมากน้อยเพียงใด เมื่อรัฐไม่สามารถได้ผลประโยชน์ที่น่าพึงใจแก่ขุนนางได้ จึงจำเป็นต้องให้ขุนนางมีอำนาจในการค้าขาย อีกประการหนึ่งขุนนางย่อมมีข้าทาสบริวาร และต้องให้ความอุปการะเลี้ยงดูด้วย ถึงพระราชปราชญ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า "เพราะคนไทย คนนิยมขอมมีเมียมาก การมีเมียมากมีลูกมากจะหาบเลี้ยงก็ไม่ได้ ก็เมื่อเขามีเมียมากมีลูกมาก เงินที่หามาได้จึงจะพอเลี้ยงลูกเมีย เขาเงินจะมีให้ภอกก็ไม่มีจะให้ เงินทองในหลวงที่ได้มาก็ต้องจ่ายออกไปใกล้เคียงกัน จึงต้องปล่อย

หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเทศรัชกาลที่ ๕ เลขที่ ๓๓๘ จ.ศ. ๑๒๒๘ ทราน้อยถึง
เมืองปราจีนบุรี ๒๒ ธันวาคม ๒๔๐๘

ให้เขามาหากันด้วยการค้าขาย"^๑

แต่การที่ขุนนางโดยเฉพาะเจ้าเมืองเป็นผู้ประมุขภาษีเอง ย่อมได้เปรียบเจ้าภาษีอื่นซึ่งส่วนมากเป็นกษัตริย์ เจ้าเมืองมีโอกาสใช้อำนาจหน้าที่เพื่อพิทักษ์ผลประโยชน์ของตนเองได้ เช่น การเร่งรัดภาษี การจับกุมผู้ที่ไม่เสียภาษี ในขณะที่เกี่ยวกับการที่เจ้าเมืองกรบการ เมืองเป็นผู้ประมุขภาษีเองก็เป็นผลเสียในบางกรณี เช่น พระพิทักษ์เทพธานีปลัดเมืองกรุงเก่า เป็นเจ้าภาษีไม้ไผ่สูงสุดในเขตเมือง กุหลาบ อ่างทอง สิงหนบุรี ลพบุรี ชัยนาท ลพบุรี อินทร์บุรี พรหมบุรี สุพรรณบุรี นครไทรบุรี ปทุมธานี แล้วอาศัยอำนาจหน้าที่ของตนเรียกเก็บภาษีไม้ไผ่สูงสุดกดละดลิ่ง ซึ่งเป็นการเรียกเก็บเงินเกินพิกัด(ภาษพิศได้เรียกเก็บเงินสองกตต่อหนึ่งดลิ่ง) ราษฎรจึงพากันชักชวนไม่ยอมเสียภาษี เจ้าภาษียิ่งให้ลูกน้องไปจับเอาตัวผู้ชักชวนเขาเร่งรัด และเรียกเอาทรัพย์สินอย่างอื่นทดแทน ทำให้ราษฎรไม่พอใจ จึงพากันเลิกปลูกไม้ไผ่สูงสุดยสะท่าหลายยกไม้ที่น้อยแล้ว ซึ่งเป็นการแสดงออกถึงการประท้วงอย่างหนึ่ง ทำให้เจ้าภาษีไม้ไผ่เงินที่จะจ่ายเป็นกวางวคสามที่ระบู่ไว้ก่อนประมุข ภาษีจึงตกเป็นของจีนผู้ประมุขใหม่^๒

ในบางกรณีภาษีบางอย่างชาวจีนก็ไม่สามารถดำเนินการได้สำเร็จ เช่น อากรบ่อนเบี้ยไทย-จีน เบื้องพัทลุง เกียจฉวย(ขุนจำ วิชาพานิช)เป็นผู้รับทำปีละสองครั้งสิบคำลิ่ง แต่ต้องประสบกับการขาดทุน เพราะเงินตกค้างอยู่กับผู้เล่นเป็นจำนวนมาก เร่งรัดเอาเงินไม่ไป (บ่อนเบี้ยมีสิทธิกรองจ่ายให้แก่ผู้เล่นค่าแถมฐานะของผู้เล่น เช่น ไพ่กรวดวิโค กระบี่ กูหนึ่ง ข้าว ๔-๕ เกวียน นา ๒๐-๓๐ ไร่ บ่อนทรองจ่ายได้ ๒ ชั่งลงมา และส่วนใหญ่ผู้มักไม่มีการทำสัญญาผูกมัดให้แน่นอนลงไป เป็นลักษณะการไว้วางใจต่อกันและกัน เพราะบ่อนักหวังเรียกถูกกาและมีช่องทางกำไรอยู่แล้ว ต่อมาปลายปี พ.ศ. ๒๔๐๘ จึงมีกฎหมายบังคับให้ลงในสารกรมธรรม์ให้แน่นอนเพื่อป้องกันความผิดพลาดต่างๆ) พระยาพัทลุงจึงปลดบ่อน ปีละ ๒ ชั่ง ๑๕ คำลิ่ง^๓

นอกจากนี้ในบางเมือง เจ้าเมืองก็แก่งแย่งผลประโยชน์เรื่องการผูกขาดภาษีกับเมืองอื่น เช่นพระหลังสวนและพระยารัตนเทวบุรีเจ้าเมืองระนอง ซึ่งค้างก็ผูกขาดภาษีคิงในเขตเมือง

^๑ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๘๒ จ.ศ. ๑๒๑๕ ก.
^๒ หอจดหมายเทศุแห่งชาติ กรมกิลปาดร จดหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑๓ จ.ก. ๑๗๒๒
นำตั้งเจ้าภาษีไม้ไผ่สูงสุด ๒๐ กันยายน ๒๔๐๓
^๓ หอจดหมายเทศุแห่งชาติ กรมกิลปาดร จดหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑ จ.ศ. ๑๒๑๖
นำตั้งนายอากรบ่อนเบี้ย ๑ เบื้อง ๕ พ.ศ.จิกาเน ๒๓๘๗

ของตน ต่อมาพระหลังส่วนประกาศให้ราษฎรในตำบลหาดทรายขาว ซึ่งอยู่ในเขตเมืองระนอง นำคีมุกมาขายให้แก่คน ห้ามนาไปขายให้แก่เจ้าเมืองระนอง ราษฎรเกรงกลัวในอำนาจพระหลังส่วน จึงพากันนำคีมุกมาขายให้แก่พระหลังส่วน เจ้าเมืองระนองจึงร้องเรียนเข้ามาถึงกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดเกล้าฯให้กรมการเมืองทั้งสอง ทำแผนที่เขตเมืองของตนส่งเข้ามาถึงกรุงเทพฯ เพื่อจะได้พิจารณาชี้ขาดว่า ตำบลหาดทรายขาวอยู่ในเขตเมืองใด

๔.๕.๖ เจ้าเมืองร่วมมือกับเจ้าภาษีสร้างความสะดวกอันให้แก่ราษฎร โดยหน้าที่แล้วเจ้าเมืองต้องให้ความร่วมมือกับเจ้าภาษีนาหอกร เพื่อให้เจ้าภาษีดำเนินการได้โดยสะดวก ขณะเดียวกันก็ต้องคอยควบคุมเจ้าภาษีนาหอกร ให้ปฏิบัติตามกฎหมายและเรียกเก็บเงินตามพิภคที่กำหนดไว้ แต่โดยธรรมชาติเจ้าภาษีนั้น ก็ย่อมหวังกอบโกยผลประโยชน์ให้ได้มากที่สุด ยิ่งได้รับความร่วมมือจากเจ้าเมือง หรือส่วยรบที่จะตั้งเจ้าเมืองใหม่ร่วมมือได้ ผลประโยชน์ของเจ้าภาษีก็ย่อมจะบังเกิดความมั่งคั่งยิ่งขึ้น หากเจ้าเมืองกรมการเมืองเป็นพวกเดียวกับเจ้าภาษี ความทุกข์ร้อนทั้งหลายก็ย่อมจะตกอยู่กับราษฎร

เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๐๗ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯให้เจ้าพระยาวังวิงศ์ออกไปตรวจราชการที่เมืองชลบุรี เมื่อไปพักอยู่ที่เขาสามมุข เขตเมืองชลบุรี ก็มีราษฎร เมืองชลบุรี เมืองพนัสนิคม เข้ามากล่าวโทษเจ้าเมืองกรมการเมืองว่าร่วมมือกับเจ้าภาษี ทำให้เจ้าภาษีเรียกเก็บภาษีไม่เป็นไปตามพิภค โดยเฉพาะเจ้าภาษีพื้น เพราะการเก็บภาษีพื้นนั้นให้เก็บเฉพาะเรือหรือเกวียนที่บรรทุกพื้นไปขายในลักษณะเป็นการค้าเท่านั้น แต่เจ้าภาษีพื้นก็เรียกเก็บจากผู้ใช้พื้นหุงต้มประกอบอาหารด้วย เมื่อราษฎรทนไม่ไหวก็ขึ้นเจ้าเมืองกรมการเมืองก็ให้ความช่วยเหลือเจ้าภาษี จับเอาตัวราษฎรบางรายไว้ ราษฎรเกรงกลัวจึงจำเป็นต้องยอมเสียเงินไป อีกอย่างหนึ่งก็คือการเก็บภาษีหม้อ ซึ่งตามกฎหมายก็ให้เรียกเก็บภาษีหม้อจากผู้ที่ใช้หม้อหุงต้มประกอบอาหารเท่านั้น เช่นหม้อเคี้ยวน้ำตาล หม้อสำหรับต้มอาหารเลี้ยงหมู แต่เจ้าภาษีก็เรียกเก็บภาษีจากผู้ที่ใช้หม้อประกอบอาหารด้วย เจ้าพระยาวังวิงศ์จึงชำระคดีตามที่ราษฎรร้องเรียน และตัดสินให้เจ้าภาษีชดใช้เงินที่เรียกเกินพิภคคืนให้แก่ราษฎร ส่วนเจ้าเมืองกรมการเมืองก็ให้มีโทษตามโทษานุโทษ เนื่องจากไม่ให้ความคุ้มครองและความ

๑ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุกรุงเทพฯ เล่มที่ ๔ เลขที่ ๕๔ จ.ศ. ๑๒๖๗ สำนักราชาวาทย์พระหลังส่วน ท้าอากรคีมุกค้ายกี่ยว ให้ทำแผนที่เขามาตัดสิน ๔ มกราคม ๒๓๘๔

เป็นธรรมแก่ราษฎร เพราะเมื่อราษฎรมาฟ้องก็เสียใบดำเนินการให้เป็นไปตามกฎหมาย และเจ้าภาษีนี้นอกจากต้องคืนเงินให้แก่วามภรแล้ว ยังต้องเสียค่าป่วยการให้แก่วามภรอีกคนละหนึ่งตำลึง และกรณีเช่นเดียวกันนี้ก็เกิดขึ้นที่เมืองจันทบุรีด้วย พฤติกรรมเช่นนี้เป็นการสนับสนุนเจ้าภาษีโดยตรง แต่ในบางกรณีนั้นเจ้าเมืองก็ต้องร่วมมือกับเจ้าภาษี เช่นจีนสุค (ขุนพิทักษสมบัติ) เป็นนายอากรบ่อนเบี้ยเมืองเพชรบุรี ไม่มีเงินที่จะเสียค่ามัดจำตามที่ตกลงกันได้ เพราะราษฎรติดค้างเงินมาก ก็ต้องอาศัยความร่วมมือจากเจ้าเมืองเพชรบุรีในการเร่งรัดหนี้ที่ตกค้างอยู่

เกี่ยวกับเรื่องภาษีอากร ราษฎรต้องรับภาระหนักเพราะต้องเสียภาษีหลายอย่าง และมีกรมวิภูษห้ามเท่านั้นจึงจะมีส่วนได้รับส่วนลบบ้าง ปัญหาเรื่องภาษีอากรจึงเป็นเรื่องราษฎรต้องการให้ผ่อนผันลงบ้าง ดังปรากฏในจดหมายเหตุดังนี้

ต่างก็หวังใจแลแล้วลือกันว่า ถ้าได้เสด็จเดสิงถวัลยราชสมบัติแล้ว เหนจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้เลิกภาษีอากร สมภักศรต่างๆแลลดหย่อนผ่อนปรนให้น้อยลงกว่าแก่ก่อน ครั้นเมื่อได้เถลิงถวัลยราชสมบัติบรมราชาพิเศก สมความประสงค์ของคนบางพวกแล้ว ก็ได้ทรงพระราชวิตกอยู่ ควดยจะทำให้ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุขทั่วกัน แต่ครั้นจะทรงคิดอนุเคราะห์แก่วามภรอย่างเดี๋ยว พระบรมวงศานุวงษ์ แลข้าทูลละอองธุลีพระบาทพุน้อยผู้ใหญ่ แลสมณชีพรามจาริย์ ที่เคยส่งเคราะห์อนุเคราะห์แก่พระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อน เมื่อไม่ได้ตามเคยลดหย่อนไปเพราะภาษีอากรลดนัก ก็ต้องลดเบี้ยหวัดเงินเดือนลงบ้าง ท่านทั้งปวงไม่เห็นการตลอด ก็มีการบ่นของตัวฉันไป จะจัดแจงการนั้นแต่ลำพังเรียวก็ไม่ได้ ต้องอาศัยเห็นพร้อมกันในพระบรมวงศานุวงษ์ เสนาบดี...

จากที่กล่าวมาแล้วจะ เห็นว่าการลดภาษีเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก เพราะมีองค์กรต่างๆที่

^๑กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๗๔ จ.ศ. ๑๒๒๑ ประกาศให้ยุบวามภร เมืองศคพิภพภาษีอากรให้รวมวามภรทั่วกัน

^๒หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๓๔ จ.ศ. ๑๒๑๑ ประกาศความดีความชอบแลตัวอย่างในการชำระการ เก็บภาษีเงินพิภพของตรา

^๓หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๑๐๓ จ.ศ. ๑๒๒๐ ให้พระยาเพชรบุรีแต่งกรมการไปชำระเร่งเงินกากรบ่อนเบี้ยคางวามภร ๒๓ กุมภาพันธ์ ๑๘๐๒

^๔หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๖ จ.ศ. ๑๒๑๘ นำตั้งนายอากรสมภักศร ๓ เมือง ๒๕ กรมฤาษิม ๒๓๘๘

สลับริษัธอน แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงพยายามผ่อนปรน ปรับปรุง ภาวี่
อาการต่างๆ เช่น ภาวี่มะพร้าว อาการคลาด โรงเรือน เป็นต้น

๔.๖ ขุนนางให้ความคุ้มครองและช่วยเหลือคนผิด เช่นการให้ความคุ้มครองแก่พวกที่
สูบฝิ่น นักเลงอ้อพาล และพวกเหล่านี้ก็เที่ยวสร้างวาทะคือคร่อนให้แก่ประชาชนนานาประการ
จะปรายปรายให้หลบหนีไปก็ยาก ดังปรากฏในประกาศของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่-
หัวว่า

ครั้นมีพระบรมราชโองการคำสั่งเหนือเกล้าฯให้ตั้งกองชำระ ถูกญาติพี่น้องของพวกบ่าว
ไพร่ของท่านผู้มีบุญมีบันดาศักดิ์ฯ ก็กลับเป็นที่โหม่นสน้อยใจว่า เสียเนาเสียชื่อ แล
คนสูบฝิ่นกินฝิ่น คนหัวไม้ทุบตีฆ่าฟันผู้อื่น คนออกชิงวิ่งราว ชวนกันปล้น คนจอกมเห
รามทร คนลักข้างลักม้า โท กระบือ คนตัดขวางภาวี่อาการท่านากาน้ำ คนตั้งสองซัด
ขวางไม้ให้ลักเลขาขลุ่ย คนต้มเถาขาย คนเหล่านี้เป็นเครื่องประกับสำหรับผู้มีบุญ
มีบันดาศักดิ์ เหมือนขุนพลแก้ว ขุนคลังแก้ว นางแก้ว ช่างแก้ว ม้าแก้ว...

การที่ขุนนางบางคนให้ความช่วยเหลือแก่คนชั่วจึงที่กล่าว ก็เพราะขุนนางเองคิดถึง
ประโยชน์ข้างหน้า จึงพระบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่พระราช-
ทานแก่ขุนนางที่ออกไปสักเลกว่า

ด้วยแต่ก่อนได้ทรงทราบข่าว เป็นเหตุจเป็นธรรมควาว่า ข้าราชการในกรุงเทพมหานคร
แลหัวเมืองก็ดี บั๊กประพฤติการเมื่อแก่การภาวี่หน้า แลเหลือวชาญวาระวังแก้ว นอก
จากระวังราชการของพระเจ้าอยู่หัว กลัวสิ้นกลัวคม เกรงพระองค์เจ้าองค์นั้นๆแล
ข้าราชการผู้น้อยฝ่ายหน้าฝ่ายในที่ไปรดปราน ถ้าจะเอาแต่ราชการอย่างเถียวทานก็จะ
พยายบาท ถ้าระแวงผิดลง ท่านก็จะเพ็ดทูลซ้ำเติมให้ของพระราชดำริติเทียบบา แล
ถอดออกจากยศบรรดาศักดิ์ หรือกาลยึกไปเบื้องหน้า ถ้าท่านพระองค์นั้นๆไก่อแปใหญ่ถึง
ขึ้นไป ก็จะไม่ซุมเลี้ยงไว้ในฐานันดร และไม่เลื่อนที่ทางให้...

๑ หอสมุดแห่งชาติ จกทนายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๗๒ จ.ก. ๑๒๒๑ ประกาศเรื่องผู้เอาใจ
ขายแก่คนสูบฝิ่นหัวไม้ ๒ พฤษภาคม ๒๔๐๒

๒ ประจวบประกาศรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๑ ล.ค. หน้า ๑๐๘ - ๑๑๑

ฉะนั้นขุนนางบางคนจึงให้ความช่วยเหลือแก่คนบางจำพวก โดยคุ้มครองไม่ให้สักเลก เพราะเมื่อบุคคลเหล่านี้ไม่มีสังกัด ก็ต้องอาศัยบารมีผู้ให้ความคุ้มครองแก่ตน เพื่อป้องกันไม่ให้ทางการจับเอาตัวไปลงโทษ ยิ่งขุนนางผู้ให้ความคุ้มครองมีอำนาจมาก ขุนนางที่อยู่ตามหัวเมือง ก็ไม่กล้าที่จะแตะต้อง พวกเหล่านี้จึงประพฤติพลาดเกราะต่างๆได้

จากที่กล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่าขุนนางเกี่ยวข้องกับความสุขทุกข์ของราษฎรมาก เพราะในทางปฏิบัติขุนนางก็เป็นผู้กำอำนาจทั้งด้านการปกครอง เศรษฐกิจ ความยุติธรรม เมื่อระบบบริหารส่งเสริมให้ขุนนางมีอำนาจมากเช่นนี้ จึงจำเป็นต้องดูแลอำนาจของขุนนางเอาไว้บ้าง

๕. การควบคุมบทบาทของขุนนาง

การสร้างขวัญ กำลังใจ ศรัทธา ของราษฎรต่อสถาบันทางการปกครองนับว่าเป็นสิ่ง ที่จำเป็นอย่างหนึ่ง หากการขาดที่ราษฎรมีความมั่นใจในกฎหมาย ความยุติธรรม ชีวิตและทรัพย์สินของเขาได้รับความคุ้มครอง ราษฎรก็ย่อมมีกำลังใจที่จะทำบาปทำผิด และเกิดความสมบูรณ พูนสุขขึ้น เมื่อขุนนางเป็นผู้มีบทบาทต่อประชาชนมาก จึงจำเป็นต้องเอาใจใส่ควบคุมขุนนาง เพื่อให้ปฏิบัติตามหน้าที่ของตนเองอย่างสมบูรณ์ ซึ่งจะเกิดเป็นผลดีต่อประชาชนภายหลัง ในรัช-สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้พระบรมราโชบายหลายอย่างในการที่ควบคุม ขุนนาง แยกได้คือ

๕.๑ ทรงเปลี่ยนแปลงระเบียบการปฏิภาใหม่ สถาบันยุติธรรมเปรียบได้กับที่พึ่งแห่ง สุกท้ายของราษฎรผู้ได้รับความเดือดร้อน แขนงวงการยุติธรรมของไทยสมัยก่อนก็มีขบวนการ สลับซับซ้อนหลายอย่าง เช่น ในเมืองหลวง ถ้าผู้ใดมีเรื่องเดือดร้อน ไม่ได้ได้รับความเป็นธรรม ก็ต้อง ไปยื่นเรื่องฟ้องที่ขุนศรีธรรมราชผู้เป็นเจ้าศาล แล้วเจ้าศาลจะนำเรื่องราวนั้นๆเสนอต่อพระ-ศรีภูริปริชาซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้ประทับฟ้อง กล่าวคือมีหน้าที่วินิจฉัยว่าเรื่องราวใดมีมูลหรือไม่เป็นมูล พอที่จะฟ้องร้องกันได้ เมื่อผ่านการประทับฟ้องแล้วตุลาการก็จะมีหมาย หรือไปเกาะเอาตัว ผู้เป็นจำเลยมาชำระ สำหรับการชำระเป็นหน้าที่ของศาลต่างๆ เช่น ศาลกรมเมือง ศาลกรม นานา ศาลกรมคลัง ฯลฯ เป็นต้น สุกแต่แต่ว่าลักษณะความผิดนั้นเข้าท่าหรืออำนาจของกรมใด นอกจากนั้นผู้ที่เป็นโจทก์ก็ต้องเสียค่าธรรมเนียมต่างๆอีกมากมาย เช่น ค่าแจ้งประกัน ค่าสั่ง

ค่าเทียบ ค่าชื้อ ค่าสืบทายาน ค่าชั้นสูตร ค่าเบี้ยเลี้ยง ค่าคักทูล ค่าใส่บท ค่าปริกษาชื้อชาติ
 ค่ารักษาส่วนรวม เป็นเงิน ๒๓.๑๒ บาท ส่วนหัวเมือง ก็ต้องยื่นฟ้องต่อเจ้าเมือง และ
 ต้องเสียเงินเป็นค่าธรรมเนียมมากมายเช่นกัน เนื่องจากการฟ้องร้องกันถึงโรงถึงศาลเป็นเรื่อง
 ที่จะต้องใช้จ่ายเงินเป็นจำนวนมาก เสียเวลาทำมาหากิน จึงคล้ายกับว่าระบบการศาลของ
 ไทยเป็นเครื่องมือรักษาผลประโยชน์ของผู้มีกำลังเท่านั้น ส่วนราษฎรที่ยากจนก็ต้องทนภาวะการ
 เสียเปรียบบ้างหากพอที่จะทนได้ ถ้าถูกรังแกหนักๆ เข้าทางออกที่ดีที่สุดก็คือการอพยพหลบหนี

ทางออกที่คืออย่างหนึ่งของราษฎรที่ได้รับความเดือดร้อนก็คือ การยื่นฎีกาต่อองค์พระ-
 มหากษัตริย์ แต่โอกาสที่จะเข้ายื่นฎีกาก็หาไม่ได้ง่ายนัก เพราะกษัตริย์ในสมัยก่อนไม่ค่อยจะ
 เสด็จออกไปไกลๆ ยิ่งราษฎรที่อยู่ไกลจากเมืองหลวงก็แทบไม่มีโอกาสเลย สำหรับประเพณีการ
 ฎีกานี้ตกทอดมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย มาจนถึงรัชสมัยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ผู้ที่จะเข้า
 ถวายฎีกาต้องถูกโยกก่อน ๓๐ ที (คล้ายกับเป็นการยืนยันว่าไม่แก้งกล่าวโทษผู้ใด แต่เพื่อค
 ร้อนจริงๆ) ในรัชสมัยรัชกาลที่ ๒ โปรดเกล้าฯ ให้เลิกการโยกเสีย แต่ราษฎรก็ยังมีโอกาสน้อยใน
 การที่จะเข้าฎีกา มาในรัชสมัยรัชกาลที่ ๓ โปรดฯ ให้มีกลอง"วินิจฉัยเกร" สำหรับให้ราษฎรได้
 ทักท้วงที่จะเข้าฎีกา แต่ต้องเสียเงินค่าฎีกาคอกรมวัง ๕ บาท ทำให้ราษฎรไม่อยากเข้าฎีกา^๒

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงให้ความสำคัญในเรื่อง
 การฎีกามาก กล่าวคือพระองค์ได้เปลี่ยนแปลงการฎีกาใหม่ในปีแรกที่เสด็จขึ้นครองราชย์ "ละ
 ในตอนแรกพระองค์ก็เสด็จออกรับฎีกาเอง โดยเสด็จออกรับเดือนละ ๔ ครั้ง คือในวันขึ้น ๙
 ก่า วันขึ้น ๑๕ ก่า วันแรม ๙ ก่า และวันแรม ๑๕ ก่า โดยผู้ที่จะยื่นฎีกาต้องยื่นเรื่องราว
 ด้วยตนเอง แต่ในบางครั้งที่เสด็จออกมารับฎีกาไม่ได้ ก็ให้ยื่นเรื่องราวต่อขุนนางวังหลวง วัง
 หน้า เพื่อจะได้นำความขึ้นทูลเกล้าฯ ทูลไป สำหรับวันที่มีพระราชานุกิจมาก ก็จะทรงมอบ
 หมายให้ พระเจ้าลูกเธอกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส รับฎีกาของราษฎรแทน เมื่อการเข้าฎีกา
 ง่ายขึ้น ราษฎรก็พากันเข้าถวายฎีกามากขึ้น จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างศาลารับฎีกาขึ้น โดยมี

^๑ ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๑ ล.ก. หน้า ๔ - ๑๒

^๒ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุการณ์ที่ ๔ เลขที่ ๕๔ จ.ศ. ๑๒๑๓ พ.ร.บ. เรื่องให้
 ราษฎรร้องถวายฎีกา

^๓ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุการณ์ที่ ๔ เลขที่ ๒๖ จ.ศ. ๑๒๒๑ ประกาศเรื่องทูลเกล้า
 ถวายฎีกา

^๔ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุการณ์ที่ ๔ เลขที่ ๕๔ จ.ศ. ๑๒๑๓ ก.

พระยาเพชรพิชัยเป็นผู้รับฎีกาของรามาร แล้วกรบลับพระราชวังก็จะ เป็นผู้นำเรื่องราวขึ้นทูลเกล้าฯ ให้ทรงทราบต่อไป

สำหรับการฎีกานั้น ทูลบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ขุนนางผู้ใหญ่ เช่น สบเค็จเจ้าพระยามรณมหาประยูรวงศ์ สบเค็จเจ้าพระยามรณมหาพิชัยญาติ เจ้าพระยาณิกร-บดินทร์ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ และจตุสดมภ์ทั้งสี่ รับเรื่องราวร้องทุกข์จากรามารได้ โอกาสที่รามารจะได้ร้องทุกข์ซึ่งถึงดวงขวางขึ้น ขุนนางชั้นผู้ใหญ่เหล่านี้นอกจากจะรับเรื่องราวร้องทุกข์จากรามารแล้ว ยังมีอำนาจวินิจฉัยปัญหาบางอย่างที่จะก่อให้เกิดความยุ่งยากในการคัดค้นคว้าย^๒ ส่วนใบบการคัดค้นหรือชำระเรื่องราวของรามาร ก็ทรงมอบให้ขุนนางชั้นผู้ใหญ่อื่นๆ เช่น เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ กรมหมื่นเบญจสิริวิลาส พระยาสีหราชฤทธิไกร พระยาอภัยภทรณฤทธิ์ พระยาบาทเทพ ฯลฯ เป็นผู้ชำระ^๓ สุกแต่แต่เรื่องราวที่เกิดขึ้นใน เกิดขึ้นในหัวเรื่องในความรับผิดชอบของกรมท่า กลาโหม หรือ มหาดไทย

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเปิดโอกาสให้รามารเข้าถวายฎีกาได้ อย่างกว้างขวาง ย่อมเป็นผลดีต่อรามาร เมื่อถูกเอาผิดเอาเปรียบ ขุนนางจะกดขี่ ข่มขู่ ก็ยอมทำได้ไม่ถนัด เพราะการฟ้องร้องไม่จำกัดว่าจะต้องทำเฉพาะในเขตเมืองที่ขุนนางผู้นั้นมีอำนาจอยู่เท่านั้น และอีกอย่างหนึ่งจะเห็นว่าขุนนางผู้ใหญ่ก็เป็นผู้ที่พึ่งแกรามารได้เช่นกัน ส่วนขุนนางเองก็ต้องระมัดระวังยิ่งขึ้น

๔.๒ การส่งขุนนางจากกรุงเทพฯ ไปชำระเป็นกรังคราว ในกรณีที่จะส่งขุนนางจากกรุงเทพฯ ออกไปชำระคดีในหัวเมืองนั้น มักจะทำเมื่อเป็นคดีใหญ่ โจทก์ จำเลย อยู่ไกลจากเมืองหลวงมาก ไม่สะดวกในการที่จะนำมาพิจารณาที่กรุงเทพฯ คังคดีของพระยาไฉยา (กลัม) สาเหตุที่พระยาไฉยาถูกสอบสวนครั้งนี้ เนื่องจากหลวงอภัยภักดีฟ้องปลัดเมืองไฉยา^๔ พระพิชัยเดช พระอุบลสมบัติ ว่าบุคคลทั้งสามร่วมกันข่มเหงคน เมื่อพระยาไฉยาเรียกขุนนางทั้ง

^๑ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุการณ์ที่ ๔ เลขที่ ๒๖ จ.ศ. ๑๒๒๑ ก.
^๒ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุการณ์ที่ ๔ เลขที่ ๘๖ จ.ศ. ๑๒๑๓ พ.ร.บ. เรื่องให้รับคำฟ้องร้องทุกข์ของรามาร
^๓ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุการณ์ที่ ๘ เลขที่ ๕๔ จ.ศ. ๑๒๒๒ บันทึกผู้ถวายฎีกากล่าวโทษคดีต่างๆ

สามมารชำระ ขุนนางทั้งสามพากันหลบหนีไป พระยาไชยาจึงให้คนไปล้อมบ้านเรือนและเก็บกวาดเอาทรัพย์สินของขุนนางทั้งสาม ขุนนางทั้งสามจึงหนีเรื่องราวเข้ามาถวายฎีกา พร้อมกับนี้พวกราษฎรก็ยื่นฎีกากล่าวโทษพระยาไชยาว่ามากมาย การที่ขุนนางหัวเมืองขัดแย้งกันเช่นนี้ ย่อมเป็นผลเสียแก่การปกครองอย่างยิ่ง จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยามหานครกรีธาบวรราชมาชำระคดีพระยาไชยา^๑ และทรงให้พระยาเทพประจุนไปรวบชำระช่วย (ขณะนั้นออกไปชำระช่วยอยู่ที่หัวเมืองปักษ์ใต้) และทรงแต่งตั้งขุนนางจากกรุงเพทฯ ไปเพิ่มเติม คือ พระธรรมาศศรัปดีกรมลูกขุน หลวงสิทธิธนายเวร พระวิจิตรมนตรี^๒ เพื่อดูคณะกรรมการชำระโทษพระยาไชยาอยู่นั้น ปรากฏว่ามีราษฎรมากกล่าวโทษพระยาไชยาเพิ่มอีก ๔๖ ราย ในระหว่างที่มีการชำระคดีอยู่ พระยาไชยาก็ยังเที่ยวข่มขู่ไม่ให้ราษฎรมาให้การต่อคณะกรรมการ เมื่อชำระคดีแล้วปรากฏว่าพระยาไชยามีความผิดจริงถึงที่ราษฎรร้องเรียน จึงโปรดเกล้าฯ ให้ถอดพระยาไชยาออกจากตำแหน่งและนำตัวมาขังไว้ที่กรุงเพทฯ แล้วโปรดเกล้าฯ ให้พระบาทสังขฤณ เจ้าเมืองกาเนคนพคุณไปเป็นเจ้าเมืองไชยา^๓

๕.๓ การเสด็จประพาสหัวเมือง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นกษัตริย์องค์แรกของไทย ที่เสด็จประพาสหัวเมืองที่ไกลจากเมืองหลวงออกไป ลักษณะยะลจุ่มงหมายก็ไม่ใช่เพื่อการสงคราม เช่น ในปี พ.ศ. ๒๔๐๐ ก็ทรงเสด็จประพาสหัวเมืองชายทะเลตะวันตกโดยเรืออรุณสุนทร และประทับค้างที่เมืองชายทางต่างๆ คือ ชลบุรี อ่างศิลา ของแสนสารระยอง จันทบุรี ตราก ก่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๐๒ ก็ทรงเสด็จประพาสหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันตก เช่น ปราณบุรี ประจวบคีรีขันธ์ กำเนิดคนพคุณ ชุมพร ไชยา นครศรีธรรมราช สงขลา สำหรับการเสด็จประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้นั้น ขบวนเสด็จประกอบด้วยเรือรบ เรือกลไฟ หลายลำ เช่น เรือพระที่นั่งมหาไชยเทพ เรือพระที่นั่งมณีเมขลา เรือสยามอรุณสุนทร เรือเขมรินทร์ทะเลเรือ

^๑ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๔๕. จ. ก. ๒๖๑๕๘ ตอบพระยาเทพประจุน ว่าถวายให้เจ้าพระยามหานครกรีธาบวรราชช่วยชำระความพระยาไชยา ๒๐ มกราคม ๒๔๐๔

^๒ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๓๗ จ. ก. ๑๒๑๕ ในขบวนหลวงไปชำระความราษฎรฟ้องพระยาไชยา ๕ มิถุนายน ๒๓๕๔

^๓ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๓๗ จ. ก. ๑๒๑๕ สารตราว่าถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเสวยพระภัตตาหารที่เมืองพท. ๒๒ เมษายน ๒๔๐๑

^๔ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ เล่ม ๑ ด.ป. หน้า ๑๘๓-๑๘๔

แกวกลางสมุทร เรือราชวังสถุภัณฑ์ เรือสยามพิภพ เรือจรจับโจร นอกจากนี้ก็มีเรือขุนนาง อีกสามลำ ผู้ตามเสด็จทั้งหมด ๒๗๒๓ คน รวมทั้งขุนนางผู้ใหญ่ เช่นกรมหลวงวงศาธิราชสนิท เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์^๑ เป็นต้น

การเสด็จประพาสหัวเมืองแต่ละครั้ง นอกจากจะเปิดโอกาสให้ราษฎรตามหัวเมือง ได้ถวายฎีกาในเรื่องราวความทุกข์ร้อนของตนแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็โปรดพระราชทานสิ่งของแก่คนชราที่มาเฝ้ารับเสด็จ^๒ ซึ่งเป็นการให้การสังคนสงเคราะห์อย่างหนึ่ง ความสำคัญของการเสด็จประพาสไม่สำคัญเพียงที่กล่าวมาแล้วเท่านั้น เช่นเมื่อคราวเสด็จประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้ ก็มีกองเรือติดตามหลายลำ ซึ่งคล้ายกับเป็นการแสดงแสนยานุภาพของกองเรือไทยไปในตัว ว่ามีความสามารถพอที่จะให้ความคุ้มครองแก่ราษฎร ปราบปรามโจรผู้ร้าย และป้องกันข้าศึกศัตรูได้ เพราะกองเรือของไทยในยุคนั้นก็ไม่น้อยหน่ากว่าประเทศข้างเคียงของไทย นอกจากนี้ขุนนางที่เฝ้าตามหัวเมืองต่างๆ ก็จะได้มีโอกาสเข้าเฝ้าอย่างใกล้ชิด ทำให้มีโอกาสได้รับรู้ขอพระราชทานต่างๆ

สำหรับการตรวจตราหัวเมืองนั้น นอกจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะเสด็จโดยพระองค์เองแล้ว ในปี พ.ศ. ๒๔๐๔ ก็โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ กรมหมื่นวิศุณนารถนิภาธร พระองค์เจ้ากัคนางค์ยุคล นำเรือรบ รุกรานไพร้ เรือรบเสนินทร-ประดิษฐ์ เรือเซจรชดคคี ออกไปเยี่ยมเยียนหัวเมืองปักษ์ใต้ทุกเมือง จุดมุ่งหมายของการไปครั้งนี้ คือ

๑. เป็นการฝึกหัดความชำนาญ
๒. เป็นการกำหราบโจรผู้ร้ายและแสดงให้เห็นว่าทางการมีอาวุธเหนือกว่า
๓. เป็นการตรวจตราบ้านเมือง และปรึกษาขอราชการต่างๆรวมทั้งรับคำร้องทุกข์ของราษฎร^๓

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จหัวเมืองก็คื หรือทรงมอบหมายให้ขุนนางผู้ใหญ่ออกไปก็คื เป็นการควบคุมขุนนางหัวเมืองไคอย่างหนึ่ง เพราะถ้าเจ้าเมืองอ่อน

^๑หอสุมคแห่งชาติ จดหมายเหตุุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๘๒ จ.ศ. ๑๗๒๐ บัณฑิเจ้าหน้าทีประจำเรือกลไฟต่างๆ

^๒หอสุมคเหตุุแห่งชาติ กรมคิลปากร จดหมายเหตุุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๘๗ จ.ศ. ๑๗๒๑ พระราชทานแจกทานคนชรา ๔ เมือง

^๓หอสุมคแห่งชาติ จดหมายเหตุุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑๓๘ จ.ศ. ๑๗๒๓ ประกาศเรื่องการแต่งเรือรบลาดตระเวณตรวจตราบ้านเมืองตามชายฝั่งทะเล

แต่เกินไปก็จะเกิดปัญหาเรื่องโจรสลัดร้าย และหากเจ้าเมืองกรมการกตัญญูเข้มแข็งระวางๆก็มีโอกาส
ไครองทุกข์ของตนต่อผู้นำนางจูงกว่าเจ้าเมือง และผู้ฟ้องร้องพอที่จะเชื่อได้ว่าคำร้องทุกข์ของ
ตนจะได้ผล

เหตุผลที่ทำให้นโยบายของไทยมุ่งไปที่หัวเมืองชายทะเลและหัวเมืองปากน้ำนั้น เพราะ
ไทยเริ่มใช้เรือกลไฟซึ่งมีความคล่องตัวสูงกว่าเรือแบบเค็มที่เคยใช้มาประการหนึ่ง และอีกประ-
การหนึ่ง เนื่องจากมีพวกโจรสลัดมากคอยปล้นสะกมเรือลูกค้าในเขตอ่าวไทยมาก เรือของพวก
โจรสลัดก็มีขนาดใหญ่กว่าเค็ม เรือประจำเมืองต่างๆไม่สามารถที่จะปราบปรามให้หมดสิ้นได้
พวกโจรสลัดจึงสร้างความเดือดร้อนให้แก่เรือที่แล่นไปมาระหว่างเมืองต่างๆ เพื่อพวกโจรสลัด
รังควานหนักขึ้น ในปี พ.ศ. ๒๓๕๖ เรือรบอังกฤษสองลำออกลาดตระเวนแล้วไล่พวกโจรสลัด
มาถึงเขตเมืองปรานบุรี แล้วมาจอดเรืออยู่ที่หน้าเมืองเพื่อซื้อเสบียงอาหาร พวกราษฎรใน
เมืองพากันเกรงกลัว ก็พากันหลบหนีเข้าไปในป่า จนเรือรบอังกฤษดอนสนอแล่นออกจากหน้า
เมืองไปแล้ว จึงพากันออกมาตามหาที่หากินปากน้ำ ฉะนั้นปัญหาโจรสลัดจึงเป็นเรื่องที่ปล่อย
ปละละเลยไม่ได้ และยิ่งหลังจากที่ไทยทำสัญญากับประเทศทางตะวันตกแล้ว ก็ยิ่งมีความจำเป็น
ต้องปราบปรามให้พวกสลัดหมดสิ้นไป เพราะเป็นการให้ความคุ้มครองแก่ชีวิตและทรัพย์สินของ
ชาวต่างประเทศได้อย่างหนึ่ง และหากไทยไม่สามารถจัดการให้เป็นที่น่าเรียบร้อย อาจจะมีเกิด
ปัญหาละเมิดพรมแดนได้อีก

สำหรับหัวเมืองทางเหนือ นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริ
จะเสด็จในปี พ.ศ. ๒๔๐๓ แต่ประเทศเนเธอร์แลนด์ส่งทูตเข้ามาเจรจา โครงการจะเสด็จ
ประพาสหัวเมืองฝ่ายเหนือจึงต้องระงับไป^๑ และหลังจากปี พ.ศ. ๒๔๐๔ แล้ว ไทยมีกรกัทธิ-
พาทกับประเทศทางตะวันตกมากขึ้น เช่นอังกฤษระดมยิงเมืองตรังกานูในปี พ.ศ. ๒๔๐๕
ฝรั่งเศสเข้าแทรกแซงเขมรในปี พ.ศ. ๒๔๐๖ การเสด็จประพาสหัวเมืองไกลๆจึงต้องงดโดย
ปริยาย

^๑ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๗๐ จ.ศ. ๑๖๑๕
แกนเลขหัวเมืองปากน้ำใต้ตอนล่างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๔ กันยายน ๒๓๕๖

^๒ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๑๐๗ จ.ศ. ๑๖๑๕ หนังสือเจ้าเมือง
สิงคโปร์ถึงเจ้าพระยาพระคลัง เรื่องขวยปราบโจรจีนสลัด ๑๑ ธันวาคม ๒๓๕๖

^๓ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๑๖๖ จ.ศ. ๑๖๒๒ หนังสือบอกเสด็จ
ประพาสหัวเมืองฝ่ายเหนือ ๒๗ พฤศจิกายน ๒๔๐๓

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังโปรดให้สร้างพระราชวังตามหัวเมืองต่างๆ เช่น เขาวัง เพชรบุรี บางปะอิน พระพุทธบาท (พระราชวังท้ายพิบูล) และทรงบูรณะพระราชวังนารายณ์ราชนิเวศน์ที่ลพบุรี พระราชวังเหล่านี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จไปประทับเป็นครั้งคราว ซึ่งราหฏก็สามารถเข้าถวายฎีกาได้เช่นตั้งเสด็จประพาส พระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการเน้นให้เห็นความสำคัญของราหฏมากขึ้น โดยพยายามเข้าใกล้ชิดกับประชาชนมากกว่ากษัตริย์องค์ก่อนๆ

๒.๔ การย้าย ถอดถอน และสับเปลี่ยนตำแหน่งขุนนาง การดำเนินการเช่นนี้ทำเป็นครั้งคราวตามแก่กรณี เช่นเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๕๕ ชาวเมืองเพชรบุรีเข้ามาร้องทุกข์ว่า ราษฎรเมืองเพชรบุรีต่างก็ได้รับความเดือดร้อนเนื่องจากโจรผู้ร้ายชุกชุม เมื่อไปฟ้องร้องต่อเจ้าเมืองก็ไม่เอาใจใส่ คดีที่ฟ้องกันในโรงในศาลก็ไปชำระ สาเหตุที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากพระยาเพชรบุรีชราภาพและตาพิการทั้งสองข้าง จึงไม่สามารถปฏิบัติราชการให้เป็นไปโดยเรียบร้อย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระยาจำแสนยศดี เจ้ากรมพลับบงไปเป็นเจ้าเมืองเพชรบุรี ส่วนเจ้าเมืองคนเดิมนั้นก็ให้ถอดจากตำแหน่ง^๒ และกรณีที่เกิดขึ้นนี้ก็เกิดที่เมืองหลวงส่วนอีกในปี พ.ศ. ๒๔๐๘ เจ้าเมืองหลวงตามอดทั้งสองข้าง กรมการเมืองก็ไม่กล้าแจ้งเข้ามายังกรุงเทพฯ เนื่องจากเกรงอำนาจพระหลังสาน ต่อมาหลวงพรหมอักษร เชิญทองตราจากกรุงเทพฯ ไปยังเมืองหลวง จึงได้รู้ข้อเท็จจริง จึงโปรดเกล้าฯ ให้ถอดพระหลังสานออกจากตำแหน่ง และแต่งตั้งหลวงพรหมอักษร ยกบัตรเมืองชุมพร ไปเป็นผู้ว่าราชการเมืองหลวงแทน

ในกรณีที่สิ่งไหนของจำนั้น มักจะนำตัวขุนนางที่กระทำผิดมาซึ่งที่กรุงเทพฯ เพื่อตัดปัญหาต่างๆ และในขณะเดียวกันก็เป็นเหมือนการประจานไปในตัวด้วย เพราะการนำตัวมาจองจำที่กรุงเทพฯ นั้นมักเป็นเฉพาะในกรณีความผิดหนัก และเป็นขุนนางที่นิยมมีอำนาจในหัว

กรมศิลปากร ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม ๖ หน้า ๕๕๕

^๒ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๗๓ จ.ก. ๑๒๑๘
โปรดให้พระยาจำแสนยศดี ออกไปว่าราชการเมืองเพชรบุรี ๑๓ ธันวาคม ๒๓๕๕

^๓ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๕๔ จ.ก. ๑๒๒๘
ให้หลวงยกบัตรเมืองชุมพรไปว่าราชการเมืองหลวง ๒๕ มิถุนายน ๒๔๐๘

เมืองเท่านั้น หากเป็นขุนนางชั้นผู้น้อยหรือเป็นความผิดที่ไม่รุนแรงนัก ก็อาจจะเป็นเพียงแต่เอาตัวมาไว้ที่กรุงเทพฯ แต่ก็เป็นการลงโทษลักษณะหนึ่งเช่นกัน เพราะขุนนางที่อยู่ในหัวเมืองนั้นจะมียศศักดิ์ค่าเนื้อเทียบกับขุนนางในกรุง แต่หากเขาอยู่หัวเมืองก็เป็นผู้มีอำนาจคนหนึ่ง การนำตัวเข้ามาไว้ที่กรุงเทพฯจึงเท่ากับเป็นการลดความสำคัญของขุนนางลง เพราะจะใช้อำนาจใดๆ ก็ไม่ได้ อภิสัตว์ต่างๆก็หมดไป ในบางกรณีการนำตัวขุนนางมาไว้ที่กรุงเทพฯก็เป็นการช่วยลดข้อขัดแย้งในหัวเมือง ดังกรณีของพระเสนหามนตรีผู้ช่วยว่าราชการเมืองนครศรีธรรมราช พินาศกับพระวิจิตรสรไกรปลัดเมืองนครศรีธรรมราช เกี่ยวกับเรื่องบ่าวไพร่ของทั้งสองฝ่าย เมื่อชำระคดีแล้วปรากฏว่าฝ่ายของพระเสนหามนตรีเป็นฝ่ายผิด จึงโปรดเกล้าฯให้พระเสนหามนตรีเข้ามาช่วยราชการที่กรุงเทพฯ ต่อมาเมื่อเสด็จหัวเมืองปักปึกได้ ทรงเห็นว่าเจ้าพระยามนทรกริ-ธรรมราชชรามากแล้วและป่วยอยู่เสมอ จึงโปรดเกล้าฯให้พระเสนหามนตรีออกไปช่วยว่าราชการเมืองนครศรีธรรมราชอีกครั้งหนึ่ง^๑

๑.๘.๕ การแบ่งเขตเมืองออกให้แน่นอน การแบ่งเขตเมืองในสมัยก่อนไม่มีหลักเกณฑ์ที่แน่นอนนัก ส่วนใหญ่ยึดเอาลักษณะทางธรรมชาติเป็นเขตแดน เช่น ภูเขา แม่น้ำ ลำคลอง เป็นต้น เมืองที่มีศึกมากมักเกิดจากปัญหาเขตแดนระหว่างเมืองด้วย เช่นเมืองโจรบุรีร้ายทำ ความผิดในเขตเมืองหนึ่ง แล้วก็มักหลบไปอาศัยในอีกเขตเมืองหนึ่ง เจ้าเมืองก็ไม่สนใจก็มาปล่อยปล้ละ เละเสียบ หรือโยนความผิดให้แก่กันและกัน โดยถือว่าไม่ใช่เขตรับผิดชอบของตนเอง ผู้ร้ายจึงหลบซ่อนอยู่ได้ เช่นบริเวณเขตแดนเมืองเพชรบุรีต่อกับเขตแดนเมืองกาญจนบุรี ซึ่งมักเกิดปัญหาโจรบุรีอยู่เสมอ และอีกบริเวณหนึ่งคือเขตเมืองประจวบคีรีขันธ์กับเมืองกำเนิดนพคุณ จึงโปรดเกล้าฯให้หมื่นทิพภักษาออกไปจัดการแบ่งเขตเมืองเพชรบุรี-กาญจนบุรี^๒ และให้หมื่นวิสุตรสาคร ไปทำแผนที่แบ่งเขตเมืองประจวบคีรีขันธ์กับเมืองกำเนิดนพคุณ^๓

นอกจากนี้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังมีการตั้งเมืองต่างๆ เพิ่มขึ้นอีกหลายเมืองด้วยเหตุผลที่แตกต่างกันออกไป เช่นเป็นเมืองที่ปัดความเจริญทางการค้า

^๑หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๒๐ จ.ศ. ๑๒๒๑ ให้พระยาวิจิตรสรไกรปลัด พระเสนหามนตรี ชำระความราษฎรไต่แลดู ๒๘ ธันวาคม ๒๔๐๒

^๒หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๓๕ จ.ศ. ๑๒๖๔ ให้หมื่นทิพภักษาออกไปทำแผนที่แขวงเมือง เพชรบุรี กาญจนบุรี ๓ ธันวาคม ๒๔๑๐

^๓หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๒๐ จ.ศ. ๑๒๒๔ ให้ชาหลวงปักปันพรมแดนเมืองประจวบคีรีขันธ์ เมืองกำเนิดนพคุณ ๑๘ ธันวาคม ๒๔๐๔

หรือเป็นเมืองที่ติดอยู่หนาแน่น การยกบ้านขึ้นเป็นเมืองหรือการตั้งเมืองใหม่ เป็นผลดีในด้านการปกครองคือ ขุนนางมีโอกาสปกครองราษฎรใกล้ชิดขึ้น สามารถแก้ปัญหาได้รวดเร็วยิ่งขึ้น นอกจากนี้เป็นการลดเขตเมืองที่กว้างๆ ให้แคบลง เจ้าเมืองจึงไม่ต้องรับฉิกขอบมากเท่าเคย เข็มจะเกิดผลดีในแง่บริหาร เมืองต่างๆ ที่ทรงคงตัวใหม่ มี กามจันดิษฐ์ (ท่าทอง) อุกฤติถัก (บ้านไผ่) ภูวคอสอวศ์ (ภูวา) ล่วงแกมคิน (โพธิ์สว่าง) กมลาลัย (สระบัว) สหัชชัฏ (พันคำ) พนมไพร (บ้านโป่ง) พนมมิ่งสาหาร (ถวางช-โค) ธารการพละผล (สะพือ) วานรนิवास (แร่ภูเจิง) มหาชนะไชย (บึงแก้ว) วาไรญญิน (นาห้วย) บรรพทนิสัย (กระสัง) พยุทธิวี (พยุหก่น) มหาสารคาม (ลาดยางใหญ่) อุทุมพรพิสัย (อุทุมพร) กันทรลักษ์ (ห้วยกำแสน) พนมสารคาม (ท่าชาน) กันทรารมย์ (บ้านลำพุก) สยามไชยเขตร (แสนก้อ) ประจวบคีรีขันธ์ (คลองวาฬ) ประจันตคีรี-เขต (เกาะกง)

๕.๖ การควบคุมการออกไปหัวเมืองของขุนนาง พระบรมวงศานุวงศ์ การที่กองทัพคุมการออกไปหัวเมืองของขุนนาง พระบรมวงศานุวงศ์ เพราะที่พระราชประสงค์ที่จะป้องกันไม่ให้คบหาอันชพาด ส้องคุ่มผู้คน ช่วยเหลือกันผิด และอีกประการหนึ่งพระบรมวงศานุวงศ์ก็ยากขึ้น จึงไม่สามารถควบคุมได้อย่างทั่วถึง^๒ และเมื่อเกิดปัญหาขึ้นที่หัวเมืองใดๆ ก็เป็นที่หนักใจของเจ้าเมืองกรมการเมือง เพราะเจ้าเมืองกรมการเมืองต่างก็เกรงกลัวในอำนาจของขุนนางผู้ใหญ่ หรือเชื้อพระวงศ์ที่ออกไปนั้น นอกจากนี้ยังเป็นช่องทางให้คนชั่วบางคนเห็นแว้กับเงินและทรัพย์สินจากราษฎร โดยอ้างว่าตนเป็นขุนนางออกไปจากกรุงเทพฯ ราษฎรก็ต้องจ่ายอม เพราะถ้าฝ่าฝืนก็เกรงว่าจะเกิดความเดือดร้อนขึ้นกับตนเองและครอบครัว^๓

ฉะนั้นเมื่อพระบรมวงศานุวงศ์หรือขุนนางจะออกไปยังหัวเมือง จึงต้องยื่นเรื่องราวต่อผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบ เฉพาะพระบรมวงศานุวงศ์ต้องแจ้งแก่ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท กรมหลวง-

^๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ เล่ม ๒ อ.ก. หน้า ๑๘๕-๑๘๐

^๒ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ ๔ แผ่น ร.๔.๑/๘ พระราชหัตถเลขาถึงกรมเนียบมหาดูรวรวิจิตร ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๘

^๓ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เอกที่ ๘๗ จ.ก. ๑๒๑๘ ประกาศว่าถวายตามหม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์แลบุตรออกไปหัวเมือง ไม่มีหนังสือให้จับตัวส่งมายังกรุงเทพฯ

มเหสีวรินทราเมศรี กรมหมื่นวรจักรธำภูภาพ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าทททาลา โดย
 ต้องระบุว่า จะออกไปที่เมืองใด เพื่อหาธุระอะไร กำหนดที่ไว้ หลังจากเห็นปลัดทูลฉลอง กรมท่า
 กลาโหม มหาดไทย ก็จะออกหนังสือสำคัญให้ (ออกให้ตามที่ตั้งเมืองเป็นสังกัด เช่นจะไปหัวเมืองชาย
 ทะเลตะวันออก ก็เป็นหน้าของปลัดทูลฉลองกรมท่า) หนังสือนี้คล้ายกับเป็นหนังสือนำตัว หาก
 มีการป่วยหรือปลดลงแปลง ถูกจับได้จะตั้งเสียค่าปรับให้แก่ผู้จับและได้รับโทษตามโทษานุโทษ
 เพราะการออกไปโดยไปของอนุญาตคือปลดลงแปลง เอกสาร กลายเป็นผู้มีเจตนาทุจริตอย่างหนึ่ง

ในกรณีที่เกี่ยวกับขุนนาง ถ้าขุนนางในกรุงจะออกไปยังหัวเมือง เก่งประเภทราชการ หรือ
 ไปในฐานะทูต จะไปได้ก็โดยพระบรมราชานุญาต หรือทรงแต่งตั้งให้ไป เช่น ไปเร่งรักส่วย
 ไปสอบสวนคดีความ เร่งรักภักดีการ ไปตรวจตราหัวเมือง และขณะที่ขุนนางนั้นอยู่ในหัวเมือง
 ต้องมีหนังสือมากราบบังคมทูลให้ทรงทราบเสมอ โดยเทียบกรมบังคับทูลโดยตรงฉบับหนึ่ง และอีก
 ฉบับหนึ่งต้องส่งที่ต้นสังกัดของขุนนางเอง แต่ในกรณีที่ไปเป็นการส่วนตัว ต้องขออนุญาตที่ต้นสังกัด
 ของตนเอง^๒

การออกไปหัวเมืองของขุนนางหรือของพระบรมวงศานุวงศ์นั้น บางครั้งก็ปิดแอมบังเอา
 ชื่อยศ ของพระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง ไปให้ยาวช่วงขุ่นคนอื่นให้เห็นเอาตนเองมีอำนาจ หรือมีผู้
 ใหญ่ให้การสนับสนุนอยู่ ทั้งที่ตัวขุนนางหรือพระบรมวงศานุวงศ์ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับหรือไม่รู้เรื่องด้วย
 เลย และการกระทำในลักษณะนี้ไม่มีในสมัยก่อนเท่าใด แม้ในปัจจุบันวิธีก็ยังมีให้เห็น
 ไปเลยทีเดียว

นอกจากเรื่องการควบคุมขุนนางออกไปหัวเมืองแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัว ก็ทรงขยายความควบคุมขุนนางในคำอื่น ๆ ด้วย โดยเฉพาะผู้ที่ไปเอาใจใส่ต่อความประพฤติ
 ของไพร่ของทนต์ หรือส่งเสริมให้ไพร่ของตนก่อความเดือดร้อนต่างๆ เมื่อบัญกล่าวหาหรือถูกขัด
 ทอด จะกองเร่งเอาตัวไพร่นั้นมาส่งกองกรมพระนครบาลภายใน ๑๙ วัน หากไม่สามารถนำตัวมา
 ได้ ทางราชการจะให้สินบนนำจับตั้งแต่ ๑๐๐-๕๐๐ บาท ตามแต่ฐานะหรือยศของเจ้านาย ซึ่ง
 หมายถึงผู้ที่ขอให้ลูกน้องของตนหนีไปนั้น ต้องเสียค่าสินบนให้แก่ผู้จับ^๓ จะนับขุนนางหรือ
 พระบรมวงศานุวงศ์ จะรับเอาใครเข้ามาอยู่ในบ้านหรือในวังจึงต้องพิจารณา หรือระมัดระวัง

^๑ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๑ ด.ก. หน้า ๑๐๐-๑๐๑
^๒ก. หน้า ๒๐๖-๒๑๓
^๓ก. หน้า ๔๓๔-๔๓๗

ผู้ที่อยู่ในอำนาจของคนยิ่งขึ้น

๕.๓ ห้ามคนที่สูบฝิ่นเข้ารับราชการ โดยความจริงแล้วตามพระราชบัญญัติฝิ่น ก็ห้ามไม่ให้คนไทยสูบฝิ่นอยู่แล้ว ซึ่งย่อมหมายถึงห้ามข้าราชการด้วย โดยเฉพาะขุนนางถ้าเสพฝิ่นติดแล้วก็ย่อมจะเป็นผลเสียหายทางการบริหารอย่างมาก เช่น ทำหน้าที่ไม่สมบูรณ์ กอโกงทุจริตต่าง ๆ นานา ฉะนั้นเมื่อขุนนางสูบฝิ่นจึงเป็นผลเสียอย่างร้ายแรง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์จะขจัดขุนนางที่สูบฝิ่นให้หมดไป จึงประกาศให้เจ้ากรมต่างๆ ตรวจตราดูแลผู้ที่อยู่ในการควบคุมของตน หากพบว่าผู้ใดสูบฝิ่นก็ให้ปลดออกจากราชการ ถ้าหากเป็นขุนนางที่อยู่ที่หัวเมือง เจ้าเมือง, กรมการเมืองต้องหมั่นตรวจตราดูแลอยู่เสมอ และต้องชำระขุนนางที่สูบฝิ่นให้หมดสิ้นไป โดยมีบาตรการ คือ

- ๑. หากเจ้าเมืองกรมการเมือง จับ พระ ขุน หลวง หมื่น ที่สูบฝิ่นได้ จะได้รับบำเหน็จตอบแทนคนละ ๕ ตำลึง
- ๒. นับตั้งแต่ประกาศห้ามข้าราชการสูบฝิ่นแล้วหนึ่งเดือน ทางกรุงเทพฯ จะตั้งกองจับออกไปจับคนที่สูบฝิ่นทั้งขุนนางและราษฎร หากจับได้ในเขตเมืองใด เจ้าเมืองกรมการเมือง จะต้องเสียค่าจับแก่พนักงานที่จับคนละหนึ่งชั่ง
- ๓. หากเจ้าเมืองกรมการเมือง ให้ความช่วยเหลือแก่ผู้ทำความผิด เช่น บิดว่าตาย หนี ทาย หากจับได้ภายหลัง เจ้าเมือง กรมการเมืองจะต้องจ่ายค่าปรับแก่เจ้าพนักงานที่จับคนละหนึ่งชั่งสิบตำลึง (๑๒๐ บาท)

ฉะนั้นเจ้าเมืองกรมการเมืองในแต่ละเมือง จึงจำเป็นต้องเอาใจใส่ต่อขุนนางและประชาชนในเขตที่ปกครอง เพราะหากกองตรวจจับของเมืองหลวง มาจับเอาตัวขุนนางหรือราษฎรในบังคับบัญชาของตน คนก็จะต้องเสียเงินค่าจับเป็นจำนวนไม่น้อย นอกจากนี้ขุนนางที่สูบฝิ่นก็ต้องระมัดระวัง เพราะการถูกปลดออกจากตำแหน่ง ย่อมหมายถึงหลายสิ่งหลายอย่างต้องหมดไปพร้อมๆ กัน เช่น ชื่อเสียง เกียรติยศ อำนาจ รายได้และอภิสิทธิ์ต่างๆ และที่สำคัญอย่างหนึ่งในกฎหมายที่เกี่ยวกับการห้ามสูบฝิ่นก็คือ เป็นลักษณะกฎหมายที่ให้อำนาจตรวจสอบกันเองระหว่างเจ้าเมืองกรมการเมืองกับส่วนกลาง ระหว่างเจ้าเมืองกรมการเมือง

^๑ ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๑ ฎ.ก. หน้า ๘๖
^๒ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๑๑๒ จ.ก. ๑๒๓๐ ในพระราชกฤษฎีกา
เมืองชำระกรมการเมือง ๑๓ กันยายน ๒๔๐๑

กับเมืองข้างเคียง การที่ไม่ปฏิบัติตามกฎหมายอย่างเข้มงวดยอมจะนำความผิดมาถึงตนได้ง่าย
 สิ่งที่น่าสังเกตร่วมกับพระบรมราชาไชยาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ที่เกี่ยวกับการควบคุมขุนนางในรัชสมัยของพระองค์คือ ทรงมุ่งควบคุมขุนนางระดับเจ้าเมือง
 เนื่องจากเป็นผู้ที่ใกล้ชิดกับราษฎรมาก ซึ่งยอมจะมีความสัมพันธ์กับภาวะความเป็นอยู่ของประชา-
 ชนโดยตรง ส่วนขุนนางชั้นผู้ใหญ่ในกรุงนั้น ก็ทรงมอบพระราชอำนาจในเรื่องสำคัญๆต่างๆให้
 กงาเนนถรร ซึ่งเป็นการส่งเสริมให้ขุนนางเหล่านี้มีส่วนร่วมในการบริหารประเทศมากขึ้น ขณะ
 เดียวกันก็เป็นการแสดงว่าขุนนางผู้ใหญ่เหล่านั้นคือรากฐานแห่งพระราชอำนาจของพระองค์
 และขุนนางชั้นรองลงไปก็ต้องปฏิบัติตาม แทนที่จะยึดถือและปฏิบัติตามพระบรมราชโองการของ
 องค์พระมหากษัตริย์เท่านั้น อย่างไรก็ตามพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ไม่ได้ลด
 อำนาจหรือสิทธิต่างๆของขุนนางลงเลย แต่เป็นเพียงใช้มาตรการต่างๆ เพื่อให้ขุนนางระ-
 บักระวังในการปฏิบัติหน้าที่ และการปฏิบัติราชการ อันจะทำให้เกิดผลดีแก่ราษฎรทั้งปวง
 หากขุนนางได้อุปบัตินอย่างเคร่งครัด แลเอาใจใส่อย่างเต็มที่ ก็เท่ากับเป็นการประกัน
 ในสิทธิของราษฎรที่พึงมี จะมีผลทำให้ราษฎรมีความเชื่อมั่นในรัฐยิ่งขึ้น นอกจากนี้การควบคุม
 ขุนนาง ก็จะเป็นประโยชน์ในด้านการศึกษาผลการบริหาร เมื่อเกิดปัญหาใดๆขึ้นก็สามารถ
 แก้ปัญหาได้ทันเวลาที่ อันจะทำให้ปัญหาต่างๆยุติได้โดยง่าย

กฎหมายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๑. กฎหมายของไทยก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

คนไทยเมื่อก่อนคงรู้จักกฎหมายในรูปของจารีตประเพณี และมีการตกทอดต่อกันมาจนถึงสมัยสุโขทัย เมื่อพ่อขุนรามคำแหงทรงประดิษฐ์อักษรไทยขึ้น จึงมีการจารึกกฎหมายไว้เป็นลายลักษณ์อักษร เช่น กฎหมายเกี่ยวกับที่ดิน กฎหมายเกี่ยวกับมรดก ฯลฯ เป็นต้น แต่ก็ไม่ได้แยกเป็นหมวดหมู่จากกันเด็ดขาด คงกล่าวรวมไว้กับเรื่องอื่นๆ ในยุคเดียวกันนี้ อาณาจักรล้านนา พระเจ้ามังรายมหาราชาได้ทรงประกาศใช้กฎหมายสำหรับการปกครองพระราชอาณาจักร ซึ่งต่อมาเรียกกันแพร่หลายว่ากฎหมายพระเจ้ามังรายหรือนังรายศาสตร์^๑ ประมวลกฎหมายฉบับนี้เป็นการแบ่งหมวดหมู่ของกฎหมายออกเป็นพวกอย่างชัดเจน เช่นกฎหมายลักษณะมรดก กฎหมายลักษณะหนี้ กฎหมายลักษณะลักพา ฯลฯ ในเมื่ออาณาจักรล้านนาและอาณาจักรสุโขทัย ต่างก็เป็นกษัตริย์ไทยด้วยกัน และมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน ลักษณะจารีตประเพณีที่ตราออกมาเป็นกฎหมายก็คงไม่แตกต่างกันมากนัก และกฎหมายพระเจ้ามังรายก็คงจะมีอิทธิพลต่อการร่างกฎหมายของไทยในยุคหลังๆ ไม่น้อย

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา การประกาศกฎหมายแบ่งออกเป็นหมวดหมู่อย่างชัดเจน และแยกกฎหมายแต่ละลักษณะออกจากกันโดยเด็ดขาด ต่อมาก็มีการประกาศใช้กฎหมายหลายฉบับขึ้น ทั้งนี้อาจเป็นเพราะขอบเขตการปกครองกว้างขวางขึ้น และประกอบด้วยคนหลายเผ่าพันธุ์ และที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ ไทยเริ่มรับอารยธรรมการปกครองแบบอินเดียเข้ามาใช้ โดยรับผ่านจากทางเขมรอีกทีหนึ่ง แล้วนำมาประสมประสานเข้ากับจารีตประเพณีการปกครองของไทย

กฎหมายเดิมของไทยตราไว้ในหลายรัชสมัย ซึ่งก็ขึ้นกับพระปรีชาสามารถขององค์พระมหากษัตริย์ และสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละรัชสมัยด้วย ในภาวะปกติกฎหมายที่ตราออกมาก็เป็นเรื่องเกี่ยวกับความเป็นอยู่ของราษฎร ระเบียบของสังคม ความยุติธรรมในสังคม แต่ในภาวะสงครามหรือบ้านเมืองอยู่ในภาวะที่ไม่ปลอดภัย กฎหมายที่ตราออกมาก็จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับการป้องกันประเทศ กฎหมายเก่าของไทยจึงมีมากมายหลายฉบับ คือ

- ๑. ในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ มีกฎหมายลักษณะพยาน กฎหมายลักษณะอาญา

^๑สินชัย กระบวนแสง ประวัติศาสตร์สุโขทัย หน้า ๘๐

^๒ประเสริฐ ๗ นกร นังรายศาสตร์ หน้า ๑

หลวง กฎหมายลักษณะรับฟ้อง กฎหมายลักษณะลักพา กฎหมายลักษณะอาชญากรรมฉ้อโกง กฎหมาย-
ลักษณะโจร กฎหมายลักษณะเบียดเบียนว่าด้วยที่ดิน กฎหมายลักษณะฉ้อโกง

๒. ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มีกฎหมายศักดินาข้าราชการพลเรือนและ
ทหาร กฎหมายอาชญาหลวงเพิ่มเติม กฎหมายลักษณะอาชญากรรมที่ผิด และกฎหมายเหี้ยมบาด

๓. ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง มีกฎหมายลักษณะตุลาการ กฎหมายลักษณะพระ-
ราชบัญญัติ กฎหมายลักษณะทาส กฎหมายลักษณะอาชญาหลวงเพิ่มเติม พระราชกำหนดว่าด้วยคำ
ธรรมเนียมศาล กฎหมายลักษณะเบียดเบียนว่าด้วยการเช่าที่ดินทรัพย์สิน กฎหมายลักษณะบรรดก และ
กฎหมายลักษณะการกู้หนี้ยืมสิน

๔. ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีกฎหมายลักษณะรับฟ้องเพิ่มเติม กฎ ๓๖
ข้อว่าด้วยคดีอาชญาของร้อง พระราชกำหนดว่าด้วยการฟ้องร้องคดี พระราชกำหนดไม่ให้ส่งศพ
เบญจธรรมกับชาวต่างประเทศ

๕. ในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา มีกฎหมายลักษณะมูลคดีวิวาท กฎ ๓๖ ข้อว่าด้วยจา-
กรินครบาล กฎหมายลักษณะชลากรเพิ่มเติม พระราชกฤษฎีกาให้จัดคนสังกัดกักในเวียงพิบูล

๖. ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ มี กฎ ๓๖ ข้อเกี่ยวกับวิธีพิจารณาความ
ในศาล

๗. ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ มี กฎหมายลักษณะมูลคดีวิวาท กฎหมายลักษณะ
ทาสเพิ่มเติม และพระราชกำหนดเกณฑ์อาชญากรรม

สำหรับคำว่า "กฎหมาย" แต่ครั้งนั้น ม.จ.ว.เสนีย์ ปราโมช ได้ขยายไว้ว่า

กฎหมายไปได้ทั้งที่พร้อมสำหรับเรียกชื่อ เหมียบ กฎเกณฑ์ หรือซ้ำกับ แต่หมายถึง
การบังคับให้ทำหรือห้ามในโลกนี้ความเรื่องใดเรื่องหนึ่งไว้เป็นหลักฐาน ส่วนกฎหมายเองที่
ใช้บังคับนั้น เรียกชื่อเป็นเอกเทศจะลงอย่างว่า พระอัยการบ้าง พระราชบัญญัติ
บ้าง พระราชกฤษฎีกาบ้าง สำหรับกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับอำนาจกระทรวงต่าง ๆ

และเกี่ยวกับตราแผ่นดินใช้คำว่าพระธรรมนุญ...

ส่วนคำนิยามของคำว่ากฎหมายในหลักการจริงๆนั้น ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช กล่าวว่่า "หมายถึง ข้อบังคับ ระเบียบ กฎเกณฑ์ ซึ่งรัฐอธิปไตยประกาศใช้บังคับในหมู่คนใต้ปกครอง ซึ่งถ้าไปปฏิบัติตาม ผลร้ายไม่ว่าอย่างไรก็อย่างหนึ่ง จะตกแก่ผู้ฝ่าฝืน"^๒ ตามความหมายนี้ กฎหมายจึงเป็นเรื่องของทุกคน เพราะโดยจุดมุ่งหมายแล้ว กฎหมายดีต่อกฎของสังคมอย่างหนึ่งที่ทุกคนต้องปฏิบัติตาม เพื่อความสงบสุขในสังคม กฎหมายจึงเป็นสิ่งที่จะละเมิดไม่ได้

ในปี พ.ศ. ๒๓๘๙ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯให้คณะลูกขุน ศาลักขัน รวบรวมและจัดหมู่กฎหมายต่างๆที่บิดาตั้งแต่สมัยศรีอยุธยาเสียใหม่ เพราะเมื่อไทยเสียกรุงให้แก่พม่าครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ นั้น พม่าเผากรุงศรีอยุธยาได้รับความเสียหายมาก กฎหมายต่างๆที่เคยยึดถือปฏิบัติกันมาก็สูญหายไปบ้าง ถูกทะเลาะเลียบ้าง จึงต้องมีการจัดหมวดหมู่เสียใหม่ ในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ ก็สามารถรวบรวมเป็นที่เรียบร้อย กฎหมายที่รวบรวมใหม่นี้เรียกว่ากฎหมายตราสามดวง โดยเรียกตามตราที่ใช้ประทับ ก็ตราคชสีห์ ราชสีห์ และครุฑบัวแก้ว (คงหมายถึงการมีผลใช้บังคับทั่วราชอาณาจักร ในเขตความรับผิดชอบของ กรมท้าว กลาโหม มหาดไทย แต่ไม่หมายรวมไปถึงหัวเมืองประเทศราช ซึ่งมีกฎหมายและจารีตประเพณีการปกครองของตนต่างหาก) และเป็นรากฐานที่สำคัญในการปกครองต่อมา จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดเกล้าให้ตรากฎหมายแบบยุโรปขึ้นใช้ และมีการปฏิรูปการปกครองเสียใหม่ กฎหมายเก่าบางอย่างจึงหมดความสำคัญไป

เป็นที่น่าสังเกตว่า การตรากฎหมายของไทยนั้น ขึ้นอยู่กับเหตุการณ์ใหม่ที่เกิดขึ้นในแต่ละรัชสมัย และภาวการณ์เหล่านั้นกฎหมายเก่าใช้ไม่ได้ทั่วถึง หรือไม่มีความรัดกุมพอ จึงจำเป็นต้องมีการตรากฎหมายมาควบคุมสภาวะการณ์ที่เกิดขึ้นใหม่ เช่นการประกาศใช้กฎหมายตราสามดวงก็ไม่ใช่เป็นกฎหมายเก่าทั้งหมด แต่ส่วนหนึ่งเป็นกฎหมายที่ตราขึ้นใหม่ในรัชสมัยรัชกาลที่ ๑ นั้นเอง ฉะนั้นจึงมีภาวการณ์แปลกใหม่เพียงใด ความจำเป็นในการตรากฎหมายใหม่ หรือตรากฎหมายเพิ่มเติมของเดิม ก็ยิ่งมีความจำเป็นมากขึ้น

^๑ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช กฎหมายสมัยกรุงศรีอยุธยา ล.ก. หน้า ๑

^๒ฎ.

๒. ความจำเป็นในการปรับปรุงกฎหมายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังจากที่ได้ยกคำสัญญาบัตรและค้าขายกับต่างประเทศแล้ว สภาพทางเศรษฐกิจ สังคม การปกครอง ก็เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมบ้าง เช่น การค้าขายเปิดไปอย่างกว้างขวางขึ้น ทั้งการค้าภายในและการค้าระหว่างประเทศ คนไทยและคนต่างประ.เทศสามารถติดต่อกันได้โดยตรง คนต่างประ.เทศและคนในบังคับยังมีสิทธิสภาพนอกอาณาเขต อัตราการอพยพเข้าหาของกันวันเป็นมากขึ้น ฉะนั้นกฎหมายเก่าของไทยจึงไม่สามารถที่จะควบคุมได้ทุกกรณี กฎหมายบางอย่างก็ล้าสมัย เช่น โบบลึงโอบรุนแรงเกินไป ยุ่งยากในการนำไปปฏิบัติ ไม่ให้ความรักคุ้มครองเพียงพอ ไม่ยุติธรรม เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพที่เปลี่ยนแปลงไป พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงตรากฎหมายขึ้นมาหลายฉบับ และเป็นทั้งการตรากฎหมายใหม่และตราเล่มเดิมกฎหมายเก่าที่มีอยู่แล้ว

เนื่องจากกฎหมายเป็นเหมือนหลักการใหญ่ในการแก้ปัญหาต่างๆ ทั้งนั้นเมื่อเกิดสภาวะการณ์ใหม่ ความจำเป็นที่จะต้องมีการแก้ไขกฎหมายก็ยิ่งทวีความจำเป็นมากยิ่งขึ้น แม้แต่ในสภาพการณ์ของไทยในปัจจุบันก็ตาม จะมีการตรากฎหมายออกมาเพิ่มเติมเสมอ แต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ปีเหตุผลหลายอย่างที่ทำให้พระองค์ทรงตรากฎหมายใหม่ รวมทั้งปรับปรุงกฎหมายเก่าคือ

๒.๑ ปรับปรุงกฎหมายเก่าโดยเน้นถึงสิทธิมนุษยชนและคุณธรรมแบบตะวันตก ทั้งนี้เนื่องจากในสังคมไทยเห็นยกย่องชาแฆกกว่าหญิง ฝ่ายชายจึงมีสิทธิต่างๆมากกว่าฝ่ายหญิง รวมทั้งในเรื่องของเกียรติยศ หน้าที่การงานด้วย แม้แต่ในเรื่องของกรรมกรวัก็เช่นกัน ฝ่ายชายก็เป็นผู้มีอำนาจสูงสุด พ่อ แม่ ช่างารดชายลูกของกันได้ หรือผู้เป็นสามีสามารถข้ายภรรยาของตนได้ ดังที่ปรากฏในกฎหมายลักษณะหาว่า

จากตราหนึ่ง ถ้าตัวแล้วแต่ นายเงิน เอาชื่อลูกเมียเข้าทาสใส่สารกรมธรรมชขาย ท่านว่าเป็นสิทธิ์ แม้ว่าเจ้าสินมอกกิติ มิได้บอกแก่ตัวเรือนเบ็ยซึ่งอยู่ในศาลกรมธรรม์นั้นท่านว่าเป็นสิทธิ์โดยกระบิลเมือง เหตุว่าข้า พ่อ แม่ นายเงิน เป็นฉิกรภาพแล

๑ฐานินทร ธีรย์วีเชียร ล.ด. หน้า ๘

นาคตราหนึ่งเมียก็ ลูกลูกก็ เอาชื่อพ่อเอาชื่อแม่ แลด้ว ใสในวารกรรมชราย ท่าน
ว่ามีเป็นสิทธเลข เหตุว่าเมีย เหตุว่าลูกนั้น มิได้เป็นอิสระแก่ด้ว แลพ่อแม่เลย...

จากที่กล่าวมาแล้วจะเห็นว่า เมียและลูกมีสภาพเหมือนเป็นทรัพย์สิน มีการซื้อขายแลกเปลี่ยนกรรม-
สิทธิ์กันได้ ถ้าพิจารณาในแง่ความเป็นมนุษย์ด้วยกันแล้ว นับว่าไม่เป็นธรรมอย่างยิ่ง นอกจากนี้
นี้ในการซื้อขายนั้น พ่อแม่สามารถขายลูก มีสามารถขายเมีย โดยที่ผู้เป็นลูกหรือเมียไม่มี
โอกาสรู้ล่วงหน้า ราชทัณฑ์ไม่มีสิทธิ์ที่จะกักกันด้วย จึงเป็นการไปยุติธรรมอย่างยิ่ง ถึงพระราช
ดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า เหตุเหนือผู้ชายเป็นคน ผู้หญิงเป็นทาส^๒ แม้
พระองค์จะไม่เห็นด้วยกับกฎหมายเก่านี้ แต่จะยกเลิกกฎหมายเก่าทั้งหมดโดยทันทีทันใดก็ไม่ได้เช่น
กัน ทั้งนี้อาจจะเนื่องมาจากระบบเศรษฐกิจของไทยเชื่อก่อนนั้น นิยามแรงงานไพร่ หรือทาส
แทนการจ้างแรงงาน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงปรับปรุงกฎหมายที่เกี่ยวข้อง
เรื่องนี้ ให้มีความเป็นธรรมมากขึ้น คือ

๑. ถ้าเมียไม่ใช่เมียทาส สามีจะขายไปได้นอกจากผู้เป็นเมียยินยอมให้สามีขายตนเอง
ให้แก่ผู้ซื้อ และ ยอมลงลายมือในสารกรรมฉบับ มีพยานรู้เห็น

๒. สามีที่แอบอ้างเอาชื่อเมียไปขาย โดยนำเอาไปลงในสารกรรมกรรมไว้(ผู้เป็นเมีย
ไม่รู้) ต่อมาสามีหนีไปโดยไม่ได้หย่าร้างจากเจกกับ นายเงินปัสสิทธ์เอาผู้เป็นเมียมาเร่งรักหนีได้
แต่จะเอาตัวเป็นทาสไม่ได้ ยกเว้นแต่หญิงนั้นยอมเป็นทาสเพื่อทดแทนโทษของสามีที่หนีไป (เพราะ
สามีที่หนีไปนั้นเป็นลักษณะผิดโทษทัณฑ์)

๓. สามีที่หย่าขาดจากเมียแล้ว แต่ยังแอบอ้างเอาชื่อเมียมาขาย นายเงินนั้นจะจับ
เอาตัวฝ่ายหญิงมาเร่งรักหนีไม่ได้ แต่ให้นายเงินเร่งรักที่ผู้กำประกัน

๔. พ่อแม่ที่จะขายลูกของตน และผู้เป็นลูกมีอายุเกิน ๑๕ ปีขึ้นไป ต้องให้ผู้เป็นลูกยิน
ยอมเสียก่อน และต้องมีพยานรู้เห็น แต่ในกรณีที่จะแบ่งลูกของตนให้ผู้อื่นเลี้ยง ผู้เป็นพ่อแม่จะ
แอบอ้างเอาไปขายไม่ได้^๓

^๑กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒ หน้า ๖๕

^๒ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๑ ต.ฉ. หน้า ๒๗๗-๒๘๐

^๓ฉ.

กฎหมายที่ทรงตราขึ้นใหม่นี้ แม้จะไม่ห้ามการซื้อขายลูกเมียโดยเด็ดขาด แต่ก็เปิดโอกาสให้ผู้เป็นเมียและลูกมีโอกาสดูครองตัวขึ้นกว่าเดิม คือเจ้าตัวสามารถที่จะปฏิเสธได้ และผู้ที่จะเป็นนายประกันก็ควรจะมีฐานะมั่นคงขึ้น แต่อย่างไรก็ดีการซื้อขายลูกเมียนั้น คงมีไม่มากนักในสังคมไทย และหากเปรียบเทียบความตื่นตัวในเรื่องการปลดปล่อยทาสในยุโรปและอเมริกาในยุคเดียวกันแล้ว จึงเห็นว่ากฎหมายฉบับนี้ เน้นในเรื่องของสิทธิมนุษยชนมากขึ้นไปแต่ความตื่นตัวในต่างประเทศ

อีกเรื่องหนึ่งที่ทรงให้ปรับปรุงใหม่ คือสิทธิของสตรีเกี่ยวกับการเลือกคู่ครอง เดิมนั้น การเลือกคู่ครองของหญิงสาวมักขึ้นอยู่กับกำหนัดของพ่อแม่ ยิ่งสตรีที่เกิดในบรรดาศักดิ์สูง ก็ยิ่งพิถีพิถันมากกว่าคนธรรมดาทั่วไปมาก แม้จะฝ่าฝืนประเพณีนั้นตามชายไป ฝ่ายชายก็ต้องได้รับโทษ โดยไม่ว่าจะเป็นความยินยอมของฝ่ายหญิงหรือไม่ก็ตาม ในพระราชบัญญัติลักษณที่ตราขึ้นใหม่ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยินยอมให้สตรีที่เกิดในบรรดาศักดิ์ต่ำกว่า ๔๐๐ ลงมา มีสิทธิเลือก และตัดสินใจเกี่ยวกับคู่ครองของตน แม้ว่าผู้เป็นพ่อแม่จะคัดค้านไม่เห็นด้วย แต่เมื่อมีการแต่งงานกันแล้วก็ถือว่าเป็นการถูกต้อง หรือเมื่อพ่อแม่บังคับให้แต่งงานกับชายที่ตนไม่พึงใจ ก็มีสิทธิที่จะปฏิเสธได้ และในกรณีที่ฝ่ายหญิงหนีตามชายไป และเป็นความยินยอมของฝ่ายหญิงเอง ก็จะไม่เอาความผิดกับฝ่ายชายไม่ได้ (เดิมนั้นถ้าหญิงและชายหนีไปอยู่ด้วยกันกันคามักรรยา ฝ่ายชายเป็นผู้มีความผิดในลักษณะลักพา) ความพระราชบัญญัติใหม่นี้ ก็ไม่เป็นการส่งเสริมให้ฝ่ายหญิงละเมิดต่อจารีตประเพณี แต่เป็นการเปิดโอกาสให้ฝ่ายหญิงมีทางเลือกมากขึ้น

๒.๒ การเปลี่ยนแปลงในด้านการค้าขาย เดิมนั้นการค้าขายจำกัดอยู่ในวงแคบ เนื่องจากตลาดการค้าไม่กว้างขวาง และการค้าขายก็มักเป็นแบบไว้วางใจร่วมกันและกัน แต่หลังจากที่มีการค้าขายกับประเทศต่างๆมากขึ้นแล้ว ก็พอลำเข้าไปซื้อสินค้าตามหัวเมืองต่างๆ ส่วนในด้านการค้าภายในส่วนใหญ่ก็ตกอยู่ในกำมือของพ่อค้าคนจีน รวมทั้งการประมุขภาวหรือการต่างๆ เพื่อป้องกันการค้าถูกเอาเปรียบทางการค้า จึงจำเป็นต้องตรากฎหมายที่เกี่ยวกับการค้าขึ้นมามากมาย เช่นเรื่องเกี่ยวกับพิภักภาวหรือการต่างๆเป็นต้น

สิ่งที่เป็นการเปลี่ยนแปลงด้านการค้าอีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ประกาศของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่เกี่ยวกับให้มีการลงลายมือในการซื้อขาย จานอง จานำ กุ้ย้ม เพราะเดิมนั้นมักเป็นการตกลงกันด้วยวาจา แล้วก็นักเกิดขัดแย้งวิวาทกันเนืองๆ สาระสำคัญของกฎหมายฉบับนี้ คือ

๑. ผู้ที่จะชดใช้หนี้ รวมถึงการไถ่ถอนตัวทาส จะต้องขอสารกรมธรรม์ที่ไว้คอกันกัน ในกรณีที่สารกรมธรรม์หายหรือไปได้นำติดตัวมา ผู้เป็นเจ้าของหรือขายเงินจะต้องออกหนังสือสำคัญให้แก่ผู้ไถ่ถอน หรือผู้ชดใช้หนี้ไว้เป็นหลักฐาน โดยลง วัน เวลา และลายมือของตนกำกับไว้

๒. ในกรณีที่จานอง จานำทรัพย์สินต่างๆ เช่น บ้าน ที่ดิน เรือยนต์ แพร่ ให้มีการทำหนังสือสัญญาต่อกันไว้เป็นหลักฐาน มีพยานรู้เห็น และจะเอาชื่อผู้นั้นมาใช้ในการซื้อขาย จานอง จานำไม่ได้ นอกจากจะเป็นเจ้าทรัพย์สินโดยตรง

๓. ในการเสียภาษีอากรใดๆ เจ้าภานายอากรต้องให้ใบกำกับ (ใบเสร็จ) แก่ผู้เสียภาษีอากรตามจำนวนเงินที่จ่ายจริงในวันชำระเงิน

จะเห็นได้ว่ากฎหมายฉบับนี้ พยายามตัดข้อพิพาทโต้แย้งที่จะเกิดขึ้นภายหลัง และเป็น การให้ความยุติธรรมแก่ทั้งสองฝ่ายคือผู้ซื้อและผู้ขาย ไปให้เกิดอุบัติเหตุขึ้นไม่ได้ อันเป็นการเปลี่ยนแปลงนิสัยการค้าบางประการ เสียใหม่

กฎหมายอีกฉบับหนึ่งที่มีผลมาจากกรการกล่าวโดยย่อ คือกฎหมายทองคำ และการ ห้างยี่ปี่น ทั้งนี้เนื่องจากมีเรือชาวต่างประเทศเข้ามาค้าขายมากขึ้น เช่นในปี พ.ศ. ๒๔๐๐ เพียงปีเดียว มีเรือสินค้าของต่างประเทศเข้ามาค้าขายในกรุงเทพฯ ถึง ๑๐๔ ลำ ในจำนวนนี้เป็นเรืออังกฤษเสียเป็นส่วนใหญ่ คิดมีจำนวนถึง ๘๘ ลำ^๒ เนื่องจากไม่ทันท่าจอดเรือของรัฐ โดยเฉพาะ เรือสินค้าของชาติต่างๆ จึงอาศัยจอดตามหน้าโรงสินค้าของตน จึงไม่มีความ เป็นระเบียบเรียบร้อย เพราะต่างฝ่ายต่างก็ถาึงถึงความสะดวกของตนเองเป็นเกณฑ์ และ มักเกิดคดี เล็กๆ น้อยๆ เกี่ยวข้องกันเสมอ ตามกฎหมายฉบับนี้จึงกำหนดเกี่ยวกับการจอดเรือเสีย ใหม่ กล่าวคือ

^๑ ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๒ ฎ.ถ. หน้า ๓๖๘ -๓๖๘

^๒ กองบรรณาธิการ กระทรวงการต่างประเทศ The Bangkok Government Gazette 4 July 1857 p. 2.

๑. ให้เจ้าท่า เป็นผู้บังคับและควบคุมการจอดเรือริมตลิ่งแม่น้ำเจ้าพระยาทางสองฟาก และมีอำนาจชำระคดี เบื้องมีกรณีเรือชนกัน

๒. ในเวลากลางคืนให้จุดโคมไฟที่เสากระโดงเหนือคาค้ำเรืออย่างน้อย ๒ วาเป็นที่สังเกตเห็นได้ง่าย

๓. ในกรณีที่จอดเรือเพื่อรับหรือขนถ่ายสินค้า สามารถนำเรือเข้าจอดชิดตลิ่งและผูกเชือกโยงกับตลิ่งได้เฉพาะในเวลากลางวันเท่านั้น

๔. เรือที่แล่นไปชนกับเรือ แพ ของคนอื่นที่จอดผูกคองห้ามระเบียบข้อบังคับแล้ว จะต้องชดใช้ค่าเสียหายแก่ผู้เสียหาย ส่วนเรือที่ชนแม้จะเสียหายมากเพียงใดก็ไม่สามารถเรียกเอาค่าเสียหายได้

๕. ห้ามล่อง เรือ แพ ที่มีขนาดใหญ่ในเวลากลางคืน^๑

กฎหมายฉบับนี้นอกจากจะเป็นประโยชน์ด้านความสะดวกและความปลอดภัยเรียบร้อยแล้ว ยังเป็นแนวทางในการพิจารณากรณีพิพาททางเรือด้วย เพราะมีอำนาจใช้ได้ทั้งเรือของคนไทยและของคนต่างประเทศ กรณีสำคัญที่เกิดขึ้นหลังจากประกาศใช้กฎหมายฉบับนี้คือ เรือออกสุดของพระภิกษุสมมติบริบูรณ์ ชนกับเรือลอลาของห้างมาถวิล กัมปาลี (ของฝรั่งเศส) กลางแม่น้ำเจ้าพระยา เรือลอลาได้รับความเสียหายมาก และสินค้าที่อยู่ในเรือก็จมน้ำหายเกือบทั้งหมด เมื่อนาคคีขึ้นพิจารณาที่ศาลต่างประเทศ หลวงวิสุตกรสารกิจธุระ (กับตันมุก) เจ้าท่า ตัดสินให้พระภิกษุชดใช้ค่าเสียหายเป็นเงิน ๓๔๐๐ เหรียญ เพราะเรือของพระภิกษุแล่นไปชนเรือลอลาที่จอดอยู่^๒ แต่พระภิกษุไม่ยินยอม โดยอ้างว่าเรือของตนไว้ผิด และกล่าวโทษฝ่ายเรือลอลาว่า จอดไม่ถูกกฎหมาย และไม่ติดโคมไฟที่เสากระโดง และให้เรียกค่าเสียหายจากนักร้องร้องเป็นพนักงานของเจ้าท่า (ชื่อกัปตันจอห์นสัน) เมื่อคดีไม่จบทำที่ที่จะเสร็จสิ้นลงง่าย ๆ ฝ่ายไทยจึงเชิญกงสุลประเทศต่างๆในกรุงเทพฯมาร่วมพิจารณา ซึ่งทางกึ่งกลางเห็นว่าเรือของพระภิกษุไม่มีความผิด จึงไม่ต้องชดใช้ค่าเสียหาย^๓

^๑ประมวลประกาศรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๑ ด.ก. หน้า ๓๗๕ - ๓๘๓

^๒ทกจดหมายเหตุแห่งชากิ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ ๔ แฟ้ม ร.๕.๖/๑๑ หนังสือกงสุลฝรั่งเศสถึงเจ้าพระยาพระคลัง ๑๒ ธันวาคม ๒๔๑๐

^๓ทกจดหมายเหตุแห่งชากิ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ ๔ แฟ้ม ร.๕.๖/๑๑ หนังสือเจ้าพระยาพระคลังถึงกงสุลฝรั่งเศส ๑๖ ธันวาคม ๒๔๑๐

๒.๓ การสร้างทัศนคติใหม่ให้แก่ราษฎร เช่นค่านการห้ามหาภิน การอยู่ร่วมกันในสังคม รวมไปถึงการลดความเชื่อเก่าๆที่มลายไร้สาระ กล่าวคือ

๒.๓.๑ ค่านการห้ามหาภินของประชาชน สิ่งที่เป็นการเปลี่ยนแปลงในค่านการห้ามหาภินคือเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน ซึ่งเดิมเน้นถือปฏิบัติกันมาว่าที่ดินทั่วพระราชอาณาจักร เป็นขององค์พระมหากษัตริย์ทั้งสิ้น ส่วนที่ประชาชนเข้าไปทำผลประโยชน์ ก็จะได้ตราแวง ตราจอง^๑ ซึ่งเป็นการแสดงว่าเป็นผู้มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินบริเวณนั้น^๒ อย่างไรก็ตามคำว่ากรรมสิทธิ์ในที่ดินก็ไม่ได้นิยามถึงความเป็นเจ้าของเด็ดขาดเสียทั้งหมด เป็นเพียงแต่ใช้คุ้มครองผลประโยชน์อันเกิดในที่ดินของตน หรือนำไปซื้อขาย จำนอง จำนำได้ ฉะนั้นเมื่อองค์พระมหากษัตริย์ต้องการที่ดินบริเวณใด ก็สามารถที่จะเรียกเอาคืนได้ แม้ราษฎรจะใช้เป็นที่ปลูกบ้าน ที่สวน ที่นาอยู่แล้วก็ตาม นอกจากนี้ราษฎรก็ไปเสียสิทธิ์ได้รับค่าตอบแทนใดๆจากการเวนคืนที่ดินถวาย ยกเว้นแต่บริเวณที่ปลูกบ้านราษฎรจะได้ค่าไม้และค่าจากทุ่งหลังค่าตอบแทน^๓ แก่องค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงให้เปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับเรื่องการเวนคืนที่ดินเสียใหม่ เพราะเห็นว่ากฎหมายเดิมไม่เป็นธรรมต่อราษฎร ดังพระราชดำริห์ของพระองค์ว่า

กฎหมายนี้เป็นไยการไปรัก หาชอภัยยุติธรรมไม่ เพราะว่าพระเจ้าแผ่นดิน กษัตริย์ปวงยกย่องให้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ก็เพื่อที่จะให้ปกครองรักษาแกนนึงปวง กว้าวว่าการจับจับยึดทรัพย์ของกึ่งจะบปัดกัน เมืองอย่างหนึ่ง ด้วยว่าปราบปรามคนในบ้านไม่ให้ล่วงเกินกันอย่างหนึ่ง เป็นประโยชน์การสองอย่างเท่านั้น เรียกว่าราชการแผ่นดิน เพราะฉะนั้นถ้าพระเจ้าแผ่นดินมีพระราชประสงค์ ที่เรือน ที่สวน ที่นา ของผู้ใดๆเพื่อการแผ่นดินซึ่งว่านั้น คือจะสร้างเป็นป้อม ชุกคู ทากำแพง จากการเมืองเป็นการรักษาพระนครกับข้าศึกศัตรูก็ ก็ถึงเปมคานขนอน กันใจ กันผู้ร้าย หรือโรงพิลาภมาความก็ ก็ การทั้งปวงที่เห็นชัดว่าเป็นการแผ่นดิน รักษาราษฎรแล้ว จะเอากฎหมายที่ว่ามานั้น ก็เห็นว่าควรกับอำนาจพระเจ้าแผ่นดิน แต่ถ้าวราชประสงค์

^๑กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๓ หน้า ๑๑๖ - ๑๑๗

^๒เบ.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช กฎหมายสมัยกรุงศรีอยุธยา ล.ศ. หน้า ๓๘

^๓หอสมุดแห่งชาติ จกนบายเหตุระบกาลที่ ๘ เลขที่ ๑๑๗ จ.ศ. ๑๒๒๖ พระบรมราชโองการ เรื่องพระราชกำหนดความถวายพระราชนาที่นา เเรือน นา สวน

เขาที่นั่นมาพระราชทานให้เป็นวัง เป็นบ้าน หรือเป็นส่วน เป็นนา ของพระราชวงศานุวงษ์ แลข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายใน ซึ่งมีความชอบปรกปรามนั้น ค่ายไล่เจ้าของที่เก่าให้เสียราคาเปล่าๆ ตามกฎหมายเก่านั้นเห็นเป็นการไม่สมควร เป็นต้นหากคิดไปไหนๆ กนทั้งปวงที่อยู่ใบบพระราชอาณาจักร ก็เป็นข้าแผ่นดินเดียวกัน จะเชื่อกันคนนั้นมาโลกันนี้ ก็ไม่พบที่ผู้มีปัญญาจะเห็นเป็นอันหากคิด...

ฉะนั้นตามกฎหมายใหม่ที่ตราขึ้นในรัชสมัยของพระองค์ เป็นการย่ำให้ราษฎรที่เป็กรวแกงตร าจอง ในที่กินซึ่งคบหาหากิน มีกวางบังใจในผลประโยชน์อันจะเกิดจากที่ดินของตนมากขึ้น เพราะว่ารัฐจะเวนคืนที่ดินเฉพาะในกรณีที่ต้องใช้ที่ดินบริเวณนั้นเพื่อราชการ และผู้มีกรรมสิทธิ์เหนือที่ดินนั้นๆ จะได้รับค่าตอบแทนตามราคาซื้อขายกันในตลาดโดยรัฐจะแต่งตั้งเจ้าพนักงานออกไปจัดซื้อ^๒ ถึงเท่าไรรัฐประกันในสิทธิขั้นมูลฐานค่านทรัพย์สินแก่ประชาชน อันจะทำให้ประชาชนมั่งคั่งลง ฐานะลงแรงใจที่ดินของตนเองมากขึ้น โดยไม่ต้องวิตกว่าทรัพย์สินของตนจะสูญเปล่า ขณะเดียวกันก็เป็นการช่วยพัฒนาเศรษฐกิจด้วย เพราะเมื่อราษฎรเอาใจใส่ในเรือกสวนไร่นาของตนมากขึ้น ก็จะเป็นประโยชน์ต่อภาวะความเป็นอยู่ของประชาชนเอง แล้วก็เป็ประโยชน์ในกิจการปกครองอีกทีหนึ่ง

นอกจากนี้รัฐยังได้ส่งเสริมให้ประชาชนบุกเบิก จับจองที่ดินหากินเพิ่มขึ้น เพราะข้าวกลายเป็นสินค้าออกที่ขายได้เป็นจำนวนมาก เพื่อส่งเสริมให้ปลูกข้าวมากขึ้น จึงให้ยกเว้นการเก็บภาษีนาในปีแรกที่เริ่มหักกลางทางพง และสามปีหลังให้เสียภาษีไร่ละเฟื้อง จนถึงปีที่ห้าจึงจะเสียภาษีไร่ละสี่สิ่งตามกฎหมาย^๒

๒.๓.๒ ด้านการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขในสังคม สังคมไทยทั่วไปนั้นจะมีการประนีประนอมและโอนอ่อนการีต่อกัน เป็นอย่างดี แม้ก็มีหลายสิ่งหลายอย่างที่คนมักทำลงไปโดยลืมส่วนนี้ถดถอยแล้ว และมักเป็นนิสัยเคยชิน เช่นการทิ้งซากสัตว์ที่ตายลงในแม่น้ำลำคลอง ซึ่งเป็น การเอาให้พื้ๆไป และเป็น การสะกดก่าการฝังหรือเผา ในขณะที่มีคนอีกจำนวนมากก็ ถิ่นน้ำนั้นตาย ต่อม ลักๆเช่นนี้ย่อมเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจแก่กันทั่วไปได้พบเห็น และที่สำคัญคือจะ

^๑หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเทศุรชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑๑๗ จ.ศ. ๑๒๒๖ ก.
^๒ก.
^๓ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๑ ล.ก. หน้า ๒๓๘ - ๒๔๐

เป็นแหล่งแพร่เชื้อโรคต่างๆ จึงมีประกาศห้ามไม่ให้ราษฎรประพาศที่ใดก็ตามมา แต่ให้เปลี่ยนเป็นการเผาหรือฝังแทน ตามประกาศนี้เน้นให้เห็นว่า เมื่ออยู่ร่วมกันในสังคมจะเห็นแก่ความสะดวกของคนฝ่ายเดียวและเอาแต่ความง่ายไม่ได้ ต้องคำนึงถึงผู้อื่นที่อยู่ร่วมกันสังคมด้วย

๒.๓.๓ ลบล้างความเชื่อเก่าหรือความมั่งงายไร้สาระ เช่นความเชื่อใน

ปรากฏการณ์ธรรมชาติ ได้แก่การเห็นดาวหาง พระอาทิตย์ทรงกลด ฯลฯ เป็นต้น แล้วก็เล่าลือไปต่างๆว่า จะเกิดโรคร้ายไข้เจ็บ เกิดศึกสงคราม เกิดจลาจลรบพุ่ง ฯลฯ ซึ่งเรื่องเหล่านี้ก็เกิดจากรายการคิดโยงประสมการเข้าด้วยกัน ว่าถ้ามีปรากฏการณ์เช่นนั้นขึ้น ก็จะทำให้เกิดฝนแล้ง น้ำท่วม โรคภัยไข้เจ็บความมา แต่โดยความจริงแล้วเป็นการมั่งงายมากกว่า ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเอง ก็ปรากฏว่ามีดาวหางบนขอบฟ้าในปี พ.ศ. ๒๔๐๑ และในปี พ.ศ. ๒๔๐๔ ราษฎรต่างก็เล่าลือกันไปต่างๆนานา พระองค์ทรงอธิบายเรื่องดาวหางแก่ประชาชนว่าเป็นเรื่องปรากฏการณ์ธรรมชาติธรรมดา และปรากฏทั่วโลก ไม่เฉพาะแต่ที่ในเมืองไทยเท่านั้น พระเจ้าเจ็ดกับทรงปลุกฝังทัศนคติใหม่ๆ แก่ราษฎรด้วย คือ

วิสัยของแปลกประหลาดในอากาศมีมา ถ้าจะมีโทษก็เคยเห็นให้เกิดเหตุสองอย่าง ให้ฝนแล้งในฤดูฝน หรือให้ฝนมากเกินปกติไปอย่างหนึ่ง จะให้เกิดความไข้ต่างๆจากพวกช้าง ม้า โค กระบือ อย่างหนึ่ง เหมือนอย่างดาวหางที่มีมาเมื่อปลายมีนาคม เมีย สัมฤทธิ์-คณนั้น ก็เกิดเหตุฝนตกกระหน่ำอย่างหนึ่ง แล้วในฤดูฝนมีมะยมฝนก็แล้ง กรีน ปลายมีนาคมแลต้นปีออก มีความไข้ลงราก ถ้ากลัวแต่เหตุอย่างนี้ ก็ให้เตรียมตัวต่อสู้ เหตุอย่างนี้ คือกลัวฝนแล้ง เมื่อฝนยังมีอยู่ที่ให้รีบทำนาเสีย ทำข้าวไร่ ข้าวหางนา ข้าวสามเดือน หักสารทไปตามได้ตามนี้ ที่ไม่ได้ทำนา ปลูกถั่ว รยาแควขาวไพร่ปาก ก็ให้จัดซื้อข้าวเก็บไว้ให้พอกินอย่างพื้นชายเสียนัก ถ้ากลัวความไข้เกลือกฝิดาจะชุม ตัวใครแลนุครหนานใครยังไม่ได้ออกฝิดา ก็ให้รีบมาปลูกที่โรงทานนอกก็ดี โรงหม้อท่าพระก็ดี ศาลาวัดสุทัศน์เทพวรารามก็ดี เสียโดยเร็ว ก็ทำให้ทันฝิดาขึ้นมา ถ้ากลัวไข้ลงรากจะเปียก ก็ให้ตัดตัวปฏิวัติเสียให้สะอาดๆอย่าให้ทำสกปรกโสขมตามเคยตัวนัก หากที่หลับที่นอนที่สะอาด วิชาเราเรื่องซึ่งเป็นเกรงกาจัดกลั่นร้าย คือกำยาน การบูร

^๑ ประชุมประกาศราชการที่ ๔ เล่ม ๑ ล.ก. หน้า ๑๘๓ - ๑๘๕

^๒ ล.ก. หน้า ๘๓๘ - ๘๔๒

^๓ ล.ก.

เคื่องไว้ เมื่อความไข่มไมา สุนทรเจียงร่อนเข้ามุงผ้าห่มเสีย ให้อำนาจพิณอากาศที่ร้าย
กระจ่ายไป แลหาษาที่เกยเข็ดตือเตรียมไว้ใกล้ๆ เพื่อกุ่ก่ากินจะได้ไข่มไให้เห็น น้ำละ
ลายการบูรกันกับ ทาผิวส้ม กักฉ่วไข่มไขึ้นกับหน้าการบูรไว้ ปวดหัวตัวร้อนเล็กน้อย
ก็ให้กินน้ำการบูร แลเอาผ้าการบูรหาผ้าผืนผ้าห่มเสียเล็กน้อย คย่าปล่อยให้เป็ม
นากไป...

๒.๓.๘ เพื่อควบคุมสถานการณ์เหตุการณ์ที่เกิดขึ้น สิ่งทีเรียกว่าเป็นสถานการณ์ใหม่ๆในรัฐ-

สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น ชาวต่างประเทศมีสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ตลอดจน
จนความปรองดองกันของเขาล้านนั้น การเปลี่ยนแปลงการปกครองระบอบกษัตริย์ ความไข่มไเข้าใจ
ในวัฒนธรรมของกันและกัน ความเปลี่ยนแปลงด้านแรงงานที่มีแนวโน้มในการจ้างแรงงานมากกว่า
การเกณฑ์แรงงาน ฯลฯ เป็นต้น จึงจำเป็มต้องประกาศให้ราษฎรเข้าใจในสิ่งทีเปลี่ยนแปลงใหม่นี้
ด้วย เช่น ประกาศไว้ให้คนข่าวเรื่องเรือรบไปมา ประกาศให้กนิบึงกับไผ่รับจ้างทำงานให้กับ
กนิยุโรปและอเมริกาใต้ ประกาศไว้ให้นาเวากนในบึงกับหนองห่างดำดำเป็นเทศ เป็มต้น

ทีสำคัญอย่างหนึ่งก็คือความไข่มไเข้าใจในชนธรรมนิยม ประเพณีของกันและกัน และมักนำ
ไปสู่การวิวาท ดังกรที่กล่าสือเรือชาวฝรั่งเศสชื่อแปงูและกอดคัม ทั้งสองกนิจวเรือไปทียวทีวัด
ระยองแครง แล้วใช้ปืนยิงแก่พิชชในวัด นกหน่นั้นเป็มกนิที่ทางวัดเลี้ยงไว้ (แก่กนิเข้าใจของ
ชาวฝรั่งเศสตั้งสองกนิว่าเป็นนกป่าตัวๆไป) การกระทำของกนิทั้งสองจึงเป็มการผิดธรรมนิยม
ของไทยอย่างถึง เพราะกนิไทยทีไปจะไม่ทำร้ายสัตว์ในวัด เป็มว่าจะเป็มสัตว์ทีทางวัดเลี้ยงไว้
หรือสัตว์ทีเข้าบาอาตัยตัวกรว เพราะถ่อว่าเขทวัดเป็มเขตทีหลมร้อนมาทั้งเป็มรองกนิและสัตว์
ทีหลาย เป็มทั้งสองกนิจึงถูกแระเอากนิอนิจข้างป่า แต่ชาวฝรั่งเศสตั้งกนิถึงกนิถึงกนิต่อไป
อีก จึงเกิดการวิวาทกับพระสงฆ์ทีอยู่ในวัดและทรราชทีอยู่รอบๆวัดมากกว่าร้อยกนิ ทั้งสองกนิถูก
ทำร้ายจนตาย บึงเกิดเหตุทีเกิดเหตุ (พ.ศ. ๒๔๑๐) เป็มบึงทีไทรเกาะฝรั่งเทศกาดังมีปัญหาก็เกี่ยวกับ
สัญญาเรื่องเหมร กงสุลฝรั่งเทศประจำไทย (กงสุลอณมาเวต์) จึงขมขู่ทางการไทย เพื่อให้หน้า
กนิผู้กระทำผิดนางลงโทษให้ไถ่และให้หาอย่างรวดเร็ว ฝ่ายไทยจึงถึงให้พระเจ้ามอญยาเชอกรมหลวงวง-

๑๑.

ศาตราจารย์เป็นผู้ชำระคดี เอาตัวผู้ทำผิดมาลงโทษตามกฎหมายของไทย^๑

จากคดีเล็กๆน้อยๆเหล่านี้ ส่วนใหญ่มักเกิดจากความไม่รู้ในประเพณีของกันและกันเป็นต้นเหตุ และความนึกคิดที่กล่าวมาก็ต้องได้รับโทษตามกฎหมายไทยอยู่แล้ว แต่กงสุลฝรั่งเศสก็ถือเอาเป็นเรื่องสำคัญมาก โดยรองกงสุลตราบินเนคมีหนังสือมาถึงเจ้าพระยาศรัยวิวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ว่า หากฝ่ายไทยไม่จัดการเรื่องที่เกิดขึ้นให้เสร็จโดยเร็ว ฝรั่งเศสจะไม่ให้สัตยาบันในสัญญาเกี่ยวกับเขมร^๒

นอกจากเรื่องความขัดแย้งในค่านิยมประเพณีบางอย่างแล้ว คนไทยบางคนยังลอกเลียนอารยธรรมบางอย่างจากตะวันตกโดยไม่คำนึงถึงกฎหมายของไทย เช่น เรื่องการยิงปืนใหญ่ในกรุงเทพฯ ตามประเพณีการยิงปืนใหญ่นั้น วงหลวงจะยิงก่อนสว่าง ๔ นาที ๔ นัดคิดต่อกัน ส่วนวงหน้า ยิงพร้อมวงหลวง ๑ นัด และยิงในเวลา ๘.๐๐ น. อีก ๑ นัด หากยิงในเวลาที่ไม่แตกต่างไปจากนี้ แสดงว่าเป็นการยิงแจ้งเพลิงไหม้ ถ้าไหม้ใกล้กำแพงวัง ยิง ๘ นัดคิดต่อกัน ไหม้ไกลจากพระราชวังยิง ๔ นัดคิดต่อกัน^๓ การยิงปืนจึงเป็นประโยชน์ในการบอกเวลาและเป็น การแจ้งเหตุ เพื่อให้ราษฎรได้ระมัดระวังหรือให้มาช่วยเหลือ ด้วยเหตุนี้จึงมีการห้ามยิงปืนใน กรุงเทพฯ เพราะหากต่างฝ่ายต่างก็ไม่นึกถือแล้ว หากเกิดเหตุร้ายขึ้นก็คงคิดว่าเป็นเรื่อง การยิงปืนตามปกติธรรมดา แต่การยิงปืนใหญ่ในกรณีที่เป็นงานพิธี ผู้ที่จะยิงต้องมาขออนุญาตต่อ กรมวัง มหาดไทย นครบาล หรือกลาโหมก่อน เมื่อได้รับอนุญาตจึงยิงได้ ถึงกระนั้นคนไทยบางคนยังฝ่าฝืน เช่น อ้ายไชย อ้ายแหง อ้ายแหม อ้ายเถล เอาดินปืนบรรจุในกระบอกไม้ไผ่แล้วจุด ให้มีเสียงดังกลายเป็นหัวค้อนหัวค้อน ทั้งนี้เพราะเห็นว่าฝรั่งทำในวัดของเขาได้ พวกคนจึงเอาอย่างบ้าง เมื่อถูกจับได้จึงถูกลงพระอาญาเมื่อ ๕๐ ที่ ๓๐ ๓๐ ๓๐ ๓๐ ๓๐ ๓๐ ๓๐ ๓๐ ๓๐ ๓๐ แล้วลงโทษขังคุก

จากที่กล่าวมาแล้วเห็นได้ว่ามีสภาพการเปลี่ยนแปลงๆใหญ่ๆเกิดขึ้นในสังคมไทย ซึ่งใน

^๑ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ ๔ แฟ้ม ร.๔.๒/๑๑ หนังสือ
กงสุลฝรั่งเศสถึงเจ้าพระยาพระคลัง ๑๑ พฤศจิกายน ๒๔๑๐

^๒ ฎ.

^๓ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๘ กฎหมายเรื่องขอลอยน้ำ
แลการยิงปืน

^๔ ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๑ ล.ฎ. หน้า ๒๔๑ - ๒๔๒

รัชสมัยก่อน ๆ ไม่ปรากฏว่ามีสถานการณ์เช่นนี้เกิดขึ้น จึงไม่น่าแปลกใจที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตรากฎหมายออกมามากมาย แม้ในภาวะการปัจจุบัน หากมีการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงรัฐบาลขึ้น ก็มีการประกาศกฎหมายใหม่ขึ้นมาเพื่อควบคุมสถานการณ์ แก้ไขสถานการณ์ หรือแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ที่คิดว่าจะเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดความยุ่งยากขึ้น เมื่อมองย้อนไปถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับว่าเป็นพระปรีชาสามารถของพระองค์อย่างหนึ่ง ที่ทรงเลือกใช้กฎหมายเข้ามาแก้ไขป้องกันความยุ่งยากต่าง ๆ และถือว่าเป็นวิธีการที่ดีที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับการดำเนินนโยบายอย่างอื่น เช่น การใช้อำนาจแต่เพียงอย่างเดียว หรือแข่งกันกับนโยบายของประเทศในยุโรป เพราะวิธีการเช่นนั้นปรากฏว่าไม่ประสบผลสำเร็จเลยในประเทศข้างเคียงของไทยในยุคเดียวกัน เช่น เวียดนามหรือพม่า

๓. ลักษณะที่สำคัญของกฎหมายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตรากฎหมายออกมามากมายหลายฉบับ พระองค์ทรงยึดตามพระธรรมศาสตร์เป็นหลักเกณฑ์ แต่ก็มีลักษณะที่แตกต่างไปจากกฎหมายเดิมคือ

๓.๑ ภาษาที่ใช้เป็นภาษาง่าย ๆ ก็นำไปอ่านเข้าใจได้สะดวก ซึ่งผิดไปจากกฎหมายไทยสมัยโบราณ กล่าวคือ ภาษากฎหมายโบราณเน้นมุ่งที่ความคล้องจองของภาษา และใช้ภาษาฟุ่มเฟือย แต่กฎหมายที่ตราขึ้นในรัชสมัยรัชกาลที่ ๔ ใช้ภาษาง่ายกว่า และเฉพาะเจาะจงในแต่ละเรื่อง ไม่เกิดความยุ่งยากในการตีความ เช่น

‘‘ช่วยกันไม่ทรงหวงแทนทานผู้หนึ่งผู้ใดไว้ในราชการ ช่วยการชบเซง ถักกันออกทรงพระมหากรุณาธิคุณชุบเลี้ยงตามสมควร แลเห็นแก่ตระกูลแลความชอบของท่านทั้งปวง จึงทรงพระกรุณาชุบเลี้ยง พระราชทานเบี้ยหวัด ภาษี แลเครื่องยศบรรดาศักดิ์โดยสมควร บัดนี้ท่านทั้งปวงทำราชการนานแล้ว ใคร ๆ ไม่สบายจะใคร่กราบบังคมลาออกนอกราชการ ไม่อยู่เจ้า บ้านขุนนาง บ้านมิถามารกาจะมีลูกผู้ให้สบายประการใด ก็อย่าให้กลัวความผิดเลย...’’

๓.๒ ทรงอธิบายถึงมูลเหตุของการออกกฎหมายแต่ละฉบับ กฎหมายที่ทรงประกาศใช้บด
ละขมิ้นนั้น มีกล่าวถึงมูลเหตุที่ทรงต้องประกาศ พระราชวินิจฉัย แล้วจึงกำหนดข้มขังกับต่าง ๆ
ซึ่ง เป็นการชี้แจงรายละเอียดเบื้องต้นก่อน ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ได้กล่าวถึงกฎหมายรัชกาล
ที่ ๔ ไว้ว่า

กฎหมายรัชกาลที่ ๔ ผิดกับกฎหมายอื่นเป็นไทย ๆ ในข้อที่ตราไว้อย่างจริงจัง ไปบังคับ
ซ่อนเร้น กฎหมายรัชกาลที่ ๔ นากาพของชีวิตความเป็นอยู่ของสมัยนั้นทำให้เราได้เห็น
เหมือนกำหนดด้วยกลองด้วยรูป ... กฎหมายรัชกาลที่ ๔ บดละขมิ้นนั้น อ่านดูเหมือน
นิยายแห่งชีวิตความในเคม ... มีข้อที่น่าสังเกตุว่า กฎหมายของพระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าฯ แม้จะสันเสมอนในส่วนที่ไม่ขัดขังกับของกฎหมาย เหตุผลที่ได้เป็นเชิงพระราช
ปรารถถึงความเป็นที่ระต้องออกกฎหมาย ท่านว่าของท่านไว้ยักยาวถึงใจที่สุด ด้วย
ประการเช่นนี้ เราไม่ได้อ่านแต่ตัวกฎหมายแต่ยังได้เรียนรู้ตลอดจนถึง เจตนารมณ์และ
เหตุการ์ณเบื้องหลังการออกกฎหมายนั้นด้วย อยางกรมทวเขยริบูรณฯ ก็จะเปรียบกับ
พระมหากษัตริย์ นักนิทกาศศรโเบกาลก่อน เช่น พระพุทธรามคำแหง เรื่องสเบเค็จพระบรม
ไตรโลกนาถ สมเค็จระจอมเกล้าฯ อาจยังไม่เข้ซึนเป็นนักนิทกาศศรที่เขยยวชวฯเท
บุตรรคาฯระมหากษัตริย์ไทยในกาลก่อนและเบื้องหลังแก่นั้น พระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าฯ เป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์เดียว ที่ทรงเขียนด้วยหัวใจ และด้วยควาบ
เต็มใจอย่างเต็มเปี่ยม ด้วยเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงเห็นว่า พระองค์ท่านเป็นนักกฎหมายที่
ทรงไว้ซึ่งมฤษยธรรมสูงกว้าใครอื่นทั้งมวล ... °

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เฝ้าอยู่หัว ทรงกล่าวถึงมูลเหตุของกฎหมายก่อนวาง
ข้มขังกับ ทำให้เกิดความสะดวกสำหรับเจ้าพนักงาน ผู้ทักสินคดี และราษฎรเองก็รู้ถึงแนวทาง
ปฏิบัติหากเกิดกรณีเช่นนั้นขึ้น เช่น

ด้วยพระสงฆ์ทุกว้าก็ ดูเผื่อทีจะไปบ่ศรัทธาทีจะให้เป็นประโยชน์ชนวนธว้คน้า บวชใน
พระศาสนาแล้วทั้งใจแจะพาลลาสิกการ แล้วทำอุบายกต่าง ๆ เป็นท่นว้าไปกมก้าผู้เขิง

ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ค่งบงกฎในฐานะทรง เป็นนักนิทกาศศร ล.ก. หน้า ๒๘

พูดจากันในที่ลับสองต่อสองถึงชั่วเรากันถึงนี้ เหนาะมืออยู่โคยมาก แต่หากว่าไปมีผู้โคจะ
 ฟ่องร้องว่ากล่าว เหนือนเรื่องอายเสนไปคบหาอิหนู ไปมาหากันถึงชาเรากันถึงพระ
 แล้วมีคนไปฟ้องหาในกรมพระธรรมการ กรมพระธรรมการแลตุลาการชาระ อายเสน
 หารับเป็นสัจจไม่ ค้วยเหนออายเสน ครั้นมาภายหลังอายเสนกับอิหนูกลับมาเป็นัว
 เมียกันเข้า ครั้นเอาอิหนูมาถามกลับรับเป็นสัจ แต่ตัวอายเสนหนีไปยังหาตัวไม่ได้...

ฉะนั้นจึงมีกฎหมายบังคับให้ผู้รู้เห็นเหตุการณ์เช่นนี้ นำเรื่องราวถวายฎีกาให้ทรงทราบ
 และถ้าชำระแล้วเป็นความจริง ผู้ซึ่งนำเรื่องราวถวายฎีกาจะได้รับเงินตอบแทน ส่วนผู้รู้
 เห็นแต่เฉยเสียก็จะได้รับโทษตามโทษานุโทษ^๒

สรุปได้ว่ากฎหมายที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตราขึ้นนั้น แตกต่างไป
 จากกฎหมายเก่าตรงที่ใช้วิธีการขยายความเข้ามาประกอบ จึงทำให้ข้อความกระจ่างยิ่งขึ้น แม้
 บางทีจะเป็นการไต่ถามที่ยืดเยื้อไปบ้าง แต่ก็ง่ายในการที่จะนำไปปฏิบัติ

๓.๓ ลักษณะการประกาศกฎหมายแตกต่างไปจากเดิม กล่าวคือการประกาศกฎหมายเมื่อ
 ก่อนนั้นเป็นหน้าที่ของกรมพระสุรัสวดี โดยกรมพระสุรัสวดีจะลอกกฎหมายต่างๆให้แก่กรมต่างๆนำ
 ไปเป็นเกณฑ์ปฏิบัติ ส่วนในหัวเมืองเป็นหน้าที่ของกรมท่า กลาโหม มหาดไทย ต้องคัดลอก
 กฎหมายต่างๆแล้วส่งไปยังหัวเมืองที่ตนรับผิดชอบ แล้วเมืองต่างๆก็จะอ่านประกาศให้ราษฎร ได้รู้
 การประกาศกฎหมายลักษณะนี้ดำเนินมาถึงตอนต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 แม้วาในปี พ.ศ. ๒๓๘๒ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เคยโปรดให้ตีพิมพ์ประกาศห้า
 สิบต้น ๕๐๐๐ ฉบับจากโรงพิมพ์ของหนอสอนศาสนาชาวอเมริกัน แต่ก็ไม่ทำต่อเนื่องกันมา จนมี
 พ.ศ. ๒๔๐๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ตั้งโรงพิมพ์หลวงขึ้นที่พระบรม-
 มหาราชวัง เรียกว่าโรงพิมพ์อักษรพิมพการ การประกาศกฎหมายต่างๆจึงใช้การพิมพ์ตั้งแต่นั้น
 เป็นต้นมา

เมื่อปีโรงพิมพ์ในระยะแรกได้โปรดให้ออกหนังสือข่าวฉบับหนึ่ง เรียกว่าหนังสือราช-
 กิจจานุเบกษา ซึ่งทำหน้าที่ลงประกาศและข่าวต่างๆให้คนทั่วไปได้รู้ แต่หนังสือพิมพ์ฉบับนี้ออก
 เพียงปีเดียวก็เลิกไป โรงพิมพ์ก็คงหาหน้าที่พิมพ์ประกาศเป็นครั้งคราวไป

^๑ ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๑ ล.ก. หน้า ๔๘ - ๕๑

^๒ ก.

การออกหนังสือราชกิจจานุเบกษาในปี พ.ศ. ๒๔๐๑ นั้นว่าเมื่อก้าวใหม่ในการประกาศ
 กฎหมายของไทยจากที่เคยจำกัดเข้ามา การประกาศกฎหมายโดยการพิมพ์รวดเร็วกว่า ปริมาณ
 มากกว่าและชัดเจนกว่าเนื่องจากการคัดลอกผิดก็ลดลงไป นอกจากนี้ราษฎรยังมีโอกาสได้อ่านและ
 ทำความเข้าใจด้วยตนเอง (แต่ในขณะนั้นผู้ที่มีความสามารถอ่านออกเขียนได้มีน้อย คงมีเฉพาะผู้ที่
 บวชเรียนหรือผู้ที่รับราชการ) ทั้งนี้เพราะหาที่พิมพ์พระเจดีย์อยู่หัว ทรงรับสั่งในการออกหนังสือ
 ราชกิจจานุเบกษาว่า

ทรงพระราชดำริตรองในการที่จะทำนุบำรุงแผ่นดินไว้เรียบร้อยสำเร็จประโยชน์ทั่วถึง
 แลแผ่อาณาไปทั่วสิ้นไปทั่วทุกอัน จึงทรงพระราชวิตกว่า ราชการต่าง ๆ ซึ่งตั้งขึ้นด้วย
 หมายแต่กรรมวัง ให้สัสดีแลทะลวงพัน เกือบทุกตามหมู่ตามกรมต่าง ๆ นั้นก็ดี การที่
 บังคับนายว่าเกณฑ์หมายข่าวประกาศแก่ราษฎรในกรุงก็ดี การมีท้องตราไปให้เจ้าเมือง
 ปักไม้ไผ่ขายเนื้อ มีบัตรหมายไว้กำหนดวันวาง ว่าเอา ประกาศแก่ราษฎรในแขวงนั้นๆ
 ก็ดี พระราชบัญญัติใหม่ ๆ ตั้งขึ้นเพื่อระงับการวิวาทวิวาทกัน การเค่งคนสัด
 ให้ระสัดเค่งต่อพระราชกำหนดกฎหมายเก่า ๆ ก็ดี ตั้งขึ้น แลเด็กทั้งภามีอากรต่าง ๆ แล
 พิศภิกษีนี้ ๆ แลคอกหมอนลงคร้อเพิ่มขึ้นพิศภิกษีในภาษานั้น ๆ ก็ดี การกะเกณฑ์หรือขอ
 แรง การบอญญูก็โดยสัญญาโดยมือ เหตุใดๆการใดๆ ที่ตราชำระการทั้ง
 ปวง หรือราษฎรทั้งปวงพึงจะทราบทั่วกัน แดก่อนแต่แต่ด้วยหมาย และทำกำประกาศ
 เขียนใส่คียบสอดคำสั่งกระตามส่งกันมา แลให้ลอกต่อกันไปผิด ๆ ถูก ๆ แลเพราะฉบับ
 หนังสือนั้นน้อย ผู้ที่จะได้อ่านกันน้อยไม่ทั่วถึง ว่าการพระราชประสงค์ แลประสงค์ของผู้
 ใหญ่ในแผ่นดินจะบังกับมาแลตกลงประการใด ชำระการทั้งปวงแลราษฎรทั้งปวงก็ไม่
 ทราบทั่วกัน โดยความนี้มาว่าเกิดที่ ว่าประกาศ ว่าบังคับมา เมื่อก่อนนั้นเกี่ยวข้อ
 กับตัวใคร ก็ไม่ทราบกันต่อไป ผู้ที่จะอ่านตามหมายท้องตราแลคียบน้อยทั่ว ถึงจะได้อ่านก็
 ไม่เข้าใจ เพราะราษฎรเมืองไทยผู้รู้หนังสือนั้นน้อยกว่าผู้ไม่รู้ จนใจไว้ในประเทศบ้าน
 นอกอันหนังสือก็ไม่ออก กวขวางของขุนนางในตำแหน่งซึ่งบังกับราชการเรื่องไร จะ
 เป็นอย่างไรก็ไม่รู้ก็รู้สึกได้ว่าเห็นกวขวางที่มากด้วยขาดแลเส้นแดง ๆ แลว่าก็กลัว
 ผู้ที่ถามว่ากระไรก็เชื่อ เพราะฉะนั้นจึงมีผู้โง่ๆคคๆ แดงหนังสือเป็นถึงหลวงตรา-

บัตรหมายอ้างคำอ้างวังหลวงแลวังหน้า แลเจ้าชาย แลเสนาบดีที่ร่ำกรนัยก็อย่าแยงแล้ว
ก็ว่าการบังคับบัญชาไปต่างๆเขาแต่ใจตัวปรารถนาด้วยใจดีไม่เป็นธรรม แลทำให้ร่ำกรน
เกือบรอน แลเคียดพระเกียรติยศของพระเจ้าแผ่นดิน แลพระนามเจ้านายหรือชื่อขุนนาง
ไป เพราะฉะนั้นบัดนี้ทรงพระราชาสาร จะบำหนักโทษต่างๆถึงว่ามาบ แล้วทุกประการ จึง
โปรดให้ตั้งโรงพิณหนึ่งสี่อย่างหนึ่ง มีชื่อมาบสั่งสดุดที่ว่า หนังสือราชาภิเษกจากเบญจา
แปลว่าหนังสือเบญจาที่แห่งกูรารกิจ มีตราแปดรูปพระมหามงกุฎแลจักรระหนาบค้อยู่ของข้าง
ดวงในใบที่เส้นลึกลับกับตัวอักษรหน้าแปลอักษรตัวใหญ่ว่า ราชกิจจากเบญจา กยูเบ็องบย
บรรทัดทุกฉบับแปลสำคัญ แจกมาทุกคนที่ควรจะรู้ทุกเดือนทุกปีครั้งแต่เดือนห้า ปี่ปะเมีย
เป็นที่แปลในรัชกาลปัจจุบันนี้ไป หนังสือราชาภิเษกจากเบญจาที่ออกการกิจซึ่งได้เข้าห้องบัตร
ใบตราแลบัตรหมาย แลประกาศด้วยหนังสือเขียนเส้นลึกลับค่า ประทับตราตามตำแหน่ง
ตามธรรมเนียมเก่านี้ ซึ่งได้มีไปแล้วในก่อนนั้น หรือบัตรที่ดวงมาแล้วในก่อนนั้น หรือ
เกือบที่ดวงแล้ว ก็จะได้กับเอาข้อความมาว่าแยกๆในสิ่งที่เป็นสำคัญ เพื่อจะให้เบญจา
แก่ของบัตร ใบตรา แลบัตรหมาย ถ้าประกาศ ซึ่งมีไปแล้วแต่ก่อนนั้น เพื่อที่จะให้คนที่อ่าน
หนังสือสอบเห็นแต่ใจไม่สงสัย ที่ไปเข้าใจจะได้เข้าใจ ผู้ใดไปรู้ความในหนังสือของ
บัตรแลหมายตราก็จะรู้ถนัด ... หนังสือราชาภิเษกจากเบญจานี้ เมื่อออกไปอยู่เมื่อของผู้
ใดให้เก็บไว้ อย่าได้ฉีกทำลายเสีย เมื่อใดจะมีอันใดไปให้เก็บเข้าเป็นสมุดเหมือนสมุด
จีน สมุดฝรั่ง กานแก้วเลขที่หมายหนึ่ง สอง สามสี่ เก่งๆไปที่ใญ่อยู่ทุกหน้ากระดานนั้นเด็ก
ขอใบหนังสือราชาภิเษกจากเบญจาเก็บไว้ สำหรับจะได้อ่านดูระชาการต่างๆทุกหน้าทุกกรบ
ข้าราชการ แลทุกหัวเมืองโดยปรกาศนี้เชอญ...

นอกจากหนังสือราชาภิเษกจากเบญจาแล้ว ยังมีหนังสือพิมพ์ของหมอบรัดเล ชื่อหนังสือจก-
หมายเหว (Bangkok Recorder) หนังสือฉบับนี้ออกในปี พ.ศ. ๒๔๐๘ และออกเป็นรายฉบับ
หนังสือพิมพ์ของหมอบรัดเลมีส่วนช่วยในการแพร่ประกาศและข่าวต่างๆ และการที่หนังสือพิมพ์ฉบับ
นี้เป็นหนังสือพิมพ์ของเอกชน จึงมีทวีภาคย์วิจารณ์ในเรื่อกต่างๆอยู่ด้วย เช่น หนังสือพิมพ์

บางถกกรีกอร์คเคอร์ ฉบับวันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๕ ลงบทวิจารณ์เกี่ยวกับเรื่องการ
สักเลกว่า

ข้าพเจ้าวิถกนักค้ายการที่ตะลาการชำระขลนนั้น ไม่เหมือนแต่ก่อน ตะลาการเค็ยนี้
ปรารุณาจะหายลประโยชน์ให้มากขึ้น ไม่ค้ำตามเรื่องตะลาการ ไปเกาะกุมเอาเจ้า
หมูนนายแต่ลำหังใจเอง ไปให้สมุหยาชนำเกาะมาค้ำแรงเกาะบ้าง ค้ำเชิง
ประกันบ้าง ค้ำขรรณเน็ยพิมพ้าง ร้องว่าค้ำชำระกับสมุหยาชแล้ว ก็เรียกเอาค้ำ
เกาะและค้ำขรรณเน็ย ก็ไปเอาสมุหยาชสวมให้แล้วโดยเร็ว แกล้งละเลยเสียเพราะ
เหนกกับเลกน้อย ที่ฎีกาหายไปในหนึ่งสองปีบ้างก็ไม่สอบสวนให้ละเอ็ยค แกล้งเกาะเอา
บ่าวไพร่ไว้ ถ้าเสียเงินให้บ้างก็สอบสวนให้โดยเร็ว ข้าพเจ้าเห็นว่าไปสุมกวร ถ้าทำ
อย่างตะลาการเค็ยนี้ ก็ไม่ควรคั้งสมุหยาชไว้ให้เปลืองเบ็ยหัวคของหลวง...

๓.๔ กฎหมายในรัชสมัยรัชพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมักเป็นฉบับสั้นๆ กฎ-
หมายต่างๆที่ทรงประกาศใช้มักเป็นฉบับสั้นๆกรัดกนท้าวไปเรียกว่าประกาศรัชกาลที่ ๔ สำหรับการ
ออกประกาศนั้นนอกจากออกในภาวระปกคิตัวไปแล้ว ยังทรงประกาศเมื่อมีสภาวการณ์ใหม่เกิดขึ้น
เช่นเรือรบของต่างชาติเข้ามาถึงกรุงเทพฯ เบ็ยครั้ง เซอร์ จมหัน เบาริง เข้ามาทำสัญญา
เรือแรคเตอร์ (Rattler) ก็ได้เข้ามาถึงกรุงเทพฯด้วย ซึ่งเป็นการผิดไปจากขรรณเน็ย
เก่าๆของไทยที่เคยปฏิบัติกนมา เพราะเมื่อกอนนั้นเรือที่จะเข้ามาค้าขายค้ำคคอกกับไทย ต้อง
ปลคอาวรุบีนและกระสุนคินค้ำไว้ที่ปากน้ำ จะนำเข้ามาถึงกรุงเทพฯไปค้ค ต่อมาเบ็ยเรือเข้า
มาค้าขายมากขึ้น บางทีก็มีเรือรบของต่างชาติค้คกันเรือคินค้ำของตนเข้ามาถึงปากน้ำหรือเข้า
มาในลำแม่น้ำเจ้าพระยา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงประกาศให้ราช ฎรรทราบ
ถึงความเปล็ยนเปลงใหม่ๆเหล่านี้ เพื่อให้ราช ฎรร เข้าใจ จะไปค้คแตกค้คคคใจค้ค^๒ นอกจากนี้
นอกจากนี้ก็ยังมีประกาศอีกหลายเรื่อง เช่นประกาศให้กนไทยรับจ้างชาวยุโรป ประกาศว่าค้ค
การประพคิต้อชาวต่างชาติ เป็นต้น

^๑หนังสือพิมพ์บางถกกรีกอร์คเคอร์ ฉบับวันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๕ หน้า ๑๐๒

^๒ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ เลม ๑ ด.ค. หน้า ๑๒๓

พระบรมราชาโบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกี่ยวกับการออกกฎหมาย แผลงไปจากประเพณีการปกครองของไทยเมื่อก่อน โดยเฉพาะพระองค์พยายามที่จะให้ราษฎร และครูจึกและเข้าใจกฎหมายมากขึ้น ทั้งนี้เพราะมีเทคโนโลยีเข้ามาสนับสนุน เช่น เครื่องพิมพ์ ความแพร่หลายในการใช้กระดาษ เป็นต้น พระบรมราชาโบายของพระองค์ทำให้เห็นว่า กฎหมายไม่ใช่เรื่องสำหรับบุปการองฝ่ายเดียวเท่านั้น แต่เป็นเรื่องที่ต้องเกี่ยวข้องกับประชาชน ทั่วไป ส่วนประชาชนเองก็มักมองกฎหมายว่าเป็นเรื่องของความผิด การลงโทษ เป็นสิ่งที่น่าเกรงกลัว แม้ในปัจจุบันความรู้สึกเช่นนี้ก็ยังไม่หมดไปทีเดียว ขณะเดียวกันก็มักลืมนึกในมุมกลับว่า กฎหมายนั้นเป็นสิ่งที่ช่วยคุ้มครองชีวิต ทรัพย์สิน สิทธิ ฯลฯ แก่ผู้สุจริตทั้งปวง และเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระมหากษัตริย์องค์แรกที่พยายามสร้างทัศนคติเช่นนี้แก่ประชาชน ฉะนั้นการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตรากฎหมายต่างๆ ขึ้นมาใช้มากมาย ย่อมเป็นผลดีในด้านการปกครองในรัชสมัยของพระองค์อย่างยิ่ง คือ

๑. ราษฎร เกิดความเชื่อมั่นในความยุติธรรม ย่อมมีขวัญและกำลังใจในการที่จะทำมาหากิน เสาะแสวงหาทรัพย์สิน อันจะเกิดผลดีกับราษฎรเอง ก็จะเป็นสิ่งที่ช่วยให้ยุคกิดขึ้น เมื่อเกิดปัญหาหรือถูกเอารัดเอาเปรียบก็มีความมั่นใจว่า ตนเองจะได้รับความเป็นธรรม ซึ่งก็เป็นการสร้างศรัทธาของประชาชนต่อรัฐ ใดทางหนึ่ง

๒. เน้นการควบคุมคนให้เป็นไปตามเจตนาแห่งรัฐ เพราะกฎหมายก็คล้ายกับเป็นเจตนาของรัฐอย่างหนึ่ง เมื่อทุกคนเคารพและปฏิบัติตามกฎหมาย รัฐก็สามารถดำเนินนโยบายอื่นๆ ได้โดยสะดวก

๓. เป็นประโยชน์ในแง่ที่เป็นแนวทางในการแก้ปัญหาต่างๆ เพื่อความถูกต้องหรือความยุติธรรมใดก็มีกฎหมายเป็นเกณฑ์ นอกจากนี้กฎหมายก็เป็นสิ่งควบคุมความประพฤติของคนว่าสิ่งใดควรจะทำสิ่งใดควรละเว้น อันจะก่อให้เกิดความสงบสุขแก่คนส่วนใหญ่ได้

พระบรมราชาโบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงตรากฎหมายต่างๆ มากมายเช่นนี้ ย่อมจะมีส่วนส่งเสริมความเข้มแข็งในด้านการปกครอง อันจะก่อให้เกิดความมั่นคงภายในพระราชอาณาจักร ได้ใบ้แผนนโยบายการปกครองอย่างอื่น

พระบรมราชาบายเกี่ยวกับการควบคุมคนต่างประเทศ
ในพระราชอาณาจักร

คนต่างประเทศที่อยู่ในไทยส่วนมากคือคนในชาติเอเชียด้วยกัน โดยเฉพาะคนประเทศข้างเคียงของไทย เช่น ลาว มอญ พม่า ฉวน เขมร แต่ลักษณะการเข้ามาอาจจะแตกต่างกันไปบ้าง เช่น ถูกกวาดต้อนเข้ามา ได้แก่พวก ลาว ฉวน เขมร พม่า และพวกที่อพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร เช่น จีน มอญ พวกเหล่านี้ก็มักจะตั้งถิ่นฐานทำมาหากินในประเทศไทยเสียเป็นส่วนใหญ่ ส่วนภาษา วัฒนธรรม ประเพณี ในตอนแรกก็ยึดถือตามแบบอย่างของตนอย่างเคร่งครัด เมื่อนานเข้าก็ประสมประสานเข้ากับวัฒนธรรมประเพณีของไทย รวมทั้งความเข้มแข็งของสายเลือดก็อาจจะลดลง เพราะมีการแต่งงานกับคนไทยมากขึ้นตามลำดับ

สำหรับคนชาติทางทวีปยุโรปนั้น ชาวโปรตุเกสเป็นชาติแรกที่เข้ามาติดต่อกับไทย คือเข้ามาในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แห่งกรุงศรีอยุธยา และความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับโปรตุเกสก็เป็นไปอย่างราบรื่นกว่าชาติอื่นๆ ที่เข้ามาติดต่อกับไทยตอนหลัง เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส ฮอลแลนด์ ฉะนั้นชาวโปรตุเกสจึงมีโอกาสทำมาหากินในเมืองไทยต่อกันมาเมื่อมีการแต่งงานกับหญิงไทย เชื้อสายของคนโปรตุเกสในระยะหลังจึงมีลักษณะคล้ายกับคนไทยเพียงแต่บางคนอาจจะนับถือศาสนาคริสต์เท่านั้น

การควบคุมชาวต่างประเทศตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยามาจนถึงรัชสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ไม่มีปัญหาอะไรมากนัก แม้บางครั้งอาจจะมีการวิวาทขึ้นบ้าง เช่นในรัชสมัยพระเจ้าปราสาททอง ปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ แต่ไทยก็สามารถควบคุมสถานการณ์ได้ นอกจากนี้ไทยก็ยังจัดที่อยู่อาศัยให้อยู่เป็นเขตๆ เพื่อสะดวกในการควบคุม แม้ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นไทยก็ยังใช้นโยบายนี้อยู่ เช่น ให้มอญอยู่ที่พระปะแดงและปทุมธานี ฉวนซึ่งถูกกวาดต้อนมาเมื่อครั้งรัชกาลที่ ๑ ให้อยู่ที่บางโพ ลาวซึ่งถูกกวาดต้อนมาหลังจากการปราบปรามพม่ารบฏ เจ้าอนุวงศ์ให้อยู่ที่สระบุรี เป็นต้น จึงกล่าวได้ว่าการควบคุมคนต่างประเทศของไทยเมื่อก่อนนั้น ไม่มีปัญหาต่อการปกครองและความมั่นคงภายในของไทยเลย ส่วนพวกคนจีนแม้จะกระจัดกระจายอยู่ตามเมืองต่างๆ แต่ก็ยังไม่มียุทธศาสตร์ทางการเมืองและทางเศรษฐกิจมากนัก

๑. คนจีน

๑.๑ คนจีนในไทยก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การประวัติศาสตร์ไทยและจีนมีความสัมพันธ์กันมาตั้งแต่สมัยก่อนเจ้า และมีความสัมพันธ์กันเรื่อยมา ต่อมาในระยะหลังไทยและจีนก็มีความสัมพันธ์กันมากขึ้น โดยเฉพาะการค้าซึ่งเพิ่มขึ้นในด้านการค้าขาย รวบรวมการค้าที่คนจีนอพยพเข้ามาค้าขายที่เมืองไทย ลักษณะของคนจีนที่เข้ามาอยู่ในเมืองไทยก็แปลกไปจากการเข้ามาของคนชาติอื่นเป็นส่วนใหญ่ ก็คนจีนก็เข้าอยู่ใกล้กับประเทศไทย บ้างเป็นพวกที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาในฐานะเป็นเชลย ส่วนคนจีนนี้เป็นลักษณะขอ การเข้ามาซึ่งพระบรมโอรสาธิราช

ตามพระอัยการนาพลเรือนที่เข้าไปในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทำให้เห็นได้ว่า คนจีนนอกจากจะเป็นพวกที่เข้ามาค้าขายแล้ว จีนอีกจำพวกหนึ่งก็ได้กลายเป็นข้าราชการของไทยด้วย ซึ่งส่วนใหญ่มักมีตำแหน่งที่เกี่ยวข้องกับด้านการค้า เช่น หลวงโชกุนกร เสรฐฐิติศักดิ์นา ๑๔๐๐ ขุนทองหล่อ ขุนทองสมุทร จีนลำนายว่าเอก กักกินา ๒๐๐ จุนจู นายสำเนา กักกินา ๔๐๐ ลักกา คันทน กักกินา ๖๐๐ ปันจู ไต้กง กักกินา ๘๐ เขียวกง ติงเลียว สำปัน ญุกู เทาเต็ง ฮูเตียว กักกินา ๓๐ อิดเตียร ทีเตียร สางเตียร เปี่ยม ชินเอง กักกินา ๒๕

จากตำแหน่งของชาวจีนที่เกี่ยวข้องกับการค้าและการเดินเรือนี้ จึงพอสรุปได้ว่าการเดินเรือค้าขายระหว่างประเทศไทยเมื่อก่อน จำเป็นต้องอาศัยความชำนาญในการเดินเรือของชาวจีนอยู่มาก ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ไทยเกิดพิพาทกับฮอลันดาเรื่องการค้า และเปิดการค้ากอลงแก้อีกในวันที่ ๒๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๐๗ ตามข้อตกลงกันข้อหนึ่งได้ระบุไม่ให้ไทยใช้คนจีนเป็นลูกเรือ^๕ ทั้งนี้เพราะฮอลันดาต้องการผูกขาดการค้าด้านกะฉันทออกเพียงประเทศเดียว จึงเพ่งเล็งความสัมพันธ์ในการเดินเรือของไทยว่าอยู่ที่คนจีนซึ่งเป็นลูกเรือ ฉะนั้นถ้าห้ามไม่ให้ไทยใช้ลูกเรือที่เป็นคนจีน ก็ย่อมตัดคู่แข่งทางการค้าได้อีกอย่างหนึ่ง

ในกานสังกม คนไทยและคนจีนสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข เนื่องจากแบบธรรมเนียมประเพณีของทั้งสองชาติไม่แตกต่างกันมากนัก โดยเฉพาะการยอมรับซึ่งกันให้รู้จักการถ่อมตน ถวายเคารพเชื่อฟังในมิถางารกา และบรรพบุรุษทางลัทธิขงจื้อของจีน^๖ และถาย

^๕ ภาณุ ภายตราสามดวง เล่ม ๑ อ.ศ. หน้า ๓๓๘-๓๓๖
^๖ สมจิต อนุมาวราชธน อ.ศ. หน้า ๖๕-๖๖
^๗ ดูเขียน คับลิว พาย จีนสามยุค แปลโดย กณิน บุญสุวรรณ หน้า ๔๐-๔๑

ประเพณีไทยก็ส่งเสริมให้บุตรธิดาเคารพเชื่อฟังในบิดามารดา บรรพบุรุษเช่นเดียวกัน ดังมีคำพังเพยว่า "เดินตามผู้ใหญ่หมาไม่กัด" เนื่องจากการยึดในคุณธรรมที่คล้ายคลึงกันนี้เอง การประสมประสานของวัฒนธรรมทั้งสองชาติจึงเป็นไปอย่างราบรื่น ความรู้สึกของคนไทยต่อคนจีนในทางลบก็ย่อมมีน้อยเมื่อเทียบกับคนชาติอื่นๆ ที่วัฒนธรรมประเพณีแตกต่างกันมาก นอกจากนี้คนไทยและคนจีนก็มีการแต่งงานอยู่ร่วมกัน มีลูกหลานมากมาย วิลเลียมส์ จี. สกินเนอร์ (William G. Skinner) ได้ประมาณจำนวนคนจีนที่อยู่ในไทยตอนต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ว่ามีประมาณ ๑/๔ ของพลเมืองกรุงศรีอยุธยา การที่จำนวนคนจีนในไทยมีมากมายเช่นนี้ ผู้ประ-
 มาณ คงหมายถึงจีนแท้ๆ และลูกหลานจีนที่เกิดในเมืองไทยเข้าด้วยกัน ขณะที่คนไทยและจีนมีการแต่งงานมีลูกหลานสืบเผ่าพันธุ์ต่อมาเป็นอันมาก แต่คนชาติอื่นๆ เช่น แขก ฝรั่งเศส แพบจะไม่มีโอกาสได้แต่งงานกับคนไทยเลย เพราะมีกฎหมายห้ามไว้ โดยถือว่าพวกเหล่านี้เป็นพวกมิชชาติ^๒ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะความเชื่อในศาสนา วัฒนธรรมประเพณี แตกต่างจากของไทยมากนั่นเอง ทว่าการไทยจึงตัดขวาง

ในทางการเมือง คนจีนหรือคนเชื้อสายจีนมีโอกาสได้รับราชการ เช่นเดียวกับคนไทย พระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเองก็ทรงมีเชื้อสายจีน เพราะบิดาของท่านเป็นจีนนายอากรบ่อนเบี้ยชื่อ ไชยฮอง และก่อนที่จะได้ดำรงตำแหน่งพระมหากษัตริย์ไทย พระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ก็เคยรับราชการมาก่อนตั้งแต่เป็นข้าราชการในราชสำนัก ยกบัตรเมืองตาก พระยาวชิรปราการ ตามลำดับ เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ จึงรวบรวมผู้คนไปตั้งบ้านอยู่ที่จันทบุรีและสามารถกอบกู้เอกราชได้ในที่สุด^๓ แสดงให้เห็นว่าวงการราชการไทย ไปได้รั้งเกี่ยวหรือขัดขวางคนจีนหรือคนที่มีเชื้อสายจีนเลย

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้สร้างเมืองหลวงที่กรุงเทพฯ ก็โปรดให้อพยพคนจีนจากบริเวณที่จะสร้างเป็นพระบรมมหาราชวัง ไปอยู่ที่คลองสำเพ็ง และบริเวณวัดสามปลื้ม ซึ่งอยู่นอกกำแพงเมืองดังที่เคยกระทำกันมาเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี

^๑William G. Skinner. Leadership and Power in the Chinese Community of Thailand. p. 3.

^๒กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔ ล.ค. หน้า ๑๗๗

^๓โพธิ์บุรุษ มีฤศล ประวัติศาสตร์สมัยธนบุรี หน้า ๑-๓

^๔เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ หน้า ๗

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คนจีนที่อพยพไปตั้งถิ่นฐานตามหัวเมืองต่าง ๆ ของไทย ที่เมืองสมุทรสาคร เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๕๕^๑ ที่หัวเมืองชายทะเลตะวันตก จากปรากฏeringหลังศตวรรษ ปี พ.ศ. ๒๓๘๘^๒ ที่เมืองสมุทรสาคร ในปี พ.ศ. ๒๓๙๐^๓ (และที่เมืองฉะเชิงเทรา ในปี พ.ศ. ๒๓๙๑ โดยเฉพาะการเกิดตัวเนียงที่เมืองฉะเชิงเทรา นั้น) นับว่ามีอิทธิพลอย่างมาก และมีผลสะท้อนออกมาเป็นเหตุของวามวุ่นวายวุ่นวาย จึงทำให้ทางการไทยดำเนินการปราบปรามอย่างรุนแรง เฉียบขาด ถึงขั้นปรากฏในพงศาวดารว่า

พวกชาวบ้านซึ่งหนีจันทิวหนีอยู่ในป่า รู้ว่าตัวหนีแยกกันกับวอนมา พมเจ้าจันทิวก็กลัวเสียทั้งสิ้น ไม่รู้ว่าป็นจันทิวหนีหรือไปใช้จันทิวหนี ก็จึงนั้นพวกจีนไปซื้อที่พึ่ง หาผู้ใดจะช่วยดูระมัดระวัง ถ้าหากันผูกคอตายเสียเป็นอันมาก ที่ไม่เอาตัวตายเสียก็โดนฆาตกรรม เหลืองห่มโศก ห่มพระพุทธรูป มานุ่งห่ม ค้วยเป็นธรรมเนียมจีนไทยติดถึงกายแล้ว ถ้าโดนฆาตกรรมเสียก็โดนแล้วก็ไม่หนีไทย ถึงเป็นข้าศึกกันก็ไม่ทำอันตราหยา ธรรมเนียมไทยไม่ถือถ่วงน้ำหนักเสียสิ้น พวกจีนก็หนีเดินมกมาเมืองธลบุรี ชาวเมืองนั้นสีกอบกู้ศูยทาง ก็สีกอบกู้พวกจีนอยู่ที่นี่ พวกกองอยู่แห่งละ ๕ คน ๒๐ คน ๓๐ คน เรียกรายอยู่ที่ทุ่งนาป่ารกก็เป็นอันมาก ฆ่าแล้วก็ตบเขาเลือดกางแกง ตอกเอาไก่ แคว้นหัวทองเอาเงินในใส่ฟุ้ง ลางกบถไต่มาบัง เกิดเป็นประโยชน์พิเภกขึ้น รวคนหนีมาตั้งเมืองธลบุรีได้ พระยาธลบุรีก็ให้จับฆ่าเสีย พวกจีนตายครั้งนั้นหลายพันคน ทัพลอยใบไม้แผ่นฉะเชิงเทรา ต่อเนื่องกันไปทุกทุ่งน้ำ จะนับประมาณมิได้...^๔

การที่ประชาชนร่วมมือกับทางการครั้งนี้ ก็เนื่องจากความโกรธแค้นที่พวกคัวหนีไว้กับตน เมื่อกองทัพของทางการปราบได้แล้ว วามวุ่นวายวุ่นวายโอกาสตั้งที่ถลาบมาแล้ว สำหรับการลงโทษผู้ก่อกวนไปสงบเหล่านี้ ห้าหน้าได้รับโทษประหารชีวิต ส่วนพวกที่เป็นลูกน้องให้สีกไว้ที่แบกกว่า พวกคัวหนีปล่อยตัวไป ทั้งอัครไทยและจีน จึงเห็นได้ว่าการที่มีคนต่างชาติเป็นจำนวนมากเช่นคนจีน สามารถถกปัญหาทางการปกครองได้

^๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๓ เล่ม ๒ ๑๑๖.

หน้า ๑๒๒

^๒ ฎ. หน้า ๕๘

^๓ ฎ. หน้า ๑๒๓

^๔ ฎ. หน้า ๑๒๔-๑๒๕

การก่อความไม่สงบของกบฏจีนในเขตละแวกนี้ มักมีผลมาจากการรวมกลุ่มผลประโยชน์ที่เรียกว่าคิ้วเหี้ย ทั้งนี้เพราะกบฏจีนที่เข้ามาอยู่ในเมืองไทยนั้น บางทีเข้ามาอย่างลับๆที่ฝั่ง เพราะไปตั้งฐานที่มั่นของเขากลับภูมิลำเนา หรือแม้แต่มุ่งสู่จ๊ก จึงจำเป็นต้องหาหนทางพาอาศัยกบฏจีนที่เข้ามาอาศัย และตั้งหลักฐานก่อนแล้ว และส่วนใหญ่มักเป็นการอาศัยอยู่ในกลุ่มพวกเดียวกัน เช่น พวกไทหล้า กวางตุ้ง ฮกเกี้ยน เป็นต้น และกบฏจีนที่รวบรวมในไทยอาจจะมีการอาศัยอยู่ภายใต้หลายคน ส่วนการรวมกลุ่มเป็นคิ้วเหี้ยนั้น มักเป็นการรวมกลุ่มผลประโยชน์ที่สอดคล้องกัน เพื่อให้เกิดผลประโยชน์ของตน

สมเด็จพระมหาพรตเจ้าราชูปถัมภ์ ทรงกล่าวอธิบายถึงเรื่องการเกิดคิ้วเหี้ยว่า เกิดจากกบฏจีนกลุ่มหนึ่งทรงการล้มล้างราชวงศ์แมนจูที่ปักธงจีนอยู่ จึงรวมกลุ่มเข้าก๊อแก๊งและสามารถเป็นเป็นองกัน เรียกว่า ซาฮะ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เทียนคิ้วหวย (แปลว่า ขี่ กิ๊ มงกุฎ) จะนับการรวมตัวกันแบบคิ้วเหี้ยครั้งแรกที่เกิดขึ้นในจีนนั้น เป็นการรวมตัวที่มีจุดมุ่งหมายทางการเมือง และให้ลักษณะเป็นสมาคมลับ ส่วนการรวมตัวของกบฏจีนในไทย เป็นการมีรูปแบบของการรวมตัวเฉพาะองค์กร ก่อมีผู้เป็นหัวหน้า เรียกว่า คิ้วเหี้ย รองหัวหน้าเรียกว่า ยี่เหี้ย รองหัวหน้าคนที่สองเรียกว่า ซาเหี้ย แต่จุดประสงค์ของคิ้วเหี้ยในไทยไม่มุ่งทางการเมือง อย่างซึกเจิน มีกบฏกบฏรองผลประโยชน์เป็นหลัก หรือบางครั้งก็รวมแห่งร้างแยกจากกลุ่มอื่นๆ หรือแม้แต่ว่าการซึกซางก่อผู้เจ้าพนักงาน^๑

การที่คนจีนรวมกลุ่มกันเป็นคิ้วเหี้ยได้นั้น สิ่งที่เป็นส่วนช่วยให้การรวมกลุ่มเป็นไปได้ง่ายก็คือ ลักษณะการอยู่อาศัยของกบฏจีน ซึ่งมักอยู่รวมกันเป็นกลุ่มๆไม่ว่ากรุงเก่าหรือในหัวเมือง การอยู่ร่วมกับพวกนี้ นอกจากจะเป็นการช่วยรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีของตนแล้ว ยังมีพลังต่อรองในด้านการเมือง เศรษฐกิจ อีกด้วย ในบางเมืองการรวมกลุ่มของคนจีนกลายเป็นสิ่งที่นักบริหารท้องถิ่นไทย เพราะมีลักษณะเป็นกลุ่มที่เข้มแข็งกว่า ส่วนคนไทยซึ่งเป็นกำลังของบ้านเมืองนั้น ก็จะกระจายอยู่ตามหมู่บ้านต่างๆ การรวมตัวจึงเป็นไปได้ด้วยความยากลำบาก และไปสามารที่จะทำได้ในเวลาอันรวดเร็ว เฉพาะกรณีการรวมกลุ่มกันแบบคิ้วเหี้ยนั้น หากทางการไทยไม่สามารถที่จะควบคุมได้ ราษฎรก็จะได้รับทราบเบื้องต้น ทั้งกรณีการเกิดคิ้วเหี้ยที่เมืองฉะเชิงเทรา แต่

^๑สมเด็จพระมหาพรตเจ้าราชูปถัมภ์ นิพนธ์โบราณคดี หน้า ๒๔๑-๒๕๔

เนื่องจากการรวมตัวของคนจีนไม่ที่จะมีอำนาจทางการเมือง จึงมีลักษณะ เป็นเหมือนช่องโหว่ซึ่งตาม กฎหมายเก่าเรียกว่าคัสกรโจร คือหมายถึงการตั้งสู้รบผู้คน ร่วมกันทำการปล้นสะดม วางเพลิง สร้างความเดือดร้อนให้แก่ราษฎรในการทำมาหากิน และผู้ที่ประพฤติเช่นนี้ต้องได้รับโทษถึงขั้นประหาร ชีวิต^๑ เพราะถือว่าเป็นภัยอย่างร้ายแรงอย่างหนึ่ง

๑.๒ คนจีนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

หลังจากปี พ.ศ. ๒๓๘๘ เป็นต้นมา คนจีนที่อยู่ในไทยแบ่งออกได้ ๓ ประเภท คือ

๑.๒.๑ คนจีนเก่า หมายถึงคนจีนที่อพยพเข้ามาในไทยก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ- จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และตั้งหลักฐานทำมาหากินในเมืองไทยต่อมา คนจีนประเภทนี้บางพวกต้องเข้า รับราชการ และมีสิทธิ์เท่าเทียมกับคนไทย เช่นมีสิทธิ์โยกย้ายสถานที่อยู่ มีสิทธิ์ไถ่รับคน อนุมัติคุ้มห้าม และต้องจ่ายเงินเป็นค่าราชการ เมื่อไม่สามารรถมาเข้าเวรยามได้ตามปกติ^๒ สภาพของคนจีนประ-เภทนี้จึงคล้ายคลึงกับคนไทยมาก ส่วนผู้ที่ไม่เข้ารับราชการก็ต้องผูกมือทุกสามปี และถูกเกณฑ์ แรงงานหนึ่งเดือน หากไม่ยอมจะทำงานก็ต้องจ่ายเงินทดแทนแรงงาน ๑ ตำลึง^๓

๑.๒.๒ คนจีนที่เข้ามาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คนจีนประเภท นี้เป็นผู้อพยพเข้ามาตามปกติ และ ไม่อยู่ติดบึงกับของต่างประเทศ จึงต้องอยู่ใต้อำนาจบังคับของกฎหมาย ไทยทุกประการ หลังจากที่ได้แยกสัญชาติกับประเทศตะวันตกแล้ว อัตรากันจีนที่อพยพเข้ามาเพิ่มขึ้นถึง ประมาณปีละหมื่นคน^๔ คนจีนที่เข้ามาใหม่นี้ต้องเสียค่าผูกมือและถูกเกณฑ์แรงงานเช่นเดียวกันกับคน จีนเก่า ซึ่งทางการไทยก็กำหนดคนจีนที่ต้องผูกมือไว้ ๓ ประเภท คือ

^๑กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๓ หน้า ๒๑๔

^๒หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๘๕ จ.ก. ๑๒๑๔ สวรรคตราชวคัยไพร่หลวงทวารวดีไปทำมาหากินที่เมืองเพชรบุรี ๒๕ พฤษภาคม ๒๓๘๕

^๓หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๘๖ จ.ก. ๑๒๑๗ สวรรคตราชวคัยไพร่หลวงเสนาผูกมือจีน ๗ กันยายน ๒๓๘๘

^๔ก.

๑. จีนตัวเหี้ย (หมายถึงจีนเก่าเมื่อครั้งรัชกาลที่ ๓)
๒. จีนลูกจ้างคนต่างชาติ แต่ไม่ได้จดทะเบียนเป็นคนในบังคับของต่างชาติ
๓. จีนที่อพยพเข้ามาทำมาหากินตามปกติทั่วไป

ส่วนการผูกปิ่นนั้น คนจีนที่ต้องผูกปิ่นทองชำระเงิน ๘.๑๒ บาท และถูกเกณฑ์แรงงานหนึ่งเดือน หรืออาจจ่ายเป็นเงินค่าทดแทนแรงงานสี่บาท แต่ต่อมาภายหลังคนจีนที่ร่ำรวยไม่อยากจะผูกปิ่น เพราะเป็นเป็นเรื่องที่น่าอับอาย เนื่องจากการผูกปิ่นนั้นต้องมี เชือกประทับตราครั้งผูกไว้ที่มือทางการไทยจึงเปลี่ยนแปลงระเบียบการผูกปิ่นใหม่ โภยไชโยเสร็จแทน แต่ต้องเสียเงินเพิ่มขึ้นกว่าเดิม คือต้องชำระถึง ๖.๒๕ บาท ส่วนการเกณฑ์แรงงานนั้นไปเปลี่ยนแปลง^๒

ส่วนการผูกปิ่นมือจีนในแต่ละเมืองนั้น แต่ละเมืองจะใช้ตราครั้งที่แตกต่างกันออกไป เช่น สงขลา ใช้ตราคอกไข่ พัทลุงตราแมลงป่อง หลังส่วนครากบ ไชยยาตราแมลงปอ ชุมพรตรานก-เขา ปะทิวตราปลาหาง ปรานบุรีตรานกแกงแหว ราชบุรีตราไก่ ประจวบคีรีขันธ์ตรานกเอี้ยง กาญจนบุรีตราผีเสื้อ ภูเก็ตตราปลิง และการประทับตราครั้งต่างๆต้องประทับตรานามเมืองกำกับด้วย^๓

คนจีนที่อพยพเข้ามาอยู่ในไทย นอกจากจะอยู่ในกรุงเทพฯ แล้ว ยังกระจายออกไปอยู่ตามหัวเมืองต่างๆ เช่นอัตราคนจีนในปี พ.ศ. ๒๔๑๐ ที่ภูเก็ท ๓๐๓๔ คน (ฮกเกี้ยน ๕๔๓๑ คน แก้วจิว ๒๔๐ คน มาเก๊า ๓๔๔ คน ไทหลา ๒๑๘ คน) สงขลา ๔๐๕ คน ไชยยา ๖๕ คน ตะกั่วป่า ๒๐๓ คน กาญจนบุรี ๕๘ คน นครศรีธรรมราช ๔๑๔ คน ปรานบุรี ๒๔ คน ประจวบคีรีขันธ์ ๓๖ คน ภูเก็ต ๒๐ คน สาเหตุที่คนจีนอพยพเข้ามาอาศัยทำมาหากินในไทยมากขึ้น เนื่องจากความอดอยากภายในประเทศจีน ซึ่งมีผลมาจากภาวะฝนแล้ง น้ำท่วม และอัตราการเพิ่มของพลเมืองที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว^๔

^๒ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๓๔ จ.ศ. ๑๒๒๐ ให้เจ้าเมืองกรมการผูกปิ่นมือจีนเรียกค่าแรง ๑ เมษายน ๒๔๐๑

^๒ ก.

^๓ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๒๕ จ.ศ. ๑๒๒๕ ประกาศให้ผู้ว่าราชการเมืองผูกปิ่นมือจีน ๒๒ เมษายน ๒๔๑๐

^๔ ก.

^๕ ลูเซ็เฟิน คับลิว พาย ล.ก. หน้า ๑๒๓

๑.๒.๓ คนจีนในบังคับของต่างชาติ โดยเฉพาะเมื่อไทยทำสัญญาเบาว์ริงแล้ว คน
 ในบังคับของชาติก็เป็นคู่สัญชาติกับไทย มีสิทธิได้รับสิทธิสภาพนอกอาณาเขตด้วย คนจีนซึ่งอยู่ใน
 บังคับของต่างชาติก็เป็นพวกที่ได้รับสิทธิสภาพนอกอาณาเขตเช่นกัน และคนจีนประเภทนี้ได้กลายเป็น
 ปัญหาในการปกครองของไทย และสำหรับคนจีนที่ไปได้อยู่ในบังคับของต่างชาติ ก็พยายามที่จะ
 จดทะเบียนเป็นคนไทยบ้าง ทั้งนี้ก็เพื่อหลีกเลี่ยงบางอย่าง ดังที่ปรากฏในหนังสือของเจ้าพระยาพระ-
 คัลงา

ทุกวันนี้หาเปบคังนั้นไม่ ลางหมาแต่เมืองแล้วและหาก้าชายที่เมืองกะลณี ของประเทศ
 ก้างๆ แล้วก็มาค้าขายที่กรุงคังนี้ กงคูลก็รับเอาว่าเป็นสัปเหร่อของตัว กงสุลไปรฤเกษ
 รับไว้ถึง ๓๒๐ คน แล้วก็ไม่ไรกันที่เกิดในเบ่องมเกา ก็ออยมีคววม แลจะไปค้าขายที่
 ไทว ก็ขอหนังสือเกินทางรบกวนร่าไป ครั้นออกไปถึงหัวเมืองแล้ว กิ่งตัวว่าอยู่ในบัง-
 คับของกงสุลค้างๆ เจ้าเมืองกรมการจะบังคับสิ่งใดก็ไม่ได้...^๑

ฉะนั้นทางการไทยจึงต้องระมัดระวังในคนวันประเภทนี้ เพราะหากทำอะไรรุนแรงลงไป
 หรือขัดขวางเสีย ก็จะถูกกล่าวหาว่าขัดขวางทวงพระราชมครี

๑.๓ บทบาทของคนจีนในก้านต่างๆที่ทำการในทางการไทยต้องควบคุม บทบาทที่สำคัญของคน
 จีนสามารถแยกกล่าวได้คือ

๑.๒.๑ ก้านแรงงาน คนจีนที่อพยพเข้ามาอยู่ในไทยส่วนใหญ่เป็นกณกรากจน คนจีน
 จึงยินยอมรับจ้างทำงานประเภทต่างๆทั้งของเอกชนและของรัฐ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอม-
 เกลาเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯให้นาเงินที่ได้จากการผูกขี้ขอมปล้จิบ จ้างกรมจีนชุกยลของชุกยลกรุงเกษม
 กลดงถนนทรง (ปัจจุบันคือถนนพระราชมครี ๘) สร้างป้อมปัจจามิตร ป้อมปัจจอนิก ป้อมอีกที่เยี่ยมหาญ
 และกำแพงเมืองสมุทรปราการ^๒ ทำให้เห็นได้ว่าแรงงานของคนจีน เข้ามาจับบทบาทบทบาทการเกณฑ์
 แรงงานคนไทย ซึ่งน่าจะเป็นผลดีต่อชาวไทย ก็คือในเวลาทำมาหากินมากขึ้น แต่ในทางตรงกันข้าม
 คนจีนกลายเป็นผู้จับบทบาทงานไป ดังพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่-

^๑ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ ๘ แฟ้ม ร.๘.๒/๑๑ หนังสือเจ้า
พระยาพระคลังถึงกงสุลต่างประเทศต่างๆ ๑๘ มิถุนายน ๒๔๑๐

^๒ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๘ เลขที่ ๘๒ จ.ศ. ๑๒๑๗ ก.

ที่ว่า "จีนเป็นกบฏขึ้นโดยมากเป็นธรรมดา หนึ่งก็ไปๆมาๆไม่ถาวรไปคิดสงคราม เป็นแต่ผู้
ทำไร่นาค้าขาย แลรับจ้างทำงานต่างๆแรงแรงก็ ถ้าแน่เงินไม่ต้องจับกุมภัยเรื่องขึ้น ได้ทำ
มาหากินแลรับจ้างทำงานต่างๆโดยปกติแล้ว พระราชาณาจักรก็มีความจำเริญ ถ้ายึดถาวร
มากขึ้น แลสวทกลางายในการงารทั้งปวงก็กำาแตกกัน"

จากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เน้นให้เห็นความสำคัญของ
แรงงานจีน ในขณะที่ยกย่องการตื่นตัวของแรงงานไทยถึงยังมีน้อยกว่า เพราะคนไทยเคยชินอยู่กับ
การเกณฑ์แรงงานโดยไม่ได้รับเงินตอบแทนประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งคงเป็นเพราะคนไทย
ไม่ต้องการผู้ทำมาหากินเท่ากับคนจีน เนื่องจากมีที่ทำกินอยู่แล้ว จึงมองว่าการรับจ้างทำงานเป็นสิ่งที่
ที่ไม่น่ากระทำ แม้ในปัจจุบัณความคิดหรือทัศนคติเกี่ยวกับการรับจ้างทำงาน ก็ยังเป็นที่น่ารังเกียจ
ของคนไทยบางกลุ่มอยู่เช่นเดิม

๑.๓.๖ ก้านการปกครอง การที่คนจีนเข้ามาอยู่ในไทย มีความจำเป็นต้องพึ่งคนจีนที่
เข้ามาอยู่ก่อนแล้ว ดังที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ พงศเกล้าไว้ในหนังสือนิทานโบราณคดี
ว่า

จีนที่ถึงถิ่นฐานไปทำมาหากินตามต่างประเทศ ล้วนแต่เป็นคนยากจนมักไปแต่ตัว แม้เงิน
กำาโดยสรว เรือก็ไม่ที่จะเสีย เมื่อเรือไปถึงเมืองไทย เช่น สิงคโปร์ก็ตี หรือมาถึงกรุง-
เทพาก็ตี มีคนจีนในเมืองนั้นที่เป็นญาติหรือเป็นเถ้าเถ้าลูกจ้าง ไปรับเสียเงินกำาโดย-
สรว แลรองเงินล่วงหน้าให้วันที่เข้ามาใหม่ สิงคโปร์เรียกว่า **Sing Koh** แล้วทำสัญญา
กันว่า เถ้าเถ้าจะรับเลี้ยงให้กินอยู่ ช่างฝ่ายจีนใหม่จะทำงานให้เป... เถ้าเถ้าจ้าง
อยู่ปีหนึ่ง งานที่นั่นเถ้าเถ้าจะไ้เองหรือใช้ให้ไปทำงานคนอื่น เถ้าเถ้าจะเป็นคนไ้ค่า
จ้าง หรือเถ้าเถ้าจะโอนสิทธิ์ในสัญญาให้ผู้อื่นก็ได้ เมื่อกรมีหนึ่งแล้วสิ้นเขตที่เป็นจีนใหม่
พันนั้น... ๒

^๑ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๗
สารศรวาวกวยประกาศผูกมือจีน ณ หัวเมือง ๗ กันยายน ๒๓๔๘

^๒ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ พงศเกล้า ในนิทานโบราณคดี ล.ค. หน้า ๒๖๖

จึงเห็นได้ว่าลักษณะการ เข้ามายังถิ่นฐานของคนจีนนั้น ขึ้นอยู่กับญาติพี่น้องหรือ เจ้าเก่า เป็นหลัก คนจีนจึงมีอยู่เบาบางตามหัวเมืองที่มีคนจีนอาศัยอยู่ก่อนแล้ว และอยู่รวมกันเป็นกลุ่มใหญ่ ในรัชสมัยรัชกาลที่ ๓ พวกคนจีนจึงสามารถรวมกันเป็นหัวเหี้ยได้ และก่อความยุ่งยากขึ้นหลายครั้ง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การตั้งถิ่นฐานของคนจีนก็เป็นเช่นรัชกาลก่อนๆ อันเป็นการ ก่อให้เกิดคนจีนมีบทบาทต่อการปกครองของไทยไม่น้อย

ลักษณะการรวมกลุ่มของคนจีนโดยทั่วไปนั้นคงมาก มีอาณาพที่จะตรงกับกลุ่มผลประโยชน์อื่นๆได้ (เช่น ในปี พ.ศ. ๒๓๘๕ จีนเนียเปาติดป้ายประกาศให้ขุนอินอากรนำลูกน้องออกมาต่อสู้กัน เนื่องจากความขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์ เหตุการณ์นี้เกิดที่เมืองฉะเชิงเทรา สาเหตุเกิดมาจากจีนเนียเปาให้จีนชุนยิมเงินไปลงทุนทำไร่อ้อย ๕๐ ไร่ (๔๐๐๐ บาท) ต่อมาจีนชุนยิมไป ขุนอินอากรนายอากรสุรา จึงขอเข้าไปตัดอ้อยที่จีนชุนยิมปลูกเอาไว้ เพราะจีนชุนยิมเป็นหนี้อยู่กับ ขุนอินอากร เช่นกันเนื่องจากค้างชำระค่าสุราอยู่ ๒๐๐ ชวด ฝ่ายจีนเนียเปาก็ไม่ยอมจึงเข้าไปตัดอ้อยก่อน ขุนอินอากรจึงข่มขู่ให้จีนเนียเปาเลิกตัดอ้อยเสีย ทำให้จีนเนียเปาไปพ้อใจ ประกาศให้ขุนอินอากรนำลูกน้องออกมาต่อสู้กับพรรคพวกของขุนอินอากร ซึ่งแต่ละฝ่ายก็มีกำลังประมาณ ฝ่ายละ ๒๐๐ คน) บ่อทางกรุงเทพฯทราบข่าวก็สั่งให้นำตัวขุนอินอากรมาถักกันไว้ แล้วให้พระยาสุริยพาหะ นำกำลังจากกรุงเทพฯไปยังเมืองฉะเชิงเทรา เพื่อสมทบกับกองทัพของพระยาราชวราวุฒซึ่งยกมาจากเขมร (บาทักกองทัพอยู่ที่เมืองปราจีนบุรี) เตรียมพร้อมที่จะปราบปรามหากเกิดการต่อสู้กันขึ้น อย่างไรก็ตามฝ่ายไทยได้เรียกหัวหน้าของทั้งสองฝ่ายมาตกลงกันเสียก่อน และสามารถตกลงกันได้ เหตุการณ์ซึ่งหาทำจะเกิดความรุนแรงจึงยุติลง) แต่สิ่งที่น่าจะเป็นส่วนช่วยให้ทั้งสองฝ่ายตกลงกันได้โดยง่าย ก็คือกองกำลังของทางการไทยที่เตรียมพร้อมอยู่แล้ว และนโยบายของไทยต่อการปราบพวกหัวเหี้ยในรัชสมัยรัชกาลที่ ๓ คือการใช้กำลังเข้าปราบปราม กงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พวกจีนเกรงกลัว และฝ่ายไทยก็มีความจำเป็นต้องใช้นโยบายเช่นนี้ใน บางครั้ง เพราะหากไม่จัดการให้เด็ดขาดลงไป ก็อาจจะเกิดความยุ่งยากในเมืองอื่นได้อีก

^๑หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุการณ์ที่ ๔ เลขที่ ๗๙ จ.ป. ๑๒๑๗ พวกหลงจูเนียเปาให้คนมาปักหนังสือหาทายกับนายอากร, ๒๕ บุกรากบ ๒๓๘๕
^๒หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุการณ์ที่ ๔ เลขที่ ๑๒ จ.ป. ๑๒๑๗ ร่างสารตราถึงเจ้าพระยามุขมนตรี พระยาราชวราวุฒ ให้ชำระความเรื่องหลงจูเนียเปาวิวาทกัน ๕ กุมภาพันธ์ ๒๓๘๕

การเกิดอั้งยี่ที่รุนแรงที่สุดในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกิดในปี พ.ศ. ๒๔๑๐ ที่เมืองภูเก็ต จีนกันฉวนเป็นหัวหน้าของพวกมุนเฝ้ากงมีพรรคพวกประมาณ ๔๐๐๐ คน วิวาทกับจีนเถียวอันหัวหน้าพวกที่เห็นซึ่งมีพรรคพวกประมาณ ๓๔๐๐ คน สาเหตุเนื่องจากการแย่ง สายน้ำสำหรับการทำเหมืองแร่คิงุก จึงเกิดต่อสู้กันตามโรงงงสีของทั้งสองฝ่าย พระยาเสนา- มุขิตเจ้าเมืองภูเก็ต ห้ามปราบก็ไม่ว่างจะไขกัำลังปราบปรามก็ไม่ไหวเพราะบิกำลังน้อย กว่า จึงขอกำลังมายังเมืองไชยา เมืองกาญจนดิษฐ์ รวม ๓๐๐ คนไปช่วยรักษาเมือง พวก จีนทั้งสองฝ่ายกลับยกกำลังไปล้อมบ้านพระยาเสนามุขิตไว้ เมื่อทางกรุงเทพฯทราบข่าว จึง โปรดเกล้าให้พระยาเทพประชนปลัดทูลฉลองกรมพระกลาโหม ซึ่งอยู่ในระหว่างตรวจตราหัว- เมืองมัทรีได้ไกลเกลี้ย จีนทั้งสองฝ่ายจึงยุติการวิวาทกัน และให้ทัพทันต่อพระยาเทพประชนไว้ แทนหลังจากที่พระยาเทพประชนกลับเข้ามายังกรุงเทพฯแล้ว จีนทั้งสองพวกก็ก่อการวิวาทขึ้นอีก จึงโปรดเกล้าให้พระยาอับดุลคหิตรีภมา และพระยาเทพประชนนำเรือรบชื่อกลาโหม และ นากำลังจากเมืองตะกั่วป่า ตะกั่วทุ่ง พังงา กลาง เข้าไประงับความพวกจีน^๑ พวกจีน เกรงกลัวอำนาจก็ยอมสงบ พระยาเทพประชนจึงนำตัวหัวหน้าของทั้งสองฝ่ายเข้ามายังกรุงเทพฯ รวม ๑๒ คน ส่วนกองกำลังเมืองต่างๆก็งดรื้อท่าที่อยู่ที่ถูก เมื่อมาถึงกรุงเทพฯพวกจีนที่เป็น หัวหน้าทั้งหมดก็ยอมสารภาพผิด พร้อมทั้งยอมรับทัณฑ์บนของฝ่ายไทยว่า หากเกิดการวิวาทขึ้นอีก ฝ่ายไทยจะดำเนินการ คือ

๑. ลงโทษตามกฎหมายบ้านเมืองของไทย
๒. ทัณฑ์ทั้งสองฝ่ายออกจากพระราชอาณาจักร^๒

เมื่อจีนทั้งสองฝ่ายยอมรับสารภาพผิดเช่นนี้ ทางกรมไทยจึงยินยอมให้จีนทั้งสองฝ่าย ออกไปทำมาหากินที่เมืองภูเก็ตตามเดิม โดยมีพระยาเทพประชน พระยาสุรินทรราชเสนีย์ คูม ทัพออกไปและเรียกเก็บอาวุมจากทั้งสองฝ่าย^๓ ต่อมาทางการไทยก็ยอมให้จีนกันฉวน หัวหน้า

^๑ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๓๔ จ.ก. ๑๒๒๕
ให้พระยาเทพประชนจัดการรักษาเมืองภูเก็ต ๒๓ มิถุนายน ๒๔๑๐

นามเดิม ทวน มุนนาค รับราชการตำแหน่งมหาดเล็กหุ้มแพร จมื่นที่พระภักขา จมื่นราชวา-
มาตย์ พระเพชรพิไสยศรีสวัสดิ์ พระยาเทพประชน เจ้าพระยาภาณุวงศ์ (ร.๕) ตามลำดับ
^๒ ก.

^๓ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๑๔ จ.ก. ๑๒๒๕
ให้เจ้าเมืองพังงาบังคับมิให้ชาวพระเทพประชน ชาวหลวงระงับกวมจีนเมืองภูเก็ต ๔ มิถุนายน ๒๔๑๐

จีนพวกขุนเฒ่ากัง ขี้สีกัวเข้าร่วมประชุมกับคณะกรรมการ เมืองภูเก็ตด้วย ings เห็นได้ว่านโยบาย
ของไทยต่อพวกจีนนั้นเต็มไปด้วยการข่มเหงกับอ่อนเบา แต่อย่างไรก็มีการก่อกวนยุ่งยากของ
พวกจีนในแต่ละครั้ง เข็มมีผลกระทบ-เห็นต่อความเป็นอยู่ของราษฎรโดยตรง ไม่ว่าจะ เป็น
ในด้านความสงบสุขในสังคม ความปลอดภัย การเข้ามาหาเงิน ซึ่งยิ่งเป็นเมืองที่มีเงินจีนค้าย
อยู่เป็นจำนวนมาก ก็ยังมีเวรอาชญากรรมที่ควบคุมไม่ได้ใกล้ชิด เพื่อแสดงให้เห็นว่าอำนาจของรัฐ
มีเหนือกว่า และเป็นการสร้างความเชื่อมั่นให้เห็นว่า รัฐสามารถให้ความคุ้มครองแก่ประชาชน
ได้

๑.๓.๓ บ้านเศรษฐกิจ หลังจากปี พ.ศ. ๒๓๘๘ เป็นต้นมา รายได้ที่สำคัญของ
ไทยบางอย่าง เช่นภาษีปากเรือ ก้าวจากพระคลังสินค้า ต้องยกเลิกไปภาษีเงินในสัญญา
และยังมีผลสะท้อนมาถึงการปกครองด้วย เพราะเงินรายได้เหล่านั้นเคยถูกนำมาใช้ในการปรับ-
ปรุงประเทศในด้านต่างๆ รวมถึงเป็นเงินไว้ช่วยเหลือชาวต่างชาติ ฉะนั้นจึงจำเป็นต้องเปิด
ให้มีการประมูลภาษีอากรต่างๆดังที่กล่าวมาแล้ว

การประมูลภาษีอากร เป็นการรับผูกขาดภาษีอากรต่างๆ ซึ่งเป็นลักษณะการแบ่งผล
ประโยชน์บนระหว่างรัฐกับเจ้าภาษี ผู้ประมูลภาษีของประมูลซึ่งวันกับคนอื่น ๆ โดยเสนอราคา
สูงสุดเพื่อตัดคู่แข่ง (ในขณะที่เดียวกันก็อาจเกิดความสงสัยว่าใคร) เจ้าภาษีจึงเป็นผู้เก็บภาษีอากร วม-
ผูกขาดแต่ประเภทของภาษีที่ตนประมูลได้ ส่วนราชการเป็นลักษณะการผูกขาดการจัดท่า ซึ่ง
ส่วนมากเป็นการผูกขาดจากทรัพย์สินกรรมมาต์บางอย่าง เช่น การเก็บช่องเต่า รังนก
รังผึ้ง สุรา ฯลฯ

การประมูลและการผูกขาดการเก็บภาษีถึงแม้ว่าตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย พระ-
ราชบิดาของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ก็เคยรับผูกขาดเป็นนายลากร่อนเบี้ย และผู้ผูก
ขาดส่วนใหญ่ก็มักเป็นคนจีน ทั้งนี้อาจเป็นเพราะนิสัยยักตักเงินของกเงินก็ได้ เพราะงานผูกขาด
ภาษีบางอย่างก็เสี่ยงต่อการขาดทุนมาก ผู้ที่ประมูลก็ควรจะเป็นต้องเรียนรู้และเข้าใจ
ในสิ่งที่ตนเองประมูล นอกจากนี้ยังต้องอาศัยความร่วมมือของสังคมนักพรตพวก เพราะขอเบต

* หอดูจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๒๗ จ.ป.๕
๑๖-๕ วาทควยเงินขึ้นขุนคลังออกไปเมืองภูเก็ต ให้ได้นั่งปลุกนาราชการถอยความในที่ประชุมควย
๓๐ พฤศจิกายน ๒๔๑๐
๒. มรงค์ พงศ์พิศ "บทบาทของกบจีนในการประมูลภาษีอากร" วารสารธรรมศาสตร์
๒ : ๘๘-๑๐๘ ตุลาคม ๒๕๑๘ - มกราคม ๒๕๑๙

การเก็บภาษีนั้นกว้างขวางตามแต่ที่จะประมูลไว้ แต่ภาษีบางอย่างทางการไทยก็สงวนไว้ไม่ให้คนจีนประมูล เช่น ภาษีไม้สัก ซึ่งเกิมนั้นเจ้าพระยานิกรบดินทร์รับทำ แต่เมื่อชรามากไปสามารรถที่จะควบคุมได้อย่างใกล้ชิด เงินจึงตกค้างอยู่ตามเมืองต่างๆมาก จึงขอเลิกการผูกขาดภาษีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงวงศาธิราชสนิทเป็นผู้รับช่วงทำคือ สาเหตุที่ไทยยอมให้คนจีนประมูลภาษีไม้สักเช่นสิ่งของอื่นๆ ก็เพราะไม่ไว้ใจในคนจีน ดังพระราชดำรัสว่า "ครั้นจะให้จีนเป็นเจ้าของไม้ซุงสักแล้ว ก็ไม่เหมือนของอื่นๆ จะเรียกภาษีไม่เป็นสัจเป็นธรรม" ทั้งนี้เป็นเพราะไม้สักเป็นสิ่งที่จำเป็นต่อการสร้างที่อยู่อาศัย และหัวเมืองตามลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก็ไม่ค่อยจะมีไม้เนื้อแข็งสำหรับปลูกสร้างที่อยู่อาศัยด้วย ต้องอาศัยไม้จากหัวเมืองทางเหนือ และหากปีการประมูลภาษีไม้สักในราคาที่สูง ราคาที่จำหน่ายก็ย่อมจะสูงขึ้นด้วย จะเป็นที่ลำบากแก่ราษฎรที่จะซื้อมาปลูกบ้านเรือน และเกี่ยวกับการค้าขายไม้สักจำเป็นต้องผูกพันกับหัวเมืองทางเหนือของไทย รวมทั้งในเขตของหัวเมืองประเทศราชล้านนา ต้องร่วมมือกับเจ้าเมืองกรมการเมือง หากให้คนจีนรับหาดีอาจะ เป็นผลเสียต่อความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหัวเมืองประเทศราชล้านนาได้

นอกจากนี้ยังมีภาษีบางอย่างที่คนจีนคิดจะผูกขาด เช่น ภาษีพลู แต่ก็ไม่โปรดให้มีการประมูล เพราะพลูเป็นสิ่งที่คนไทยส่วนใหญ่ใช้กินหมาก และอีกอย่างหนึ่งพลูก็ไม่ได้เป็นสินค้าที่สำคัญทางเศรษฐกิจก็ต้องส่งออกขายยังต่างประเทศ จึงระงับภาษีพลูเสีย และทรงระงับอากรเกวียนในเขตเมืองนครราชสีมา เมืองปราจีนบุรี เพราะเป็นหัวเมืองที่ต้องติดต่อกับหัวเมืองประเทศราช ลาว เขมร และในหัวเมืองประเทศราชลาว เขมรก็ไม่มีการเก็บอากรเกวียนอยู่แล้ว ถ้าไทยเก็บฝ่ายเดียวก็จะเป็นการกีดกันการค้าขายกับหัวเมืองประเทศราช และอีกอย่างหนึ่งพวกเกวียนที่อยู่ในเขตเมืองคังกลาวจะถูกเกณฑ์ไปราชการอยู่เสมอ จึงไม่ให้มีการประมูลอากรเกวียนตามหัวเมืองคังกลาว

^๑ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๕ จ.ป. ๑๒๑๗
หน้าตั้งเจ้าภาษีไม้ซุงสัก ๑๒ ตุลาคม ๒๓๔๘

^๒ ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๑ ล.ก. หน้า ๒๔๘ - ๒๔๙

^๓ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๕๑ จ.ป. ๑๒๖๕ ประกาศยกเลิกพระราชทานภาษีอากรเกวียน

๑.๓.๓.๑ การประมูลภาษีอากร การประมูลภาษีอากรปีขึ้นตอน คือ

๑. คัดชนิดหรือประเภทของภาษีที่จะผูกขาดขึ้นมา และต้องเป็นภาษีที่ไม่มีคนผูกขาดมาก่อน หรือประมูลภาษีชนิดเดียวกันแต่คนละเมือง

๒. ประมูลภาษีจากเจ้าภาษีเดิม ในกรณีนี้อาจเป็นเพราะเจ้าภาษีคนที่ประมูลได้แต่แต่เดิม ไม่ปฏิบัติให้เป็นไปตามข้อผูกมัด เช่น ไม่ส่งเงินตามงวด หรืออยู่ประมูลใหม่ประมูลราคาสูงกว่าที่ประมูลเดิมมาก จนเจ้าภาษีที่ประมูลอยู่เดิมไม่สามารถประมูลในงวดที่เท่าเดิมได้ การผูกขาดก็จะตกเป็นของผู้ประมูลใหม่ซึ่งประมูลสูงกว่า เช่น พระภาษีสมบัติบริบูรณ์ประมูลภาษีเงินทั่วประเทศไทยปีละ ๔๐๐๕ ชั่ง ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๐๒ พระพิศาลศุภผลประมูลเพิ่มขึ้นเป็นปีละ ๕๐๕๕ ชั่ง ภาษีเงินจึงตกเป็นของพระพิศาลศุภผล^๑ จนปี พ.ศ. ๒๔๐๖ พระภาษีสมบัติบริบูรณ์ก็ประมูลได้อีก และการกระทำเช่นนี้ไปกระทำเฉพาะภาษีเงินเท่านั้น ภาษีอื่นๆก็มีการประมูลในลักษณะเดียวกัน

ลักษณะการประมูลภาษีจากเจ้าภาษีเดิม คล้ายกับเป็นการตรวจสอบอย่างหนึ่งว่า ผู้ประมูลอยู่ก่อนแล้ว ให้นำส่วนกำไรที่ได้มาแบ่งจ่ายให้แก่รัฐ เพราะเมื่อเริ่มประมูลตอนแรกนั้น ได้ระบุว่าเมื่อได้กำไรมากก็จะแบ่งผลกำไรส่วนหนึ่งให้แก่รัฐ และอีกประการหนึ่งเป็นเพราะเก็บเงินไม่ได้จริงๆ เพราะราษฎรเห็นว่าภาษีอากรแพงจนเกินไปก็จะหันไปหาอย่างอื่นแทน แต่อย่างไรก็ตามคนจีนก็เป็นผู้ผูกขาดภาษีมากที่สุด และการประมูลภาษีอากรรายได้ใหญ่มักตกอยู่ในมือคนจีนไม่กี่คน และบางทีก็ฉกฉวยเปลี่ยนหมุนเวียนกัน เช่น พระภาษีสมบัติบริบูรณ์ (จีนยืม) หลวงสมุหธรณีชากร (จีนเล็ก) ขุนบวรสุภัตถกร (จีนสร้อย) ขุนพิศสมบัติ (จีนโท) ขุนจำเริญโกศา (จีนยิว) เป็นต้น

๓. การดำเนินการประมูล ผู้มีความประสงค์จะประมูลภาษีต้องยื่นเรื่องราวตบแต่งเมืองที่จะหา เช่น มหาคไทย กรมท่า กุลาโหม หรือสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ แยกหากประมูลภาษีที่มีคนทำอยู่ก่อนแล้ว ให้ประมูลกับพระคลังสินค้าและพระคลังมหาสมบัติ ตามแต่ภาษีนั้น ๆ เคยขึ้นกับหน่วยงานใดมาก่อน^๒

^๑ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๑
จ.ศ. ๑๒๒๑ นำตั้งเจ้าภาษีเงิน ๒๕ เมือง ๒๓ เมษายน ๒๔๐๖
^๒ ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๑ ล.ค. หน้า ๑๔๐ - ๑๔๑

๑.๓.๓.๒ อำนาจและบทบาทสำคัญของเจ้าภาษี เจ้าภาษีเมื่อประมูลภาษีได้
แล้ว จะดำเนินการควบคุมเอง หรือให้คนอื่นควบคุมดูแลแทนก็ได้ หรือตนเองอาจจะผูกขาดไว้
หลายหัวเมือง แล้วให้ผู้อื่นรับวางไปทำอีกทอดหนึ่งก็ได้ เช่นเมื่อพระพิบูลย์ผลผูกขาดเดินในปี
พ.ศ. ๒๔๐๒ ทั่วประเทศแล้ว ให้เงินแก่รับวางผูกขาดภาษีเงินเฉพาะในเขตเมืองสมุทรสาคร
ราชบุรี กาญจนบุรี ซึ่งเห็นได้ว่า ผู้ประมูลภาษีนั้นทำหน้าที่เหมือนนายหน้าหรือคนกลาง และ
บักความรับผิดชอบไปให้ผู้รับวางทอดอีกทอดหนึ่ง เบี่ยงแต่ได้เงินมาส่งงวดตามที่กำหนดไว้ก็เป็นที
พอใจ ส่วนการส่งจากภาษีนั้นจะแตกต่างกันออกไป อาจแบ่งเป็น ๔ งวด ๕ งวด ๖
งวด ๘ งวด หรือ ๑๒ งวด ตามแต่จะตกลงกันเมื่อแรกประมูล แต่อย่างไรก็ตาม ผู้ที่
ต้องรับภาระการเสียภาษีคือราษฎร เพราะยังมีการรับวางภาษีนาน มีภาษีหลายประเภท ราษฎร
ก็ต้องยอมทนอย่างไม่มีทางเลือกเลย

ผู้ประมูลภาษีนอกจากจะไถผลกำไรแล้ว ยังมีบรรดาที่กักตุน ทั้งนี้คงเป็นเพราะถือว่า
เจ้าภาษีต่าง ๆ ทำหน้าที่ในฐานะตัวแทนของรัฐบาลอย่างหนึ่ง เช่น จีนเฉีย เป็นพระภิกษุสมมติ
บริบูรณ์ จีนเฉียเป็นขุนพิทักษ์ทหาร^๒ จีนเกาเป็นขุนพัทธสมมติ^๓ ฯลฯ สาเหตุหนึ่งที่เงินผู้
ประมูลภาษีไถบรรดาที่กัก ก็เพื่อควาสะดวกในการเก็บภาษี แต่ความจริงแล้วเจ้าภาษีก่อนนาย
หน้าผูกขาดลงทุนเพราะเสี่ยงกับการขาดทุนน้อยมาก นอกจากนี้เจ้าภาษีอาจหากำไรเพิ่มเติมโดย
การเรียกเก็บภาษีเกินพิภคที่ตั้งไว้

เพื่อเป็นการรักษามวลประโยชน์ของตน เจ้าภาษีจะประมูลภาษีโดยไม่มีอำนาจสนับสนุนไม่
ได้ ทางชาวไทยเองก็ยินยอมให้อำนาจมาอย่างแก่เจ้าภาษี กล่าวคือ

๑. การมีอำนาจแรงรัศนี้ เช่น นายอากรบ่อนเบี้ยไทยจีนมีสิทธิ์จองจำผู้เป็นหนี้ได้
และในกรณีที่เกิดทะเลาะวิวาทกันในบ่อนการพนัน เช่น นายอากรบ่อนเบี้ยก็มีสิทธิ์จับผู้

^๑ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๑ จ.ก.๑๒๖๑ ฎ.
^๒ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๕๑ จ.ก.๑๒๖๐ หนังสือพระสี่เทพ
ถึงขุนโสมพะมิตร เรื่องเดือนสี่ว่าถวายอากรสุรากองเกา ๒๓ เมษายน ๒๔๐๑
^๓ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๗๑
จ.ก.๑๒๖๘ นำตั้งนายอากรบ่อนเบี้ยไทยจีนเมืองหลังสวน ๔ ตุลาคม ๒๓๘๕
ฎ.

ผู้ก่อการวิวาทส่งต่อผู้รับผิดชอบโดยตรง เช่น เจ้าเมืองกรมการเมือง การที่เจ้าภาษีนีลิตธิ์ พัทธกษัตริย์ประโยชน์ของตนเองมากเช่นนี้ ย่อมไม่เป็นการยุติธรรมต่อราษฎร ดังเหตุการณ์ที่ เพชรบุรี กล่าวคืออำแดงโป่วย จึงฆ่าหมูเพื่อเซ่นผีตามประเพณี แล้วก็แบ่งเนื้อให้แก่คนที่ ฐักกันเคยกัน เมื่อจีนสุนนายอากรสุกร เรืองเพชรบุรีทราบข่าวก็ให้จีนหะและจีนอีกจำนวนหนึ่ง มาจับ และจับเอาตัวจีนจันไปเพราะพมของกลางที่บ้านจีนจัน เมื่อจับไปแล้วก็ถ่มรุมทำร้าย จีนจันจนได้รับบาดเจ็บ แล้วเอาเนื้อหมูผูกเอาจีนจันเคียนประจานตามตลาด จากนั้นก็เอาจีนจัน ไปจำขื่อไว้อีก ๒ วัน หลวงพรหมกำนันจึงเรียกเอาจีนสุนนายมาชำระ และให้ชำระค่าเสียหายแก่ จีนจัน ๒ บาท ทั้งนี้เพราะการกระทำของจีนสุนนั้นผิดกฎหมายของไทย เพราะเมื่อไปจับผู้ กระทำผิดก็ไปโดยพลการไม่แจ้งให้เจ้าเมืองกรมการเมืองทราบ เมื่อจับตัวมาได้แล้วก็ไม่ส่งตัวผู้ กระทำผิดให้แก่ผู้รับผิดชอบ แต่กลับลงโทษเสียเอง

๒. ความร่วมมือจากเจ้าเมืองกรมการเมืองในการคุ้มครองผลประโยชน์ โดยเฉพาะ การผูกขาดฝิ่น สุรา หรือจะเป็นการผูกขาดอย่างอื่นก็ตาม เจ้าเมืองกรมการเมืองจะต้องให้ความ ช่วยเหลือแก่เจ้าภาษีนีลิตธิ์ เช่นต้องร่วมจับกุมผู้ที่ละเมิดภาษี เพราะเจ้าภาษีนีลิตธิ์จะจับ กุมผู้ละเมิดได้โดยลำพัง การจับกุมแต่ละครั้งต้องมีเจ้าหน้าที่ทางบ้านเมืองเข้าร่วมด้วย ทั้งนี้ เพื่อป้องกันการก่อกวนแกล้งจากเจ้าภาษีนีลิตธิ์

๓. เจ้าภาษีนีลิตธิ์ได้รับบรรดาศักดิ์และปฐฐานะเป็นขุนนาง เช่น จีนเล็กเป็นหลวงสมุห- ธิชากร จีนสร้อยเป็นขุนศรีสุภักดี ๓๑ เจ้าภาษีนีลิตธิ์เหล่านี้มีอำนาจ ชำระคดีต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับครอบครัวและภาระงานของตน ซึ่งเป็นสิทธิที่นอกเหนือจากกฎหมายที่ใช้ อยู่ทั่วไป จึงกลายเป็นลักษณะอำนาจแทรกซ้อนกับเจ้าเมืองกรมการเมือง ทั้งนี้เพราะผู้ที่ จะทำการผูกขาดภาษีต้องเป็นผู้มีลูกน้องพรรคพวกมาก เพื่อช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ และบุคคล พวกนี้เจ้าภาษีนีลิตธิ์ต้องรับผิดชอบในความผิดที่เกิดขึ้นและเกี่ยวข้องกับการงานของตน

๔. เจ้าภาษีนีลิตธิ์บางคนทำหน้าที่ทั้งเจ้าภาษีนีลิตธิ์และหัวหน้าคนจีนในเมืองนั้น ๆ ความผูกพันไป เช่น จีนอยู่เป็นเจ้าภาษีนีลิตธิ์นำศาลทรายเมืองฉะเชิงเทรา ต่อมาได้รับการแต่งตั้งให้เป็นปลัดจีนเมือง

๑ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๕๑
 จ.ศ. ๑๒๒๕ ให้ชำระศักดิ์สินเจ้าภาษีนีลิตธิ์สุกรवालिकाสุกรไม่ไกลความจริง ๗ เมษายน ๒๔๐๒
 ๒ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๕๑
 จ.ศ. ๑๒๒๗ ตอบกับต้นเตกหลีเมืองกรังกาชวาลค้าขายถวายของ ๗ เมษายน ๒๔๐๔

ณะเชิงเหวาก่าย โดยเห็นว่าที่ห้ามขืนคนจีน และชำระคดีที่เกิดขึ้นระหว่างคนจีนด้วยกัน^๑ แต่ คดีที่ชำระก็เป็นคดีเล็ก ๆ น้อย ๆ เท่านั้น คดีที่มีความสำคัญและมีผลกระทบกระเทือนต่อคนจำนวนมาก ทางราชการไทยต้องเข้าจัดการเสียเอง

(บทบาทของเจ้าภาษีนับว่ามีอิทธิพลต่อความเป็นอยู่ของราษฎรโดยตรง หากเจ้าเมืองกรมการร่วมมือกับเจ้าภาษีแล้ว ราษฎรก็ไม่มีที่พึ่งพิง และความเดือดร้อนทางเศรษฐกิจก็ย่อมมีผลต่อการปกครอง เพราะเมื่อใดก็ตามที่ประชาชนไม่อยู่ในภาวะที่อยู่ดีมีสุข ปัญหาทางการปกครองก็จะเกิดติดตามมา

๑.๔ การควบคุมคนจีน เมื่อเปรียบเทียบปัญหาคนจีนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับรัชสมัยก่อนแล้ว มีปัญหาที่แตกต่างกันออกไปคือ

- ๑. คนจีนนับหมื่นมาค้าแรงงานและค้าการผูกขาดภาษีอากรต่าง ๆ มากขึ้น
- ๒. อัตรากันเงินที่อพยพเข้าประเทศมากขึ้น
- ๓. คนจีนสามารถหาที่พึ่งพิงใหม่ได้ คือหาทางเข้าเป็นคนในบังคับของต่างชาติ

แต่ตลอดรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกลับไม่มีเหตุการณ์ที่รุนแรงอันเกิดจากการกระทำของคนจีน มิถุนัยกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้เพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไขนโยบายหลายอย่างในการควบคุมคนจีน แยกได้คือ

๑.๔.๑ สอดส่องความเคลื่อนไหวของคนจีน ที่ทางการไทยสนใจเป็นพิเศษคือ

การรวมตัวกันในลักษณะของ อั้งยี่ เพราะการรวมตัวกันลักษณะนี้เป็นผลต่อคนจำนวนมากและสามารถต่อต้านอำนาจรัฐได้ ในปี พ.ศ. ๒๔๐๕ ทางเมืองเพชรบุรีสืบทราบข่าวว่าจีนตัวใหญ่พรรคพวกประมาณ ๕๐ คนมาถิ่นเลี้ยงที่บ้านของตนเอง และยังมีผู้นับสนุนในเมืองอื่น ๆ อีก เช่น สมุทรปราการ สมุทรสาคร ชุมพร มากกว่า ๒๐๐ คน ที่ประชุมยกย่องให้จีนบุเป็นหัวหน้า หนีภัยเป็นยี่เหี้ย จีนญูเป็นซาเหี้ย และขอมหมายให้จีนที่เป็นหัวหน้าออกไปต่อเรือที่ชุมพรเพื่อคักปล้นเรือที่ผ่านไปมา เมื่อทางการไทยทราบข่าว ก็เพิ่มความเอาใจใส่ต่อหัวเมืองชายทะเลมากขึ้น การดำเนินการของหัวเหี้ยจึงไม่ประสบผลสำเร็จ แต่ตัวจีนบุและหัวหน้าที่รองลงมาหนีไป^๒

^๑ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๔ เลขที่ ๒๐ จ.ศ. ๑๒๑๘ ร่างสารตราถึงพระวิเสสไตไชย ๔ พฤษภาคม ๒๓๘๘

^๒ หอจดหมายเหตุนครราชสีมา จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๕ เลขที่ ๒๗ จ.ศ. ๑๒๒๔ ให้พระยาชุมพรสืบจับจีนบุ หัวเหี้ยมาต่อเรือที่บ้านโคกใหม่ออกมาให้ทราบ ๒๓ ธันวาคม ๒๔๐๕

๑.๘.๒ ในคืนคนแสรหรือคนวันที่มีคนยกของนับถือมากในหัวหนาคันทีในท้องที่ๆ คนวัน
อาศัยอยู่มาก ๆ นโยบายเช่นนี้เน้นให้เหวทางกรไทยยังยึดใความแตกต่างทางภาษา และ
 ขนบธรรมเนียมประเพณี การดำเนินการเป็นไปแบบที่อังกฤษดำเนินการในมลายู คือการเสียอ้งยี่
 ซึ่งก็เป็นการเสียอยู่ไม่นาน จุดสำคัญคือของควบคุมหัวหนาคันทีได้ ผู้เป็นหัวหน้าก็จะควบคุมคนอื่นๆ
 ต่อไป กังกรจีนคนวันหัวหนาคันทีถูกแก๊งที่ถูแก๊ง แลว่าจะเกยกอความยุ่งยากมากอน แดตอมา
 ทางกรไทยก็แต่งตั้งให้เป็นผู้ควบคุมจีนใหญ่แก๊ง ทั้งนี้โดยพิจารณาจากบทบาทความสำคัญและบท
 บาทของจีนคนวันประกอบกวย ก่อ

ฟังถ้อยคำพูดจาเหนจะเป็นคนสัจจซื่อ จึงไก่อำกับสั่งสอนมาตามศัศวรกับรมนตง
 กวรจะยกย่องเป็นหัวหน้าคนจีนพวกปุ่นเถาแก๊งโต หลวงบริบูรณ์สุรกรร เจสัวหกไป
 ชึ่งเปเนฎาติฟ้าเองกันก็ไปคนเริยมรอย จีนคนวันโตเข้ามาเหนกรियाแลธรรมเนียม
 หนองประพาศิตีๆ แลว ก็คงจะรักษาตัวประพฤติไปตามกัน ณ เมืองภูเก็ถนั้นมีคน
 จีนเปเนกาลังของบ้านเมืองนากกว่าภาษาอื่น ๆ ศวรจะยกย่องจีนคนวันาย ชึ่งพวก
 จีนนับถือมากนั้นไว้เปเนหัวหน้าสัก ๑ ฤา ๒ นาย จะไก่อสั่งสอนนากลางาย...

การแต่งตั้งคนจีนคุมคนจีนด้วยกันนี้ว่าเกิดผลดีหลายอย่าง เเน่ ลดความขัดแย้งทาง
 ภาษา วัฒนธรรมลง ขณะเดียวกันคนจีนก็หวังดี หากคิดว่าตนเองไปไก่อรับความยุติธรรมจาก
 ข้าราชการฝ่ายไทย ในทางตรงกันข้ามคนจีนมีโอกาสรวมตัวกันได้ แม้จะไม่เกิดผลทางการเนื่อง
 แดกก็เป็นผลสะท้อนถอทางเศรษฐกิจ ทำให้คนจีนกำอำนาจทางการค้าขายไวไก่อมากยิ่งขึ้น

วิธีการตั้งคนจีนควบคุมกันเองเช่นนี้ ทางกรไทยดำเนินการในตัวเมืองรอย ๆ กรุงเทพากอน
 โดยให้มีปลัดจีน นายอำเภอจีน และบุคคลเหล่านี้จะไก่อรับบรรดากักตักด้วย เช่น จีนสิงโตไก่อ
 รับการแต่งตั้งให้เปเนปลัดจีนเมืองรียนนาก กักตักนา ๘๐๐ ไก่อรับพระราชทาน ถาดหมวก คอโทเงิน
 ๑ สำรับ เสื้อเข็มชาย ๑ ตัว ผ้าหมอนปักไหม ๑ ผืน ผ้าปูบ ๑ ผืน แพร ๑ เพาะ๒ หน้าที่
 ที่สำคัญคือ

^๑ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๘ เลขที่ ๒๗ จ.ก. ๑๒๒๕ ๒.
^๒ หอสมุดแห่งชาติ จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๘ เลขที่ ๗๗ จ.ก. ๑๒๒๘ เบงกั้งจีนสิงโตไก่อ
กลาวฝ่ายจีน ๒๒ เมษายน ๒๓๘๘

๑. จกบัญญัติจำนวนคนจีนที่เข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ในเขตเมือง และทำบัญชีเสนอ
ต่อเจ้าเมือง

๒. ควบคุมดูแลเงินจรรยาและเงินลูกจ้าง

๓. ระวังภริณีพิพาทระหว่างคนจีนด้วยกัน แต่หากเป็นคดีอาญาผิดกฎหมายบ้าน
เมือง ต้องให้เจ้าเมืองกรบการ เมืองฝ่ายไทยเป็นผู้ตัดสิน

(ในเมืองที่มีคนจีนอยู่เป็นจำนวนมากๆฝ่ายไทยจะตั้งนายอำเภอจีน ปลัดจีนควบคุมเกือบ
ทุกเมือง เช่น ฉะเชิงเทรา จีนอยู่เป็นหลวงพิสุจน์จีนชาติ^๒ ปลัดจีน จีนเบ็เป็นขุนอร่ามจีนพิสัย
นายอำเภอจีนเมืองเพชรบุรี^๓ จีนหุเป็นขุนผดุงจีนประชา ปลัดจีนเมืองนครไชยศรี^๔ จีนผูกเป็น
ขุนสัจจวิเศษ นายอำเภอจีนเมืองอุทัยธานี (ส่วนคนที่เข้ารีตนั้นจะแต่งตั้งนายอำเภอจีนจากจีนที่
เข้ารีตต่างหาก เช่นจีนเหล็สนจิวเป็นนายอำเภอจีนเข้ารีตเมืองฉะเชิงเทรา^๕) จีนเทียนเส็งเป็น
นายอำเภอจีนเข้ารีตเมืองราชบุรี^๖ เป็นต้น แต่พวกจีนที่เข้ารีตนี้ก็ไม่มื่อสิทธิแต่อย่างไร ต้อง
ผูกปีและถูกเกณฑ์แรงงานเหมือนคนจีนทั่วไป

(การแต่งตั้งให้คนจีนปกครองกันเอง นับว่าเป็นวิธีประนีประนอมที่ฉลาดของทางการไทย
เพราะเมื่อควบคุมหัวหน้าได้ก็เท่ากับควบคุมกำลังคนจีนไว้ได้ทั้งหมด ส่วนคนจีนกลุ่มเล็กๆก็ไม่มี
อำนาจเพียงพอที่จะชักขึ้นหรือต่อต้านอำนาจรัฐได้ เนื่องจากกำลังสนับสนุนไม่เพียงพอ)

๑.๔.๓ การใช้นโยบายขจัดเหตุหนการปราบปรามเมื่อเกิดเหตุ สำหรับการ
กำลังปราบปรามคนจีนที่รวบตัวกันเป็นตัวเหียนัน ไทยเคยดำเนินการหลายครั้งในรัชสมัยรัชกาล

^๑ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุนรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๒๐ จ.พ. ๑๒๑๘ กุ.

^๒ หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุนรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๕๐ จ.พ.

๑๒๓๐ ตั้งนายอำเภอจีนเมืองเพชรบุรี ๒ มกราคม ๒๔๑๑

^๓ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุนรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๒๔ จ.พ. ๑๒๓๐ พระบรมราชโองการ
โปรดเกล้าตั้งจีนหุเป็นที่ขุนผดุงจีนประชา ๔ มกราคม ๒๔๑๑

^๔ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุนรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑๐๕ จ.พ. ๑๒๒๕ ตั้งจีนหุเป็นขุนสัจจ-
วิเศษ นายอำเภอจีนเมืองอุทัยธานี ๑๗ มกราคม ๒๔๑๑

^๕ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุนรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๓๗ จ.พ. ๑๒๒๕ สารตราถึงเมือง
ฉะเชิงเทรา ๔ เมษายน ๒๔๐๗

^๖ หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุนรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๓๒ จ.พ. ๑๒๒๘
พระราชทานสัญญาบัตรนายอำเภอจีนเข้ารีตเมืองราชบุรี ๑๐ ตุลาคม ๒๔๐๘

ที่ ๓ ที่เห็นได้ว่าไทยเคยใช้กำลังและความเคียดชากับคนจีนมาแล้ว มาในตอนหลังเห็นว่าฝ่ายไทยเป็นนโยบายประนีประนอมก็จริง แต่ก็พร้อมที่จะใช้กำลัง ได้เห็นถึงกรณีหงจิวเนี่ยเป่าที่เมืองอะเจ็งเหรา^๑ ส่วนเหตุการณ์ที่เรารู้เกิดขึ้นที่ภูเก็ตนั้นไทยก็พร้อมที่จะใช้กำลังปราบปรามเช่นกัน แต่เนื่องจากทั้งสองฝ่ายเกรงกลัวในอำนาจของไทยเสียก่อน เรื่องราวต่างๆจึงเป็นอันยุติลง

๑.๔.๔ การตั้งโปลิสขึ้นควบคุม

การจัดตั้งโปลิสขึ้นมานั้นมีจุดประสงค์ที่จะควบคุมคนจีนที่อยู่ในกรุงเทพฯโดยตรง เนื่องจากพวกจีนเริ่มก่อปัญหาต่างๆมากขึ้น ดังพระราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า "ยังมีจีนมาเกาบ้าง จีนไหหลำบ้าง มาดูพวกกันถือศากราฐบ้าง เป็นบ้าง บ้างที่เข้าถึงเอาเป็นถึงกันก็มี ท้าความวิวาทไปสนนสำเพ็งเรื่อยๆ แลเขียนหนังสือหาขายต่อสู้อื่นที่ผิดเนื่องกัน บลพวกจีนที่หาว่านวยนั้นอ้างว่าขึ้นอังกฤษบ้าง ฝรั่งเศสบ้าง ขึ้นแกโปรตุเกสบ้าง ครั้นสืบถามกงสุลนั้นๆก็ไม่รับ"^๒ นอกจากนั้นก็เกิดข่าวลือบอชยาว่าพวกจีนจะรบกันในย่านสำเพ็ง ทำให้คนที่อาศัยอยู่ในบริเวณนั้นตกใจกลัวอยู่เรื่อยๆ ลักษณะการกระทำของจีนดังที่กล่าวมานี้ ถ้ายกกับในเกรงกลัวในกฎหมายของไทยเลย^๓

ในปี พ.ศ. ๒๔๐๔ จึงได้จัดตั้งให้มีโปลิสขึ้น เพื่อให้เดินตรวจตราในย่านสำเพ็งซึ่งเป็นย่านที่คนจีนอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก การจัดตั้งโปลิสขึ้นนี้ไทยเอาแบบอย่างมาจากสิงคโปร์ พวกที่ทำหน้าที่โปลิสก็จ้างมาจากสิงคโปร์ หัวหน้าเป็นชาวอังกฤษชื่อ มร. เอม รองหัวหน้าชื่อ มร. เบทแบน มีกำลังครั้งแรก ๕๐ คน แต่โปลิสของไทยก็แตกต่างจากโปลิสของสิงคโปร์ที่ของไทยใช้กระบี่แทนกระบอง พวกโปลิสที่จัดตั้งขึ้นนี้มีสิทธิจับกุมทั้งคนจีนคนไทย รวมทั้งคนในบังคับของต่างประเทศ สำหรับคนในบังคับของต่างประเทศนั้น หลังจากที่จับตัวได้แล้วต้องนำตัวผู้กระทำผิดส่งให้พระยาราชรองเมือง เพื่อที่จะส่งให้แก๊งสุลลงโทษต่อไป

การที่ไทยจ้างเอาชาวตะวันตกมาเป็นโปลิสเช่นนี้ อาจเป็นเพราะฝ่ายไทยยังไม่เข้าใจวิธีการดำเนินงานอย่างหนึ่ง และอีกอย่างหนึ่งเป็นการลดข้อขัดแย้งระหว่างคนไทยกับคนจีนได้ เนื่องจากพวกโปลิสเป็นคนชาติที่สาม จึงพอที่จะหลีกเลี่ยงข้อกล่าวหาว่ากดขี่คนได้

^๑หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๓๕ จ.ศ. ๑๒๕๓ ก.
^๒หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑๓๖ จ.ศ. ๑๒๖๔ พระราชวินิจฉัยถวาย
ม. กิจยากรลาวไทยโปลิส

^๓ก.
^๔ก.

หน้าที่ของโปลิศนอกจากจะคอยควบคุมจีนในย่านสาเหิงแล้ว ยังต้องรับผิดชอบในคดีเล็กๆ น้อยๆ ทั่วไป ถึงรายงานการจับกุมของโปลิศระหว่างเดือนห้าถึงเดือนหก ปี พ.ศ. ๒๔๐๘ คือ

จับชะโมยไค้ ๗ คน

จับคนถือเครื่องศาสตราวุธไค้ ๖ คน

จับคนเปนนี่เซาไค้ ๖ คน

จับคนชะโมยวิ่งราวเงิน ๕๓ บาท ที่ถนนหลวงไค้คนหนึ่ง

จับคนชะโมยวิ่งราวเงิน ๑๐ บาท ที่ถนนหลวงไค้คนหนึ่ง

จับคนวิวาทฟันแทงกันด้วยอาวุธ ๓ คน

จับคนวิวาทชกต่อยกันด้วยมือ ๕ คน

จับคนเอาก้อนหินขว้างเซาไค้คนหนึ่ง

จับคนที่ค้าโปลิศกองเตวนไค้ ๒ คน

จับทาสหนีนายเงินไค้ ๒ คน

จับคนร้องคำแม่กลางถนนไค้คนหนึ่ง

จับคนลักลอบขายฝิ่นตามถนนไค้ ๒ คน

จับฝิ่นคิบไค้ ๙๘ ลูกใหญ่

จับคนแทงกันมีปากแฉลโลหิกไค้ ๓ คน

จับคนทำทะเล่เกินไค้คนหนึ่ง

จับคนเมาสุราตีพวกโปลิศกองเตวนไค้คนหนึ่ง

จับทหารไทยเบาสุราถืออาวุธไค้คนหนึ่ง

จับคนทาเกะกะรังแกที่โรงพวกผู้หญิงชั่วไค้คนหนึ่ง...^๑

จึงเห็นได้ว่าโปลิศที่ตั้งขึ้นมาทำหน้าที่หลายอย่าง แม้ว่าโดยจุดมุ่งหมายครั้งแรกก็เพื่อทำหน้าที่ควบคุมคนจีนเท่านั้น แต่อย่างไรก็ตามขอบเขตความรับผิดชอบของโปลิศก็อยู่ในย่านสาเหิงเท่านั้น จนถึงรัชสมัยรัชกาลที่ ๕ เขตการทำงานของโปลิศก็ขยายกว้างออกไป และได้กลายเป็นกิจการตำรวจในที่สุด

^๑ หนังสือพิมพ์บางกอกกรีกอร์คเกอร์ วันที่ ๑ เมษายน ๒๔๐๘ หน้า ๒๓

๒. คนในบังคับต่างประเทศ

หลังจากปี พ.ศ. ๒๓๕๘ เป็นต้นมา ไทยต้องยอมรับสภาพสิทธินอกอาณาเขตของคนต่างชาติดั้งเดิมภาคีสัญญากับไทย รวมทั้งคนในบังคับของชาตินั้นๆ ด้วย ตามพันธะในสัญญาข้อ ๒ ระบุว่า

แต่บรรดาการงานของคนที่อยู่ในบังคับอังกฤษ ซึ่งเข้ามาอยู่ ณ กรุงเทพมหานคร ก็ต้องฟังบังคับบัญชาของกงสุลที่เข้ามาตั้งอยู่ ณ กรุงเทพมหานคร กงสุลจะไต่ถามสัญญา และขอหนังสือสัญญาเก่าที่ไม่ได้ยกเลิกเสียจนทุกประการ แล้วจะไต่บังคับบัญชาคนในบังคับอังกฤษให้ทำตามสัญญาด้วย แล้วกงสุลจะรักษากฎหมายการค้าขาย จะห้ามคนที่มืออยู่ในบังคับของอังกฤษทำผิดล่วงเกินกฎหมายของอังกฤษกับไทย ที่มีอยู่แล้วและมีในภายภาคหน้า ถ้าคนอยู่ในบังคับอังกฤษจะเกิดวิวาทขึ้นกับคนอยู่ในบังคับไทย กงสุลกับเจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะปรึกษาหารือคดี คนอยู่ในบังคับอังกฤษทำผิด กงสุลจะลงโทษตามกฎหมายอังกฤษ คนในบังคับไทยทำผิดไทยจะทำโทษตามกฎหมายเมืองไทย คนอยู่ในบังคับไทยเป็นความกันเอง กงสุลไม่เอาเป็นธุระ แลไทยกับอังกฤษยอมรับกันว่ากงสุลที่จะเข้ามาตั้งอยู่ ณ กรุงเทพมหานคร นั้นยังไม่ได้ถึง ต่อเมื่อทำหนังสือสัญญาตกลงซื้อกันแล้ว ถ้าบั้นอังกฤษจะเข้ามาค้าขายที่กรุงเทพมหานครใช้ธงอังกฤษ มีหนังสือสำหรับลำเป็นสำคัญ ครบ ๑๐ ลำ หนังสือสัญญาประทับตราเข้ามาถึง เปลี่ยนกันแล้ว กงสุลจึงตั้งได้...

ตามสาระสำคัญของสัญญานี้ จะทำให้เกิดปีศาจกงสุลละมีกงสุลของอังกฤษเข้ามาประจำอยู่ในกรุงเทพฯ กงสุลตายนัยแห่งสัญญานี้มีฐานะ เป็นผู้แทนทางการทูตด้วย* นอกเหนือจากการคุ้มครองผลประโยชน์ของคนในชาติของตน ซึ่งนับว่าเป็นสิ่งที่ไทยยังไม่เคยรู้จักมาก่อน และผลจากสัญญาข้อนี้อีกอย่างหนึ่ง คือกฎหมายไทยไม่สามารถควบคุมคนต่างประเทศได้ทั้งหมด

* หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ ๔ เล่มที่ ๘๔ จุฬ. ๑๒๑๗ ๒.

* ความหมายในปัจจุบัน กงสุลคือผู้ที่ได้รับมอบหมายให้อยู่คอยคุ้มครอง ป้องกันและส่งเสริมผลประโยชน์ของคนสัญชาติในทางเมืองหรือต่างแดน โดยเฉพาะด้านการพาณิชย์ การเดินเรือ การอุตสาหกรรม ให้ได้ผลดีมากเท่าที่จะทำได้ โดยไม่ขัดต่อกฎหมายและธรรมเนียมประเพณีบ้านเมืองนั้น และมีไต่เป็นตัวแทนประมุขแห่งรัฐ

โดยเฉพาะชาวยุโรปซึ่งมักจะรังเกียจในระเบียบการศาลและวิธีการลงโทษของไทย นอกจากนี้ยังไปมีความเชื่อว่าวิธีการของไทยสามารถที่จะให้ความปลอดภัยแก่ผลประโยชน์ ชีวิตและทรัพย์สินของพวกเขาได้ การมีสิทธิสภาพนอกอาณาเขตจึงเป็นสิ่งป้องกันผลประโยชน์ของพวกเขา โดยไม่คำนึงว่าจะเกิดปัญหาหรือความยุ่งยากแก่ฝ่ายไทยหรือไม่ คนต่างชาติและคนในบังคับจึงเป็นเหมือนผู้มีอภิสิทธิ์ในสังคมไทยไป

๒.๑ บทบาทสำคัญของคนต่างประเทศที่มีผลต่อความมั่นคงภายในของไทย บทบาทที่สำคัญของชาวต่างประเทศที่มีผลต่อความมั่นคงภายในของไทย สามารถแยกได้ คือ

๒.๑.๑ ขีดขวางการดำเนินงานของฝ่ายไทย การขีดขวางการดำเนินงานของฝ่ายไทย ทำให้เป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติตามกฎหมายตามขั้นตอนของไทย ซึ่งฝ่ายไทยก็มีอิสระในการดำเนินงานอยู่แล้ว กล่าวคือ

๒.๑.๑.๑ ให้ความช่วยเหลือแก่คนจีน สำหรับคนจีนที่ไม่อยู่ในบังคับของต่างชาติต้องปฏิบัติตามกฎหมายของไทยทุกประการ เช่นต้องผูกปี้ ถูกเกณฑ์แรงงาน (สวามิภักดิ์) โดยต้องทำงานเป็นเวาหนึ่งเดือน หรือจะชำระเงินแทนค่าแรงก็ได้) ต้องเคารพและปฏิบัติตามกฎหมายไทยอย่างเคร่งครัด ฯลฯ ต่อมาเมื่อชาวยุโรปเข้ามาค้าขายในไทยมากขึ้น คนจีนลูกจ้างก็มีทะเลาะเลวในเรื่องเหล่านี้ และมักอ้างว่าตนเป็นคนในบังคับของชาวยุโรปไป ไม่ค่อยปฏิบัติตามกฎหมายของไทย ฝ่ายไทยเองก็พยายามอย่างเต็มที่ที่จะไม่ให้กงสุลชาติต่างๆ รับคนจีนเข้าอยู่ในร่มเงา เพราะความเข้าใจของฝ่ายไทยนั้น คนจีนที่จะจดทะเบียนในบังคับของต่างชาติได้เฉพาะคนจีนที่เกิดในอาณาเขตของประเทศนั้นๆ เช่นจีนที่เกิดมาเก๊าจดทะเบียนขึ้นกับโปรตุเกสได้ ส่วนคนจีนเมืองอื่นๆที่ไม่ได้เป็นอาณาเขตของชาติในยุโรป เมื่อเข้ามาทำมาหากินในไทย จะจดทะเบียนเป็นคนในบังคับของต่างชาติไม่ได้ รวมทั้งคนจีนที่เข้ามาทำมาหากินในเมืองไทยก่อนที่จะมีการทำสัญญาที่ไม่มีสิทธิ์ที่จะจดทะเบียนเป็นคนในบังคับของต่างชาติได้เช่นกัน^๒ แต่ในทัศนะของชาวยุโรปกลับมีความเห็นตรงกันข้ามกับไทย คือเห็นว่ากงสุลมีสิทธิ์ที่จะรับ

กรราเบรียล โมเรล ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศฝรั่งเศสกับกรุงสยาม แปลโดย กวางเพ็ญ พันธทรงษ์ หน้า ๘

^๒ หจกน ภายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารวิภาคที่ ๘ แฟ้ม ร.๘.๒/๑๑ หนังสือเจ้าพระยาพระคลังถึงกงสุลประเทศต่างๆ ๒๕ พฤษภาคม ๒๔๑๐

เอาใครๆมาขึ้นทะเบียนเป็นภนในบังคับก็ได้ ไม่จำเป็นว่าจะ เป็นคนที่มาจากอาณานิคมหรือไม่ คังหนังสือกงสุลอเมริกา เจมส์ เอ็ม. ฮูด (James M. Hood) มีมาถึงเจ้าพระยาพระคลังว่า

ตามหนังสือกฎหมายที่เรียกว่า อินเตอนาชันนาลลอนันว่า ผู้ที่เปนกงสุลมีอำนาจจะรับคน ชาติอื่นๆที่ได้มีหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับเมืองนั้น เข้ามาอยู่ในสังกัดกงสุล ซึ่งทางกาวแมนคนชาตินั้นๆมีหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับกาวแมนของท่านที่เปนกงสุล นั้น แลคนชาตินั้นๆมิได้มีกงสุลเข้ามาอยู่ แลตามข้อความในหนังสืออินเตอนาชันนาลลอ ซ้ำพเจ้าได้รับคนจีนที่มา ณ กรุงเพทฯไวหลายคนแล้ว ได้จัดซื้อไว้ในกงสุลซ้ำพเจ้า ...^๑

การที่ทางการไทยชักชวนไม่ยอมให้คนจีน จดทะเบียนเป็นคนที่บังคับของต่างชาติ เพราะเป็นการลำบากต่อการควบคุม และเมื่อเดินทางไปยังหัวเมืองต่างๆ ก็อาศัยอภิสิทธิ์ที่มีอยู่ แล้วชักชวนอำนาจของเจ้าเมือง นอกจากนี้หากปล่อยให้คนจีนเข้าอยู่ได้บังคับของชาติอื่นมาก ผลประโยชน์จากการผูกขี้และการเกณฑ์แรงงานก็ย่อมหนักไปมากเช่นเดียวกัน

แต่ในบางครั้งชาวยุโรปก็ให้ความคุ้มครองแก่คนจีนโดยเจตนา เช่นกรณี มร. ทอมสัน คนชาติอังกฤษซึ่งมาอาศัยอยู่ที่เมืองสมุทรปราการ ไม่ยอมให้เงินเทงซึ่งเป็นลูกจ้างผูกขี้ข้อมือ เมื่อทางการไทยจะจับเงินเทง มร. ทอมสันก็ให้เงินเทงไปซ่อนตัวเสีย เจ้าหน้าที่ผูกขี้เมืองสมุทร- ปราการจึงขอเข้าค้นบ้าน มร. ทอมสันก็อ้างว่าเจ้าหน้าที่บุกรุกและไม่ยินยอมให้ เจ้าหน้าที่เข้าค้น แล้วยิงต่อสู้เจ้าพนักงาน ทางกรไทยจึงแจ้งให้กงสุลอังกฤษทราบและร่วมกันสอบสวน ปรากฏว่าเจ้าพนักงานฝ่ายไทยไม่มีความผิดเพราะไม่ได้บุกรุก และนอกจากนี้ฝ่ายไทยก็มีสิทธิ์ที่จะผูกขี้ ข้อมือเงินเทงได้ เพราะเงินเทงไม่ใช่เงินในบังคับของต่างชาติ^๒

ในส่วนที่เกี่ยวกับภนในบังคับนั้น กงสุลก็พยายามให้ความช่วยเหลือเสมอ เช่นเมื่อ เจ้าภานีฉิ่นจับเงินเทงในข้อหาลักลอบค้าฝิ่น กงสุลอังกฤษก็ขอร้องให้ปล่อยตัวโดยหาว่าไม่ ปฏิบัติตามขั้นตอน ก่อใบแจ้งให้กงสุลทราบล่วงหน้าเสียก่อน สำหรับฝ่ายไทยนั้นเห็นว่า เมื่อมี

^๑ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ ๔ แฟ้ม ร.๔.๒/๑๑ หนังสือ กงสุลอเมริกาคัดค้านเงินสับแยก ๓๐ พฤษภาคม ๒๔๑๐

^๒ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ ๔ แฟ้ม ร.๔.๒/๑๑ หนังสือ เจ้าพระยาพระคลังถึงกงสุลอังกฤษ ๕ กรกฎาคม ๒๔๑๐

ผู้ทำความผิดก็สามารถจับตัวนางโทยได้ แต่ฝ่ายอังกฤษก็เกรงว่าคนของเขาจะไม่ได้รับความยุติธรรมและอาจถูกกลั่นแกล้งได้ อีกกรณีหนึ่งคือ เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๕๕ พระยาราชรองเมืองนำกองกำลังเข้าล้อมจับจีนซู่ได้ เพราะจีนซู่ขึ้นกระทำตัวเป็นโจรคอยกักปล้นเรือที่เดินไปมาระหว่างกรุงเทพฯกับกรุงเทพฯ เมื่อทางการไทยจับตัวได้ กงสุลฝรั่งเศสก็ขอร้องให้ปล่อยตัวไป โดยอ้างว่าเป็นคนเข้ารีตกับบาทหลวงชาวฝรั่งเศส แต่ฝ่ายไทยก็ไม่ยินยอมเพราะว่าจีนซู่ไม่ได้เป็นภิกษุในบังคับฝรั่งเศส^๑

ในกรณีดังที่กล่าวมานี้ ย่อมจะเป็นผลเสียต่อการปกครองของไทย เพราะการดำเนินการเพื่อให้เป็นไปตามกฎหมายต้องมีอุปสรรคทำให้ล่าช้า แม้จะเป็นการปฏิบัติที่ถูกต้องตามสัญญา ก็ตาม และการที่กงสุลฝรั่งเศสและกงสุลอังกฤษ พยายามคุ้มครองคนนอกบังคับเช่นนี้ หากทางการไทยไม่สามารถดำเนินการตามกฎหมายได้ ก็จะเกิดกรณีเช่นเดียวกันได้อีก ซึ่งหมายถึงการวิวาทต่างๆก็จะเกิดขึ้นได้เรื่อยๆ และพวกที่คอยแอบอ้างบารมีของกงสุลก็จะพลอยสร้างความเดือดร้อนไม่มีที่สิ้นสุด ซึ่งจะเป็นมีเหตุของการปกครองของไทยอย่างมาก เพราะแทนที่จะใช้เวลานั้นในการปรับปรุงประเทศ แต่ก็ต้องเสียเวลาในเรื่องเล็กน้อยดังที่กล่าวมาแล้ว

๒.๑.๑.๒ บาทหลวงสอนศาสนา ในเรื่องการเผยแพร่ศาสนานั้น ทางการไทยไม่เคยขัดขวางเลยแม้จะยังไม่มีการหาสัญญาเกี่ยวกับต่างประเทศก็ตาม บาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ พวกหมอสอนศาสนาเริ่มเข้ามาในไทยมากขึ้น จนรัชสมัยรัชกาลที่ ๓ หมอสอนศาสนาก็ออกไปสอนศาสนาตามหัวเมืองต่างๆด้วย เช่น ราชบุรี เพชรบุรี และหมอสอนศาสนาก็ไม่ยุ่งเกี่ยวกับการเมืองการปกครองเลย ฝ่ายไทยจึงไม่กีดกัน นอกจากนี้ยังนำเอาความรู้และวิชาการใหม่ๆ เช่น การแพทย์สมัยใหม่ การพิมพ์ เข้ามาเผยแพร่ในไทยด้วย จึงนับว่าเป็นประโยชน์ต่อฝ่ายไทยมากกว่า ขณะเดียวกันการที่ไทยยอมให้มีการเผยแพร่ศาสนาได้โดยเสรีก็เป็นการลดความตึงเครียดได้บ้าง เมื่อเปรียบเทียบกับกรณีเวียตนาม ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังจากที่มีการหาสัญญากับประเทศต่างๆแล้ว หมอสอนศาสนาก็กลายเป็นคนที่มีสิทธิ์สภาพนอกอาณาเขตด้วย (ตามแต่จะเป็นคนชาติใด) แทนนโยบายของไทยต่อหมอสอนศาสนาที่ไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเลย เพียงแต่ให้หมอสอนศาสนาที่จะออกไปสอนศาสนาตามหัว-

^๑ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเทศุรชกาลที่ ๔ เลขที่ ๗๗ จ.ศ. ๑๒๑๔ ฎ.

เมืองต้องแจ้งให้หัวหน้าหอสอนศาสนาในกรุงเทพฯทราบเสียก่อน^๑ ซึ่งแสดงให้เห็นได้ว่าทางการไทยก็พยายามที่จะควบคุมเหมือนกัน และไม่ไว้วางใจในหอสอนศาสนาทุกคน

โดยความจริงแล้วงานของหอสอนศาสนาไปน่าจะมีปัญหาต่อการปกครองเลย นอกจากจะเอาตนเองเข้าไปยุ่งเกี่ยวโดยจงใจ คังกรดีของบาทหลวงวางแฟงชาวฝรั่งเศสที่ออกไปสอนศาสนาอยู่ที่เมืองจันทบุรี มักจะคอยให้ความช่วยเหลือแก่พวกที่เข้ารีตเสมอ เช่นเงินจิ้งซึ่งเป็นเงินเข้ารีตอยู่ที่บังคับกับของไทย ชื่อที่คิดจากจีนเกา แต่ที่คิดแปลลงนั้นจีนเกาได้ปลุกพริกไทยเอาไว้ก่อนแล้ว เมื่อตกลงจะขายที่ดินจีนเกาจึงทำลายพริกไทยที่ปลูกไว้ทั้งหมด ทำให้เงินจิ้งร้องเรียนต่อเจ้าเมืองจันทบุรีเพื่อเรียกร้องค่าเสียหาย โดยอ้างว่าเป็นสิทธิ์ที่เขาควรจะได้ เมื่อเจ้าพนักงานพิจารณาตัดสินชำระคดีแล้ว เห็นว่าจีนเกาไม่มีความผิดจึงไปฟ้องชกใช้ค่าเสียหาย ทั้งนี้เนื่องจากจีนเกาตกลงขายแต่ที่ดินเท่านั้น ไม่รวมรวมทั้งถึงพริกไทยด้วย บาทหลวงวางแฟงเห็นว่าเจ้าพนักงานพิจารณาไม่ยุติธรรม เพราะถือว่าธรรมเนียมการซื้อขายที่ดินนั้น ผู้ซื้อที่ควรจะมีกรรมสิทธิ์เหนือพินัยที่อยู่ที่ดินนั้นด้วย จึงร้องทุกข์เข้ามาถึงเจ้าพระยาพระคลัง^๒ สำหรับกรณีจุดบกพร่องอยู่ที่การ ไม่ตกลงกันให้เป็นการเรียบร้อยเสียก่อนในรายละเอียดทั้งหมด จึงทำให้เกิดปัญหาคับมา และสำหรับตัวบาทหลวงวางแฟงเองก็มักเข้าปากว่าการะการทำงานของเจ้าหน้าที่ฝ่ายไทยเสมอ ไม่เพียงแต่กรณีดังกล่าวเท่านั้น วิธีการเช่นนี้ย่อมเป็นการเรียกร้องความสนใจจากชาวจีนได้มากที่สุด เพราะต้องการอำนาจของบาทหลวง เจ้าพระยาพระคลังได้กล่าวติเตียนบาทหลวงผู้นี้ว่า

อนึ่งบาทหลวงถือว่าเป็นพระ เป็นผู้เข้าสั่งสอนศาสนา คอเวอนเบนต์ไทยมิโก่ห้าบปราม มีผู้ไปเข้ารีตก็ทวีมากขึ้นทุกปี ก็กับความเสมอต้นทุกแห่ง ก็บาทหลวงเอาพระความในผู้เขาริสนี้ ข้าพเจ้าเห็นเป็นปลาคันก เพราะไม่เป็นการศาสนา พวกเขาริกลืออยู่ในบังคับไทย ควรที่ฝ่ายไทยว่ากล่าวกันจึงจะชอบ ก็บาทหลวงถือว่าเป็นพระเป็นผู้สอนศาสนา จะมาแทรกแซงในถ้อยความนั้น ข้าพเจ้าเห็นไม่สมควรที่ไปพระเลย...^๓

^๑หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๙๖ จ.ศ.

๑๒๑๖ ตอบเมืองพังงาว่าควรวางบาทหลวงจะบาศอนศาสนา ๗ พฤศจิกายน ๑๓๕๘

^๒หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ ๔ แฟ้ม ร.๔.๒/๑๑ จดหมายเจ้าพระยาพระคลังถึงกงสุลฝรั่งเศส ๑๔ มิถุนายน ๑๘๐๘

^๓ก.

สำหรับหมอสอนศาสนาชาวจีนอื่นๆนอกจากหมอสอนศาสนาชาวฝรั่งเศสแล้ว ก็มุ่งเผยแพร่ศาสนาเพียงอย่างเดียว และไม่เข้ามาเกี่ยวข้องกับกิจการปกครองของไทย แต่กลับให้บริการแก่สังคมไทยในค่านต่างๆ เช่น ก้านการแพทย์ เป็นต้น ปัญหาผู้เข้ารับและหมอสอนศาสนาที่จริงก็ไม่ใช่ว่าปัญหาสำคัญอะไรนักสำหรับไทย เพราะฝ่ายไทยก็ไม่กีดกันอยู่แล้ว แต่ฝ่ายไทยก็จำเป็นต้องแสดงให้เห็นว่ากฎหมายไทยยังใช้ควบคุมได้ หากยอมทำตามข้อเสนอของหมอสอนศาสนาทุกอย่างก็เท่ากับยอมรับในความเป็นอธิปไตยของหมอสอนศาสนา จะทำให้คนหันไปพึ่งหมอสอนศาสนามากขึ้น โดยเฉพาะคนจีน หรือคนชาติอื่นๆที่ไม่ได้เป็นภาคีสัญญา กับไทย และอาจจะนำไปสู่ปัญหาต่างๆได้ในภายหลัง

๒.๑.๒ ความมีอธิปไตยของคนในบังคับของต่างประเทศ ตามที่ตกลงกันในสัญญาคนต่างประเทศแม้จะมีสิทธิสภาพนอกอาณาเขต แต่ก็ไม่มีสิทธิ์ที่จะละเมิดกฎหมายของไทย แต่อาจจะเนื่องมาจากความสำคัญผิดหรือความหลงตนบางประการ ก็อาจนำไปสู่การวิวาทขัดแย้งกันได้ เช่น ในปี พ.ศ. ๒๔๐๔ กงสุลฝรั่งเศส ม. ออคิมทริยา (I. d' Istrail) ออกไปเดินเล่นตามถนนเจริญกรุง พบชาวจีนกลุ่มหนึ่งช่วยกันจับคนไทยชื่อสินซึ่งเป็นลูกจ้างอยู่ในกงสุลฝรั่งเศส กงสุลฝรั่งเศสจึงขอร้องให้พวกจีนปล่อยตัวนายสินเสีย แต่พวกจีนก็ไม่ยอมจะนำเอาตัวไปส่งพระยาสิทธิราชรวงเมืองให้ได้ เพราะนายสินเป็นคนประพฤติไม่ดีเคยวิ่งราวเงินของจีนสินไป ๕ บาท จึงเป็นผู้ที่มีความผิด จำเป็นต้องให้ยอมรับผิดขอค่าไถ่ตามกฎหมาย เรื่องกงสุลโบสามารถทำให้คนจีนปล่อยตัวนายสินได้ ก็นำเรื่องราวไปฟ้องเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ว่า พวกคนจีนคนหนึ่งคนงสุล ขอให้จับตัวมาลงโทษตามกฎหมายของไทย เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงขอความเห็นไปยังกงสุลชาติต่างๆในกรุงเพทฯเกี่ยวกับเรื่องนี้ เพราะการที่จะจับเอาตัวพวกจีนมาลงโทษโดยไม่ชำระให้กองทั่วย่อมจะเป็นการผิดกฎหมายของไทยเช่นกัน ผู้ที่เป็นพยานรู้เห็นกับกงสุลฝรั่งเศสก็ไม่มี ต่อมากงสุลอังกฤษ เคนมาร์ก โปรตุเกส ก็แสดงความเห็นด้วยกับฝ่ายไทย ก็จะเอาพวกจีนมาลงโทษโดยไม่มีการชำระคดีไปได้ เพราะไม่มีพยานรู้เห็นกับกงสุลฝรั่งเศส เรื่องราวจึงเป็นอันยุติลง^๒

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๐๕ กงสุลฝรั่งเศสก็เกิดการฉ้อฉลพิพาทกับพวกโปลิสติก สาเหตุเกิดจากกงสุลฝรั่งเศสให้คนไทย ๑๒ คน ถ้อยจารุเคินคุมกันกงสุลฝรั่งเศสในย่านสำเพ็ง โปลิสซึ่งรักษา

^๒ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๑๒๔ จ.ศ. ๑๒๒๓ ความวิวาทในกงสุลฝรั่งเศสกับจีน

การณ้อยู่ในยานนั้นจึงเข้าจับกุม แต่โปลิศมีเพียงสามคนจึงไม่สามารถจับกุมได้และถูกทำร้ายบาดเจ็บ พวกโปลิศจึงไปตามสมัครพรรคพวกมาช่วยกันจับกุม จับตัวผู้กระทำผิดได้ทั้งหมด ๔ คน ส่วนที่เหลือหนีไปได้ ส่วนพวกที่ถูกจับโปลิศก็นำตัวมาขังไว้ ทำให้กงสุลฝรั่งเศสยื่นเรื่องราวฟ้องต่อเจ้าพระยาพระคลังว่า พวกโปลิศหมิ่นประมาทคน และในหนังสือนั้นยังขู่ว่าไทยด้วยว่า หากฝ่ายไทยไม่สามารถชำระเรื่องราวที่เกิดขึ้นให้เสร็จภายใน ๒ - ๓ วัน กงสุลก็จะลดธงของฝรั่งเศสและเกินทางออกจากประเทศไทย ซึ่งหมายความว่าความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศสสิ้นสุดลง ฝ่ายไทยเองก็พยายามประนีประนอมกับกงสุลฝรั่งเศสในเรื่องที่เกิดขึ้น โดยส่งพระประจักษ์นารถกรมหลวงวงศาธิราชสนิท ไปเจรจากับกงสุลฝรั่งเศส แต่ก็ไม่สามารถที่จะตกลงกันได้^๒

การที่กงสุลฝรั่งเศสให้คนเดินถืออาวุธตามถนน ถือว่าเป็นเป็นการกระทำที่ผิดกฎหมายไทย เพราะมีกฎหมายระบุถึงเรื่องนี้ว่า

ให้กับทันนายเรือแลนายห้างซึ่งเข้ามาอยู่ในประเทศสยาม ห้ามอย่าให้อย่าให้กล้าสี่ลูกเรือ ลูกจ้างไทยจีน แลคนชาวคำดี้อารุต่างๆคือปืนยาวปืนสั้นแลมีด ไปเที่ยวตามลำน้ำ ลำคลอง แลบนบก ถ้ามีธุระจะไปซื้อของก็อย่าให้มีอาวุธสำหรับตัวไป ให้ไปแต่ชื่อเปล่า แล้วให้สร้างกำบังโคของนายห้างกำกับไปด้วย ถ้ากับกันแลนายห้างไม่ห้าบปรามกล้าสี่ลูกเรือ แลลูกจ้างไทยจีน แลคนชาวคนคำ ปล่อยให้ถือเครื่องศาสตราวุธต่างๆ คือปืนยาว ปืนสั้น แลมีด ไปเที่ยวตามลำน้ำ ลำคลองแลบนบก เวลากลางวัน เวลากลางคืน ทำการวิวาท เจ้าพนักงานภูษามานช่วยกันจับกุมตัวมาส่งต่อให้กงสุลทำโทษ ถ้าไม่ยอมให้จับโดยคดี ต่อสู้กันถึงแตกหักมีบาดเจ็บอย่างไร จะเอาโทษแก่ผู้จับไม่ได้ ถ้าทุบแทงทุบตีผู้จับเจ็บป่วยถึงตาย กงสุลจะปรับโทษทำโทษตามกฎหมาย...^๓

เมื่อมีกฎหมายระบุไว้ดังนี้ การจับกุมลูกจ้างฝรั่งเศสจึงถือว่าเจ้าพนักงานฝ่ายไทยทำตาบหน้าที่ เพราะผู้ถูกจับกุมก็เป็นคนกระทำผิดจริง นอกจากนั้นก็ไม่ได้เป็นคนในบังคับของ

^๑ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ ๔ เลขที่ ๑๓๖ จ.ก. ๑๒๖๔ ก.

^๒ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ ๔ เลขที่ ๑๓๗ จ.ก. ๑๒๖๔ กงสุลฝรั่งเศสหา
หาวาโปลิศหมิ่นประมาท ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๔๐๖

^๓ ก.

ฝรั่งเศสด้วย ทหารไทยจึงมีสิทธิ์จับกุมผู้กระทำผิดมาขังโดยไม่ต้องแจ้งให้กงสุลทราบ ในสวน
 ค้างกุสฝรั่งเศสเองก็มักปฏิบัติตัวไม่เหมือนกับกงสุลชาติอื่นๆ ดังพระราชวินิจฉัยว่า "แตงกนไช้
 ลูกจ้างมีผิดเห็นว่าเป้นยศของกงสุลนั้น เราพระเจ้ากรุงสยามยังหาเข้าใจไม่ เพราะประพฤติ
 ไม่เหมือนกงสุลประเทศอื่นทุกประเทศ"

คดีระหว่างกงสุลฝรั่งเศสและโปลิศยุติโดยปริยาย เมื่อฝ่ายไทยสามารถชี้ให้เห็นว่า
 ฝ่ายของกงสุลฝรั่งเศสละเมิดกฎหมาย แต่การที่กงสุลฝรั่งเศสพยายามทำตัวให้แปลกไปจากกง-
 สุลชาติอื่นๆเช่นนี้ เป็นผลเสียต่อการปกครองของไทยอย่างมาก เพราะเป็นการดูหมิ่นเหยียด-
 หยามกฎหมายของไทย เมื่อฝ่ายไทยไปกล่าวที่จะดำเนินการให้เลิกขาดลงไป การละเมิดก็จะมี
 ต่อไปอย่างไม่มีสิ้นสุด ความศรัทธาของประชาชนต่อกฎหมาย ต่อรัฐ ก็ย่อมลดลง เมื่อสังคมชาว
 บัณฑิตานที่ดึกก็ย่อมจะนำไปสู่ความยุ่งยากต่างๆ

๒.๑.๓ การลักลอบค้าฝิ่น การค้าขายฝิ่นเป็นความรับผิดชอบของเจ้าภาษีฝิ่น การ
 ลักลอบค้าฝิ่นจึงเป็นการบ่อนทำลายรัฐอย่างหนึ่ง เนื่องจากผู้ลักลอบค้าขายฝิ่นไปต้องเสียภาษีให้
 แก่รัฐ และถึงบ่อนฝิ่นเกือบทั้งหมดอย่างแพร่หลาย ฝิ่นของเจ้าภาษีย่อมจำหน่ายโค่นดยลง
 ผู้ที่จะประมูลภาษีฝิ่นก็ย่อมประมูลต่ำลงด้วย ในปี พ.ศ. ๒๔๐๘ คนของเจ้าภาษียฝิ่นและโปลิศ ๖
 คน เจ้าคนจับฝิ่นเกือบที่บริษัทิกแอนแปก แอนคัมปานี จับได้ฝิ่นดิบเป็นจำนวนมากพร้อมทั้งอุ-
 กรณ์การสูบฝิ่น จึงจับกุมเงินลูกจ้างชั้นหัวหน้า ๔ คน แต่เมื่อจะนำผู้ต้องหาลงเรือไปกุมขัง จิน
 ลูกจ้างของบริษัทิกแอนแปกและเงินลูกจ้างของบริษัทหอบอร์เนียวประมาณ ๕๐ - ๖๐ คน ก็เข้าแย่ง
 เอาตัวผู้ต้องหาไปไต่ และต่อมาทหารไทยจึงสืบจับผู้ต้องหาได้ สำหรับการลักลอบค้าขาย
 ฝิ่นนั้นแม้บริษัทของชาวยุโรปจะไปได้ค้าขายโดยตรง แต่ก็บังเกิดกรรมที่ให้ความร่วมมือกับผู้กระทำ
 ผิด ทำให้ยากต่อการจับกุมของเจ้าหน้าที่บ้านเมืองและเจ้าภาษีย นอกจากนี่ก็เป็นช่องทางให้พวก
 ลักลอบค้าขายกระทำการ ได้สะดวกยิ่งขึ้น

๒.๒ นโยบายการควบคุมคนต่างประเทและคนในบังคับ การที่คนต่างประเทและคน
 ในบังคับมีสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ไม่ได้หมายความว่าคนต่างประเทและคนในบังคับมีอภิสิทธิ์

^๑หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุการณ์ที่ ๔ เลขที่ ๑๓๗ จ.ก. ๑๒๒๔ ก.

^๒หนังสือพิมพ์บางกอกเรคอร์ดเดอร์ ฉบับวันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๔๐๘ หน้า ๓๑

ทุกอย่าง เจ้าพนักงานฝ่ายไทยยังมีสิทธิ์ที่จะจับกุมได้หากกระทำผิด เพียงแต่แยกพิจารณาคดีต่างหาก คือรวมนอกกับกงสุลชาตินั้นพิจารณาในกรณีที่เป็นคนในบังคับ แต่หากเป็นคนของชาตินั้นๆ ก็เป็นหน้าที่ของกงสุลฝ่ายเดียว นอกจากนี้คนต่างประเทศและคนในบังคับก็ต้องเคารพกฎหมายไทยด้วย แต่ก็ยังเป็นปัญหาต่อฝ่ายไทยในบ่อย เพื่อเป็นการตัดปัญหาหลายอย่าง ไทยจึงเลือกใช้นโยบายที่ประนีประนอมต่อกันต่างประเทศ ในการควบคุมคนต่างประเทศและคนในบังคับก็ใช้นโยบายนี้เช่นกัน กล่าวคือ

๒.๒.๑ การกำหนดเขตที่อยู่อาศัย สำหรับนโยบายการกำหนดที่อยู่อาศัยของชาวต่างประเทศนั้นเป็นนโยบายที่ไทยเคยใช้มาก่อน โดยกำหนดให้อยู่ต่างหากไม่ปะปนกับคนไทย และอยู่นอกกำแพงเมืองออกไป แต่คาบช็อคกลางใหม่ที่ทำกันในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เราไม่สามารถจะกระทำเช่นเดิมได้ การกำหนดเขตที่อยู่อาศัยของต่างชาติในตอนนี้ เป็นการบ่งที่จะให้ความคุ้มครองไว้อย่างทั่วถึง กล่าวคือ

คนที่อยู่ในบังคับอังกฤษจะมากำขายตามหัวเมืองชายทะเลตั้งขึ้นแก่กรุงเทพฯ ก็ค้าขายได้โดยสะดวก แต่ก็จะอาศัยอยู่ได้ทีละเวกทีละไมกรุงเทพฯ และตามในจังหวัดที่กำหนดไว้ในหนังสือสัญญา ประการหนึ่งคนอยู่ในบังคับอังกฤษจะมาเช่าที่ ปลูกโรง ปลูกเรือน แล จักซื้อโรง ซื้อเรือน ซักตึก พื้นกำแพงออกไปในกำหนด ๒๐๐ เส้น คือสี่ไมล์อังกฤษเช่าได้แต่จะซื้อไม่ได้ ถ้าอยู่ถึง ๑๐ ปีแล้วจึงจะซื้ได้ ถ้าอยู่ไม่ถึง ๑๐ ปีท่านเสนาบดีจะโปรกให้ซื้อก็ได้ แลนอกกำหนด ๒๐๐ เส้นนั้น คนในบังคับอังกฤษจะซื้อเป็นที่เรือน ที่ไร่ ที่สวน ที่นา ตั้งแต่กำแพงเมืองออกไป เค่นด้วยกำแพงแฉวงเรือพายทาง ๒๔ ชั่วโมงจะซื้อเช่าเมื่อไรก็ซื้อเช่าได้ แต่เมื่อคนในบังคับอังกฤษจะซื้อที่เรือน ที่สวน ที่ไร่ ที่นา จะต้องบอกกงสุลๆจะได้ออกเจ้าพนักงานฝ่ายไทย ถ้าเจ้าพนักงานกับกงสุลเห็นว่าคนที่ซื้อที่นั้น เปนคนพามาหากินโดยจริง เจ้าพนักงานกับกงสุลจะช่วยว่ากล่าวให้ซื้อตามตามสมควร...

การกำหนดที่อยู่อาศัยของชาวต่างประเทศและคนในบังคับเช่นนี้ เป็นผลดีต่อฝ่ายไทยในแง่การคุ้มครองชีวิตและทรัพย์สินของชาวต่างประเทศได้ ขณะเดียวกันก็อยู่ในระยะที่ไทยจะสอด-

^๑หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุการณ์ที่ ๔ เลขที่ ๘๘ จ.ศ. ๑๒๑๗ ก.

สองในควาบเคลื่อนไหวได้ แต่อย่างไรก็ตามคนต่างประเทศหรือคนในบังคับก็มีสิทธิที่จะจับจองหรือบุกเบิกที่ดินเพื่อทำมาหากินได้ นอกจากต้องซื้อจากเจ้าของเดิม ซึ่งก็พอจะสรุปได้ว่าแม้ชาวต่างประเทศหรือคนในบังคับจะออกไปอยู่ในหัวเมือง ก็คงไม่อยู่ไกลจากชุมชนมากนัก เพราะในสมัยก่อนมีที่รกร้างว่างเปล่ามากการจับจองที่ดินก็คงไม่ห่างจากหมู่บ้านหรือตัวเมืองมากนัก

๒.๒.๒ การสร้างความมั่นใจให้แก่ผลประโยชน์ของชาวต่างประเทศ

๖: ให้ความคุ้มครองแก่คนต่างประเทศและคนในบังคับในการออกไปหัวเมือง

ทั้งนี้ก็เป็นการปฏิบัติตามสัญญาข้อที่ ๔ คือ

คนในบังคับอังกฤษจะเข้ามาอาศัยอยู่ ณ กรุงเทพมหานคร ต้องไปบอกแก่กงสุลให้จดชื่อไว้ ถ้าคนเหล่านี้จะออกไปทะเลหรือไปเที่ยวเล่นเกินกำหนด ๒๔ ชั่วโมง ตามสัญญาไว้ที่จะให้คนในบังคับอังกฤษอยู่ กงสุลจะไปขอหนังสือเปิดช่องจากเจ้าพนักงานฝ่ายไทยให้ไป ถ้าคนในบังคับอังกฤษจะออกไปจากกรุงเทพมหานคร ถ้าขุนนางเจ้าพนักงานฝ่ายไทยบอกแก่กงสุลมีเหตุขอลอันสมควรจะห้ามมิให้ออกไป กงสุลจะไม่ให้ออกไป ถ้าคนในบังคับอังกฤษจะไปเที่ยวในระหว่างทาง ๒๔ ชั่วโมง กงสุลจะเขียนหนังสือให้ไปว่า คนชื่ออย่างนั้น รูปร่างอย่างนั้น มีฐานะอย่างนั้น แล้วจะต้องให้เจ้าพนักงานฝ่ายไทยประทับตราหนังสือให้เป็นสำคัญด้วย เจ้าพนักงานฝ่ายไทยดูหนังสือแล้วคืนหนังสือให้ปล่อยตัวไป ถ้าไม่มีหนังสือกงสุลประทับตรา เจ้าพนักงานฝ่ายไทยไปสำหรับตัว ส่งสัყให้ยึดเอาตัวไว้ แล้วให้เอามาบอกแก่กงสุลให้รู้...

ตามสัญญาข้อนี้จะเห็นได้ว่า ฝ่ายไทยมีสิทธิห้ามปรามคนต่างชาติในการที่จะเดินทางไปยังหัวเมืองต่างๆได้ และมีสิทธิในการออกหนังสือเปิดช่อง ในเมืองที่เห็นว่าไปปลอดภัย ฝ่ายไทยก็สาบารถห้ามปรามได้ ทั้งเท่ากับเป็นการช่วยป้องกันชีวิตและทรัพย์สินของคนต่างชาติด้วย เมื่อคนต่างชาติจะเดินทางออกไปยังหัวเมือง โดยเฉพาะเมืองที่ไกลเกินกว่าระยะเวลาเดินทาง ๒๔ ชั่วโมง กงสุลก็ต้องขอหนังสือเปิดช่องจากทางการไทย เช่น

มงซีเอชฮาโนลกงสุลฝรั่งเศส ขอแจ้งความมายังเจ้าพระยาพระคลัง เสนาบดีซึ่งไ้ว่า การความต่างประเทศ กัวยจีนลิมบูเตียคนในบังคับฝรั่งเศส ได้แต่งให้จีนลิมปายเปน

^๑หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๔๔ จ.ศ. ๑๒๑๗ ก.

นายเรือกสิรลยนวนยาวทกวา จินนายเรือกสิรลยนวนยาวทกวา บันตุกเกลือกกับสิ่งของเล็กน้อย
ไปท่าเมืองสงขลา กงสุลขอเจ้ากุกได้โปรดให้หนังสือเบิกทองยกเงินสิบยู่เคียดก้วย แจง
มา ณ วันจันทร์ แรมห้าค่ำ เดือนห้า ปีจอจัตวาตก...

นอกจากทางการไทยจะกองออกหนังสือเบิกทองให้แก่ผู้ไปค้าขายแล้ว ยังต้องทำหนังสือ
แจงไปยังหัวเมืองต่างๆซึ่งคนต่างชาติหรือคนในบังคับจะเคียดกางไป เพื่อให้เจ้าเมืองต่างๆเหลา
นั้นได้ทราบล่วงหน้า และให้ความอนุเคราะห์หาบกวางจำเป็น

ในส่วนที่เกี่ยวกับกรณีพิพาทระหว่างคนไทยกับคนในบังคับของต่างประเทศ ฝ่ายไทยก็เอา
ใจใส่เป็นพิเศษ บางครั้งก็ส่งขุนนางจากกรุงเทพฯไปร่วมประนีประนอม สอบสวนอาชญากรรม
กรรที เช่น ใหลวงเมือง หลวงพรหม ขุนจินดา ไปชำระคดีปล้นลักถูกาทะเลและลาญแขกมลายู
ในบังคับอังกฤษที่เมืองจริง สามารถชำระเอาทรัพย์สินกันได้มูลค่า ๑๐๕๒ เหรียญ การส่งขุนนาง
ออกจากกรุงไปชำระคดีที่หัวเมือง กังชำระอย่างระมัดระวัง และอาศัยข้อเท็จจริง ถึงพระบรม-
ราชาธิราชที่พระราชทานแก่พระยาเทพประทุม เจ้าพระยาเทพประทุมออกไปชำระคดีจีนยงเยง จิน
ในบังคับอังกฤษซึ่งถูกปล้นที่เมืองกลันตันว่า "ให้เร่งชำระให้แล้วโดยเร็ว เมื่อจะชำระเปรียบ
เคียดความนับ กรีกตรองการชางหน้าแลชางหลังไ้มาก อย่าให้ทางใบทวีกับอังกฤษหนอง...อย่า
ให้กลันตันอย่าให้กลันตัน ว่ากลัวก็อย่ากลัวเกินไป ถิ่นกลัวเกินไปจะเป็นค้ำถูกยกพวก ไท จีน
แขก หังปวง" จึงเห็นได้ว่าเราพยายามพิทักษ์ผลประโยชน์ของกต่างชาติ ไม่ใช่มุ่งแต่ให้คนต่างชาติ
และคนในบังคับได้ผลประโยชน์ฝ่ายเคียด แต่ต้องคำนึงถึงผลประโยชน์ กวาบยุติธรรม สำหรับคน
ไทยก้วย

๒. ถึงกาลกต่างประเทศขึ้น การถึงศาลกต่างประเทศก็เพื่อระงับข้อพิพาทกต่าง
ระหว่างคนไทยและคนในบังคับของกต่างประเทศให้รวดเร็วและสำเร็จไปก้วยดี เกมนั้นเป็นหน้าที่
ของกรนท่า กลาโหม มหาคไทย ซึ่งรับผิดชอบตามแต่สถานที่เกิดเหตุว่าอยู่ในความรับผิดชอบ

^๑ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ ๔ แฟ้ม ร.๔.๒/๑๔ หนังสือกงสุล
ฝรั่งเศสถึงเจ้าพระยาพระคลัง ๕ มีนาคม ๒๔๐๖

^๒ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๕๐ จ.ก. ๑๒๒๑
ให้หัวเมืองนครศรีธรรมราชชาระบุรายยิงมลายูแขกตายที่เมืองจริง ๑๐ ตุลาคม ๒๔๐๒

^๓ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๒ จ.ก. ๑๒๒๐
สารตราคอบเมืองนครศรีธรรมราช ว่าควยให้พระยาเทพพรทุมชำระกวางจีนยงเยง ๒๔ กรกฎาคม
๒๔๐๑

ของหน่วยงานใด ส่วนในเรื่องการพิจารณากฎีกาล่าช้า พาให้กงสุลประเทศต่างๆคือ อังกฤษ ฝรั่งเศส อเมริกา โปรตุเกส เดนมาร์ก ปรัสเซีย มีหนังสือร้องเรียนมายังเจ้าพระยา - พระคลังว่า

ข้าพเจ้ากงสุลทั้งเจ็ดประเทศ ได้ส่งความมาให้ตลาทานกรมท่า กรมเบื้องชำระ ความหาชอบคนไม่ โจคผู้อยู่ในอำนาจของข้าพเจ้ามาร้องเรียนๆหลายอย่างว่าตลาทานชำระ ความไม่ชอบธรรมเลย มีผู้ว่าตลาทานชำระอยู่ช้านานนัก ไม่อยากตัดสินให้แล้ว ยังมีผู้ว่าอีกหลายอย่าง ซึ่งข้าพเจ้าจะขอตามที่เขาว่านั่นเป็นความจริงทุกประการก็ไม่ได้ มีจริงบ้าง เทลบ้าง แต่ขอซึ่งว่าตลาทานชำระความช้านัก ข้าพเจ้าก็รู้ว่าข้อนี้เป็นความจริง แต่เพื่อที่จะรักษาความหนีให้ตีเค็นได้ ขอให้ท่านเสนาบดีมั่งกับตลาทาน ผู้ชำระความฝรั่งทั้งตลาทานกรมเมือง ตลาทานในกรมท่า ให้ลงมาตั้งศาลชำระความใกล้บ้านฝรั่ง ก็ว่าที่ติดกับคันทักก็ ถ้าจะตั้งที่อื่นก็ตามใจ ให้ลงมาชำระอาหิทธิ์ละ ๒ - ๓ ครั้ง...

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๐๔ ไทยจึงตั้งศาลคดีต่างประเทศขึ้น เพื่อพิจารณาคดีที่เกิดขึ้นระหว่างคนไทยและคนในบังคับของต่างประเทศโดยเฉพาะ ไทยมีหม่อมราโชทัยเป็นแม่กองใหญ่ เพราะเป็นผู้มีความรู้ในภาษาอังกฤษและรู้ในขนบธรรมเนียมบางอย่าง และชาวต่างประเทศก็เชื่อถือ สถานที่ตั้งศาลคดีต่างประเทศอยู่ที่หน้าวัดพระเชตุพนฯ ต่อมาปี พ.ศ. ๒๔๐๘ หม่อมราโชทัยถึงแก่กรรม ก็โปรดให้พระณรงค์วิจิต (เถิมเป็นกรมพระตำรวจในระบวรราชวัง) ทำหน้าที่แม่กองศาลต่างประเทศแทน แม้ว่าในตอนแรกกงสุลประเทศต่างๆจะไม่พอใจ เพราะพระณรงค์วิจิตเป็นขุนนางผู้น้อย เกรงว่าจะพิจารณาคดีได้บ้างคับคดไม่ได้ดีพอ แต่ฝ่ายไทยก็ชี้แจงให้กงสุลประเทศต่างๆเข้าใจว่า ถึงพระณรงค์วิจิตเป็นขุนนางชั้นผู้น้อยก็จริง แต่ก็เป็นผู้มีความรู้ดี และเป็นผู้ที่เข้าใจเกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณีบางอย่างของชาวยุโรปเช่นเดียวกับหม่อมราโชทัย ชาวต่างประเทศจึงยอมรับ

๓. ตรากฎหมายเช่นมาควบคุม การตรากฎหมายควบคุมคนต่างประเทและคนในบังคับต่างประเท ฝ่ายไทยจะกระทำได้เมื่อไม่ขัดต่อสัญญาที่ทำไว้กับประเทศต่างๆ ทางออกของ

^๑ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ ๔ แฟ้ม ร.๔.๒/๑๓ หนังสือ กงสุลประเทต่างๆถึงเจ้าพระยาพระคลัง ๔ พฤษภาคม ๒๔๐๕
^๒ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๑๐๘ จ.ศ. ๑๒๑๘ ก.

ไทยในการจะตรากฎหมายใดๆที่มีผลต่อกันต่างประเทศและคนในบังคับของต่างประเทศ คือการปรึกษากับกงสุลประเทศต่างๆที่ประจำอยู่ในไทยเสียก่อน เมื่อได้รับความเห็นชอบจากกงสุลประเทศต่างๆแล้ว ก็ยอมทำให้กฎหมายมีความศักดิ์สิทธิ์ยิ่งขึ้น เช่นการตรากฎหมายเกี่ยวกับของล่อน้ำและการยิงปืน ฝ่ายไทยก็ปรึกษากับกงสุล อังกฤษ อเมริกา และฝรั่งเศสเสียก่อน และกงสุลประเทศต่างๆเหล่านั้นก็เห็นชอบด้วยที่จะตรากฎหมายนั้น กฎหมายที่ไทยตราขึ้นมาเป็นที่พิมพ์ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ตามกฎหมายนี้มีบทบังคับและลงโทษ คนต่างประเทศและคนที่อยู่ในบังคับคือ

ก. ฝ่ายไทยจะไม่รับผิดชอบชาวต่างประเทศผู้บุกรุกบ้าน เรือน แพร และเกิดวิวาทกับเจ้าของบ้าน เรือน แพร ถึงแม้ว่าคนต่างประเทศหรือคนในบังคับ จะได้รับบาดเจ็บหรือไปก็ตาม ไม่สามารถจะฟ้องร้องเรียกค่าทำขวัญได้ ทั้งนี้เพราะตามกฎหมายไทย ได้ให้อำนาจของเจ้าบ้านในการป้องกันการวิวาท บุกรุกอยู่แล้ว

ข. ห้ามยิงปืนใหญ่ในพระนคร แต่หากจะยิงในเทศกาลต่างๆ ต้องขออนุญาตจากกรมพระกลาโหม มหาศไทย กรมท่า ล่วงหน้า ๓ วัน ส่วนการยิงปืนยาวปืนสั้นจะยิงในบ้าน วัด ไม่ได้ หากยิงข้ามมาโคกระบือที่มีเจ้าของหวงห้าม จะต้องชดใช้ค่าเสียหายตามมูลค่าสัตว์ที่ตาย และต้องเสียค่าปรับใหม่อีก ๑๒๐ - ๔๐๐ บาท

ค. กลาสีต้องเตือนลูกเรือ ลูกจ้าง ไม่ว่าจะเป็นคนชาติใดๆไม่ให้พกพาอาวุธต่างๆในการสัญจรไปมาตามถนน แม่น้ำ ลำคลอง ไม่ว่าจะเป็เวลากลางวันหรือกลางคืน และชาวบ้านมีสิทธิ์จับกุมตัวมาส่งกงสุลได้หากมีการละเมิด

ง. เจ้าของสวนมีสิทธิแย่งกันทรัพย์สินของตนเอง หากชาวต่างประเทศและคนในบังคับละเมิดเข้าไปเก็บผลไม้ในสวน เมื่อเกิดการวิวาทขึ้น ชาวต่างประเทศหรือคนในบังคับได้รับบาดเจ็บ จะเรียกร้องค่าเสียหายไม่ได้ แต่หากเจ้าของสวนได้รับบาดเจ็บหรือตาย ผู้ละเมิดต้องชดใช้ค่าเสียหาย

จ. ห้ามไม่ให้คนต่างประเทศและคนในบังคับเข้าไปเที่ยวในกำแพงพระราชวัง ขึ้นลงเรือที่ท่าหน้าพระบรมหาราชวัง พระบรมราชวัง วังสระปทุม วังสวนนันทอุทยาน เนื้อไม้ เชื้อฟางตามที่อยู่ประตูห้ามปราม เกิดการวิวาทจะเอาผิดแก่เจ้าพนักงานไม่ได้ และ

^๑ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๑๐๘ จ.ศ.

เจ้าพนักงานมีสิทธิจับตัวส่งให้กงสุลลงโทษ

คาบกฎหมายฉบับนี้ ฝ่ายไทยก็มีสิทธิเพียงจับกุมและเรียกร้องค่าเสียหายเท่านั้น ส่วน การลงโทษเป็นหน้าที่ของกงสุล และการดำเนินการให้เป็นไปตามกฎหมาย จะทำได้บ้างน้อย เพียงใดนั้น ก็ขึ้นอยู่กับกฎหมายของประเทศนั้นๆและคุณธรรมของกงสุล

ฉะนั้นการควบคุมคนต่างประเทศและคนในบังคับของต่างประเทศ จึงมีผลคือความมั่นคงภายในของไทยคือ

๑. การควบคุมคนจีนให้ปฏิบัติตามกฎหมายไทยได้อย่างเคร่งครัด จะช่วยแก้ปัญหาในเรื่องของการก่อความวุ่นวายในรูปของก๊วนเหี้ย หรือโจรสลัด เพราะเมื่อเกิดปัญหาเหล่านี้ขึ้นก็จะ เป็นผลต่อภาวะความเป็นอยู่ ชีวิต ทรัพย์สินของราษฎรไทย และของคนต่างประเทศที่เป็นภาคี สัญญา กับไทย ซึ่งอาจจะ เป็นสาเหตุให้ทางชาตินำกำลังทหาร เข้ามาคู่บคุมครองผลประโยชน์ของตนเอง และจะเป็นอันตรายต่อไทยได้ง่าย

๒. เป็นการสร้างความศรัทธาของราษฎรต่อรัฐ กล่าวคือราษฎรจะเกิดความเชื่อมั่นใน อำนาจของรัฐ และนั่นใจว่ารัฐจะให้ความคุ้มครอง ความยุติธรรม แก่เขาได้ หากเกิดกรณี พิพาทกับคนจีนหรือคนในบังคับของต่างชาติ ในขณะที่เดียวกันหากไม่สามารถควบคุมได้ คนต่าง ชาติหรือคนในบังคับอาจจะสร้างปัญหาต่างๆ ทั้งด้านการปกครอง ด้านเศรษฐกิจ ฯลฯ เช่นการ ละเมิดทรัพย์สินของชาวไทย การวิวาท การลักลอบขายฝิ่น

๓. ช่วยลดปัญหาต่างๆ เช่น การกำหนดที่อยู่เป็นข้อกีดในการสอดส่องและควบคุมพฤติกรรม ต่างๆได้ทั่วถึง และสามารถแก้ปัญหาต่างๆได้ทัน่วงตัวหากเกิดปัญหาขึ้น ส่วนคนจีนนั้นแม้จะมีจำ- นวนมากและกระจายอยู่ตามหัวเมืองต่างๆ มีหัวหน้าผู้ควบคุมเป็นคนจีนด้วยกัน แต่ก็ต้องอยู่ใต้อา- นาจของเจ้าเมืองกรมการเมือง จึงสามารถควบคุมได้ง่าย แต่ก็จำเป็นต้องเอาใจใส่เช่นเดียว- กันกับคนชาติอื่นๆ

^๑หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุนุชกาลที่ ๔ เลขที่ ๔ จ.ก. ๑๒๒๘ ฏ.

พระบรมราโชบายในการควบคุมหัวเมืองประเทศราช

ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นต้นมา เขตการปกครองของไทยไม่อยู่เฉพาะภายในกลุ่มคนไทยเท่านั้น แต่ยังคงปกครองชนหลายชาติหลายภาษา ซึ่งเป็นกรเริ่มการปกครองหัวเมืองประเทศราชของไทย จนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ไทยก็ยังมีหัวเมืองประเทศราชอยู่ตลอดมา แต่มีการเปลี่ยนแปลง เขตคามพระปรีชาสามารถของพระมหากษัตริย์แต่ละองค์ กล่าวคือในสมัยใดที่ระบบทาสกรีโยไทยมีพระราชอำนาจมาก ก็สามารถควบคุมหัวเมืองประเทศราชเอาไว้ได้มาก แต่เมื่อใดที่ไทยอ่อนแอ มีงอาจจะเกิดจากองค์พระมหากษัตริย์ไร้พระปรีชาสามารถ หรือไทยถูกอาณาจักรอื่นคุกคาม เมืองประเทศราชของไทยก็จะถือโอกาสนั้นแยกตัว เป็นอิสระ หรือตกอยู่ใต้อำนาจของอาณาจักรอื่นที่เข้มแข็งกว่าไทย ความเข้มแข็งของเมืองหลวงจึงเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดในการควบคุมหัวเมืองประเทศราช

ในการความมั่นคงภายในแล้ว หัวเมืองประเทศราชก็เป็นส่วนสำคัญที่เกี่ยว เพราะเมื่อเวลาที่ไทยต้องทำสงครามกับอาณาจักรอื่น ก็สามารถเรียกรองเอากองกำลังจากประเทศราชเข้าเสริมในกองทัพได้ นอกจากนี้หัวเมืองประเทศราชก็เปรียบได้กับเกราะที่ป้องกันส่วนที่เป็นพระราชอาณาจักรแท้ ๆ อีกประการหนึ่ง คอยสกัดข้าศึกไม่ให้รุกเข้ามาถึงเมืองหลวงได้อย่างรวดเร็ว ส่วนในเรื่องรายได้ที่ไทยจะได้รับจากหัวเมืองประเทศราชนั้นก็น้อยมาก แม้ว่าประเทศราชจะลงบรรณาการตามกำหนด ๑ ปี หรือ ๒ ปี ทั้งนี้เมืองหลวงก็ต้องส่งสิ่งของออกไปตอบแทนเช่นกัน นอกจากนี้ในบางครั้ง เมืองหลวงต้องยกกองทัพออกไปคุ้มครองหัวเมืองประเทศราชต่าง ๆ ซึ่งเห็นได้จากรายชื่อของไทยต่อหัวเมืองประเทศราชนั้น บ่งชี้ให้เห็นว่าเมืองเหล่านั้นช่วยป้องกันเมืองหลวง และเป็นหน้าด่านคอยป้องกันส่วนที่เป็นพระราชอาณาจักรแท้ ๆ นอกจากนี้ก็ถือว่า เป็นพระเกียรติยศขององค์พระมหากษัตริย์ด้วย ฉะนั้นการควบคุมหัวเมืองประเทศราชให้อยู่ในพระราชอำนาจ จึงเป็นพระบรมราโชบายอย่างหนึ่งที่มีความสำคัญมาก และมีกาปฏิบัติสืบต่อกันมา

๑. นโยบายทั่วไปในการควบคุมหัวเมืองประเทศราชของไทย

หัวเมืองประเทศราชของไทย ซึ่งอยู่กับหน่วยงานใหญ่สองหน่วยงาน คือ

กรมพระกลาโหม รับผิดชอบหัวเมืองประเทศราชฝ่ายใต้ มี เมืองตานี สายบุรี ยะหริ่ง
ถลันตัน ตรังกามู ตนองจิก ยะจา ราชัน ระเบะ ไทรบุรี ปลิศ สตูล

กรมมหาดไทย รับผิดชอบหัวเมืองประเทศราชฝ่ายเหนือ มี เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน
แพร่ เขมร หลวงพระบาง เวียงจันทน์ จำปาศักดิ์ น่าน

ในการควบคุมหัวเมืองประเทศราชนั้น ฝ่ายไทยหลีกเลี่ยงที่จะแทรกแซงกิจการภายใน
การทาง ๆ ของหัวเมืองประเทศราช ไม่ว่าค่านชบขธรรมเนียม ประเพณี กฎหมาย ภาษีอากร
การปกครอง เมืองประเทศราชของไทยจึง ให้ความสำคัญสมบูรณ์ในความเป็นรัฐอิสระ นโยบาย
ของไทยเช่นนี้ไทยปฏิบัติสืบต่อกันมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี การที่ไทยไปผนวกเอา
ดินแดนหัวเมืองประเทศราชต่าง ๆ มารวมเข้าเป็นอาณาจักรอันหนึ่งอันเดียวกันนั้น คง เป็นเพราะ
ปีกำลังน้อย ความคุมได้ไม่ทั่วถึง และกองเงินการต่าง ๆ มากขึ้น จึงเลือกใช้นโยบายพระคุณ
แทนนโยบายการใช้กำลังทหาร นโยบายเช่นนี้เมื่อประโยชน์ของฝ่ายไทย คือไปเป็นการสร้างศัตรู
รชย ๆ อาณาจักร ขณะเดียวกันประเทศราชก็มีความรู้สึกทั่วไปถึงความไม่เป็นอิสระไปเสียทั้งหมด
ทีเดียว ทั้งยังได้รับการคุ้มครองจากอาณาจักรที่เข้มแข็งกว่าด้วย

นโยบายทั่วไปของไทยในการควบคุมหัวเมืองประเทศราช สามารถแยกออกได้หลาย
อย่าง และใช้ควบคู่กันไป กล่าวคือ

๑.๑ กำหนดให้หัวเมืองประเทศราชส่งบรรณาการ การส่งบรรณาการโดยทั่วไปส่งทุก
สามปี ยกเว้นหัวเมืองประเทศราช เขมรและลาวต้องส่งบรรณาการทุกปี การที่หัวเมือง
ประเทศราชส่งเครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวาย เป้าหลักบ่งชี้ที่แสดง ออกถึงความจงรักภักดี
อย่างหนึ่ง แม่เจ้าเมืองประเทศราชจะต้องแย่งทรัพย์สินหรือรายได้ของอาณาจักรของตนส่วนหนึ่ง
ไปเป็นเครื่องราชบรรณาการ แต่หัวเมืองประเทศราชก็จะได้รับของตอบแทนด้วย เช่น ในปี
พ.ศ. ๒๓๙๘ หัวเมืองประเทศราชมลายูส่งคนไม้เงินคนไม้ทอง และเครื่องราชบรรณาการ คือ
เมืองตานี ส่งคนไม้ทอง สูง ๒ กอก ๑ กีบ ๗ นิ้ว กิ่งห้าชั้น คนไม้เงินสูง ๒ กอก ๑ กีบ ๗ นิ้ว
กิ่งห้าชั้นเช่นเดียวกับคนไม้ทอง ลัทธิของคนไม้เงินคนไม้ทองที่ส่งเข้ามาถวาย ตามจดหมายเหตุ
ได้อธิบายไว้ว่า

๑๑ จดหมายเหตุแห่งชาติ, กฎมณเฑียรบาล, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑๔ จ.ก. ๑๒๗
สารตราคณเมืองสงขลา ว่าด้วยส่งคนไม้เงินคนไม้ทอง เครื่องราชบรรณาการเข้าเฝ้าหัวเมือง

ต้นไม้ทองตามหนึ่งสูงสองศอกคืบเจ็ดนิ้ว มีกิ่งห้าชั้นๆหนึ่งมีกิ่งสี่กิ่ง มีกามประจำต้นกิ่งละสองกาม กิ่งหนึ่งมีก้านสีกาน มีดอกพุดกานปลายกิ่ง ๆ ละสี่ดอก มีใบโพหย่อยกิ่งละสิบใบ ๆ ประจำก้านกิ่งละสองใบ ชั้นสองมีกิ่งสี่กิ่ง มีกามประจำต้น กิ่งกามกึ่งหนึ่งมีก้านสีกาน มีดอกพุดกานปลายกิ่งละสี่ดอก มีใบโพหย่อยกิ่งละเก้าใบ ๆ ประจำก้านกิ่งละสองใบ ชั้นสามมีกิ่งสี่กิ่ง มีกามประจำต้นกิ่งสองกาม กิ่งหนึ่งมีก้านสีกาน มีดอกพุดกานปลายกิ่งละสี่ดอก มีใบโพหย่อยกิ่งละแปดใบ มีใบประจำก้านกิ่งละสองใบ ชั้นหามีกามประจำก้านกิ่งสองกาม มีก้านชกสีกาน มีดอกพุดกานปลายก้านทุกก้าน มีใบโพหย่อยก้านละสองใบ ยอดก้านชกมีดอกพุดกานสี่กลีบ มีนกกจับปลายยอดหนึ่งตัว กานใบสูงสิบนิ้ว...

ลักษณะของต้นไม้เงินนี้ทำเหมือนกับต้นไม้ทองทุกอย่าง แตกต่างกันแต่วัสดุที่ใช้ทำเท่านั้น นรมณกั้นนี้ทองส่ง เกรวียงราชบรรณการเข้ามาถวายถวาย ของที่เป็นเครื่องราชบรรณการนี้ ทองกำหนักสามมาท รอกคทอง เถลิงทอง ๒ คู่ หอกคองเงินเถลิงเงิน ๒ คู่ หอกคองทอง เถลิง ๓ คู่ ผ้าขาวยาว ๒๔ ผืน ๒ ผืน ผ้าขาวยาว ๕๐ ผืน ๓ ผืน ผ้าขาวยาว ๘๐ ผืน หนึ่งผืน เวลายื่น ๒๐๐ เข็ก หวายตค้า ๒๐๐ กำ กั้นแฉงเคย ๒๐ ผืน

หลังจากที่บรรณการเข้ามาถึงกรุงเทพฯแล้ว ก็โปรดให้ส่งสิ่งของไปพระราชทานเป็นการตอบแทนเช่นกัน เช่น พระราชทานเงิน ๑๐ ตำลึงสำหรับข้าราชการเมืองธานีที่คุมบรรณการเข้ามาถวาย และเฉพาะพระยาธานีพระราชทานเสื้อเขมรสามร่วมะลี เสื้อยออย่างแขกอย่างละหนึ่งตัว ผ้าโพกปากทองและติดขัดหนึ่งผืน แพรงเอนโกสีขาว ๑ เฟลอะ ผ้าปูมหนึ่งผืน เกลือ ๕ เกวียน และยกภาษีชาวสารให้อีก ๑๐ เกวียน^๑

จึงเห็นได้ว่ากาที่หัวเมืองประเทศราชส่งเครื่องราชบรรณการเข้ามาถวายนั้น นอกจากจะเป็นการแสดงความจงรักภักดีแล้ว ยังก่อให้เกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจของหัวเมือง

^๑ เสด็จมาพบเหตุแห่งราติ กรมวิมลปากกร จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑๔ จ.ก. ๑๒๙) ญ.

๒ ญ.
๓ ญ.

ประเทศราชอีกค่าย

๑.๖ ให้หัวเมืองควบคุม การให้หัวเมืองควบคุมหัวเมืองประเทศราช ฝ่ายไทยดำเนินการเฉพาะในหัวเมืองประเทศราชหลายเท่านั้น ทั้งนี้เพราะมีปัจจัยหลายอย่างที่ทำให้ไทยสามารถดำเนินการอย่างนี้ได้ เช่น หัวเมืองประเทศราชหลายเมืองไกลจากเมืองหลวงมากประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งคือหัวเมืองประเทศราชหลายเมืองมีขนาดเล็กๆ ใกล้เคียงกันหรือติดกันติดต่อกันแรกทีเดียวหัวเมืองนครศรีธรรมราช รับการระดมหัวเมืองประเทศราชหลายแห่งมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้แยกเมือง ตานี สายบุรี หนองจิก รามันท์ ยะลา ยะหริ่ง ะแงะ ให้มาขึ้นกับเมืองสงขลา เพราะหัวเมืองสงขลาอยู่ใกล้กับหัวเมืองประเทศราชเหล่านี้มากกว่า ส่วนนครศรีธรรมราชก็ควบคุมหัวเมืองประเทศราช ไทรบุรี ปลิส ซึ่งอยู่ชายฝั่งคาบเกี่ยวกัน สำหรับการควบคุมหัวเมืองประเทศราชนั้น นอกจากหัวเมืองทั้งสองจะคอยควบคุมการส่งเครื่องราชบรรณาการ เพื่อรวบรวมส่งเข้ามายังกรุงเพทฯแล้ว ยังคอยสอดส่องถวายเคลื่อนไหวต่างๆในหัวเมืองประเทศราชเหล่านั้นด้วย นอกจากนี้อาจจะใช้กำลังเข้าแทรกแซงตามความจำเป็น ส่วนหัวเมืองประเทศราชเขมร ลาว และลานานันท์ ฝ่ายไทยไม่ให้หัวเมืองใดกับฉะฉานโดยเฉพาะ

ทางการไทยไม่มีนโยบายที่จะเข้าไปก้าวก่ายกิจการใดๆของหัวเมืองประเทศราชเลย ว่าจะเป็นการกันใครก็ตาม คงให้หัวเมืองประเทศราชมีอิสระในการดำเนินการต่างๆด้วยตัวเอง ซึ่งดูจะเป็นการควบคุมที่หละหลวมมาก แต่อย่างไรก็ตามฝ่ายไทยก็พร้อมที่จะใช้กำลังทหารเข้าแทรกแซงได้หากมีความจำเป็น ถึงพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าอยู่หัวที่มีไปถึงเจ้าเมืองกรังกานัวว่า

“กษัตริย์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในรัชกาลนี้ ทรงครอบงำพระราชอาณาจักรโดยผู้ธรรม บิโค้ทรงพระราชดำริที่จะ เมียกเบียดเบียนเมืองโคกที่ไม่มีความผิดเลย ความผิดซึ่งจะผิดเมืองประเทศราชตั้งมาซึ่งขึ้นอยู่กับกรุงเทพฯนั้น เพราะเหตุสามประการ ประการหนึ่งเมืองโคกไม่สุจริต ถึงกราวกำหนดปีไม่ส่งดอกไม้ทอง เงิน เครื่องราชบรรณาการ ทำให้เคลื่อนคลาด เพิกเฉยเสียก็จะเบาความผิดบางอย่างหนึ่ง อีกประการหนึ่ง ถ้าจะมีความเกี่ยวข้องกับบ้านเมืองโคกเพียง แล้วไปบอกเข้าบา

ทางกรุงเทพฯให้ลี้ภัยก่อน ไปทำเขาโดยใจโยกโลกเลโภทผด้น ให้ได้ความเคียดร้อนแก่บ้านใกล้เคียงเคียงแก่ล้าถึง ก็เป็นความผิดอย่างหนึ่ง ประการหนึ่งผู้สำเร็จราชการครอบครองบ้านเมืองโดยไม่มียุติธรรม ศาสดาแห่งโพธิ์บ้านพลเมือง ถูกกล่าวผิดต่างบ้านต่างเมืองให้ได้รับความเคียดร้อนเกี่ยวข้องเนื่องๆ ก็จะเป็นความผิดอย่างหนึ่ง...

จึงเห็นได้ว่าการใช้กำลังท้าวเมืองประเทศราชนั้น ไทยพยายามหลีกเลี่ยงอย่างยิ่ง เพื่อไทยทำสัญญากับประเทศตะวันตกหลายปรุ เพศแล้ว จึงจำเป็นต้องปรุมัดให้ไปไปกาตัญญา เพื่อจะให้พ้นจากการแทรกแซงของต่างประเทศ เมืองประเทศราชของไทยจึงได้รับความเอาใจใส่และถูกส่อกส่องมากขึ้น

๑.๓ การใช้อำนาจเข้าควบคุมหรือกึ่งครอบงำ ส่วนการอื่น นโยบายการใช้กำลังเข้าควบคุมหัวเมืองประเทศราชนั้น จะเห็นได้ชัดในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทัพของไทยต้องเข้าไปปราบปรามกบฏเจ้าอนุวงศ์ในปี พ.ศ. ๒๓๖๘-๒๓๗๑ และเข้าไปกึ่งครอบงำจนเกิดกาวิวาทะระบอบกับญานศึกเกิดเกือบตลอดปลายรัชสมัย ทั้งนี้ก็เพื่อแสดงให้เห็นว่าไทยมีกำลังเข้มแข็งกว่าหัวเมืองประเทศราช หัวเมืองใดที่กิดจะแยกตนเองออกเป็นอิสระ หากไปมีกำลังสนับสนุนเพียงพอแล้วก็ยอมไปก่ก้าที่จะแยกออกไป

๑.๔ การทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจในการแต่งตั้งเจ้าเมืองประเทศราช การล่อกพระมหากษัตริย์ไทย ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจในการแต่งตั้งเจ้าเมืองประเทศราชต่างๆ เป็นการแสดงอำนาจของไทยเหนือดินแดนนั้นๆอย่างหนึ่ง แต่โดยมากผู้ที่ได้รับตำแหน่งเจ้าเมืองประเทศราชก็มักเป็นเชื้อสายของหัวเมืองประเทศราชนั้น ซึ่งจะไม่ก่อให้เกิดความรู้สึกตักต่างหรือเกิดการต่อต้านในหัวเมืองประเทศราชเลย ส่วนโอกาสที่จะแบ่งตั้งนั้นก็แตกต่างกันออกไป เช่น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯแต่งตั้งนายหนุยกษัตริย์พระยามกรลำปาง เป็นเจ้าวรภานุวงศ์เจ้าผู้ครองนครลำปาง นายหนุยไชยลังการพระยาลำพูน เป็นเจ้าโสมลังการนิศาภิสภาภยคุณ เจ้าผู้ครองนครลำพูน นายหนุยกษัตริย์หมุตร (พระยาบุรุษรัตน) เจ้าเมืองน่าน เป็นเจ้ากษัตริย์

*หลักฐานหา เหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๓๖ จ.ว. ๑๒๒๓ ตอนพระยาตรังกล่าวหาว่าควรพระราชทานของบาดพร ราชทานเรือสำเภาในกอง ๒๕ กันยายน ๒๔๐๔

บรรพทิศเค เมื่อเข้ามาอยู่ในราชธานีราชธานีแห่งกรุงเพท ปี่ พ.ศ. ๒๓๘๕ อันเป็นการ
 ยกราบของ เจ้าเมืองประเทรราชฝ่ายเหนือที่สูง ขึ้นเช่นเดิม เพราะตั้งแถวสมัชชพรมาท
 สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรภักดิ์กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เสกข์ขึ้นไป
 ขัมไล่นำออกจากกำแพงแลงตามไพร่ในปี พ.ศ. ๒๓๘๕ แล้ว เชื้อวงศ์ทางเหนือที่ได้รับการ
 ยกย่อง และสถาปนาขึ้นเป็นเจ้าคือพระยาภักดีเจ้าเมือง เชียงใหม่เท่านั้น (ได้รับสถาปนา
 ขึ้นเป็นพระบรมราชโอรสที่สุริยวงเมืองก่อนนครศักดิ์สยาม มหาจักรยราช ชาติราใจแก้วรค์)
 ส่วนเจ้าบุตร เมือง นอกจากเมืองบวรภักดีก็เป็นเพียงพระยาเท่านั้น การแต่งตั้งเจ้าทาง
 เหนือขึ้นอีกครั้งหนึ่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเท่ากับเป็นการยก
 ย่องหัว เมืองประเทรราชนั่นเอง ผลสุดท้ายจะเป็นผลดีต่อการปกครองหัว เมืองประเทรราช
 ของพระองค์ คือ ได้ผลในแง่ความสำนึกถึง "ระบมหากษัตริย์คุณ"

การแต่งตั้งเจ้าเมืองประเทรราชในภาวะธรรมดาโดยทั่วไป หากเป็นเมืองที่ไม่ใช่
 ความสำคัญมากนัก ก็ทรงขอย ะราชอำนาจให้แก่ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ คุมสำนัตราตั้งและ
 ของที่พระราชทานออกไปที่หัว เมืองประเทรราชเหล่านั้น ของที่พระราชทานก็มากน้อยตาม
 ความสำคัญของเมือง เช่น เมื่อโปรดเกล้าแต่งตั้งคุณัญญูเต บุตรพระยาภักดีเป็นเจ้า
 เมืองธานี (พระนามอย่างไทยที่ทรง พระราชทานให้คือ "ระยาวิจิตรภักดีวิโรสลพงษ์มารักนา
 เขตประเทรราช) ประทศกัณ ครอบทองคำดิลิมบัว ๑ สำหรับคกโททองคำ กระโถนทองคำ
 กระบี่มั่งทอง สัปทมภ์กุ อย่างละชิ้น ผ้าไหมโกลทองแถวติกขลิบ ๑ ผืน ผ้าโกลเช็ดหน้า
 เขียนทองทั้งผืน เสื้อแขนขาววิค้อย่างบชกหนึ่งผืน เสื้อแขนเงินขาวเขียนทอง ๑ ตัว
 แพรพองนไคส์ขาวหนึ่งผืน เกาฏมไทยและเขมรอย่างละผืน^๒

แนวทางการแต่งตั้งเจ้าเมืองประเทรราช จะเลือกจากบุคคลที่เป็นเชื้อวงศ์ของเมือง
 นั้น ๆ แต่ฝ่ายไทยก็มีส่วนรวบด้วย เท่ากับเป็นการควบคุมหัว เมืองประเทรราชไปในตัว แต่
 การแต่งตั้งจากเชื้อสายเดิมของ เจ้าเมืองแม้จะเป็นการเคียงอยู่บ้างในกรณีทางการไทย
 อ่อนแอ ในทางกลับกันก็เป็นผลดีกว่าที่จะตั้ง เจ้านายหรือขุนนางฝ่ายไทย เข้าไปควบคุมโดยตรง

๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ เล่ม ๑
 ต.ก. หน้า ๖๑ - ๖๓

๒ หือจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๔
 ๖.ก. ๑๒๘๘ สุวรตราวาคยพระราชทานนาบสนัญญูบุตรคุณัญญูเตเป็นที่พระยาธานี
 ๒๕ สิงหาคม ๒๓๘๕

ซึ่งอาจจะก่อให้เกิดความขัดแย้งได้ง่าย เพราะความไม่เข้าใจในขมขื่นจริงแท้ประเพณี
นิสัยใจคอ หรือวัฒนธรรมต่าง ๆ ในท้องถิ่นนั้น

๒ หัวเมืองประเทศราชลานนา

๒.๑ สภาพโดยทั่วไปของหัวเมืองลานนา

๒.๑.๑ สภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ หัวเมืองต่าง ๆ ทางลานนาตั้งอยู่ในเขตภูเขา
และที่ราบระหว่างภูเขาทางภาคเหนือของไทยปัจจุบัน เช่น เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน
แพร่ ฯลฯ จากสภาพทางภูมิศาสตร์ที่เอื้ออำนวยให้หัวเมืองต่าง ๆ ทางลานนา ไม่สามารถที่จะ
รวมตัวกันเป็นปึกแผ่นมั่นคง เป็นอัครเมืองอันเดียวกันได้อย่างแน่นแฟ้น แต่ละเมืองมีเจ้าเมือง
ปกครองสืบเชื้อสายติดต่อกันมา และเนื่องมาจากสภาพที่ตั้งของหัวเมืองทางลานนา อยู่ระหว่าง
อาณาจักรไทยกับพม่า จึงเป็นอาณาจักรที่เข้มแข็งกว่าอาณาจักรลานนา ลานนาจึงถูกไทยและ
พม่าพยายามเข้าควบคุมอยู่ตลอดเวลา

๒.๑.๒ สภาพทางการเมืองปกครอง หัวเมืองลานนาที่ตั้งขึ้นกับกรุงเทพฯ ในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มี เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน แพร่ น่าน ได้
ที่เดิม เชียงใหม่เป็นเมืองที่ใหญ่ที่สุด มีอาณาจักรปกครองเมืองเล็ก ๆ อีกหลายเมือง เมื่อสิ้น
รัชสมัยพระเจ้าติโลกราชแล้ว อาณาจักรเชียงใหม่ก็แตกออกและตกอยู่ใต้อำนาจของพม่าเป็น
ระยะเวลานานติดต่อกัน แม้ว่าในบางช่วงไทยสามารถเข้าครอบครองเชียงใหม่ได้บ้าง แต่ก็เป็น
ระยะเวลาที่สั้นเมื่อเปรียบเทียบกับพม่า จนถึงรัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ไทยต้องทำ
สงครามกับพม่าหลายครั้ง เพื่อความปลอดภัยของไทยจึงจำเป็นต้องขมิบไล่พม่าให้พ้นจากเขตแดน
ของไทย กองทัพของไทยไปตีเชียงใหม่ในปี พ.ศ. ๒๓๑๓ แต่ไม่สำเร็จ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๑๗
กองทัพไทยยกไปขมิบไล่พม่าออกจากเชียงใหม่อีกครั้งหนึ่ง และสามารถยึดเชียงใหม่ได้ แต่พอถึง
ปี พ.ศ. ๒๓๑๘ พม่าก็สามารถยึดเชียงใหม่ได้อีก จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาสุรสีห์ (คำ-
แหงน) ในขณะนั้นตำแหน่งสูงสุดคือ กรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ ๑) กองทัพจาก
กรุงเทพฯ ผนวกกับกองทัพพระยาทวิละเจ้าเมืองลำปางสามารถยึดเชียงใหม่มาไว้ในของไทยได้
แต่เนื่องจากเชียงใหม่ได้รับความเสียหายจากสงครามมาก ผู้คนที่เคยอาศัยอยู่ก่อนก็อพยพหนี

ให้ออกหมายเหตีสืบหาชาติ กรมกลาภกร เอกสารรัชกาลที่ ๔ หน้า ร.๔.๓/๑ หนังสือ
พระยาภูษิตราชบัณฑิตยสถาน ๒๑ มีนาคม ๒๕๐๕

ภัยสงครามไปอยู่เบื้องหน้ามาก จึงไม่กล้าตั้งแถวที่จะรักษาเมือง จำเป็นต้องปล่อยให้เชียงใหม่
เป็นเมืองร้าง ซึ่งเห็นได้ว่าความสำคัญอง เชียงใหม่กับความมั่นคงปลอดภัยของราชอาณาจักร
ไทยนั้นเป็นสิ่งที่ไม่ควรคำนึงอยู่เสมอ เบื้องต้นในรัชสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ไทยมีปัญหาเรื่องกำลัง
คนมาก จึงไปเข้าควบคุมเชียงใหม่ วนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรด
ให้พระยาแก้วละ เจ้าผู้ครองนครจำปาศักดิ์ ซึ่งไปปกครองเชียงใหม่ และสถาปนาเชียงใหม่ขึ้น
เป็นประเทศราชอีกครั้งหนึ่ง เชียงใหม่และหัวเมืองทางลานนาจึงขึ้นกับกรุงเทพฯ ตั้งแต่นั้นมา

ลักษณะโครงสร้างทางการปกครองของหัวเมืองประเทศราชลานนา ก็แตกต่างกันไป
จากทางกรุงเทพฯ คือนอกจากจะมีตำแหน่งเจ้าเมืองแล้ว ก็มีตำแหน่งอื่นที่มีความสำคัญเรียง
ตามลำดับคือ เจ้าอุปราช เจ้าราชบุตร เจ้าราชวงศ์ พระยารัตนเมืองแก้ว เจ้าราชบุตร
และแต่ละเมืองก็มีเชื้อสายของตนโดยเฉพาะ เชียงใหม่เองก็ไปสามารถควบคุมหัวเมืองทาง
เหนือไว้ในอำนาจได้ ขณะเดียวกันก็เป็นประโยชน์แก่ฝ่ายไทย เพราะสามารถควบคุมได้ง่าย
ขึ้น เนื่องจากหัวเมืองทางลานนาขนาดความเข้มแข็งเอกภาพ นอกจากหัวถิ่นนครประเพณี ศาสนา
ของหัวเมืองประเทศราชทางลานนาก็ใกล้เคียงกับเมืองหลวงมาก ซึ่งเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้
หัวเมืองทางลานนาคืออยู่ร่วมกับกรุงเทพฯ ได้เป็นอย่างดี

๒.๑.๓ สภาพทางเศรษฐกิจ หัวเมืองทางลานนาคือคนสมบูรณ์ไม่กลัวใบไม้สักแต่
ได้กลายเป็นทรัพยากรที่สำคัญอย่างหนึ่งหลังจากที่ไทยทำสัญญากับประเทศทางตะวันตกแล้ว แต่
ป่าไม้ทางเหนือก็เป็นสมบัติของเจ้าเมืองหรือบุคคลสำคัญอื่น ๆ นอกจากนั้นป่าไม้ก็เป็นมรดกอย่าง
หนึ่งตกทอดมาถึงคนรุ่นหลังได้ เจ้าเมืองหรือผู้ที่เป็นเชื้อสายของเจ้าเมืองจึงกลายเป็นกลุ่มผู้
กำอำนาจทางเศรษฐกิจอย่างสิ้นเชิง ส่วนการค้าขายก็เป็นการค้าขายกับหัวเมืองที่อยู่ใกล้
เคียงกันเป็นส่วนใหญ่ ตลอดจนหัวเมืองที่อยู่ในเขตของพม่า โดยเฉพาะหัวเมืองไทยใหญ่ต่างๆ
ซึ่งมีชนธรรมเจดีย์ประเพณีคล้ายคลึงกัน จึงเห็นได้ว่าหัวเมืองทางลานนานั้นพึ่งตนเองได้
แม้ว่าจะไม่ใช่ดินแดนที่มีความสมบูรณ์เช่นดินแดนตามลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

๒.๑.๔ สภาพทางยุทธศาสตร์ หัวเมืองทางลานนาเป็นเหมือนรัฐกึ่งอิสระระหว่าง
ไทยและพม่า จึงทั้งสองฝ่ายก็พยายามที่จะเข้าไปมีอำนาจเหนือดินแดนนี้เสมอ สำหรับฝ่าย
ไทย เชียงใหม่มีบทบาทอย่างสำคัญว่าหัวเมืองทางเหนือของไทย จึงมีความจำเป็นต้องเข้า

ควบคุมเชียงใหม่เอาไว้ได้ แม้ว่าเองก็ความจำเป็นอ้างเข้าควบคุมเชียงใหม่เช่นกัน เพราะ เชียงใหม่อยู่ใกล้ติดกับหัวเมืองไทยใหญ่ของข้า ในทางกลับกันถ้าหากเชียงใหม่สามารถร่วมมือกับไทยใหญ่ได้ ก็ย่อมเป็นอันตรายต่อพม่าเช่นกัน (แต่เชียงใหม่และไทยใหญ่ก็ไม่สามารถรวมกันได้โดย) แม้จึงมีความจำเป็นต้องการควบคุมเชียงใหม่เพื่อความสะดวกในการปกครองรัฐไทยใหญ่ และอีกอย่างหนึ่งในยุคที่พม่ามีความเข้มแข็ง เขาก็ได้ใช้เชียงใหม่เป็นฐานทัพและเป็นแหล่งเสบียงอาหารในการรุกรานไทย

๒.๒ เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่มีผลสะท้อนต่อนโยบายการปกครองหัวเมืองประเทศราชล้านนาของไทย แม้ว่าไทยจะมึนโยบายโดยทั่วไปไม่เข้าแทรกแซงหัวเมืองประเทศราชก็ตาม แต่ในบางกรณีฝ่ายไทยก็มีความจำเป็นที่จะต้องใช้ความรุนแรงแก่หัวเมืองประเทศราช กล่าวคือ

๒.๒.๑ กรณีสงครามเชียงใหม่

๒.๒.๑.๑ มูลเหตุของสงคราม สงครามเชียงใหม่ เป็นผลมาจากความยุ่งยากในกั้นแดนสืบสองปันนา ก่อในปี พ.ศ. ๒๒๘๘ เจ้ามหาดวง เจ้าเมืองเชียงรุ่งถึงแก่อสัญกรรม เจ้ามหาดวงมีน้องจึงปกครองเมืองแทน แต่เจ้าฟ้าดวริ่งเป็นบุตรชายของมหาดวง และดำรงตำแหน่งราชบุตร กบฏก๊กมหาไชยของ เจ้ามหาดวง ร่วมกับกบฏก๊กมหาเสียม แล้วยกเจ้าฟ้าดวริ่งให้เป็นเจ้าเมืองเชียงรุ่งแทน แล้วนำเมืองไปต่อหน้าต่อตาจีน

สำหรับเมืองเชียงรุ่งมีลักษณะเป็นเมืองสามฝ่ายเข้า ขึ้นกับไทย พม่า จีน ความแตกฝ่ายใจจะมีอำนาจมาก หรืออาจกล่าวเป็นนัยหนึ่งได้ว่า สุกแต่แต่ฝ่ายเชียงรุ่งจะเสนอผลประโยชน์ให้ฝ่ายใดมากที่สุด ก็จะได้กับความรุนแรงจากฝ่ายนั้น ซึ่งเท่ากับเป็นการรับรองฐานะของเจ้าผู้ครอง เชียงรุ่งโดยปริยาย แต่เนื่องจากสภาพที่ตั้งของ เชียงรุ่ง อยู่ปลายเขตปลายแดนของไทย พม่า จีน จึงไม่มีรัฐใด ๆ ไม่ว่า ไทย พม่า จีน ให้ความเอาใจใส่เป็นพิเศษ เมื่อเจ้าผู้ครอง เชียงรุ่ง เห็นว่าฝ่ายใดมีอำนาจมาก ก็จะยอมสวามิภักดิ์กับฝ่ายนั้น เพื่อหวังความคุ้มครองทดแทนดังที่กล่าวมาแล้ว

เจ้าหน่อคำ บุตรเจ้ามหาดวงอดีตเจ้าเมือง เชียงรุ่ง ที่หนีลงมาอยู่ที่เมือง เชียงตุง ซึ่ง ขณะนั้นอยู่กับพม่า พม่า เห็นใจเพราะขอความช่วยเหลือ จากพม่าให้ตั้งตนไปเป็นเจ้าเมือง เชียงรุ่ง

ฝ่ายพม่าก็มักจะให้ความช่วยเหลือ แต่เจ้าท้าวคำทองจ่ายเงินจำนวนหนึ่ง เป็นการตอบแทน
 พื้นที่เองมาจากเขาเองถองการไ้เงินเพาะแพ่งสงครามกับอังกฤษ จักกายแบ่งเขตพม่า
 จึงทำกำลังทหารจากเบื่องเชียงตุง เมืองตวกใหม่ เมืองเขิน มีพลประมาณ ๓,๐๐๐ คน
 ยกไปยังเมืองเชียงรุ่ง พวกของเจ้าท้าววันเกรงกลัวหนีไป พม่าจึงแกลงตั้งให้เจ้าหน่อคำ
 เป็นเจ้าเมืองเชียงรุ่ง แต่เจ้าหน่อคำปกครองบ้านเมืองสามวันเจ้าท้าววันก็รวบรวมบุญญา
 แยกเขาเบื่องกันไ้ เจ้าหน่อคำจึงต้องหลบมาที่เชียงตุงอีก พม่าจึงให้กำลังถึง ๑๑,๐๐๐
 คนไปตีเมืองเชียงรุ่งอีก เจ้าท้าววันหนีไปอาศัยอยู่ในคันทันแดนจีน เจ้ามหาไชยหน่อดำยังเบื่อง
 หลวงภูคาเขตเมืองน่าน เจ้าอุปราชถูกขับส่งตัวไปไว้ถ้องวะ^๑

ต่อมาเจ้าหน่อคำเกิดวิวาทกับท้าวขำคำ และนายลิ้นคาง ซึ่งเป็นพวกเดียวกับ
 บากอน เจ้าท้าววันเห็นเป็นโอกาสดี จึงยื่นขอเสนอมายังพม่า โดยจะยอมจ่ายเงินให้พม่าถึง
 ๕๘,๒๐๐ บาท เพื่อแลกเปลี่ยนกับตำแหน่งเจ้าเมืองเชียงรุ่ง พม่าก็ตกลงรับตามข้อเสนอขึ้น
 เมื่อเจ้าท้าววันได้เป็นเจ้าเมืองเชียงรุ่งแล้ว ก็เรียกเก็บเงินจากราษฎรเพื่อนำเงินไปให้แก่
 พม่า เมื่อราษฎรได้รับความเดือดร้อนก็อพยพขึ้นทิวไป เจ้าท้าววันเห็นว่าไม่สามารถที่จะ
 ปรามปรามได้ ก็เดินทางไปยังถ้องวะเพื่อขอขุดคูเมืองและขอกำลังจากพมามาช่วยเหลือ ส่วน
 อุปราชเมืองรักษาเชียงรุ่งอยู่ได้เห็นว่าจะถูกพวกขี้ไปไ้ ก็อพยพรอบครัวห้คงบาวาที่อยู่ที่เขต
 เบื่องหลวงพระบาง ต่อมาเมื่อไ้เข้บ่าเผ่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่กรุงเพท
 เจ้าอุปราชก็กราบทูลว่าจะนำเอาเมืองเชียงรุ่งและหัวเมืองสิบสองปันนามาขึ้นกับกรุงเพท
 และขอเป็นรัชทายาทต่อไป^๒

ฝ่ายไทยเห็นว่าเชียงรุ่งและสิบสองปันนา เกยเป็นเมืองที่ขึ้นกับกรุงเพทมากอ
 จึงตกลงรับตามคำกราบทูลของเจ้าอุปราชเมืองเชียงรุ่ง แต่การที่จะครอบครองเมืองเชียงรุ่ง
 นั้นจำเป็นต้องควบคุมเมืองเชียงตุงให้ไ้เสียก่อน เพราะพม่าก็ไ้เชียงตุงเป็นฐานในการควบคุมหัว
 เมืองสิบสองปันนาและเบื่องเชียงรุ่ง ในปี พ.ศ. ๒๓๕๒ จึงโปรดให้เกณฑ์กองทัพเมือง
 เชียงใหม่กำลัง ๕,๐๐๐ คน ลำปางกำลัง ๑,๐๐๐ คน ลำพูนกำลัง ๕๐๐ คน รวมเข้าด้วยกัน
 แล้วยกกองทัพไปตีเชียงตุง โดยแยกออกเป็นทัพให้ไปพร้อมกันที่เบื่องเชียงตุง คือ

^๑ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๖ ไทยรบพม่า ล.ก. หน้า ๗๗๕ - ๗๗๖
^๒ ล.ก. หน้า ๗๘๔

สายที่หนึ่ง พระยาเป็องแก้วเป็นแม่ทัพ (ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ได้รับพระราชทานยศเป็น พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ เจ้าเป็องเซียงใหม่) ยก
กองทัพไปทาง เมือง เชียงราย

สายที่สอง พระยารามบุตรเมือง เชียงใหม่เป็นแม่ทัพ ยกกองทัพไปทาง เมืองสาคร
การยกกองทัพไปตี เชียงตุงครั้งนี้ แม้ว่าจะมีการจัดทัพออกเป็นสองสาย ที่คาบราย
ทางขึ้นไป ๒๐๐๐๐ คนของ เมือง เชียงตุง แยกกองทัพทั้งสองที่ยกไปก็ไม่มีความสำเร็จ กอง
ทัพสายที่สองยกเข้าไปถึง เมือง เชียงตุง แล้วยกกำลัง เพียงพอจึง เพียงแค่ออบเมืองไว้
เพื่อกองทัพสายที่หนึ่ง เดินทาง ไปถึง เชียงตุง ก็ประสบปัญหาความเสบียงอาหาร กองทัพทั้งสอง
จึงต้องยกทัพกลับในคืนที่ ๒๐.๒๓๒๒ แล้วยกทั้งสองฝ่ายต่างก็ถอยทัพกลับมายัง กรุงเทพฯ
แต่เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวประชวร และสวรรคตในปี พ.ศ. ๒๓๒๓
สงครามเชียงใหม่จึงค้างคาจนถึงรัชกาลที่ ๔

๒.๒.๑.๒ สงครามเชียงใหม่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว ในปี พ.ศ. ๒๓๒๔ เจ้ากาวิโลเป็นเจ้าเป็องเซียงครั้งหนึ่ง แล้วยกทัพไป
เงินคนไม่ทอง เครื่องราชบรรณาการเข้ามาหาตัวนั้นก็ถอยทัพกลับกรุงเทพฯ รวมทั้งขอเจ้าอุปราช
และบรรดาผู้ใหญ่ไปยัง เมือง เชียงตุง ฝ่ายไทยก็ยินยอมตามที่เจ้าเป็องเซียง รุ่งขอหา แต่ไป
จะรับเอา เชียงตุง เข้ามาเป็นเขตแดนก็ไม่ได้ ก็ต้องถอยทัพกลับ เชียงตุงให้ได้ จึงก็เป็นภัยพิบัติเกี่ยว
กันกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ดังนั้นการยกกองทัพไปตี เชียงตุง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึง
มีความจำเป็นต้องยกกองทัพมากไปหาใจมกึ ทั้งนี้เพราะพม่าเองก็อยู่ในช่วงที่อ่อนแอ ส่วน
ในตัว เมือง เชียงตุง และสิบสองปันนานี้ก็ถูกพวกฮ่อเข้ามาคุกคาม ฝ่ายไทยจึงมีความจำเป็นต้อง
สร้างควาสงบเรียบร้อยในเขตเมือง เหล่านี้ด้วย

ปี พ.ศ. ๒๓๒๕ โปรดให้ยกกองทัพไปตีเมือง เชียงตุง ดังนี้คือ

- ๑. กรมหลวงวงศาธิราชสนิท นำกำลังจากกรุงจำนวน ๒,๕๑๐ คน และกองทัพ
จากเมืองพิษณุโลก สุโขทัย พิษณุ พิษณุ พิษณุ นครสวรรค์ เพชรบูรณ์ วิเชียรบุรี หล่มสัก

ใ้จกหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๕๓
จ.พ. ๑๒๐๘ หนังสือเสนาบดีถึงกอมมิชเนอออกข่าวถึงเรื่อง เมือง เชียงตุง ๑๔ พฤศจิกายน
๒๓๒๔

อีก ๒,๖๐๒ คน รวมเป็น ๔,๕๕๓ คน ยกไปทางเมืองน่าน ออกจากกรุงเทพฯเมื่อวันที่ ๑๖
ขึ้นเจ็ดค่ำ เดือนกุมภาพันธ์ พุทธศักราช (วันที่ ๑๘ พฤศจิกายน ๒๔๕๕)

๒. เจ้าพระยาบวรราช นำกำลังจากกรุงเทพฯ ๕๒๒ คน และกองทัพจากเมือง
สรณบุรี ชัยนาท กำแพงเพชร ตาก นครศรีธรรมราช เกษม อีก ๑,๐๐๕ คน รวมเป็น
๑,๕๒๗ คน ยกไปทางเขื่อนเชียงใหม่ (ยกออกจากกรุงเทพฯเมื่อ แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒
ยังเป็นจัตวาออก วันที่ ๒๕ พฤศจิกายน ๒๔๕๕)

๓. เมืองหลวงพระบาง เกิดผู้คน ๓,๐๐๐ คน สำหรับลำเลียงเสบียงอาหารให้
แก่กองทัพทั้งหมด^๑

๔. กองทัพของหัวเมืองประเทศราชทางลานนา ก่อตั้งใหม่ ๕,๐๐๐ คน
คำปาง ๔,๐๐๐ คน ลำพูน ๑,๔๐๐ คน สวมพบไปกับเจ้าพระยาบวรราช^๒

จึงเห็นได้ว่ากองทัพของไทยยกไปตีเชียงตุงครั้งนี้ เป็นกองทัพใหญ่ถึงสี่เท่า เป็
เปรียบเทียบกับกำลังที่ไปตีเชียงตุง เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๕๒ นำจะตีเมืองเชียงตุงได้โดยสะดวก
แต่ไปตีไทยยกกองทัพไปตีเชียงตุงนี้เอง พวกฮ่อก็ยกกองทัพเข้ามาตีเชียงตุงได้ เจ้ากาละวัน
ก็ต้องอพยพเข้าบวชอาศัยอยู่ในเขตเมืองหลวงพระบาง^๓

กองทัพไทยทั้งหมดไปรวมกันที่เมืองเชียงแสน แต่ต้องพบกับปัญหาการเสบียงอาหาร
เช่นที่เคยเป็นมาเพื่อสงครามเชียงตุงครั้งก่อน เพราะยังเดินในป่านบนท่อน้อย แต่ฝ่ายไทย
ก็มีความจำเป็นที่จะต้องตีเชียงตุงให้ได้ ถึงพระบรมราชโองการที่ทรงบัญชาให้พระเจ้า
เชอกรมหลวงวงศาธิราชสนิทว่า

เมื่อกองทัพเรายกขึ้นมาในปีที่ ห้าผ่านแม่น้ำปรัศวิกมาก ลาวก็พาไพร่ร้องว่าขัดสน
เสบียงอาหาร ถึงการเราสืบดูแล้วว่าเขาบ่อนุพอใช้ ก็จะแบ่งเอาเป็นเสบียง

^๑ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยาบวรราชมหาดิศรายำพรหม ประทานเงิน ๑๐๐,๐๐๐ บาท ให้เจ้าพระยาบวรราชมหาดิศรายำพรหม
ไปจัดซื้อเสบียงอาหารสำหรับกองทัพที่เมืองเชียงตุง

^๒ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๗๗ จ.ก. ๑๒๑๔ ในบอกพระยา
สิริราชดิษฐ์ไกร เรื่องราชการทัพเมืองเชียงตุง ๑๒ มกราคม ๒๓๕๒

^๓ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๒๓ จ.ก. ๑๒๑๔ สารตราถึง
พระยาสิริราชดิษฐ์ไกร เรื่อง เมืองเชียงตุง ๑๑ มีนาคม ๒๓๕๒

เลี้ยงกองทัพเราได้ ผู้ที่หลงไปโดยกาลด้วยเหตุที่เวลานั้น เมื่อเรารัตนาทวารรับเข้า
ก็จะเปื้อนด้วยไร้รอนรนไป จะเป็นเหตุให้แตกใจหม่นหมองด้วยเห็นว่าฉันพอได้เป็น
พระเจ้าแผ่นดินใหม่ ๆ ก็เกิดโอดจามจะเอาบ้านเมืองลาวไกล ๆ มาเป็นเมืองขึ้น
ในกองทัพรับยกเข้าไปในเวลาที่เขาขาดแคลนแพง ไม่รู้ทุกข์สุขของราษฎรว่าซัดสน
ฝ่ายแม่ทัพที่ขึ้นมาแล้ว ก็เกิดแหวะเอาแต่ของบำเหน็จความชอบ แต่เจ้าของครัว
ไปปีกรุกก จะเอาลาวเป็นหนึ่งฆ่าไฟไฟตายในการรบ แลตายด้วยอดอยากก่อน
ไทยเปื้อนดังนี้แล้ว เหตุการณ์นี้เชื่องคำวิญญูใจมาก ฉันจะคิดหาให้ไกลตา
เขื่อนป้อมภูษาแลโคกขึ้นมาเข่นลาวเวงแล้ว จะคิดการอย่างไร อย่าใ้ฉันเสียใจ
แลกราวกันแก่ระดับ ทั้งวังการครั้งนี้ไปหลวงที่หลวงกราว ที่ฝ่ายเราจะทำกับ เชียงคูน
เราจะมีกรมขุนพิรุณมาเดกรชนกขึ้น เบื้องยุพินหนองแสแกมฮ่อ และพวก ๑๒
ชั้นนากยิ่งผูกข้อมกัน ถึงตัวไม้คอกไม้ไผ่ แก้วลาวไพรโค เมืองสุาแก่นถึงลาวผู้ก็
ที่ไปเขี้ยวระดมรุกรานงานเมืองไกล เขี้ยวก็ยังมีมดดำพาเป็นใหญ่ กงจะไล่
ฉังกุมไปเสียเร็ว ๆ แล้วมาเป็นที่ตั้งแกเชียงคูนหรือกระไรนั้น... แต่ฝ่ายเราครั้งนี้
เหตุนี้ก็ผูกข้อมกับฉังกุมถึงว่านี้ การที่เราประสงค์จะเอาไชยข่านะแกเมือง เชียงคูน
นี้ ก็ไปข้อมเข้าของแควอยู่ในช่วง เวลาจำกัดเฉพาะในปีนี้จริง ๆ จะรู้ที่ทำ
อย่างไร เพราะว่าเมือง เชียงคูนพระเจ้าสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ท่านให้
เมือง เชียงใหม่ทำไว้ครั้งหนึ่งแล้ว ไปชำระคืนแผ่นดินท่านลงมา เรามาได้แผ่นดิน
จะนั่งเสียไปก็อดทนต่อไปให้สำเร็จ ก็จะเสียเกียรติยศนาๆประเทศที่รู้ความแก่ก็
จะสำคัญว่าเราฉลาด นี้อำนาจน้อยกว่าท่าน ไปทำสงครามไปได้ ถ้าพาไปเป็น
ความกับฉังกุม หรือเป็นความกับลาวก็เสียไม่หรือยหรือยิบเย็น เมื่อไทยปี
กับ เชียงคูน เขาก็ให้กองทัพมาช่วย การก็จะยากไปหน่อยหนึ่ง ถึงกระนั้นก็ควร
เราจะทำได้โลกยกมาประริ้วมาเกียรติยศ...

ฉะนั้นการที่ไทยต้อง รับยกกองทัพไปตี เชียงคูน เพราะเป็นช่วง เหมาะสมที่สุดเนื่อง
จากพม่าอ่อนแอ เพราะเพิ่งแพ้สงครามกับฉังกุมครั้งที่ ๒ นอกจากนี้สงครามครั้งนี้ก็สู้

หอสมุดแห่งชาติ วนอุทยานเขตรัฐบาลที่ ๘ เลขที่ ๗๖ (ก) จ.ก. ๑๒๑๘ พระบรมราช
โองการถึงกรมหลวงวงศาธิราชสนิท เรื่อง ราวการตีเมือง เชียงคูน

สามครั้งแต่ไม่สามารถยึดค่ายของ เชียงใหม่ได้ ต่อมา เชียงตุงจึง เปลี่ยนวิธีการรบในหน่ออิง
 เป็นใหญ่ของอาณาจักร ส่วนในทิวเขียงตุงนั้นก็เตรียมป้องกันเมืองเอาไว้ โดยปักขาก-
 ตกรมไว้โดยรอบตัวเมือง และอ. ย. ผู้คนที่อยู่นอกกำแพง เบื้องใต้เข้ามาอยู่ในเมืองทั้งหมด
 วิธีการของ เชียงตุงนั้นเพื่อป้องกันไม่ให้เสบียงอาหารตกเป็นของฝ่ายไทย ต่อมาในวันขึ้น ๙
 ค่ำ เดือน ๕ (๑๖ เมษายน ๒๓๙๖) กองทัพของเจ้าพระยาบวรราชภัยยกขึ้นไปถึง แล้วไปตั้ง
 ค่ายอยู่ทางทิศเหนือของเมือง ห่างจากเมืองประมาณ ๓๐ เส้น แคว้นยังเป็นใหญ่เข้าบรรจบกัน
 ในเบื้อง แต่ไม่ได้ผลสักเพราะเหตุระยะไกล เจ้าพระยาบวรราชจึงสั่งให้ทหารเข้าตีเวหาฐาน
 ของ เชียงตุงขยอกเขาจมนครไว้ ปรากฏให้เข้าเป็นใหญ่ขึ้นไปถึงยั้งบนเขาแล้วยังเข้ามาใน
 เบื้อง เชียงตุง แม้จะได้ผลดีกว่าการยิงจากค่ายใหญ่ แต่เชียงตุงก็ไม่ยอมแพ้ กลับยังมีใหญ่
 โดดกษฝ่ายไทยอยู่เสมอ

วันขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๕ (วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๓๙๖) กองทัพของพระเจ้าบวรยา
 เสด็จรณหลวงวงศาธิราชสนิท ก็ยกขึ้นไปถึง เมือง เชียงตุง เมื่อสำรวจสภาพภูมิประเทศแล้ว
 เห็นว่าจะเข้าตีเมือง เชียงตุงลำบาก เพราะเชียงตุงได้เปรียบในสภาพที่ตั้ง คืออยู่ในที่สูง
 กว่า พื้นที่รอบ ๆ เมืองก็ไม่ราบเรียบ เป็นเนินดินสูง ๆ ต่ำ ๆ เมื่อเห็นว่าจะไม่ประสบผล
 สำเร็จจึงไปรักษาทัพกลับ ในวันแรม ๓ ค่ำ เดือน ๕ (๒๕ เมษายน ๒๓๙๖)

การสงครามครั้งนี้กองทัพหลวงแพะไปบีบบังคับในการรบเลย ระยะที่ล้อมเมือง
 เชียงตุงอยู่ก็ลำบาก การที่พระเจ้าบวรยา เสด็จรณหลวงวงศาธิราชสนิททรงรับสั่งให้ถอยทัพ
 กลับ แพ้พละแรงก็เชียงตุงให้ไว้ อ้าวเกิดจากสาเหตุหลายอย่าง เช่น

๑. เบื้อง เชียงตุงได้เปรียบในลักษณะที่ตั้ง ก็อยู่ในที่สูงกว่า ยากที่กองทัพของไทย
 จะเข้าตีได้โดยง่าย และทหารของไทยก็ยังไม่สัมพันธ์ในการรบในลักษณะภูมิประเทศเช่นนี้
๒. ชาติเป็นใหญ่ที่มีประสิทธิภาพ เพราะเส้นทางที่ไปสู่เชียงตุงนั้นกับถาวร ต้องผ่าน
 ป่าและภูเขา ยากที่จะนำเอาอาวุธหนักไปได้ เป็นใหญ่ที่ฝ่ายไทยนำไปจึงไม่มีอำนาจพอที่จะ
 ยิงถล่มเมืองได้

หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๔ จ.ป. ๑๒๑๕ ราชการทัพเมือง
เชียงตุง กองทัพยกออกจากเมือง เชียงแสนแล้ว

หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๓๔ จ.ป. ๑๒๑๕ ใบบอกกรม
หลวงวงศา แม่ทัพหลวงจากยกราชการทัพเมือง เชียงตุง ๔ เมษายน ๒๓๙๖

๓. หากเกณฑ์เสียมิงดาครสำหรับกองทัพ เพราะในปีที่ยกไปนั้นทางลานนาเกิดฝน
แล้ง เสียมิงที่จะใช้เลี้ยงกองทัพก็ไม่มีเพียงพอ จะมุ่งไปเอาเสียมิงข้างதாகก็ไม่ได้

เมื่อกองทัพยกเข้ามาถึงเขตของไทยแล้ว พระเจ้านองยาเชอกรมหลวงวงศาธิราช-
สนิท ทรงรับหนังสือซึ่งมาจากทางบูรพราชประเทศพระเจอบงเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเรื่องที่จะยกกองทัพ
ขึ้นไปตีเมือง เชียงตุงครั้งต่อไปว่า

๑. ส่งกำลังมาเพิ่มเติมอีกสัก ๓๐,๐๐๐ - ๔๐,๐๐๐ คน เพราะได้ปีกล้อมเชียงตุง
ไว้ เมื่อเชียงตุงหากเกณฑ์เสียมิงดาครซึ่งเชียงตุงก็จะยอมแพ้เอง นอกจากนี้ก็ขออาวุธและ
กระสุนมาให้เพิ่มเติม

๒. ให้ค้นหาเสบียงเสียมิงดาครไว้ที่เชียงใหม่ เชียงของ เมื่อถึงระยะที่ข่าวในมา
จะส่งถึงจากกาลเก็บเกี่ยว ก็ให้เกณฑ์ส่งล่วงหน้าขึ้นไปแย่งชิง เอาข้าวของพวกเชียงตุงไว้ ส่วน
ข้าวก่อนที่เสียมิงดาครก็ให้ล่าเหยื่อ จับไปตีหลัง

๓. ขอกองทัพหลวงลาวพุงขาวไปเพิ่มเติม^๑

๑. ตามพระราชดำริของพระเจ้านองยาเชอกรมหลวงวงศาธิราชสนิทนั้น สงครามที่
แย่งเอาเมือง เชียงตุงจะต้องเป็นการใหญ่โตมาก ส่วนตามความจริงแล้ว เมือง เชียงตุงก็ไปได้นี้
ความยิ่งใหญ่ไปกว่าเมือง เชียงใหม่โดย แยกการนำกองทัพขนาดใหญ่ขึ้นไป ก็จะเป็นประโยชน์
ในการจัดการในหัวเมืองไทยใหญ่ทั้งหลาย รวมถึงหัวเมืองทางสิบสองปันนา แต่สำหรับข้อที่
ส่วนนี้ พระเจอบงเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก้ว่า

แต่เมื่อมองขอกองทัพลาวพุงขาว ยกไปตีราชการทางเมือง เชียงตุงนั้น ระยะทาง
ไกลไม่มากนักก็ว่ากันแล้ว แล้วหัวเมืองลาวเหล่านี้ เขตแดนก็ใกล้ชิดกับเมืองญวน
ตรงแดนลงยาไปลาดกระเวนสืบสร้างราชการอยู่ไปซอก ถ้าปีราชการที่พิศนาก
ทางเมืองญวน ก็เป็นหน้าที่ของพวกลาวพุงขาว จะให้กองทัพลาวพุงขาวไปราชการทัพ
เมือง เชียงตุงนั้นไปได้...^๒

^๑ หอสมุดแห่งชาติ จกหมายเหตุการณ์ที่ ๘ เลขที่ ๓๔ จ.ก. ๑๒๕๔ ๒.
^๒ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จกหมายเหตุการณ์ที่ ๘ เลขที่ ๕๓
จ.ก. ๑๒๕๕ หนังสือราชการทัพเชียงใหม่ ให้เชียงใหม่แก่กรมหลวงวงศาธิราชสนิทลงไปยังกรุงเทพฯ

กษัตริย์ราชสำนัก ย้ายที่ประทับจากเมืองตากไปตั้งอยู่ที่เมืองอุตรดิตถ์ ให้พระยาพิชัย พระยา-
มทสกราบ ไปตั้งทัพรวบอยู่ที่เมืองน่าน เพื่อทำหน้าที่เตรียมและรวบรวมเสบียงอาหารไป
ไว้ที่เมือง เชียงย่อง ให้พระยาสิทธิราชพิไชย ร่วมกับหัวเมืองทางล้านนาไปสืบราชการที่
เชียงตุงและเมืองเชียงรุ้ง แล้วพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงวงศาธิราชสนิท ทรงชี้แจง
เหตุผลบางอย่าง เกี่ยวกับเมือง เชียงรุ้ง ใหม่ว่า เรื่องที่ไทยจะครอบครอง เชียงรุ้งให้อยู่ใน
อำนาจนั้น ไม่ใช่สิ่งที่ทำได้ง่ายนัก เพราะมีชาวพม่าอาศัยอยู่ในเมือง เชียงรุ้งมาก เวียง-
คองงไม่กล้า เข้ามาศวาภิสิทธิ์ต่อไทยแน่นอน และอีกอย่างหนึ่งบุตรของบรุษขานเจ้าเมือง เชียง
คองทั้งสองคน ก็อยู่ที่เมืองคอง เมืองน่านยกทะเลเมือง ให้ไทยจะตี เชียงรุ้งได้ บุตรของมหาขาน
ทั้งสองก็อาจ ขอกำลังจากพม่า เข้ามาคู่เวียง เชียงรุ้งอีก

สำหรับเชียงรุ้งนั้นยากที่ทางการไทยจะเข้าควบคุมได้เป็นเวลาเท่า นั้นเพราะ
กำลังของหัว เมืองฝ่ายเหนือของไทยไม่มากพอที่จะเข้าควบคุมได้ และอีกอย่างหนึ่งอิทธิพลของ
พม่าเหนือ เชียงรุ้งก็ยังมีอยู่มาก แต่อย่างไรก็ตามพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้
จะทรงยอมรับในเหตุผลที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงวงศาธิราชสนิททรงกราบทูล แต่ทรง
อธิบายความไปว่ามีความจำเป็นที่จะต้องหาสงครามต่อไป ดังพระราชดำรัสว่า

ราชการที่เมือง เชียงรุ้ง เชียงตุง ยังลึกลับอยู่ การไต่จับเขาแล้วก็จะต้องรับ
กระทำเสียให้สำเร็ว จะไต่ให้ถึงท่าแก้วใหม่ให้ทราบสำเรหฺจนได้ เพราะแผน
ของแม่หลวงที่ทาง เมืองพม่าก็ยังไม่ถึงกับอังกฤษไม่สงบ ถ้าไม่เอาเมือง เชียงตุงเสีย
ให้จงได้ พวก เชียงตุงก็จะประมาทฝีมือไทยเสีย จะเอาความไปผูกกับพม่า ก็
เมื่อพม่า เสียหนทางทะเลแล้วจะลึกลับท่าไหนทางคอง ก็เอาเหตุครั้งนี้แลกรั้ง เชียง-
ใหม่ไปตี เชียงตุงครั้งก่อนแม่แก้วเวรดาษาฎ...^๓

^๑ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๘๖
จ.ก. ๑๒๕ ฎ.
^๒ ฎ.
^๓ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๘๖ จ.ก. ๑๒๕ พระราชดำรัส
ถึงกรมหลวงวงศาธิราชสนิทเรื่อง เมือง เชียงตุง

นโยบายของไทยทำให้เห็นว่า การปราบปรามเชียงใหม่ มีความจำเป็นต่อการให้ความคุ้มครองแก่หัวเมืองประเทศราชล้านนาของไทย เพราะไทยถึงไม่ลืมนึกว่าพม่าเป็นศัตรูที่สำคัญ แม้ว่าจะในเวลานั้นพม่าจะทำสงครามอยู่กับอังกฤษก็ตาม แต่ก็เป็นเรื่องที่จะประมาทไม่ได้ นอกจากได้สงครามเชียงใหม่ ยังมีผลสะท้อนต่อการรักษาความมั่นคงภายในพระราชอาณาจักรของไทยด้วย ถึงพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า "ถ้าตั้งเสียไม่คิดเอาหน้าต่อไป หัวเมืองลาวพุงขาว ลาวพุงดำ ซึ่งขึ้นกับกรุงเทพฯ ก็จะสิ้นนับถือกรุงเทพฯ เสีย ถึงตัวมันขึ้นฉลาด ไม่กล้าเป็นกระบอกเอง ก็จะไม่ไ้หวังเป็นที่พึ่งกับมันคง"

สงครามเชียงใหม่ครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๓๘๗ ฝ่ายไทยจัดกองทัพออกเป็นสองสาย คือ

- ๑. กรมหลวงวงศาธิราชสนิท นำกำลังจากนครศึกไปรบบุณฑลคันทนาน
- ๒. กองทัพของพระยาพรหมราช(บุช) รวบรวมกำลังอยู่ที่เชียงใหม่

กองทัพทั้งสองจะเกณฑ์ไปรวมเป็นทัพใหญ่ที่เมืองเชียงใหม่ แต่ก็ประสบปัญหาต่างๆ มากมาย เช่น คนหนีการเกณฑ์ทัพ หนีทัพ เกณฑ์เสบียงอาหาร ไม่ได้ตามกำหนด กว่าจะรวบรวมตัวกันได้ก็ต้องเสียเวลาไปมาก เมื่อกองทัพใหญ่ยกไปตั้งเชิงแขมแล้วถอยออกเป็นสองสาย กองทัพของพระเจ้านองยาเชอกรงหลวงวงศาธิราชสนิทยกไปทางเมืองยอง กองทัพของเจ้าพระยาพรหมราชยกไปทางหัวเมืองหัวเป้ง การยกกองทัพไปคราวนี้ กองทัพของไทยถูกคัดค้านจากหัวเมืองที่ผ่านไป ตามรายทาง ผิดกับการยกกองทัพไปตั้งเชียงใหม่ครั้งแรก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะพม่าเจรจาสงบศึกกับอังกฤษได้สำเร็จ จึงหันมาเอาใจไว้กับหัวเมืองทางไทยให้ลดมากขึ้น ทำให้หัวเมืองไทยใหญ่จำเป็นต้องคอยตามกองทัพของไทย แอกจากนี้พม่าก็ยังส่งกำลังทหารเข้ามาช่วยเหลืออีกประมาณ ๓๐๐๐ คน มาประจำอยู่ที่เชียงใหม่ด้วย

การเกณฑ์ของไทยนั้นเกณฑ์ระวีระวังมากกว่าเกณฑ์จะเกณฑ์จากเชียงใหม่ถึงเชียงใหม่ได้ ก่อตั้งใช้เวลาจนถึงสองเดือน(นอกจากเชียงใหม่ในวัน ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๘ ตรงกับวันที่ ๒ กุมภาพันธ์ ๒๓๘๗ ไปตั้งเชียงใหม่ในเดือน ๖) เมื่อไปถึงเชียงใหม่ก็รีบเป็นกันถูกผูก ผิดไปจากเป้าหมายที่ฝ่ายไทยกำหนดเอาไว้ เพราะเกณฑ์กองทัพของไทยจะรบตีเชียงใหม่ให้เสร็จสิ้นในฤดูแล้ง เมื่อช้ากว่ากำหนดทำให้เกิดปัญหาขึ้นคือ กองทัพที่ยกไปนั้นเริ่มขาดแคลนเสบียงอาหาร

^๑ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๘๑ จ.ร. ๑๒๑๔ ข.

เขาได้เข้ามาครั้งแรก และเสียเวลาในการขนยุทธภัณฑ์กระทาง ๆ ตลอดจนเป็นระยะฤดูฝน การรวมกับโบสถ์วัด ทหารที่รวมในกองทัพล้มเจ็บมาก อีกประการหนึ่งกองทัพรอง เจ้าพระยา ยมราชก็ยกไปฆ่า กองทัพหลวงต้องทำหน้าที่ตามลำพังก่อน หลังจากล้อมเชียงใหม่อยู่ ๒๑ วัน ก็ไปรื้อค่ายทัพกลับ การพยายามเข้าตีเชียงใหม่ของไทยจึงไม่สำเร็จ

สำหรับสงครามเชียงใหม่ ครั้งแรกที่ไทยยกกองทัพไปตีเชียงใหม่ เป็นลักษณะของการ รักษาเกียรติยศ แต่ในสงครามครั้งที่สอง จุดมุ่งหมายได้ขยายกว้างยิ่งขึ้น ถึงพระราชดำริศ ว่า

ฉันดีใจว่า เรายังมีกำลังที่จะทำกับเมือง เชียงตุงต่อไปนั้นหนักหนา การที่จะทำไปโดย มีผู้คนเสบียงอาหาร เพราะมีผู้คนน้อยนักน้อยกลายเป็นหลัง จะทำไปไม่ได้ก็งั้นจะคิด ทำไปเมื่อใด จะเอาให้ได้ ถึงถ้าเข้ามาในเมืองนั้นจะเป็นปกติ เขาจะยกเข้ามาช่วย ฉายเชียงใหม่ก็จะไม่กลัว คุ้มครั้งก็กำลังสาครราชูธของเราพียงมีคี่หนักหนากว่าแตกอบ รัที่ใช้ก็คล้ายกับอังกฤษที่เดียว ถึงแม้ได้เมือง เชียงตุงจะไม่ได้อะไรนัก จะขาดทุนก็ถึ กี่จะไปปรากฏกำลังสาครราชูธของเราได้ปรากฏแก่ประเทศราชของเรา ๒๒ ประเทศ ใกล้เคียง เช่น เกียรติยศ ธรรมเนียมเชียงใหม่จนถึงพวกหัว จะได้เกรงขามเราเข้า จะเกิดการต่อไปก็ถ้อยง่าย ถึง เขตแดนเชียงใหม่ เชียงตุง จะเอกกับยวนและห่อ ก็จะได้ใหม่หนักแล้วเราเพราะของมีอำนาจ เช่นเรามีขึ้นใหม่ เงินห่อและยวนยังไกลอยู่...

จึงเห็นได้ว่า การทำสงครามเชียงใหม่ ทางไทยไม่มุ่งที่จะตีเชียงใหม่ให้ได้เพียงอย่าง เดียว แต่มีจุดมุ่งหมายอันกว้างไกลกว่าด้วย โดยเฉพาะเน้นถึงการใช้เทคโนโลยีใหม่ ๆ ทางทหารของไทยว่า มีความพร้อมและเพียงพอที่จะให้ความคุ้มครองแก่หัว เมืองประเทศราชได้ แต่อย่างไรก็ตามหากคำนึงในแง่ เศรษฐกิจแล้วก็น่าจะไม่คุ้มกันอย่างหนึ่ง เพราะเชียงใหม่ เป็น เมืองเล็ก แต่ไทยต้องใจกำลังเป็นว่านวนมาก งบประมาณก็ไม่สามารถตีเมืองได้สำเร็จ และ ถึงแม้จะตีเมืองได้ก็ยากกว่าการควบคุม ให้ประโยชน์ไปคุ้มกับที่เสียไป

๒.๒.๒ ภักดิ์มองช่วยกาน คติมองช่วยกาน เป็นคติที่มีความสำคัญต่อการปกครองหัวเมืองประเทศราชเชียงใหม่ของไทยกรณีหนึ่ง ความแค้นเกิดจากเจ้าราชบุตร เมือง เชียงใหม่ มองช่วยกาน กนสนาในบังคับอังกฤษ เขาไปคบกับในป่าแม่ยวมซึ่ง เป็นป่าใบรกของคน โดยได้รับค้ำคองแทนจากเงินค่ากอใบ สัญญานี้เริ่มจากปี พ.ศ. ๒๔๐๑ และสิ้นอายุสัญญาในปี พ.ศ. ๒๔๑๑ ราวเวลาที่มองช่วยกานมีสิทธิเขาไปทำประโยชน์ ๑๐ ปี ตามสัญญาที่ตกลงกัน มองช่วยกานเป็นผู้สัมพันธ์พามาพิงผม คนนี้จะเขาไปหาผลประโยชน์ไม่ได้ นอกจากจะไปโดยการยินยอมของมองช่วยกานเท่านั้น

ในปี พ.ศ. ๒๔๐๒ พวกกะเหรี่ยงแดงซึ่งอยู่ในเขตพม่า ยกกำลังเข้ามาก่เมืองยวมของช่วยกานจึงต้องหลบหนีไปอยู่ที่เมืองมะละแหม่ง ทำให้ขาดการส่งเงินค่ากอใบถึง ๓ ปี (ทั้งนี้เพราะก่อนที่มองช่วยกานจะหลบภัยไปอยู่ที่มะละแหม่งนั้น เขาคิดไปไว้ว่าเวลานั้น แดนยังไม่ชำระค่ากอใบ) เจ้าเชียงใหม่จึง ขยายให้มองช่วยกานตั้งหัวไว้ให้แก่ นายดีแนม (Lenance) เพราะเจ้าของเดิมกับเขาที่จะเข้ามาหาผลประโยชน์ นอกจากนั้นหากปล่อยทิ้งไว้ เมื่อเกิดไฟป่าขึ้นมาไฟไหม้ไฟที่ไฟไหม้เสีย เชียงใหม่ก็จะไปไถผลประโยชน์จากใบนั้นเลย ว่าเวลานี้มองช่วยกานที่ขยายพิงผม ๓,๕๕๐ ไร่ และขายทองคำ ๑๐ รูปี ก่อนที่เจ้าเชียงใหม่จะขยายให้เวลานี้ให้แก่นายดีแนม ก็ใคร่ปริศนาหาหรือกับผู้ที่เกี่ยวของกับป่าแม่ยวมแล้ว ไปไถค่าเงินการโดยขาดการแต่ประการใด แต่เมื่อขยายดีแนมซัดลากไม้เหล่านั้นเขาไปในเขตพม่า ของช่วยกานก็เฝ้าระวังเวลาเองมะละแหม่งว่า ใบเหล่านั้นเป็นกรรมสิทธิ์ของตน จึง เป็นคดีขึ้นมา นายดีแนมได้เปรียบ เพราะมีหนังสือขอขายกับพระเจ้า เชียงใหม่ มองช่วยกานเห็นว่าตนเป็นฝ่ายเสียเปรียบ จึงนำคนหาไปถึง เจ้าราชบุตร เพื่อขอหนังสือสัญญาอันจะเป็นเครื่องประกันกรรมสิทธิ์ของตน โดยมีข้อแม้ว่าเมื่อตนหมดรักแล้วก็จะนำเงินค่ากอใบที่ค้างอยู่ไปชำระแก่เจ้าราชบุตร เจ้าราชบุตร เห็นว่าตนเองยังจะได้รับผลประโยชน์จากใบเหล่านั้นจึงยินยอมทำกาบที่มองช่วยกานขอมา เมื่อหลักฐานของมองช่วยกานคดีกาบของนายดีแนม และเห็นว่าจะเป็นผู้พิงใจกัน นายดีแนมจึง ไปขอเงินค่าใบคืนจากพระเจ้า เชียงใหม่ แต่เจ้า เชียงใหม่ ก็ไม่ยอมคืนเงินนี้ให้แก่ นายดีแนม และยังอ้างอีกว่ามองช่วยกานไปบงกชิตีในไม่เหล่านั้นอีกต่อไปแล้ว

ข้อจดหมายเหตุแห่งคดี , กรมที่ดินปกครอง , วัตถุประสงค์ที่ ๔ เลขที่ ๕๔
 จ.ร. ๑๒๖๖ เรื่องป่าไม้ระหว่างเจ้า เชียงใหม่กับมองช่วยกาน

เมื่อรูปก็มีความเกี่ยวข้องกับไทยมากขึ้น โดยเฉพาะหลักฐานต่าง ๆ ก็ล้วนแต่เป็นของไทยทั้งนั้น จึงมีการเปิดศาลพิจารณาคดีขึ้นที่กรุงเทพฯ มร.นอกรีตองกงสูงสุดอังกฤษเป็นผู้พิพากษาและวินิจัยคดี แล้วตัดสินให้มองช่วยตามใบไปฯลฯ ๓๖๖๓ รวมทั้งบิสิทซ์เข้าไปทำป่าไม้ในป่าแมเขมโกเฐนเคิม แต่ขณะพิจารณาคดีอยู่ที่กรุงเทพฯ นั้น เจ้าเชียงใหม่โกมอบให้ของก็ของช่วยขอ กับพรรคพวก เป็นผู้สัมพันธ์ในป่าแมเขม ซึ่งก็เท่ากับเป็นการยกเลิกกรรมสิทธิ์ของมองช่วยตามโดยเด็ดขาด จึงเห็นได้ว่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นเนื่องจากการไม่ประสานประโยชน์กันระหว่างเจ้าเชียงใหม่และเจ้าราชบุตร

ในปี พ.ศ. ๒๔๐๔ มองช่วยตามและกัปตันเบิร์น เดินทางขึ้นไปยังเชียงใหม่ เพื่อเข้าไปทำป่าไม้ในป่าแมเขม เจ้าเชียงใหม่จึงขัดขวางและกล่าวหาว่ามองช่วยตามไปทำป่าไม้แมเขมควไปอีกแล้ว และถือว่าเป็นสิทธิของเจ้าเชียงใหม่ ที่จะมอบหมายให้ใครเข้าไปทำป่าไม้ในป่าแมเขมก็ได้ พระบาทสมเด็จพระวรวงเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวินิจฉัยเรื่องนี้ว่า "พูดดังนี้เหมือนถือว่าใครมีอำนาจมาก ทำผิดแล้วก็ไม่มีความผิด แลก็อย่างที่ใช้ไม่ได้ เจ้าเชียงใหม่เป็นเมืองเล็กเบื้องน้อย ขึ้นต่อดังนี้ นานไปจะมีเหตุนี้จะไม่เป็นประโยชน์แก่เจ้าเชียงใหม่"^๑ จึงเห็นได้ว่าท่าทีของไทยนั้นระมัดระวังความยุ่งยากต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นตลอดเวลา และโดยเฉพาะการกระทำของเจ้าเชียงใหม่มีลักษณะที่ไม่ให้ความคุ้มครองแก่ผลประโยชน์ของคนในบังคับอังกฤษ แม้ว่าเขาจะอยู่ในลักษณะที่ต้องได้รับการคุ้มครอง

ต่อมาพระเจ้ากาวิโรศแห่งเชียงใหม่ ได้ปรึกษากับมร.เจมส์ บราวน์ ว่า มองช่วยตามและกัปตันเบิร์นประพฤติตนไม่เหมาะสมต่าง ๆ คือนำผู้คนจำนวนมากเข้าไปในเมืองเขม เมื่อไปถึงเมืองเขมแล้วก็เที่ยวเผาทำลายป่าที่เขาเข้าไปทำป่าไม้ในป่าแมเขมได้รับความเสียหาย ไล่ยิงเป็ด ไก่ วัว ควาย ชวาบ้าน แล้วยึดเอารางวัลของพวกคนเขาที่เขาเข้าไปทำป่าไม้ในป่าแมเขมไว้ เมื่อเดินทางเข้ามายังเมืองเชียงใหม่ก็ประพฤติไม่เรียบร้อย ให้อุทธรณ์ฟ้องเป็นเงินในเบื้อง แมแต่ก่อนเขาเผาเจ้าเชียงใหม่เพื่อเจรจาเรื่องป่าแมเขม กับกัปตันเบิร์นและ

^๑ หอสมุดแห่งชาติ, วิทยุหมายเหตุการณ์ที่ ๘ เลขที่ ๑๑ จ.ก. ๑๒๒๔ เรื่องราวองสูงสุดอังกฤษมีหนังสืออวยงานพระเจ้าพระยาพระคลัง เสนาบดีการต่างประเทศ ๒๕ สิงหาคม ๒๔๐๕

^๒ หอสมุดแห่งชาติ, วิทยุหมายเหตุการณ์ที่ ๘ เลขที่ ๒๒ จ.ก. ๑๒๒๗ พระราชวินิจฉัยความเรื่องมองช่วยตาม

มองช่วยกานักพักในป่าด้วย” ทำที่อันแข็งแกร่งราวของมองช่วยกานี่เอง การเจรจาเรื่องป่า
 แมยวมจึงไม่สำเร็จ นอกจากนี้มองช่วยกานยังเสนอเงินค่าต่อไม้แก่เจ้าภากิไนย เจ้าบุรีรัตน์
 เป็นการล่วงหน้า แต่เจ้าเชียงใหม่ไม่รับเงินจำนวนนั้นเอาไว จงกาวจะมีการเข้าไปทำ
 ผดประโยชน์ในป่าไม้แมยวมแล้วเท่านั้น^๒ มองช่วยกานและกัปตันเบิร์นก็พูดคุยกันว่า หากทาง
 เชียงใหม่ไม่รับเงินค่าต่อไม้ของเขา เขาก็จะนำเงินจำนวนนี้มาจ่ายที่กรุงเทพฯ แล้วก็จะเข้าไป
 ไปหาป่าไม้ในป่าแมยวม เพราะถือว่าเขายังมีสิทธิ์ในป่าแมยวมทุกประการ” ในที่สุดอักษรของ
 เจ้าเชียงใหม่ฉบับนี้ ไกล่ดาวถึงพฤติกรรมของมองช่วยกานที่ประพฤติก่อเจ้าเชียงใหม่บ่าวว่า

ถ้าข้าพเจ้าไม่เกรงพระบารมีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะสาเสียตั้งแต่
 ทั่วเอาเป็นแทนเอาเข้ามาหาข้าพเจ้าในวันนั้นแล้ว ข้าพเจ้าจะทำประการใด ก็กลัวความ
 ผิดทางกรุงเทพฯกับอังกฤษเป็นไม่ว่างกัน แต่บิดา - น้า อ่า ข้าพเจ้า เป็นข้าพระบาท
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทศพลญาณแผ่นดินแล้ว ไกรก็ยังไม่กุมเหงถึงเพียงนี้ ข้าพเจ้าเป็นที่เจ็บ
 แค้นอัปยศ อายแก่รามัญทั้งปวง...

สำหรับพฤติกรรมของมองช่วยกานและกัปตันเบิร์นนั้น ตามรายงานของนายคอกซ์ (Cock)
 ึ่งขึ้นไปเชียงใหม่ในปี พ.ศ. ๒๔๐๘ ยืนยันว่าฝ่ายมองช่วยกานกระทำผิดจริง และยังรายงาน
 ต่อไปอีกว่า พวกพม่าที่เสียผลประโยชน์ในป่าแมยวม ได้รวบรวมผู้คนเข้าแย่งชิงเอาทรัพย์สิน
 ของคนที่พวกของมองช่วยกานยึดไว้ จึงเกิดการสู้รบกันขึ้น ๒๐ วัน^๕

จากเหตุการณ์ที่เป็นผลมาจากคดีมองช่วยกานนี้เอง มร.น็อกซ์ (Mr. Knox) รองกงสุล
 อังกฤษประจำกรุงเทพฯ ได้ยื่นขอเสนอต่อองค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

^๒ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๕๖ จ.ก. ๑๒๒๗ กฤตอักษรเมือง
เชียงใหม่มาควมมองช่วยกานและกัปตันเบิร์น ๒๐ สิงหาคม ๒๔๐๘

^๓ ญ.

^๓ ญ.

^๔ ญ.

^๕ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๓๕ จ.ก. ๑๒๒๘ แปลหนังสือ
มิสเตอร์คอกซ์ ว่าควมเรื่องความเมืองเชียงใหม่ ๒๘ มีนาคม ๒๔๐๘

ประเทศราชนั้นมุ่งที่การรักษาน้ำใจให้ผู้อยู่อาศัยด้วยกัน การจะเข้าแทรกแซงจะทำเมื่อมีความจำเป็นที่สุดเท่านั้น

ขณะเดียวกันก็เกิดชาวลัวชนในกรุงเทพฯ เชียงใหม่จะเป็นกบฏแยกตัวออกไปเป็นอิสระ ชาวลัวชนเกิดจาก เจ้าราชบุตร เจ้าราชวงศ์ เจ้าอุปราช มีหนังสือมากราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าเชียงใหม่ เจ้าภากินัย เจ้าบุรีรัตน์ เอาขางมอมไห่แกพวกพม่า ๒ ขาง และยังพูดปริกมาหารู้กันว่า "เจ้าเชียงใหม่ เจ้าบุรีรัตน์ เจ้าราชภากินัย ปกฏมาเห็นว่า ถ้ากรุงเทพฯ หลงไปเผ่าก็ไม่ไป ถึงมากคชี่เอาตัวก็จะสู้รบ เจ้าเชียงใหม่ เจ้าบุรีรัตน์ เจ้าภากินัย ว่า อานตายดีกว่าอมตาย"^๑

โดยทั่วไปแล้วการมอมขางไห่แกชาติก็ ถือว่าเป็นการเสียเกียรติยศอย่างหนึ่ง เพราะขางเป็นกำลังของกองทัพ และถึงเป็นขางสำคัญตายแล้วก็ยิ่งถือว่าเป็นการเสียเกียรติยศมาก ดังนั้นการที่พระเจ้าเชียงใหม่ให้ขางแกพม่า จึงถือว่าเป็นการให้ความช่วยเหลือแกชาติโดยตรง เท่ากับเป็นการก่อกบฏในพระราชอาณาโดยเฉพาะ ความจริงแล้วการที่พระเจ้าเชียงใหม่ให้ขางแกพม่า ๒ เชือกนั้น เนื่องจากเจ้าเมืองนายมาขอขาง พระเจ้าเชียงใหม่จึงให้ขางพลอย ๑ เชือกและขางพั้ง ๖ เชือก โดยไม่เอาเงินตอบแทน เพราะเห็นว่าเป็นการรักษาไมตรีกับหัวเมืองใกล้เคียงกัน ต่อมาเจ้าฟ้าเมืองนายกลับนำเอาขางทั้งสองเชือกไปถวายแกกษัตริย์พม่า ๆ จึงประทานรางวัล แฉวนประดับพลอย ๒ วง ทองคำรูปพรรณประดับพลอยหนัก ๓ บาท และแพร ๑๐ ผืน มายังพระเจ้าเชียงใหม่เพื่อเป็นการตอบแทนและแสดงน้ำใจไมตรี ไม่ใช่เชียงใหม่จะคิดเป็นกบฏแยกตัวออกจากกรุงเทพฯ แต่ประการใด^๒ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๐๕ พระเจ้าเชียงใหม่ก็เสด็จลงมาเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่กรุงเทพฯ จึงเป็นธรรมเนียมของเจ้าเมืองประเทศราชฝ่ายเหนือที่จะลงมาเฝ้าทุก ๓ ปี ความหวาดระแวงที่ว่าเชียงใหม่จะแยกตนไปเป็นอิสระก็หมดไป^๓

^๑ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุการณ์รัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑๔ จ.ศ. ๑๒๒๗ คดีในมอเมืองเชียงใหม่ ๖๑ ธันวาคม ๒๔๐๔

^๒ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุการณ์รัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๔๒ จ.ศ. ๑๒๒๕ สำเนาแปลจดหมายปรึกษากองมกรมหลวงวงศาธิราชสนิทและกงสุลอังกฤษ ๒๕ มีนาคม ๒๔๐๕

^๓ หนังสือพิมพ์บางกอกกรักรวดเคอรั ฉบับที่ ๑๑ เดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๐๕ หน้า ๑๔๗

การที่อังกฤษสนับสนุนให้ไทยเข้าแทรกแซงเชียงใหม่ เพราะว่าไม่พอใจพระเจ้าเชียงใหม่ โดยคิดว่าอ่อนแอ ไม่สามารถจัดปัญหาต่าง ๆ อันเป็นผลกระทบกระเทือนต่อผลประโยชน์ของอังกฤษได้ แต่นโยบายการควบคุมหัวเมืองประเทศราชของไทยก็ยังยึดตามแบบเดิมไม่เปลี่ยนแปลง คือยังใช้นโยบายพระคุณต่อหัวเมืองประเทศราช แทนที่จะเข้าแทรกแซงทันทีตามคาเวียงร้อง และเชียงใหม่ก็เป็นหัวเมืองประเทศราชมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังจากที่มีการปฏิรูปการปกครองแล้ว เชียงใหม่จึงถูกลดฐานะมาเป็นมณฑล ๆ หนึ่งในนครกรุงเทพฯ โดยตรง ฐานะความเป็นเมืองประเทศราชจึงสิ้นสุดลง

จากการที่ไทยต้องทำสงครามเชียงตุงนั้นจะเห็นว่า จุดประสงค์หลักก็คือ การป้องกันหัวเมืองประเทศราชทางลานนาให้ปลอดภัย คอยเกรงว่าพม่าอาจจะยกกองทัพเข้ามาตีหัวเมืองทางลานนาเป็นการแก้แค้น แต่แล้วก็ได้สามารถทำได้ตามเป้าหมาย ต่อมาเมื่อเริ่มมีการติดต่อกับอังกฤษจนถึงขั้นทำสัญญาทางพระราชไมตรีกันในปี พ.ศ. ๒๓๙๘ แล้ว ทำให้ไทยต้องล้มเลิกนโยบายเก่า ๆ เกี่ยวกับการควบคุมหัวเมืองประเทศราช และหันมาให้ความสนใจกับท่าทีของประเทศทางตะวันตกมากขึ้น ฉะนั้นนโยบายการควบคุมหัวเมืองประเทศราชในระยะหลังจึงต้องเปลี่ยนแนวทางไปตามสถานการณ์ ก็หันมาใช้วิธีการทางการทูตเข้าช่วยมากขึ้น

๓. หัวเมืองประเทศราชมลายู

หัวเมืองประเทศราชมลายูประกอบด้วยเมืองต่าง ๆ หลายหัวเมือง แต่ละเมืองก็เป็นอิสระ จึงทำให้หัวเมืองทางมลายูไม่เข้มแข็งเช่นเดียวกับหัวเมืองทางลานนา

๓.๑ การปกครองหัวเมืองประเทศราชมลายู เมื่อไทยเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ หัวเมืองประเทศราชทางมลายูหลายเมืองจึงตั้งตนเป็นอิสระ จนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อเสด็จขึ้นจากศึกเก้าทัพในปี พ.ศ. ๒๓๒๘ แล้ว กองทัพของไทยก็ลงไปขับไล่อพยพทางหัวเมืองปักษ์ใต้ หัวเมืองมลายูที่เป็นอิสระเกรงกลัวในอำนาจของไทย ก็ยอมเข้ามาสวามิภักดิ์เป็นประเทศราชอีก แต่การควบคุมหัวเมืองประเทศราชของไทยก็ยังใช้นโยบายเดิม คือไปยุ่งเกี่ยวและแทรกแซงกิจการภายในของหัวเมืองประเทศราช ประเทศราชก็ต้องส่งเครื่องราชบรรณาการมาถวายทุก ๓ ปี โดยมีหัวเมืองนครศรีธรรมราช

และเบื้องสงขลาเป็นผู้ควบคุมอีกที่หนึ่ง และรวบรวมเครื่องราชบรรณาการเหล่านั้นส่งเข้ามาแจ้ง
กรุงเทพฯ^๑

จุดอ่อนของหัวเมืองมลายูก็มักเกิดความวุ่นวายขึ้นเสมอ โดยเฉพาะการแย่งชิงอำนาจ
กัน เมื่อเห็นว่าไม่มีโอกาสจะเอาชนะฝ่ายตรงกันข้ามได้ ก็มักจะดึงเอาหัวเมืองต่าง ๆ เข้าไป
เกี่ยวของคอย รวมไปถึงหัวเมืองมลายูซึ่งอยู่นอกเขตการควบคุมของไทย เช่น เมืองประ
เคิมนั้นประเป็นเมืองอิสระ ในรัชสมัยรัชกาลที่ ๒ เมืองประส่งคนไมเงินคนไมทองและ
เครื่องราชบรรณาการ ยอมสวามิภักดิ์ต่อกรุงเทพฯ ทั้งนี้เนื่องจากเมืองประอยู่ใกล้ชิดกับเมือง
ไทรบุรี เมืองประก็ทำตามแบบอย่างของไทรบุรีด้วย ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๖๔ สุลต่านแห่ง
ไทรบุรีร่วมมือกับพม่าไม่ยอมอ่อนน้อมต่อกรุงเทพฯ เมืองประก็ไปยอมส่งคนไมเงินคนไมทอง
และเครื่องราชบรรณาการเช่นกัน แต่พอถึงปี พ.ศ. ๒๓๖๕ สุลต่านแห่งประก็ให้รายามันดาหรา
ปลัดเมือง เขามาแจ้งแก่เจาพระยานครศรีธรรมราชว่า ที่เมืองประคงส่งบรรณาการนั้น
เพราะถูกสลั่งงอมรวกวน แต่หลังจากที่ไทยทาสัญญากับอังกฤษ (สัญญาเบอร์นี พ.ศ. ๒๓๖๕) แล้ว
เมืองประก็ไม่ยอมส่งเครื่องราชบรรณาการอีกเลย^๒

ตามสัญญาเบอร์นีข้อ ๑๔ ระบุว่า

ไทยกับอังกฤษสัญญาต่อกันว่า ให้พระยาประครองเมืองประตามใจพระยาประ
ดาพระยาประจะถวายคอกไปเงินคอกไมทอง ๓ กฐ ตามที่เคยปฏิบัติมาแต่ก่อน
ก็ตามใจพระยาประ อังกฤษไม่หวังห้าม เจ้าพระยานครจะใช้ให้แขก ฝ่ายไทย
ลงไปเมืองประโดยมีคน ๕๐ คน ๕๐ คน ถ้าพระยาประจะใช้ที่วันกรมการฝ่าย
เมืองประมาหาเจ้าพระยานคร อังกฤษก็ไม่หวังห้าม ไทย อังกฤษ ไม่ยกกองทัพ
ไปเบียดเบียนรบกวน ๓ เมืองประ อังกฤษไม่ให้เมืองสลั่งงอมรวกวนเมืองประ
ไทยก็ไม่รบกวนเมืองสลั่งงอ...

^๑ ทั่วทั้งก็ ลอสมลิ้ม ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
ปริญญาโทนิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต มทว. ประสานมิตร พ.ศ. ๒๕๑๔ หน้า ๓๗.

^๒ หุจรคหหมายเทศแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๗๘ จ.ศ. ๑๒๑๗
หนังสือทานเสนาบดีถึงผู้ว่าราชการเมืองสิงคโปร์ ว่าด้วยเมืองประวิวาตกัน ๒ พฤศจิกายน
๒๓๕๘

^๓ หอสมุคแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่มที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๘๘ สัญญาทางพระราช
ไมตรีไทยองกฤษ

ตามสัญญาข้อนี้ ประจักษ์ได้รับการกำประกันในการจะดำเนินนโยบายอิสระ ประจักษ์คง
เกรงอรรถบรรณาการถึงที่กล่าวมาแล้ว และไม่คงเกรงกลัวในอำนาจทางทหารของไทย
อีกต่อไป

ในปี พ.ศ. ๒๓๕๖ เจ้าเมืองประจักษ์สงครามกับรายางดี พระยาประจักษ์ไม่ไค้จึง
หนีมาอยู่ที่บ้านลักขมณา แล้วให้คาโตะกางาตอเข้ามาแจ้งแก่เมืองสงขลาว่า หากพระยาวิเชียร-
คีรีเจ้าเมืองสงขลา ให้กำลังคนตั้งขึ้นกับเมืองสงขลา ๓๐๐ - ๔๐๐ คน ไปได้เจ้าเมืองประ-
จักษ์ไค้ เจ้าเมืองประจักษ์จะนำเมืองมาขึ้นกับเมืองสงขลา ขณะเดียวกันเจ้าเมืองประจักษ์ขอกำลัง
ไปทางเมืองไทรบุรีด้วย? พระยาไทรบุรีจึงลงไปปรึกษากับผู้ว่าราชการเกาะหมากของอังกฤษ
เพื่อขอส่งทหารเขาไปช่วยเหลือผู้ลี้ภัยที่เมืองประจักษ์ แต่ผู้ว่าราชการอังกฤษที่เกาะหมากไม่เห็นด้วย
เนื่องจากเป็นการขัดต่อสัญญาเบอริน ส่วนทางการไทยเองก็ห้ามปรามไม่ให้ผู้ลี้ภัยที่เมืองประจักษ์
ให้ความช่วยเหลือแก่พระยาประจักษ์ในการทหาร แต่ขอให้เกลี้ยกล่อมเอาตัวพระยาประจักษ์มาอยู่
ที่เมืองไทรบุรี และหาโอกาสที่เหมาะสมต่อไป^๒

นโยบายของไทยแม้จะแสดงออกถึงความไม่ต้องการที่จะแทรกแซงในหัวเมืองมลายูเพื่อ
เป็นการรักษาอำนาจอธิปไตย แต่ไทยก็ใช้นโยบายอันแนบการรุกรานโดยตรง คือสนับสนุนให้หัว-
เมืองประเทศราชมลายูของไทยเข้าแทรกแซงเป็นการลับ กล่าวคือ

ให้พระยาสงขลา ปกษาพระยารามัญ พระยาระแงะ สืบสวนดูให้ไค้ความชัดแจ้ง
แน่นอน ถ้าสืบไค้ความว่า พระยาประจักษ์พลยังมีถ้อยอยู่มาก แต่พวกพ้องกำลังน้อย
ถ้ามีผู้ช่วยอุกหนุนพระยาประจักษ์จะไค้บ้านเมืองกัน ถ้าอย่างนั้นก็ให้พระยาสงขลา
กล่าวขยุเป็นการลับ ๆ ให้พระยารามัญ พระยาระแงะเขาไปช่วย ค่ายอาการที่
พวกแขกเมืองคอนช่วยกันเอง เมื่อพลากพลังเสียที่ประการไค้ อย่าให้อางเงอบังกับ
เมืองสงขลาที่มีความเกี่ยวข้องกับเมืองสงขลาไค้ ถ้าเห็นวรายางดีพวกพ้องมาก
ไค้พระยาพลเมืองนิยมนบถคือ ฝ่ายพระยาประจักษ์พวกพ้องน้อย ไค้พระยาเมืองกลันตันถ้อย

^๑ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๓๕ .

จ.ก. ๑๒๑๗ ก.

^๒ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๓๖

จ.ก. ๑๒๑๕ สารตราว่าด้วยคอบพระยาไทรบุรีจะยกกองทัพไปช่วยเมืองประจักษ์ ๔ พฤศจิกายน
๒๓๕๖

เสียแล้ว ให้พระยารามัญ พระยาระแงะไปช่วย ก็เหนะทำการไม่ตลอด แล้วก็อย่า
 ย้ายให้พระยารามัญ พระยาระแงะไปช่วยเลย ไม่สมคึก ก็จะเป็นที่หมิ่นประมาทกับ
 หัวเมืองแขกทั้งปวง ราชางาลีจึงเป็นเจ้าเมืองเประก็จะรวางานเป็นสักรูกับเมืองรามัญ
 เมืองระแงะ ซึ่งเป็นเมืองปลายเขตรปลายแดน ฝ่ายเราหาตองการประการหนึ่งไม่...^๑

ขณะเดียวกันทางการไทย ก็มีหนังสือไปปรึกษากับเจ้าเมืองสิงคโปร์ว่า ปัญหาเมือง
 เประ อังกฤษจะเข้าดำเนินการเอง หรือให้หัวเมืองแขกช่วยเหลือจัดการให้เรียบร้อย ฝ่าย
 อังกฤษก็ตอบมาว่า เป็นเหตุการณ์ภายในของเมืองเประ อังกฤษจะไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับ
 เพราะซัดสัญญาที่ทำไว้กับไทย^๒ เมื่ออังกฤษยืนยันในเจตนาเช่นนั้น ไทยจึงไม่กล้าขยงให้
 เมืองระแงะ เมืองรามัญเข้าไปช่วยเหลือพระยาเประ ึ่งก็เป็นลักษณะที่ผิดสัญญาเช่นกัน
 แมว่าจะไม่ใช่กองทัพของไทยโดยตรงก็ตาม

สำหรับหัวเมืองประเทศราชมลายูของไทย หากเจ้าเมืองเกิดการวิวาทกับตัววัน
 กรมการเมือง หรือคนใดคนหนึ่งที่ยกมีตำแหน่งสำคัญ เราก็มักแก้ปัญหาโดยแยกคู่กรณีจากกันเสีย
 โดยเอาผู้ตำแหน่งต่ำกว่าไปไว้ที่เมืองอื่น หรือแม่แต่นำตัวมาอยู่ที่กรุงเทพฯ^๓ เหตุการณ์ยุค
 ลงใต้ วิธีการเช่นนี้คล้ายกับการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า แต่ไกลล็ดพอสมควร เพราะการ
 ที่ต้องย้ายไปอยู่เมืองอื่นหรือเข้ามาอยู่ที่กรุงเทพฯ เป็นการลดผลประโยชน์หรือแม่แต่เสีย
 ลง ซึ่งเท่ากับเป็นการลงโทษวิธีหนึ่ง แต่ในกรณีเมืองเประนั้นอยู่นอกเขตความรับผิดชอบของ
 ไทย จึงไม่สามารถดำเนินการใด ๆ ได้

๓.๒ ความสนใจของอังกฤษในแหลมมลายู แรกที่เกี่ยวบริษัทอินเดียตะวันออกของ
 อังกฤษ (The English East India Company) เป็นผู้มีบทบาทอย่างกว้างขวางในการ
 ค้าขายคานตะวันออก และมุ่งแสวงการค้าขายเป็นหลัก กุแข่งที่สำคัญของบริษัทอินเดียตะวันออก

^๑ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๘๖ จ.ป. ๑๒๑๒
สารตราเมืองเประมาขอกองทัพเมืองสงขลาไปช่วยรบราชางาลี

^๒ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๗๕ จ.ป. ๑๒๑๗ ป.

^๓ กิ่ง
 ดงขันเมื่อ วันที่ ๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๑๘๓

ของอังกฤษคือการค้าขายของฮอลแลนด์ ซึ่งจัดการค้าขายในรูปของบริษัทเช่นเดียวกัน แต่นโยบายของฮอลแลนด์นั้นไม่มุ่งแต่เฉพาะการค้าขายเท่านั้น แต่ของยึดเอาดินแดนต่าง ๆ ที่ตนเข้าไปค้าขายด้วย ทั้งบอกเพื่อผลประโยชน์ทางการค้าและคุ้มครองการผูกขาดของตน โดยเฉพาะการค้าเครื่องเทศ ฮอลแลนด์จึงได้เปรียบอังกฤษในด้านการค้าขาย ส่วนอังกฤษนั้นหลังจากที่ต้องประสบปัญหาความเสื่อมสุกจึงเพราะสงครามประกาศอิสรภาพของอเมริกาแล้ว อังกฤษก็หันมาสนใจในการค้าขายกับจีนมากขึ้น นอกจากนั้นพอภาษาอังกฤษยังต้องการต่อต้านการผูกขาดการค้าเครื่องเทศของฮอลแลนด์ด้วย ในทัศนะของพม่าอังกฤษจึงต้องการเข้าแทรกแซงในหัวเมืองมลายู ในปี พ.ศ. ๒๓๒๘ ฟรานซิส ไลท์ (Francis Light) จึงขอเช่าเกาะปีนัง (เกาะหมาก) จากสุลต่านแห่งไทรบุรี ซึ่งสุลต่านแห่งไทรบุรีก็ยินยอม โดยได้รับค่าตอบแทนเป็นเงินปีละ ๑๐,๐๐๐ เหรียญ ๓๐๐๐๐ บาทเศษจากการขาดรายได้จากการผูกขาด ฝิ่น ไม้ หวาย ในเกาะปีนัง สาเหตุที่สุลต่านแห่งไทรบุรียินยอมให้อังกฤษเช่าเกาะปีนัง เนื่องจากสุลต่านเกรงกลัวในอำนาจของไทย เพราะไทรบุรีเคยเป็นประเทศราชของไทยมาก่อน เมื่อไทยเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ ไทรบุรีได้ฉวยโอกาสแยกตนเป็นอิสระ แต่เมื่อไทยรวมตัวกันได้อีกครั้งหนึ่ง ไทรบุรีก็ยอมเป็นเมืองขึ้นของไทยอีก แต่ในช่วงรัชสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีและในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ไทยต้องทำสงครามกับพม่าหลายครั้ง จึงไม่มีเวลาเอาใจใส่กับไทรบุรี จึงดูเหมือนไทรบุรีเป็นอิสระ และตามความต้องการของพระยาไทรบุรี กงต้องการเช่นนั้น ในปี พ.ศ. ๒๓๔๓ อังกฤษก็ขอเช่าดินแดนตรงข้ามกับเกาะปีนังจากสุลต่านแห่งไทรบุรี แล้วรวมกันแดนทั้งสองเข้าด้วยกัน เรียกว่า โพรวินซ์ เวลส์เลย์ (Province Wellesley)

การที่อังกฤษต้องการเช่าเกาะปีนัง ก็เพราะต้องการใช้ปีนังเป็นสถานีการค้าในการค้าขายกับจีน แต่เมื่อเช่าเกาะปีนังแล้วก็ประสบปัญหาเรื่องเสบียงอาหาร เนื่องจากปีนังเป็นเกาะ

ตั้งขึ้นในปี พ.ศ. ๒๑๕๕ ชื่อ The United East India Compay หรือชื่อย่อว่า V.O.C (Vereenigde Oostindische Comagnie) เป็นบริษัทของเอกชนผูกขาดการค้าตามตะวันออก

ฟรานซิส ไลท์ ได้เริ่มเที่ยวรวบรวมการค้าในกองทัพเรือของอังกฤษ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๐๘ เขามาทำงานกับบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ

ถึงแกว นิกมซ่า การเจรจาและข้อตกลงระหว่างไทยกับอังกฤษเกี่ยวกับหัวเมืองมลายูในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๓ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๓ ปรากฏานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ๒๕๑๕ หน้า ๑๐

เล็ก ไม่สามารถผลิตอาหารได้เพียงพอ จึงจำเป็นต้องเช่ากินแคตตรงข้ามเกาะปีนังอีก^๑ สิ่งที่เป็นอุปสรรคอย่างหนึ่งเกี่ยวกับสถานีกาชาของอังกฤษที่เกาะปีนังคือ การรุกรานของไทยต่อหัวเมืองมลายู เพราะถ้าไทยขยายอำนาจลงไปทางใต้ ย่อมกระทบกระเทือนหัวเมืองมลายูและจะทำให้อังกฤษต้องประสบปัญหาเรื่องอาหาร แต่ถึงกระนั้นอังกฤษก็ยังไม่สนใจที่จะครอบครองรัฐต่าง ๆ ในมลายู

ในปี พ.ศ. ๒๓๖๒ โทมัส สแตมฟอร์ด แรฟเฟิลส์ (Thomas Stamford Raffle) ก็ขอเช่าสิงคโปร์ เขามีความคิดว่าสิงคโปร์ควรจะเป็นศูนย์กลางในการติดต่อกับรัฐต่าง ๆ ในแหลมมลายู แต่ความกึกของเขาก็ไม่ได้รับความเห็นชอบจากบริษัท^๒ ในปี พ.ศ. ๒๓๖๔ เมืองไทรบุรีกระด้างกระเดื่องต่อไทย กองทัพของเมืองนครราชสีมาจึงยกเข้าไปปราบ สุลต่านแห่งไทรบุรีต้องหนีไปอยู่ที่เกาะปีนัง อังกฤษจึงส่งทูตคือ จอห์น กรอเฟ็ค (John Crawford) เขามาเจรจากับไทย จุดประสงค์ที่นอกเหนือจากการทำสัญญากาชาแล้ว ก็คือหาทางช่วยเหลือให้สุลต่านแห่งไทรบุรีกลับเข้ามารับตำแหน่งเดิมโดยได้รับการรับรองจากทางการไทย แต่การเจรจาก็ดล้มเหลว จนปี พ.ศ. ๒๓๖๕ ลอร์ด แอมเฮิร์ท (Lord Amherst) ผู้สำเร็จราชการอินเดียของอังกฤษ ส่ง เชนรี เบอว์นี เป็นทูตเข้ามาเจรจากับไทย และการเจรจากรังนี้ ทั้งไทยและอังกฤษสามารถตกลงกันได้ และเงื่อนไขเกี่ยวกับหัวเมืองมลายูนั้น มีสาระสำคัญที่ระบุในสัญญาข้อที่ ๑๒, ๑๓, ๑๔ คือ

ข้อที่ ๑๒ ว่าอังกฤษจะไม่เข้าแทรกแซงในเมืองกลันตัน ตรังกานู และไทยก็จะไม่ขัดขวางการกาชาของอังกฤษในหัวเมืองทั้งสอง

ข้อที่ ๑๓ เป็นเรื่องการค้าขายระหว่างเมืองไทรบุรีกับเขตของอังกฤษ และอังกฤษก็ยืนยันว่าจะไม่รุกรานเมืองไทรบุรี นอกจากนี้ก็จะไม่สนับสนุนให้สุลต่านตรังกานูเข้ามาครอบงำในเขตไทย พร้อมทั้งจะส่งสุลต่านแห่งเมืองไทรบุรีไปอยู่ที่เมืองอื่น และไม่ใช้หัวเมืองที่ใกล้เคียงกับเขตแดนไทย

ข้อที่ ๑๔ เป็นเรื่องการรับรองสถานะภาพของเประ ว่าเประเป็นรัฐอิสระ มีสิทธิ์ที่จะส่งหรือไม่ส่งเครื่องราชบรรณาการต่อไทยก็ได้ และไทยก็จะไม่ใช้กำลังรุกรานเประ^๓

^๑ อ.ภ. หนา ๑๘

^๒ อ.ภ. หนา ๑๑

^๓ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่มที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๘๘ ฎ.

ตามข้อตกลงในสัญญาเบอร์นี เทากัมเป็นการจำกัดการขยายเขตแดนของไทยทางภาคใต้ ไม่ให้มากไปกว่าที่ไทยครอบครองอยู่ ย่อมเป็นประโยชน์ต่ออังกฤษซึ่งเริ่มเข้ามามีบทบาทด้านเศรษฐกิจในรัฐมลายูต่าง ๆ มากขึ้น และในปี พ.ศ. ๒๓๖๘ นี้เอง อังกฤษก็รวมมณฑลเวลส์เดย์ มะละกา สิงคโปร์ เข้าด้วยกัน เรียกว่า Straits Settlement โดยมีป็นศูนย์กลางการปกครอง จนถึงปี พ.ศ. ๒๓๘๒ สิงคโปร์ก็กลายเป็นเมืองท่าค้าขายที่สำคัญแทนป็นัง แต่ในทางการเมืองนั้นอังกฤษยังไม่เข้าแทรกแซงรัฐต่าง ๆ ในมลายูเลย

๓.๓ อังกฤษระดมยิงเมืองตรังกานู

๓.๓.๑ สภาพและฐานะของเมืองตรังกานู ตรังกานูเป็นเมืองประเทศราชที่เข้ามาสวามิภักดิ์กับไทยในรัชสมัยรัชกาลที่ ๑ ตั้งอยู่ที่โตสุดในบรรดาหัวเมืองประเทศราชมลายูด้านชายฝั่งทะเลตะวันออก และติดต่อกับหัวเมืองมลายูที่เป็นอิสระคือรัฐปาหัง เจ้าเมืองตรังกานูต้องส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองและเครื่องราชบรรณาการต่อกรุงเทพฯทุก ๓ ปี สภาพการปกครองภายในตรังกานูก็เป็นเช่นเดียวกับมลายูอื่น ๆ ก็มีสุลต่านเป็นผู้นำทั้งทางการเมืองและทางศาสนา

ในรัชสมัยรัชกาลที่ ๓ ปี พ.ศ. ๒๓๗๕ กองทัพของไทยต้องเข้าแทรกแซงตรังกานู ทั้งนี้เนื่องมาจากในปี พ.ศ. ๒๓๗๔ คนกูเคน (Tonku Den) ญาติพี่น้องของสุลต่านแห่งไทรบุรี ก่อการกบฏเข้ายึดเอาเมืองไทรบุรีได้ เบื้องนครกวีธรรมราชไม่สามารถปราบปรามได้ จึงขอกำลังมายังสงขลา เมื่อเบื่องสงขลาจะเกณฑ์คนในหัวเมืองที่ตนควบคุมไปช่วยปราบกบฏ หัวเมืองแขกเหล่านั้นก็ก่อกบฏขึ้น กำลังทางหัวเมืองปัตตานีก็ไม่สามารถปราบปรามได้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพระคลังนำกองทัพจากกรุงเทพฯ ไปช่วยเหลือ เหตุการณ์ไม่สงบทางหัวเมืองประเทศราชมลายูจึงยุติลง จากนั้นกองทัพของไทยมุ่งที่จะเข้าโจมตีกลันตัน (เนื่องจากให้พึ่งพึ่งแก่หัวหน้ากบฏที่หนีไป) แต่เจ้าเมืองกลันตันก็ยอมอ่อนน้อมพร้อมทั้งส่งหัวหน้ากบฏแก่ไทย สำหรับหัวเมืองตรังกานูนั้นไทยก็ต้องการที่จะเข้าไปยึดอำนาจ

* สุลต่านแห่งไทรบุรี ชื่อ สุลต่าน อาหมุด ทาจูดดิน ฮาลิม (Ahmad Tajud-din Halim) ในปี พ.ศ. ๒๓๖๔ แห่งขอต่อไทย พระยานครกวีธรรมราชจึงยกกองทัพเขาไปปราบ สุลต่านจึงหนีไปอยู่กับอังกฤษที่เกาะป็นัง เจ้าพระยานครกวีธรรมราชจึงให้บุตรของตนเป็นอุปการของ ไทรบุรีแทน ต่อมาปี พ.ศ. ๒๓๖๘ มีการทำสัญญาระหว่างไทยกับอังกฤษ ฝ่ายไทยจึงขอร้องให้อังกฤษนำสุลต่านไปไว้ที่เมืองอื่น เพราะเกรงว่าจะก่อกวนความยุ่งยากขึ้นในไทรบุรี เนื่องจากอำนาจของสุลต่านในไทรบุรียังมีผลงเดือ้อยู่ อังกฤษจึงนำตัวไปไว้ที่เมืองมะละกา

อีกครึ่งหนึ่ง (ซึ่งที่อยู่ในฐานะประเทรราชของไทยอยู่แล้ว) แต่เจ้าเมืองตรังกานูไม่ยอม
 ออมนอม ทางกรไทยจึงปลดสุลต่านแห่งตรังกานูออกจากตำแหน่ง และไปรคเกลตาแห่งตั้ง
 คุนกู อูมา (TunKu Uma) ซึ่งเป็นหลานของสุลต่านตรังกานูนั่นเอง ขึ้นเป็นเจ้าเมืองตรังกานู
 ส่วนสุลต่านกนเคิมเกรงกลัวอำนาจของไทย จึงอพยพไปอยู่ที่กลันตัน และถึงแก่อนิจกรรมในปี
 พ.ศ. ๒๓๖๕^๑ การที่ไทยได้เลือกสุลต่านตรังกานูครั้งนี้ ทำให้อำนาจของไทยเหนือดินแดนตรัง-
 กานูมั่นคงยิ่งขึ้น

๓.๓.๒ สาเหตุที่อังกฤษยึดเมืองตรังกานู ในปี พ.ศ. ๒๔๐๐ เกิดสงคราม
 กลางเมืองในเมืองปาหัง เนื่องจากบันค้ำหฺรา (Bendahara) ถึงแก่กรรม ลูกชายสองคน
 คือ ฏนกูมุตอาฮ์ (Tun Mutahir) และหวัน อาหมัด (Wan Ahmad) แย่งตำแหน่งบันค้ำหฺรากัน
 ตามความจริงแล้วปาหังอยู่นอกเขตแดนไทย แต่การที่ หวัน อาหมัด กล้าต่อสู้กับพี่ชายของตน
 เพราะใ้รับการสนับสนุนจากสุลต่านมหมุค (Maha Mud) อดีตสุลต่านแห่งเมืองลิงกา (Lingga)
 สงครามกลางเมืองปาหัง เป็นการกระทบกระเทือนต่อผลประโยชน์ของอังกฤษในปาหังอย่างหนึ่ง
 พันเอกเคเวนนาจ (Colonel Cavenagh) ผู้สำเร็จราชการสิงคโปร์ของอังกฤษ พยายามเข้า
 ไกลเกลี้ยเพื่อความวุ่นวายยุติลง ฏนกูมุตอาฮ์ซึ่งอยู่ในตำแหน่งบันค้ำหฺรแห่งปาหัง ยินยอม
 ชดใช้เงินแก่นองชายของตน (เนื่องจากขาดสิทธิ์ในตำแหน่ง) แก่หวัน อาหมัดก็ปฏิเสธ^๒
 สงครามจึงดำเนินต่อไป

ปี พ.ศ. ๒๔๐๓ ฏนกูมุตอาฮ์ สามารถขบใจพรรคพวกของหวัน อาหมัด ออกนอกเขต
 แดนเมืองปาหังได้ มหมุคแคะหวันอาหมัด จึงหนีเข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองตรังกานู เพราะ
 มารดาของสุลต่านมหมุคก็อาศัยอยู่ที่เมืองตรังกานูและมีศักดิ์เป็นพี่สาวของเจ้าเมืองตรังกานูด้วย

เคยหวังชิงเพื่อตำแหน่งสุลต่านตรังกานูมาก่อน แต่ไม่สำเร็จจึงหนีไปอยู่ที่เมืองลิงกา

วิลเลียม เอ.พี. เวลดา ส.ศ. หน้า ๑๓๕

เคยเป็นสุลต่านแห่งเมืองลิงกามาก่อน แต่ถูกเนเธอร์แลนด์ปลดออกจากตำแหน่ง เพราะ
 ไม่เอาใจใส่ในการปกครองบ้านเมือง และประพฤตินั้นเป็นที่รังเกียจของเนเธอร์แลนด์ สุลต่าน
 มหมุคจึงหนีไปอาศัยอยู่ที่สิงคโปร์ ต่อมาเดินทางเขามาอยู่ในปาหัง ต่อมาเขาก็อ้างสิทธิ์ใน
 ตำแหน่งสุลต่านแห่งปาหังด้วย เนื่องจากเป็นทายาทของสุลต่านแห่งยะโฮร์

^๒ กิงแกว นิกมซา ส.ศ. หน้า ๓๐

เมื่อปลายปี พ.ศ. ๒๔๐๓ สุลต่านมหมุดก็ให้जेङ्गेเดินทางเข้ามากรุงเทพฯ เพื่อขอคำปรึกษา
ช่วยทวนอาหมักแยงชิงอำนาจในปาหัง โดยมีข้อแม้ว่าหากทางการไทยช่วยเหลือให้ ทวน อาหมัก
ไต่อำนาจเหนือปาหัง ก็ให้นำเอาปาหังมาขึ้นต่อกรุงเทพฯ แต่องค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงปฏิเสธที่จะให้ความช่วยเหลือ ขณะเดียวกันก็ที่จะให้ความสะดวกแก่สุลต่านมหมุด
หากจะเข้ามาอาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ^๑

เมื่อजेङ्गेเจรจาไม่ประสบผลสำเร็จก็เดินทางกลับไป ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๐๔
สุลต่านมหมุดก็แสดงเจตจำนงที่จะเข้ามาอาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ โดยขอให้ฝ่ายไทยนำเรือไปรับ
ที่เมืองตรังگانู^๒ จึงโปรดเกล้าฯ ให้นายเก็กโกซาอิสหาค นำเรือลงไปรับเอาตัวสุลต่านมหมุด
เข้ามาที่กรุงเทพฯ การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยอมรับสุลต่านมหมุดเข้ามา
อยู่ที่กรุงเทพฯ ก็เพื่อจะให้เมืองตรังگانูและเมืองอื่น ๆ ที่มีเขตแดนติดต่อกันได้มีการติดต่อ
กาขายโดยสะดวก และไม่ตองหวาดวิตกกังวลเรื่องการสู้รบ^๓ ซึ่งพระบรมราชาบายนั้นก็
ประโยชน์กับทุกฝ่าย ทั้งที่ตัวสุลต่านเองก็ไม่ใช่นักที่อยู่ในบังคับของไทยเลย

ในปี พ.ศ. ๒๔๐๕ สุลต่านมหมุดขอลาออกไปเยี่ยมมารดาที่เมืองตรังگانู พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงโปรดให้เรือกลไฟมหาเทพไปส่งถึงเมืองตรังگانู แต่ท่าที่
ของไทยไม่ยอมยกให้สุลต่านมหมุดออกไปจากกรุงเทพฯเลย ถึงพระราชดำริว่า

สุลต่านมหมุดเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯช้านานหลายเดือน สังเกตดูอัยยาไสย จะพุงกา
กึกการสิ่งโลกมีกึกตัวเองาย ๆ เห็นแก่การเล่นมาก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงพระราชวิตกอยู่ว่า สุลต่านมหมุดมาอยู่ที่เมืองตรังگانูแล้ว จะถือใจว่า
ตัวเป็นเจ้าเป็นนายแขก จะไม่อ่อนน้อมต่อพระยาตรังگانู และญาติพี่น้องของพระยา
ตรังگانู ก็จะทำให้เกิดความวิวาทกันขึ้น ประการหนึ่งสุลต่านมหมุดจะกึกว่าเมืองปาหัง
เกินขึ้นแก่เมืองสิงา โตะบันคาหราชูวราชการเมืองแลกรี่ตัวนักกรมการไพร่บ้านพลเมือง

^๑ดู.

^๒ หอดจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร วิทยหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๔๒ พ.ศ. ๑๒๒๒
สารตราตอบเมืองนครศรีธรรมราช ว่าควยพระยาภคินันต์ไปเกลี้ยกล่อมเมืองปาหัง ๓ สิงหาคม

๒๔๐๓

^๓ดู.

ก็เก็บมัดดอกผ้าเกรงสุลต่านมหมุกอยู่ เกรงสุลต่านมหมุกก็ชานบุยงไท้มาเมืองเซ้า
เป็นพวกเป็นเหล่าเกิดสู้รบกันชนอีก ความร้ายความเลี่ยมจะเกิดเป็นที่กิตติเยนแก่พระยา
ทรงรักษาและกรุงเทพระ...

เมื่อสุลต่านมหมุกไปถึงทรงรักษาแล้ว ก็ถลอมไปสมทบกัน หวัน อาเนก กอความไม่
สงบในเขตเมืองปาหังอีก เจ้าเมืองปาหังจึงมีหนังสือร้องเรียนไปยังเจ้าเมืองสิงคโปร์ว่า
ความยุ่งที่เกิชอบครั้งนี้เนื่องจากไทยให้การสนับสนุนแก่สุลต่านมหมุกและยังขอกำลัง จากอังกฤษ
เวาบาวยเหลือด้วย^๑ และตามรูปการณี่น่าระ . เป็นเป็นไม เพราะเป็นเหมือนกับสุลต่านมหมุก
ไปรับนโยบายมาจากกรุงเทพฯ ทั้งที่ตามความจริงแล้วไทยไม่บส่วนเกินของกายเลย ตอน
เอร์ โรเบิร์ต ชอมเบิร์ก (Sir Robert Schomburg) กงสุลอังกฤษประจำกรุงเทพฯ ได้
ยื่นหนังสือต่อเจ้าพระยาตรีสุริยวงที่ว่า

ข้าพเจ้าได้นำหนังสือมาให้ว่าดู ๒ ฉบับ เป็นหนังสือฉบับที่สามมีอาตรา เจ้าเมือง
ปาหังถึงเจ้าเมืองสิงคโปร์ ฉบับหนึ่งเป็นหนังสือเจ้าเมืองสิงคโปร์ไปถึงเจ้าเมือง
ตรังกัน ความในหนังสือ ๒ ฉบับนั้นเจ้าคุณจะได้เห็นความวุ่นวายที่เกิดขึ้นในแผ่นดิน
เมืองปาหัง แล้วจะเห็นความที่เราสงสัยว่าสุลต่านมหมุกไปอยู่ที่เมืองขึ้นกับไทย ได้ยวน
เรื่องความข้าพเจ้าก็ไม่ต้องพูดอีก เจ้าคุณก็ไม่มีคำสั่งไปถึงเจ้าเมืองตรังกันแล้ว ถ้า
เห็นว่าสุลต่านมหมุกจะทำวุ่นวายจากนครตรังกัน ก็ให้ไล่ออกไปเสียจากที่อยู่ไนมังกัม
พระยาตรังกัน ขอให้ข้าพเจ้าขอเจ้าคุณดูพระยาตรังกัน ให้พระยาตรังกันนำตาม
เจ้าคุณสั่งโดยเร็ว...

ตามหนังสือของกงสุลอังกฤษฉบับนี้ อังกฤษมีความเชื่อว่าความยุ่งยากที่เกิดขึ้นในปาหัง
นั้นจะส่งผลไกลหากทางการไทยเข้าจัดการเอาตัวสุลต่านมหมุกออกไปเสีย ขณะเดียวกันผู้
ราชการอังกฤษที่สิงคโปร์ก็มีหนังสือมายังเจ้าเมืองตรังกัน ขอให้เลิกให้ความช่วยเหลือแก่

^๑ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๔ จ.ร. ๑๒๒๖
หนังสือว่าด้วยสุลต่านมหมุกถวายบังคมลาออกไปเมืองตรังกัน ๒๓ กุมภาพันธ์ ๑๘๐๕
^๒ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๑๒๓
จ.ร. ๑๒๒๔ หนังสือเอร์โรเบิร์ต ชอมเบิร์ก ถึงเจ้าพระยาตรีสุริยวงที่ ๑๗ กันยายน ๒๔๐๕
๓๒.

สุดตานมหมุกเสีย และยังมีขมุขอีกวา

เดี๋ยวนี้เราแจ่มมาให้ท่านเข้าใจ ใหญ่ที่ว่าท่านทำอย่างนี้คงจะเป็นเหตุใหญ่ ถ้าความวุ่นวายนี้ไม่สิ้นไปเสีย เราไม่ยอมให้ทหารแลราษฎรช่วย หนั้น อาหมัก ทำวุ่นวายกับเมืองปาดังก็อย่างเดียวกัน แล้วเราจะต้องใช้เรือกำปั่นไฟไปล้อมเมืองชายทะเลของท่าน เสียเงินมากนอຍเท่าใดต้องใช้ท่านไซ้ ท่านก็รู้แล้วว่าเราปรารถนาจะให้เมืองของท่านบริบูรณ์ มีประโยชน์ขึ้น ถ้าจะคงทำอะไรให้เมืองของท่านเสียประโยชน์แล้ว เราจะมี ความเสียใจมา...

อังกฤษเรียกร้องให้ไทยนำเอาตัวสุดตานมหมุกมาไว้ที่กรุงเทพฯ เพราะการที่ สุดตานกลับเข้าไปก่อกวนยุ่งยากในเมืองปาดังนั้น ทำให้ผลประโยชน์ของอังกฤษในเมืองปาดังได้รับความกระทบกระเทือนอย่างมาก ฝ่ายไทยจึงตอบอังกฤษไปว่า สุดตานมหมุกไม่ใช่คนในบังคับไทย จึงไม่มีอำนาจที่จะบังคับให้เข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ ได้ แต่เพื่อเป็นการรักษาไมตรีฝ่ายไทย จะเกลี้ยกล่อมเอาตัวสุดตานเข้ามาให้ได้และจะส่งเรือตรีเรือยุธยา เคชลง ไปรับที่เมืองตรังกานู แต่ขอให้พญามุขมรสุมเสียก่อน^๒ แต่ดูว่าราชการสิงคโปร์หวาดฝ่ายไทยไม่เต็มใจ และบายเบี่ยงที่จะนำเอาตัวสุดตานเข้ามาอยู่ที่กรุงเทพฯ จึงมีหนังสือตอบมาว่า อังกฤษจะดำเนินการทุกอย่างเพื่อความสงบเรียบร้อยในแหลมมลายูและในเขตปาดัง^๓ ขณะที่เรือของไทยยังไม่สามารถเดินทางไปยังสุดตานมหมุก สุดตานมหมุกพร้อมกับ หนั้น วาหมัก ก็ก่อกวนวุ่นวายในเมืองปาดังอยู่เสมอ ดูว่าราชการสิงคโปร์จึงสั่งให้พันเอก แมกเฟอร์สัน (Colonel McPherson) นำเรือรบมายังเมืองตรังกานู และเรียกร้องให้เจ้าเมืองตรังกานูนำเอาตัวสุดตานมหมุกมามอบให้ภายใน ๒๔ ชั่วโมง เพื่อจะเอาตัวส่งเขามายังกรุงเทพฯ แต่เจ้าเมืองตรังกานูไม่ยอมทำตามข้อเรียกร้อง โดยอ้างว่าตรังกานูเป็นเมืองประเทศราชของกรุงเทพฯ การจะดำเนินการใด ๆ ต้องได้รับอนุญาตจากทางกรุงเทพฯ เสียก่อน เรือรบของอังกฤษจึงปิดล้อมเมืองอยู่ จึงระดมยิง

^๑ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๖๒๓ จ.ก. ๑๒๒๘ ก.

^๒ กิ่งแก้ว นิกมขำ ล.ก. หน้า ๓๑

^๓ Neon Sndvongs op. cit. Vol. I p. 390.

เมืองศรีสงคราม ในวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๕^๑ หนังสือปลาทหลังจากนั้น เรือเรือยุทธา-
เลขก็ออกเดินทางจากกรุงเทพฯ ไปรับเอาตัวผู้ลี้ภัยที่เรือศรีสงคราม แต่เนื่องจากคลื่น
ลมแรง เรือของสุลต่านไม่สามารถเข้าจอดเรือใหญ่ได้ จึงขอเทียบกองกำลังสงขลา แล้วลงเรือ
สงครามกรรชิตเข้ามาถึงกรุงเทพฯ^๒

การกระทำของอังกฤษต่อเมืองศรีสงครามเช่นนี้ ถือว่าเป็นการคุกคามหัวเมืองประเทศราช
ของไทยโดยตรง ซึ่งเป็นการละเมิดตามพันธะที่ระบุไว้ในสัญญาเบอร์นี ฝ่ายไทยจึงแจ้งเรื่องราว
ที่เกิดขึ้นไปยังรัฐบาลอังกฤษ โดยเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ส่งไปยัง ลอร์ด รัสเซล (Lord Russell)
รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศอังกฤษ ถึงเรื่องราวที่เกิดขึ้นที่เมืองศรีสงคราม ขณะ
เดียวกันกงสุลอังกฤษประจำกรุงเทพฯ และผู้สำเร็จราชการเมืองสิงคโปร์ ก็ได้ตอบมายังรัฐบาล
ไทยว่า ศรีสงครามเป็นรัฐอิสระ ไม่ใช่หัวเมืองประเทศราชของไทย เจ้าพระยาพระคลังจึงส่งหนังสือ
ไปยังรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศอังกฤษอีกครั้งหนึ่ง ในวันที่ ๒๗ ธันวาคม พ.ศ.
๒๔๐๘ เพื่อเป็นการยืนยันสิทธิของไทยเหนือดินแดนศรีสงครามตามสัญญาเบอร์นี ต่อมาในปี พ.ศ.
๒๔๐๖ ลอร์ด จอห์น เฮย์ (Lord John Hay) ได้เสนอเรื่องนี้เข้าสู่สภานิติบัญญัติอังกฤษ สภาสูง
มติว่าพื้นดินเกาะนาคี ได้ใช้อำนาจอธิปไตยโดยผลทาง และกระทรวงการต่างประเทศอังกฤษ
เห็นเอกเกาะนาคีก็ถูกเรียกว่ากลับ^๓

การตัดสินใจใช้นโยบายทางการทูตของไทยนับว่าประสบความสำเร็จ และเป็นการถูกต้อง
เพราะหากฝ่ายไทยไม่แจ้งเรื่องที่เกิดขึ้นไปยังรัฐบาลอังกฤษ ก็เท่ากับยอมรับอำนาจอธิปไตยของ
อังกฤษในดินแดนมลายู และอังกฤษอาจจะได้อำนาจอธิปไตยโดยผลทางกับหัวเมืองประเทศราชอื่นๆของไทยอีกก็ได้
แต่ขอบเขตของนโยบายของไทยต่อหัวเมืองประเทศราชมลายู ถือการไม่ควบคุมอย่างใกล้ชิด แม้
ว่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อังกฤษจะยังไม่แทรกแซงหัวเมืองประเทศราช
มลายูของไทย แต่จนถึงรัชสมัยรัชกาลที่ ๕ ไทยต้องเสียดินแดน ไทรบุรี ลีซอ กลันตัน

^๑ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๑๗๑ จ.ก. ๑๒๔ หนังสือกงสุลอังกฤษ
ถึงเจ้าพระยากรรชิตยวงศา เรื่องเมืองศรีสงคราม ๘ พฤศจิกายน ๒๔๐๕

^๒ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๕ เล่มที่ ๑๗๑ จ.ก. ๑๒๔ สารตราเมืองกลันตัน
เรื่องเมืองศรีสงคราม ๒๖ พฤศจิกายน ๒๔๐๕

ตรึงกานู ไท่ก้องกฤษโยกการเจรจามีปี พ.ศ. ๒๔๕๓ เพื่อแลกเปลี่ยนกับการที่อังกฤษยอมให้คน
เอเชียในบังคับบางส่วนมาขึ้นศาลไทย รวมทั้งให้ไทยกู้เงิน ๘ ล้านปอนด์ สำหรับสร้างทาง
รถไฟหัวแห่งทางภาคใต้

การที่ตัดสินใจใช้นโยบายทางการทูตของไทยนับได้ว่าประสบผลสำเร็จและเป็นการถูกต้อง
เพราะหากไทยไม่แจ้งเรื่องราวที่เกิดขึ้นไปยังรัฐบาลอังกฤษ ข้าราชการอังกฤษจึงอยู่ในเมืองต่างๆ
ใกล้ชิดกับไทย อาจจะใช้อำนาจโดยพลการกับเมืองประเพณีหรือหัวเมืองต่าง ๆ ของไทย
อีกก็ได้ จากการประท้วงของฝ่ายไทย รัฐบาลอังกฤษจึงมีคำสั่งห้ามไม่ให้ข้าหลวงที่ประจำ
กินแดนต่าง ๆ ใช้อำนาจทางทหารโดยไปไต่ถามความเห็นชอบจากผู้สำเร็จราชการอังกฤษที่อื่นเก็บ
เสียก่อน^๖ แต่อังกฤษมีนโยบายไม่ใช้กำลังเช่นนี้ ฝ่ายไทยก็ยอมไกล่เกลี่ยประนีประนอม เพราะ
เท่ากับเป็นการประณามสิทธิของไทยเหนือดินแดนประเทศราชมลายูโดยทางอ้อม และหลังจากกรณี
ตรึงกานูแล้ว ไทยและอังกฤษก็ไม่มีข้อพิพาทถึงขั้นใช้กำลังทหารต่อกันเลย

แม้ว่าไทยจะประสบความสำเร็จทางการทูตในกรณีตรึงกานู แต่ก็มีผลจำเป็นต้อง
ระมัดระวังในเหตุการณ์ต่าง ๆ อันอาจนำไปสู่การขัดแย้งกับอังกฤษได้ จึงต้องเอาใจใส่
หัวเมืองประเทศราชมลายูมากขึ้น เช่น ในปี พ.ศ. ๒๔๐๙ ก็โปรดให้เรือสงครามกรรชิต
ไปเยี่ยมเยียนหัวเมืองประเทศราช ตรึงกานู กลันตัน^๗ ไทยกเล็กโรงนอนเบียในเขตเมือง
ไทรบุรีที่อยู่ติดเขตแดนของอังกฤษ ตามคำขอรองของอังกฤษ เพราะอังกฤษกลัวว่าหากเป็น
แหล่งมั่วสุมและเกิดการวิวาท^๘ นอกจากนั้นก็นำเอาตัวเสกอุเรน^๙ ซึ่งเคยวิวาทกับคนใน

^๖ กิ่งแก้ว นิตมชา, ล.ก. หน้า ๑๘

^๗ หอดจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๙๔ จ.ก. ๑๒๒๘
วาทายิโฆวหองไปลาตเวณ เยี่ยมเยียนเมืองตรึงกานู กลันตัน ๒๐ เมษายน ๒๔๐๙

^๘ หอดจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๙๕ จ.ก. ๑๒๒๘
ไทรบุรีไทยบุรีไว้รักหวะพิเทศพานิร มิสเตอร์ วิลเลียมส์ ลุงวิก กงสุล เรื่องภายในเมือง
ไทรบุรี ๒๕ มกราคม ๒๔๑๐

^๙ เสกอุเรน เป็นเชื้อสายของเจ้าเมืองไทรบุรี แต่อยู่ที่ตำบลกระดามุกา ซึ่งติดกับเขตแดน
ของอังกฤษ ถอนมาเสกอุเรนนำคนประมาณ ๒๐๐ คน ไปตั้งไม่ในเขตอังกฤษ จะขาด เจ้า-
หนาทองกฤษจึงขัดขวาง ทำให้เกิดวิวาทกันขึ้น ข้าราชการอังกฤษที่ป็นจึงจึงประตุงมายังไทย ฝ่าย
ไทยจึงนำเรือไปรับเสกอุเรนขึ้นมาที่กรุงเทพฯ เสกอุเรนให้สัตยาบัน ๑. ให้ฝ่ายไทยกำหนดที่อยู่
ให้ตามความต้องการของไทย ๒. จะไม่ออกวางนุญนายชนอื่น ๓. ยอมรับความผิดตามที่กล่าวหา
๔. หากทำผิดอีกให้พระยาไทรบุรีนำตัวมาขังไว้ที่กรุงเทพฯ จนตาย

เขตแดนอังกฤษจากเมืองไทรบุรีไปอยู่ที่เมืองสตูล^๑

จากนโยบายของไทย นอกจากเป็นการป้องกันไม่ให้เกิดกรณีขัดแย้งกับอังกฤษขึ้นอีกแล้ว ไทยก็มีนโยบายเข้าควบคุมหัวเมืองประเทศราชทางมลายูมากขึ้นกว่าแต่ก่อน มาจนถึงรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไทยก็ต้องยอมยกดินแดนไทรบุรี ปะลิส กลันตัน ตรัง กานู ให้แก่อังกฤษ โดยการเจรจาในปี พ.ศ. ๒๔๔๒ เพื่อแลกเปลี่ยนกับการที่อังกฤษ ยินยอมให้ถนนเอเซียในบังคับอังกฤษบางส่วนมาขึ้นศาลไทย รวมทั้งอังกฤษยินยอมให้ไทยยืมเงิน จำนวนสี่ล้านปอนด์ เพื่อสร้างทางไปสู่อ่าวเมืองทางใต้

กรณีตรังกานู เป็นข้อขัดแย้งครั้งแรกระหว่างไทยกับประเทศในยุโรปในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ จึงแสดงให้เห็นได้ว่า การหาสัญญาไมตรีกับประเทศต่าง ๆ ในยุโรปนั้นไม่สามารถที่จะ ป้องกันการคุกคามของประเทศยุโรปได้ทีเดียว ขณะเดียวกันการคุกคามของฝรั่งเศสก็จวนจะ ทำให้ไทยต้องเอาใจใส่เขมรมากขึ้น เพราะดินแดนของเขมรมติดต่อกับเขตแดนแคว้นโคชินไชนา ซึ่งตกเป็นของฝรั่งเศสแล้ว

๔. การเสียดินแดนเขมรส่วนนอกให้แก่ฝรั่งเศส

๔.๐ สภาพและความเป็นมาของเขมร เขมรเคยเป็นชาติที่รุ่งเรืองมาแต่อดีต จน พุทธศตวรรษที่ ๒๐ อำนาจของเขมรก็เสื่อมลง ขณะเดียวกันที่อำนาจของไทย เริ่มเข้มแข็งขึ้น เขมรกลายเป็นอาณัติจักรเล็กที่อยู่กึ่งกลางระหว่างไทยกับญวน เขมรจึงถูกคุกคามจากไทยและ ญวนหลายครั้ง สำหรับเขมรเอง ก็เป็นอาณัติจักรเล็กที่คอยฟังฟังอำนาจจักรที่ใหญ่และเข้มแข็ง กว่า เมื่อไทยมีความเข้มแข็ง เขมรก็ยอมอ่อนน้อมต่อไทย เมื่อญวนเข้มแข็ง เขมรก็ปฏิบัติต่อญวน เช่นเดียวกันกับไทย เนื่องจากสภาพที่ตั้ง และขนาดของอาณัติจักรไม่ส่งเสริมให้เขมรพึ่งตนเองได้ เขมรจึงต้องเปลี่ยนแปลงนโยบายอยู่ตลอดเวลา และเนื่องจากนโยบายของเขมรนี้เอง ไทย และญวนจึงพยายามเข้าไปมีอำนาจเหนือเขมรเสมอมา

ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๒๖๕ เป็นต้นมา เขมรก็ตกอยู่ใต้อำนาจของไทยเป็นเวลานาน ติดต่อกัน* จนไทยเสียดินครั้งที่ ๒ เขมรก็แยกตัวออกเป็นอิสระ ปี พ.ศ. ๒๓๑๓ พระบาท-

^๑ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๗๓ จ.ศ. ๑๒๒๘ ทองครามไปถึงเมืองไทรบุรี เรื่องเสกอุเชน ๑๓ กรกฎาคม ๒๔๐๘
* ตรงกับรัชสมัยพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงยกกองทัพเข้าโจมตีเขมร พระนารายณ์ราชาภักตริย์เขมรเกรงกลัวอำนาจไทยจึงหนีไปพึ่งญวน ฝ่ายไทยจึงสถาปนานักงักคนเป็นนักตริย์เขมรทรงพระนามว่า พระรามราชา ส่วนพระนารายณ์ราชาที่หนีไปนั้นต่อมาถ้อยมาสมาคมกับก๊กไทย และได้รับตำแหน่งอุปโยกราช ในปี พ.ศ. ๒๓๒๖ พระรามราชาจึงให้ประหารชีวิตพระอุปโยกราชเสีย เนื่องจากไม่ไว้วางใจ ชุมนางที่เกลียดชังพระนารายณ์ราชามากอนจึงก่อการกบฏขึ้น และจับเอาตัวพระรามราชาไปสำเร็จโทษเช่นกัน ฟ้าทะเลหะ (มู) ซึ่งเป็นหัวหน้ากบฏพยายามที่จะเอาเขมรไปผูกพันกับญวน สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงโปรดให้ยกทัพเข้าไปจัดการและสถาปนาความสงบเรียบร้อยในเขมร แต่การก็ไม่สำเร็จถึงพระราชประสงค์ เนื่องจากเกิดควาบวุ่นวายในกรุงธนบุรี กองทัพไทยจึงต้องยกทัพกลับ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ชุมนางเขมรที่นิยมไทยคือสมเด็จพระยามราช (มู) จึงขอกำลังจากไทยเขาไปจับไล่ฟ้าทะเลหะ (มู) จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยามราช (แมน) ยกกองทัพเข้าไปในเขมร ปี พ.ศ. ๒๓๒๕ สามารถจับตัวอำนาจของชุมนางเขมรที่นิยมญวนได้ แต่ก็มีอำนาจพอที่จะคุมครองเขมรทั้งหมด และมีข่าวว่าเขมรจะรวมกำลังเข้าต่อสู้ กองทัพของไทยจึงต้องยกกลับ ส่วนเขมรก็อยู่ในภาวะที่ว่างนักตริย์ แต่อยู่ภายใต้การดูแลของเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (เลื่อน จากตำแหน่งพระยามราช) เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๓ นักงักเองมีชันษาคง ๒๐ ปี จึงโปรดเกล้าฯ ให้ไปปกครองเขมร ทรงพระนามว่าสมเด็จพระนารายณ์รามาชิตี* ส่วนเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์นั้นให้ปกครองดินแดนเขมรส่วนใน อันได้แก่ เสียมราช พระตะบอง ศรีโสภณ และคงเอาดินแดนเขมรส่วนในมาขึ้นกับกรุงเก่า โดยตรง

นโยบายของไทยต่อเขมรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก น่าจะประสบผลสำเร็จอย่างดี เพราะพระนารายณ์รามาชิตีก็เก็บโตขึ้นมาในกรุงเทพฯ นอกจากนี้การที่ไทยตั้งดินแดนเขมรส่วนในมาขึ้นกับกรุงเทพฯ โดยตรง ก็เป็นการลดกำลังของเขมรลงด้วย ขณะเดียวกันก็เป็นการควบคุมเขมรไปในตัว หากเขมรคิดกระด้างกระเดื่องต่อไทย ดินแดนเขมรส่วนในก็เปรียบเหมือนฐานกำลังของไทยที่จะบุกเข้าสู่อุณหภูมิ

พระนารายณ์รามาชิตีปกครองเขมรอยู่สามปีก็สวรรคต นักงักจันทร์ผู้เป็นราชโอรสจึงไปปกครองเขมร แต่นักงักจันทร์ก็มีชันษาเพียง ๖ ปี อำนาจการปกครองจึงตกอยู่ที่ผู้

*เป็นโอรสของนักงักคน เขามาอยู่ในกรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. ๒๓๒๕ พร้อมกับกองทัพของไทย ขณะนั้นมีชันษาเพียง ๗ ปี

สำเร็จราชการ คือ ฟ้าทะละหะ (ปก) เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๘๕ ใยากก็สถาปนาณากองกัณฑ์เป็น กษัตริย์แห่งเขมร พระนามว่า พระอุทัยราชา (ครองเขมร พ.ศ. ๒๓๘๕ - ๒๓๗๘) ในรัชสมัย พระอุทัยราชานโยบายของเขมรหันไปพึ่งญวนมากขึ้น เนื่องจากญวนเริ่มมีความเข้มแข็งเพราะ กบฏภายในยุติลง จึงเป็นโอกาสของเขมรที่จะแยกตัวจากอำนาจของไทย ในรัชสมัยรัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ไทยและญวนต่างก็พยายามเข้าครอบครองเขมรให้เด็ดขาดลงไป แต่ก็ ไม่ถึงขั้นรบแตกหัก จนปี พ.ศ. ๒๓๘๘ กองทัพของเจ้าพระยาอดิภักดิ์เบตร์ ยกกำลังขับไล่ กองทัพเขมรและญวนไปจนถึงทะเลสาบเขมร แต่ก็ไม่สามารถรุกต่อไปอีกได้ เขมรต้องย้ายเมือง หลวงจากบันทายเพชรไปอยู่ที่พนมเปญ^๑ เขมรจึงคล้ายกับถูกแบ่งออกเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งญวน มีอิทธิพล และอีกส่วนหนึ่งอยู่ใกว่านาจของไทย

สิ่งที่น่าจะเป็นข้อผิดพลาดเกี่ยวกับนโยบายของไทยเห็นอกินแดนเขมรก็คือ ไทยให้ความสนใจที่องค์พระมหากษัตริย์เขมรเป็นหลัก เพราะถือว่าเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในการบริหารราชการ แนนดินทั้งหมด แต่สิ่งที่เป็ปัญหาภายในของเขมรตลอดเวลาก็คือการแตกแยกกันเองของขุนนาง เขมร ซึ่งมักแตกสามัคคีกันและแยกเป็นกลุ่ม เช่น กลุ่มสนับสนุนพระมหากษัตริย์บาง กลุ่มสนับสนุนอุปโยราชบาง เมื่อขุนนางไม่ปรองดองกัน จึงพยายามหักล้างกันตลอดเวลา เพราะ หวังในจามบรรดาก็กู้ที่ตนเองน่าจะไกรรับ จึงเกิดเป็นปัญหายุ่งยากอยู่เสมอ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงตั้งพระทัยที่จะรื้อฟื้น อำนาจของไทยเห็นอกินแดนเขมรอีกครั้งหนึ่ง แต่การที่ไทยจะสามารถควบคุมเขมรได้อย่างมั่นคง ก็จำเป็นต้องขจัดอำนาจของญวนในดินแดนเขมรเสียก่อน ขณะเดียวกันในญวนก็กำลังเกิดกบฏภายใน^๒ จึงโปรดเกล้าให้เจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิงห์ สิงหเสนีย์) ยกกองทัพเข้าไปในเขมร ทางบก เจ้าพระยาพระคลังยกกองทัพเรือ พลรวม ๔๐,๐๐๐ คน ยกเข้าไปในเขมร กองทัพไทย

^๑ เจ้าพระยาพิทักษ์กรวรงค์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ หน้า ๒๓.

^๒ ตำแหน่งอุปโยราชตามประเพณีการปกครองของเขมร เปรียบได้กับตำแหน่งอุปราชของไทย ส่วนตำแหน่งอุปราชของเขมรนั้นมียศต่ำกว่าตำแหน่งอุปราช

^๓ เนื่องจากกองตาคูณ ผู้สำเร็จราชการไซงอนเป็นกบฏต่อพระเจ้ามินหม่างในปี พ.ศ. ๒๓๗๖

ประสพชัยชนะในระยะแรกของสงคราม สามารถขับไล่กองทัพญวนไปจนถึงเมืองโจก แต่
 มากไม่สามารถรุกต่อไปได้และพ่ายแพ้ที่คลองมะนาว จึงว่าเป็นกองทัพกลับ^๑ การพ่ายแพ้
 ครั้งนี้ทำให้ญวนขยายอิทธิพลเข้ามาในเขมรอีก เมื่อพระอุทัยราชาสิ้นพระชนม์ในปี พ.ศ. ๒๓๓๗
 ญวนจึงยกของพระธิดาของพระอุทัยราชาเป็นกษัตริย์เขมรภายใต้การควบคุมของญวน^๒ นอกจากนี้
 ยังพยายามชักชวนนักกองค่าง ซึ่งไทยแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองพระตะบอง และนักกองค่อมเจ้า-
 เมืองมณฑลบุรีให้รวมมือกับญวน โดยอ้างว่าจะพยายามช่วยเหลือให้ไครามลลังก์เขมร นัก-
 กองค่อมรวมมือกับญวน ส่วนนักกองค่างไม่ยอมรวมมือด้วย แต่ไทยก็ไม่ไว้วางใจ จึงนำตัว
 มาไว้ที่กรุงเทพฯ^๓

เมื่อญวนควบคุมเขมรมากขึ้น ประชาชนได้รับความเดือดร้อน จึงก่อการกบฏขึ้นในปี
 พ.ศ. ๒๓๔๓ การกบฏลุกลามไปทั่วประเทศ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงตัดสิน
 พระทัยส่งกองทัพเข้าไปในเขมรอีกครั้งหนึ่ง โดยการบัญชาของเจ้าพระยาบดินทร์เดชา เช่นเดิม
 การรบของไทยไม่ประสบผลสำเร็จนัก พวกญวนต่อต้านอย่างเข้มแข็ง แต่ไม่เช่นนั้นกันเกิดซวค
 ลงไป ไทยและญวนต่างก็เปลี่ยนนโยบายใหม่ โดยญวนนำเอานักกองค่อมเข้ามาในเขมรในทำนอง
 ที่จะสถาปนาเป็นกษัตริย์แห่งเขมร เจ้าพระยาบดินทร์เดชาก็นำเอานักกองค่างเข้าไปในเขมรใน
 ปี พ.ศ. ๒๓๔๔ แล้วสถาปนาเป็นกษัตริย์แห่งเขมร มีศูนย์กลางการปกครองอยู่ที่กรุงมีชัย^๔ ต่อมา
 กองทัพผสมไทย - เขมร ก็สามารถขับไล่กองทัพญวนไปจนถึงเมืองโจก ปี พ.ศ. ๒๓๔๕ ญวน
 รวบรวมกำลังอีกครั้งหนึ่งและเข้าตีเมืองของมีชัย แต่ถูกกองทัพของไทยตีแตกกลับไป ทำให้ญวน
 ขอเจรจาสงบศึกกับไทย โดยญวนมีข้อเสนอว่าเขมรต้องส่งบรรณาการแก่ญวนทุก ๒ ปี เช่นเคย
 ขณะเดียวกันญวนก็ไม่คัดค้านที่เขมรจะส่งบรรณาการต่อไทยทุกปีครั้งที่เคยปฏิบัติมา^๕

ดังนั้นในปี พ.ศ. ๒๓๔๕ สงครามระหว่างไทยกับญวนเหนือดินแดนเขมรก็ยุติลง พอถึง
 ปี พ.ศ. ๒๓๕๐ เขมรก็ส่งคณะทูตไปยังเว้ถามข้อเสนอของญวน และเขมรก็ยอมส่งบรรณาการ
 ให้แก่ญวนทุก ๒ ปี ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๕๑ ไทยก็สถาปนา นักกองค่าง เป็นกษัตริย์แห่งเขมร

^๑ สงครามไทยและญวนอยู่ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๓๖ - ๒๓๔๕

^๒ วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา ล.ก. หน้า ๑๘๔ - ๒๐๖

^๓ ชือ มี

^๔ ก. หน้า ๒๐๓ - ๒๐๔

^๕ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ เล่ม ๒ ล.ก.
 หน้า ๘๓

^๖ วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา ล.ก. หน้า ๒๑๕

พระนามว่า พระทริภักษรามาศิราษิมตี โดยเขมรจะส่งบรรณาการแก่ไทยทุกปี พร้อมกันนี้ไทยก็ถอนกองทัพที่ประจำอยู่ในเขมรกลับเข้าสู่เขตไทย

การที่ไทยเขาไปทำสงครามเพื่อคุ้มครองเขมร จะเห็นว่าโดยจุดประสงค์หลักก็คือ มุ่งที่จะให้เขมรเป็นรัฐกันชนระหว่างไทยกับญวน ทั้งนี้เพราะไทยไม่ต้องวิตกเกี่ยวกับพรมแดนด้านทิศตะวันตก เนื่องจากพม่าอ่อนแอเพราะแพ่งสงครามอังกฤษครั้งแรก และเมื่อไทยเริ่มทำสงครามกับญวนเป็นสงครามยืดเยื้อติดต่อกันหลายปี ย่อมแสดงให้เห็นไควาญวนได้กลายเป็นศัตรูที่ไทยจะประมาทไม่ได้ ฉะนั้นความสำคัญของเขมรในฐานะเป็นรัฐกันชนก็ยิ่งมีความจำเป็นมากขึ้น เพราะเกี่ยวข้องกับความมั่นคงปลอดภัยของไทยโดยตรง สิ่งที่น่าสังเกตคือในทางทฤษฎีแล้ว ไทยไม่มีอำนาจเค็ลซาคเหนือเขมร เพราะเขมรต้องส่งบรรณาการให้ทั้งไทยและญวน จึงต่อมาฝรั่งเศสได้ญวนแล้วก็อาจเอาเหตุผลนี้เข้าแทรกแซงเขมร

๔.๒ สาเหตุที่นำไปสู่การเสียดินแดนเขมร ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เขมรก็ยังเป็นเมืองประเทศราชที่สำคัญของไทย นอกเหนือจากเป็นรัฐกันชนแล้วความสัมพันธ์ไทยและเขมรที่ติดกันมาช้านานคือเหตุผลหนึ่งที่ไทยให้ความสำคัญแก่หัวเมืองประเทศราชเขมรเหนือหัวเมืองประเทศราชอื่น และเจ้านายของเขมรในระยะหลังก็เข้ามาอาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ มาก นอกจากนี้เขมรก็เป็นหัวเมืองประเทศราชที่อยู่ใกล้กับกรุงเทพฯ ที่สุดด้วย

สาเหตุสำคัญที่ทำให้ไทยต้องเสียดินแดนเขมรให้แกฝรั่งเศส แยกไคคือ

๑. ระบบการปกครองของเขมร ในการปกครองหัวเมืองของเขมรนั้น มีลักษณะเป็นการแบ่งเขตผลประโยชน์กันระหว่างกษัตริย์และขุนนางชั้นสูง เช่น

เจ้าฟ้าทะละหะ มีสิทธิใน กำแพงสวาย สัติงเทรง กำปงเสียม นาราย
เจียงเปรีย

พระยายมราช มีสิทธิใน บันทายมาก มาตี เปรียกราย กำปอด ตรีงสำเว
เปียม

ออกญาวััง มีสิทธิใน ตโมงขุมม สมบุรณ์ กันจอ ฉโลง

ออกญากลาโหม มีสิทธิใน บาพนม เปรียเวง ลำคาล สวายเทียม

เปียมจอ เล็กนกก

ออกญาจักรี มีสิทธิใน โพรสิทัว กำปงโสม ละเมียะเอีย

อุปราช มีสิทธิใน กำปงเลง กันคาสตัง ลิกมันทอร์ พบสรวา^๖

การแข่งเขตเมืองกันรับผิดชอบ แม้จะมีลักษณะการกระจายอำนาจ แต่ขณะเดียวกัน กบัตริย์ต้องสามารถประสานประโยชน์ได้ เพราะขุนนางที่สำคัญต่างก็มีสิทธิในหัวเมืองนั้น ๆ ทุกคน และหัวเมืองเหล่านั้นก็เปรียบเสมือนกำลังที่คอยสนับสนุนอำนาจของขุนนาง หากกบัตริย์ไม่มีความเข้มแข็งพอก็ย่อมไม่สามารถควบคุมขุนนางได้ เมื่อเกิดขัดใจกันไม่ว่าเรื่อง ๆ ก็มักจะนำไปสู่การกบฏ ซึ่งเกิดอยู่เสมอครั้งในประวัติศาสตร์ของเขมร เช่น ปี พ.ศ. ๒๔๐๐ ทวนหลี่ (สมเด็จพระบูรพมหากษัตริย์) ก่อการกบฏรวมกันของชายคือ ทวนชู ทวนสะเค็ก เมื่อถูกกองทัพเขมรปราบปรามก็เข้าไปอาศัยในเขตญวน แต่ต่อมาก็ยอมสวามิภักดิ์^๗

๒. การแย่งอำนาจเหนือราชบัลลังก์เขมร ขณะที่พระทริภักษายังทรงราชย์อยู่ โปรดให้ไอรส คือนักกองกรชาชาติเข้ามาประทับที่กรุงเทพฯ ในปี พ.ศ. ๒๓๘๐ และในปี พ.ศ. ๒๓๘๗ ก็โปรดให้นักกองกรวิสุตสีก็ นักองแก้วตา เข้ามาประทับในกรุงเทพฯ อีก การที่ไอรสของกบัตริย์แห่งเขมรเข้ามาประทับในกรุงเทพฯ แม้จะเป็นลักษณะของตัวประกัน แต่ก็มีโอกาสได้ศึกษาวิชาการต่าง ๆ ด้วย รวมทั้งเป็นผลในแง่ทัศนคติที่รักต่อไทย เพราะเชื้อพระวงศ์เหล่านั้นย่อมมีโอกาสกลับเข้าไปบริหารในเขมรอีก

ในปี พ.ศ. ๒๔๐๐ สมเด็จพระทริภักษ์ โปรดให้พระยาราชเกษ (เอก) เข้ามาทูลขอของกรชาชาติ นักองกรวิสุตสีก็ไปช่วยปลกกรองบ้านเมือง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าอยู่หัวทรงสถาปนานักองกรชาชาติขึ้นเป็นสมเด็จพระเนโรดมพรหมทริภักษ์ ที่อุปราช และนักองกรวิสุตสีก็ เป็นสมเด็จพระทริราชคณย์ไกรแก้วฟ้า เจ้าเขมรทั้งสองกลับออกไปเขมรในปี พ.ศ. ๒๔๐๑^๘

ต่อมาปี พ.ศ. ๒๔๐๓ สมเด็จพระทริภักษ์ สิ้นพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้องคักตาออกไปช่วยในงานพระศพด้วย แต่เมื่อเสด็จงานพระศพแล้ว เจ้าเขมรก็เกิดวิวาทกันขึ้น เพราะมีข่าวว่านักองกรวิสุตสีและนักองกรวิสุตสีทั้งสองสมกำลัง

^๖ กรมศิลปากร พระราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา ตอนที่ ๓ หน้า ๒๕๕ - ๒๕๕

^๗ ฎ. หน้า ๓๒๐

^๘ ฎ. หน้า ๓๑๗

จะถอดการกบฏ องค์กรมวังให้ทหารไปล้อมจับเจ้าเขมรทั้งสอง นักองกำ้วตดาและนักองกำศีริวงษ์
 เกรงกลัวจึงหนีไปอยู่ที่พงสวาย แล้วเจ้าเขมรทั้งสองฝ่ายต่างก็กล่าวโทษซึ่งกันและกันเข้ามายัง
 กรุงเตพธา กษัตริย์ชาวสิลาองค์พระนโรดมจะจงโทษขุนนางเขมรที่ปล่อยให้กำ้วตดาและนัก-
 องกำศีริวงษ์หนีไป ทำให้สนองโสปลัดเมืองมาพบก่อกบฏเนื่องจากกลัวความผิด และเป็นผู้ให้
 ความช่วยเหลือแก่เจ้าเขมรทั้งสองด้วย พวกกบฏยกกำลังมาตั้งอุคองไซชัย องค์พระนโรดมและ
 ฟ้าหะละหะ เกรงกลัวพวกกบฏ จึงหลบหนีออกนอกเขตอิทธิฤทธิ์ แล้วออกกำลังทางทะเลไปช่วย
 ฝ่ายกบฏ^๒ ในช่วงนี้ที่อุคองไซชัยมีแก่นักองกำศีริวงษ์สี่คนนั้น เพราะพวกกบฏไม่ถือว่าเป็นกัศู

สิ่งที่น่าสังเกตเกี่ยวกับปัญหายุ่งยากในเขมรหลังจากอินรัชสมัยของพระทริรักษยา ก็คือความ
 แยกแยะระหว่างพี่น้อง ซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ของเขมรด้วยกัน กล่าวคือสมเด็จพระนโรดมและสม-
 เด็จพระราชชนนีผู้เป็นราชโอรสในเอกอัครมเหสี และนักองกำ้วตดา นักองกำศีริวงษ์ โอรสใน
 บเหสีรอง ไม่ปรองคองกันด้วยเรื่องส่วนตัว คือเรื่องเกี่ยวกับราชสมบัติ พระบาทสมเด็จพระ-
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเอง ก็ดูเหมือนจะทรงพระหนักถึงขั้นนี้ เพราะเมื่อองค์วัดดาเข้าไปในเขมร
 เพื่อช่วยงานพระบาทสมเด็จพระทริรักษยาในปี พ.ศ. ๒๔๐๓ พระองค์ก็ทรงกักเรือแดงกรมวังในเรือ
 การแบ่งปันสมบัติในหมู่พี่น้อง^๓ แต่สิ่งที่ทรงกักเคืองไปนั้นอุคองไซชัย จึงก่อให้เกิดความวุ่นวายขึ้นดัง
 ที่กล่าวมา ขณะเดียวกันก็ดูเหมือนว่าองค์พระนโรดมทาสายตัวเอง ก็หาให้ชาวความเชื่อก็คือใน
 หมู่พี่น้องและขุนนาง

กบฏสนองโสปลัดเป็นกบฏที่มีความรุนแรงมาก พวกกบฏสามารถยึดครองเมืองกำปงจก สวาย-
 เกียน เปียมจก ไปรเวง กำพงคีร์ม ศรีสนอง บาราย ซึ่งเป็นหัวเมืองทางทิศตะวันออก
 ของเขมรเอาไว้ได้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้นำเรือรบสองลำเข้าไป
 ป้องกันเมืองกำปงจกไว้ เนื่องจากเป็นเมืองท่าค้าขายและมีคนชาติต่างประเภเข้ามาค้าขายมาก

^๑ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๑๗๒ จ.ศ. ๑๒๒๒
เรื่องเมืองเขมรแลบุตรกรุงสุโขทัยรังแก

^๒ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๓๕ จ.ศ. ๑๒๒๒
ว่าด้วยราชการกรุงกัมพูชา

^๓ สำนักทำเนียบนายกรัฐมตรี ไทยสถาปนาราชวงศ์จักรี เอมร พิมพ์แจกในการถวายภวันพระ-
 ราชมาน ๗ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๖๖ หน้า ๒๒

และโปรดเกล้าฯ ให้พระยามุขมนตรี พระยาศีหราชทศทริโกร ยกกองทัพไปทางบก ไปตั้งทัพอยู่ที่เมืองพระตะบอง^๑ สำหรับองค์พระนโรดมนั้น กองทัพของไทยอารักขาเข้ามายังกรุงเทพฯ^๒

ในระหว่างที่องค์พระนโรดมประทับอยู่ที่ลู่กงมีชัย กองทัพของไทยโดยการนำของพระยามุขมนตรี ยกกองทัพจากพระตะบอง ไปตั้งมั่นอยู่ที่ลู่กงมีชัยคอยป้องกันพวกกบฏ เมื่อฝ่ายไทยมีท่าทีจริงจังมากขึ้น พวกกบฏก็สลายตัวลง คำสอนของโศอญเป็นหัวหน้าหนีไปได้ ส่วนองค์พระนโรดมประทับอยู่ในกรุงเทพฯ ๑๐๕ วัน เมื่อเหตุการณ์ในเขมรสงบลงก็เดินทางกลับเขมร สำหรับองค์กัณฑ์นั้นก็โปรดฯ ให้เข้ามาประทับในกรุงเทพฯ

จุดอ่อนในนโยบายของไทยที่เกี่ยวกับเขมร คือการไม่สถาปนากัณฑ์เขมรให้เป็นที่เรียบร้อย และถึงแม้ปี พ.ศ. ๒๔๐๓ เป็นคืนมากกัณฑ์เขมรก็ยังว่างอยู่ การที่ไทยไม่กล้าสถาปนากัณฑ์เขมรขึ้นมาก็เพราะมีเหตุผลหลายอย่าง เช่นความแตกแยกในเชื้อพระวงศ์เขมร กบฏภายใน และอีกประการหนึ่งก็ไม่ไว้วางใจในเชื้อพระวงศ์เขมรคนใดเป็นพิเศษ โดยกำหนดแล้วองค์พระนโรดมน่าจะมีความเหมาะสมที่สุด แต่ก็คิดซักที่ราชบุตรไม่ชอบขุนนางที่อยู่ใกล้ชิด หากองค์พระนโรดมได้เป็นกัณฑ์เขมรแล้วนั้นก็จะใช้อำนาจจากจักรัศทรูเก่าๆ ซึ่งอาจจะเกิดความยุ่งยากขึ้นอีก ส่วนองค์พระหริราชคณีนัยนั้นแม้จะไปเป็นกัณฑ์กับฝ่ายใด แต่ก็มีศักดิ์ต่ำกว่าองค์พระนโรดม สำหรับองค์กัณฑ์นั้น โอกาสที่จะได้เป็นกัณฑ์เขมรน้อยมาก เพราะเป็นกนศุบดินและมีกนฉับต่อน้อย^๓

๓. การแทรกแซงของฝรั่งเศสเหนือดินแดนเขมร หลังรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแล้วความสัมพันธ์ระหว่างไทยและฝรั่งเศสเสื่อมลง ทั้งนี้เกิดจากท่าทีของไทยและภาวะความเปลี่ยนแปลงในทวีปยุโรป ทำให้ฝรั่งเศสสนใจในยุโรปเป็นส่วนใหญ่ จนรัชสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ไทยและฝรั่งเศสก็มีการติดต่อกันบ้าง โดยผ่านกงสุล เซโย (Chaigneau) ของฝรั่งเศสที่สิงคโปร์ แต่ความสนใจของฝรั่งเศสในขณะนั้นก็มุ่งอยู่ที่การค้ากับจีนเป็นส่วนใหญ่^๔

^๑ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๗๕ จ.ศ. ๑๒๒๒ ฎ.

^๒ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ ใบปรากฎ จ.ศ. จดหมายถึงองค์พระราชาคณีนัยไกรแก้วฟ้า โกลเกลี้ยให้สหายคึกคักกับองค์นโรดม

^๓ ฎ.

^๔ สุวรรณกิจ สุวรรณโชติ ประเทศไทยกับบ้านเมืองจีนบุรีและตราดที่ฝรั่งเศสยึดครองระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๐๖ - ๒๔๔๕, ปรินท์งานพิมพ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ๒๕๑๔ หน้า ๑๓

ผู้ที่ไม่พบทาสักขัญในการกระตุ้นให้ฝรั่งเศสเริ่มสนใจดินแดนเอเชียอาคเนย์ ก็คือคณะบาทหลวงของฝรั่งเศสที่เข้าไปสอนศาสนาในประเทศต่างๆ โดยเฉพาะในเวียดนาม คณะบาทหลวงไม่ได้รับความคุ้มครองในการสอนศาสนา และเกิดพิพาทกันหลายครั้ง ในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ พระเจ้าหลุยส์ ฟิลิป ได้ส่งเรือรบเข้าไปในโคชินไชนา (Cochin China) เพื่อเรียกร้องให้พระเจ้าเทียวตรี (Theu Tra) แห่งเวียดนาม ปลดปล่อยบาทหลวงชาวฝรั่งเศส ๕ คนจากที่คุมขัง แม้ญวนจะยินยอม ตามคำเรียกร้อง แต่ก็กักขังนโยบายกีดกันการเผยแพร่ศาสนาต่อไป จนปี พ.ศ. ๒๓๘๘ พระเจ้าหลุยส์นโปเลียนแห่งฝรั่งเศสก็ส่ง เคอ มองติญูญี (De Montigny) เข้าไปทำสัญญา กับกษัตริย์ คือ คีค (Tu Duc) แต่ก็ถูกปฏิเสธ ต่อมาพวกญวนก็ข่มเหงผู้สอนศาสนาและผู้เข้ารีตมากขึ้น ฝรั่งเศสจึงตัดสินใจใช้กำลังทหารกับญวนในปี พ.ศ. ๒๔๐๒ จนปี พ.ศ. ๒๔๐๕ ญวนก็ต้องยอม เสียเสียแคว้นโคชินไชนาให้แก่ฝรั่งเศส (เสียตามสัญญาที่ทำกันในวันที่ ๖ มิถุนายน ๒๔๐๕) นอกจากต้องเสียดินแดนให้แก่ฝรั่งเศสแล้ว ญวนก็ต้องยอมให้มีการเผยแพร่ศาสนาอย่างเสรีในดินแดน ญวนด้วย การที่ฝรั่งเศสได้โคชินไชนานี้เอง เขตแดนของฝรั่งเศสจึงติดต่อกับหัวเมืองประเทศราชเขมรของไทย

ในระยะเวลาที่ญวนกำลังเสียเปรียบฝรั่งเศสในการรบนั้น (พ.ศ. ๒๔๐๓-๒๔๐๕) องค์พระหริ-รักรักษ์คิดที่จะถือโอกาสเข้าตีญวน เพื่อที่จะยึดเอาดินแดน พระตะพัง ปาสัก กรมมรสอ เปียม ทรัม ไกรทรวม จุบวา โจจก กีนจากญวน^๒ (ญวนเข้าครอบครองดินแดนเหล่านี้เป็นครั้งที่ทำสงครามกับไทยในรัชสมัยรัชกาลที่ ๓) โดยอ้างเหตุผลว่า "ข้าพระพุทธเจ้ากับสมเด็จพระฟ้าทะละ-หะ พร้อมกับขุนนางเขมรผู้ใหญ่น้อย คิดเห็นว่าถ้าไม่ทำสงครามกับญวนคราวนี้ คราวหน้าญวนจะแพ้ฝรั่งเศส ญวนจะยกเขมรว่าเป็นเมืองขึ้นกับญวน ให้เป็นของกำนัลฝรั่งเศสก็จะยินดีรับเอา ว่า ถ้าเมืองเกียวกลับได้สองเมือง ฝรั่งเศสจะข่มเหงเขมรเข้าไป"^๓ พร้อมนั้นก็ขอทางช่วยเหลือค้ำจุน

^๑ ทัพญบล, คาบสุวรรณ ล.ก. หน้า ๒๔๘

^๒ หอสมุดแห่งชาติ จกหมายเหตุนครรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๒๘ จ.ศ. ๑๒๒๒ ใบบอกเมืองอุคงมีชัย

๑๑ มิถุนายน ๒๔๐๓

^๓ หอสมุดแห่งชาติ จกหมายเหตุนครรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๒๗ จ.ศ. ๑๒๒๒ จกหมายเมืองเขมรเรื่อง
ราชการเมืองญวน ๗ มิถุนายน ๒๔๐๓

เพราะเขมรเตรียมกำลังคนไว้ถึง ๕๓,๐๐๐ คน^๑

ท่าทีของไทยค่อนข้างการุณครั้งนี้ ชุนนางผู้ใหญ่ เช่น กรมหลวงวงศาธิราชสนิท เจ้าพระยานิกรบดินทร์ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ไศสวายุขยอกิตเห็นแก่องค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

ซึ่งองค์พระหริรักษ์รามอิศราธิเบศย์เข้ามาว่า กลัญจวนจะยกเอาเมืองเขมรไปเป็นก่านันฝรั่งเทศ ก็เป็นความคาดคะเนคิดเอาเป็นจริงใจ กวายเป็นของเสียแล้วจวนก็คงจะเกิดไปต่าง ๆ ไม่ให้เสียเปล่า องค์พระหริรักษ์รามอิศราธิเบศย์จึงไถ้จึงกำเริบกับจวนเสียก่อน ก็เป็นความผิดลึกลับของเมืองเขมรอยู่แล้ว จะไต่ไปยกย่องเอาความชอบกับฝรั่งเทศว่า เมื่อคราวฝรั่งเทศไปรบทำศึกก๊กกันอยู่กับเมืองจีน ฝรั่งเทศตั้งรักษาอยู่เมืองไซรงอนอยู่น้อย จวนไม่คุมทัพไปรบกับฝรั่งเทศนั้น ก็เพราะเขมรคิดกำเริบรบจวนข้างหลังจึงพวงอยู่ ฝรั่งเทศก็คงจะคิดรักใคร่เมืองเขมร ต่อไปภายหน้าเมื่อเขตแดนติดต่อกัน ฝรั่งเทศไปมาถึงกันได้แล้ว ก็คงไต่ก็ค้อออกจากแผ่นดินกรุงเทพฯ...^๒

จากเหตุผลที่กล่าวมานี้ ไทยจึงไม่ยากให้เขมรฆ่าเต็มจวน เพราะเห็นว่าหวังผลในภายหน้า โดยคิดจะแยกตัวออกจากไทยโดยหวังเอาฝรั่งเทศเป็นที่พึ่ง

ตั้งในปี พ.ศ. ๒๔๐๓ เป็นต้นมา ฝรั่งเทศก็เริ่มเข้าแทรกแวงเขมร เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นวิฑูรย์นารถนิภาธรและพระยามนตรีสุริยวงศ์คุมกรອງองค์พระนโรดมเข้าไปยังเมืองอุคงบิชัย ก็ได้พบทหารฝรั่งเทศประมาณ ๘ คน มายืนโอบกอดนรขององค์พระนโรดมกวย ทหารฝรั่งเทศเหล่านั้นอ้างว่า นายพลโบนาร์ด (Bonard) ส่งเขามาคุมกรองสังฆราชมิเช^๓ (Miche) เพราะเมื่อภรรยาของโสนั้น พวกฝรั่งเทศได้อ้างว่าพวกภรรยาทำร้ายพวกเขารัด บาทหลวงจึงอยู่ในภาวะที่ไม่ปลอดภัย ขณะ

^๑ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๒๔ จ.ศ. ๑๒๒๒ เกณฑ์ทัพพระยาพระเขมรตงควายที่ตำบลกลาง ๆ ๒๓ เมษายน ๒๔๐๓

^๒ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๓๓ จ.ศ. ๑๒๒๓ กำปรักษาเสนาบดีท้าวขยขาวราชการเมืองเขมรกับจวนจะรบกัน

^๓ สำเนาพระราชหัตถเลขาภาษาอังกฤษในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงปู่ระกอบนิตีสวร (ประกอบ บุณย์รัฐติ) ณ วัดเทพกิรินทรารวาส ๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๔ หน้า ๕๖

เกี่ยวกับฝรั่งเศสก็ไปไว้วางใจในท่าทีของอังกฤษที่มีบทบาทในไทยมากขึ้น? ต่อมานายพลเรือชาร์-
เนอร์ (Charner) ก็นำเรือรบสองลำเข้ามาในเขมรพร้อมทั้งลูกเรือ ๑๑๓ คน เรือของฝรั่งเศส
มาจอดที่เมืองทากพงหลวง องค์กรราชคณา ก็เดินทางไปก่อนรับพวกฝรั่งเศสถึงเรือรบ แล้วนายพล
ชาร์เนอร์ก็เดินทางเข้ามาถึงเสียมราฐ นอกจากนี้ยังชักชวนให้เขมรทำสัญญากับฝรั่งเศส โดยฝรั่งเศส
จะช่วยเหลือให้เขมรได้เป็นอิสระ^๒

นอกจากท่าทีของฝรั่งเศสที่เริ่มให้ความสนใจกับเขมรมากขึ้นแล้ว ฝ่ายไทยเองก็ไม่ไว
วางใจในท่าทีของเขมรเช่นกัน จึงใช้นโยบายสอดส่องเขมรมากกว่าแต่ก่อน ดังปรากฏในพระราช
หัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีไปถึงพระยาราชวรานุกูล ข้าหลวงใหญ่
ไทยประจำเขมรวา

การสำคัญอย่างหนึ่ง คือเขมรได้คืนนับถือฝรั่งเศสมานาน บัดนี้สัญญาฝรั่งเศสกับเขมร
ตกลงกันแล้ว ก็ตัวคนฝรั่งเศสถึงเป็นคนหนึ่งมาแอมถึงอ้างเอากัน มาแอมอัคริราลจริงก็
แลคนเขารัตเมืองเขมรก็ ถ้าเจ้านายแลตัวพระยาพระเขมรที่นับถือฝรั่งเศสก็ ก็
จะเชื่อว่าเป็นของอัคริราล เจมเปอเรือใช้มาทั้งหมด ก็พวกใดมีความกติกความประสงค์
ไม่ต้องกับการที่เราคิด ก็จะต้องเข้าหาฝรั่งเศส โดยเขาจะไม่รับเป็นธุระว่ากล่าว ก็
จะคอยทวงที่เมื่อเรือฝรั่งเศสเข้ามาความบ้านเมืองถากความอะไรอยู่ ก็จะทำดูกลาม
อย่างไรไปให้เราพัวพันวุ่นวาย...^๓

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกาดคิดเช่นนี้เนื่องจากขุนนางผู้ใหญ่
ของเขมรหลายคนมีท่าทีนิยมฝรั่งเศส ส่วนขุนนางผู้ใหญ่ของเขมรที่นิยมไทย เช่น พระยากลา-
โหม พระยาอภัยบริจินดา พระยาศรีธรรมมาธิราช ก็อยู่ที่กรุงเทพฯ (เข้ามาเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๐๓
พร้อมกับองค์พระนโรดม การที่ไทยไม่ให้ขุนนางเขมรเหล่านั้นออกไปเขมร เพราะเกรงว่าจะเกิด

^๑Neon Snidvongs op.cit Vol.II p.612 - 613

^๒หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเทศุรชกาลที่ ๔ เลขที่ ๕๒ จ.ศ. ๑๒๒๒ แปลกฤกษ์เมือง
อุบลราชธานี ๑๑ มิถุนายน ๒๔๐๓

^๓หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเทศุรชกาลที่ ๔ เลขที่ ๕๒ จ.ศ. ๑๒๒๔ ลายพระราชหัตถ์เลขา
ราชวรานุกูล ๓ สิงหาคม ๒๔๐๕

เดียวกันฝรั่งเศสก็ไม่ไว้วางใจในท่าทีของอังกฤษที่มีบทบาทในไทยมากขึ้น? คอมนายพลเรือชาร์-
เนอร์ (Charner) ก็นำเรือรบสองลำเข้ามาในเขมรพร้อมทั้งลูกเรือ ๑๑๓ คน เรือของฝรั่งเศส
มาออกที่เมืองทากพงหลวง อังก์ราชคยา ก็เดินทางไปก่อนรบพวกฝรั่งเศสถึงเรือรบ แล้วนายพล
ชาร์เนอร์ก็เดินทางเข้ามาถึงเสียมราฐ นอกจากนี้ยังชักชวนให้เขมรทำสัญญากับฝรั่งเศส โดยฝรั่งเศส
จะช่วยเหลือให้เขมรได้เป็นอิสระ^๒

นอกจากท่าทีของฝรั่งเศสที่เริ่มให้ความสนใจกับเขมรมากขึ้นแล้ว ฝ่ายไทยเองก็ไม่ไว้วางใจในท่าทีของเขมรเช่นกัน จึงใช้นโยบายสอดคล้องเขมรมากกว่าแต่ก่อน ดังปรากฏในพระราช
หัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีไปถึงพระยาราชวรานุกุล ขาหลวงใหญ่-
ไทยประจำเขมรว่า

การสำคัญอย่างหนึ่ง คือเขมรใดที่นับถือฝรั่งเศสมานาน บัคนักสัญญาฝรั่งเศสกับญวน
ตกลงกันแล้ว ก็ตัวกนฝรั่งเศสถึงเป็นคนหนีมาแอบอิงอ้างเอาศักดิ์ มาแก้คดีมีรางวัลก็
แลคนเขารัดเมืองเขมรก็ ตัวเจ้านายแลตัวพระยาพระเขมรที่นับถือฝรั่งเศสก็ ก็
จะเชื่อว่าเป็นของอัครมหาราช เอมเปอเรือโซมาทั้งหมด ก็พวกใดที่มีความคิดความประสงค์
ไม่คองกับการที่เราคิด ก็จะต้องเข้าหาฝรั่งเศส โดยเขาจะไม่รับเป็นฐระว่ากล่าว ก็
จะคอยหวังที่เมื่อเรือฝรั่งเศสเข้าหากความมั่นเมืองถาคความอะไรอยู่ ก็จะทำลูกคาบ
อย่างไรไปให้เราพัวพัววุ่นวาย...

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกาดคิดเช่นนี้เนื่องจากขุนนางผู้ใหญ่
ของเขมรหลายคนมีท่าทีนิยมฝรั่งเศส ส่วนขุนนางผู้ใหญ่ของเขมรที่นิยมไทย เช่น พระยาคลา-
โหม พระยาอักษวิจินดา พระยาภริธรรมมาธิราช ก็อยู่ที่กรุงเทพฯ (เข้ามาเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๐๓
พร้อมกับองค์พระนโรดม การที่ไทยไม่ให้ขุนนางเขมรเหล่านี้ออกไปเขมร เพราะเกรงว่าจะเกิด

¹Neon Sridvongs op.cit Vol.II p.612 - 613

^๒หอดสมุคแห่งชาติ จกหมายเศรษฐกิจกาลที่ ๘ เลขที่ ๕๒ จ.ศ. ๑๒๒๒ แปลจากนรเมือง
อุคมีหัย ๑๑, มิถุนายน ๒๔๐๓

^๓หอดสมุคแห่งชาติ จกหมายเศรษฐกิจกาลที่ ๘ เลขที่ ๕๒ จ.ศ. ๑๒๒๔ ลายพระราชหัตถ์เลขา
ราชวรานุกุล

ความรู้นายอื่นอีก ขณะเดียวกันนายพลเบอร์นาคูผู้สำเร็จราชการไซ่งอน ก็แสดงความกังวลการที่จะมีอำนาจเหนือเขมร โดยอ้างว่าเขมรเป็นเมืองขึ้นของญวนมาก่อน แต่เนื่องจากญวนถกพันอยู่ในสงครามฝรั่งเศส จึงไม่ไต่ถามกุมเขมร และเขาพร้อมที่จะดำเนินการเกี่ยวกับเขมรทันทีหากได้รับคำสั่งจากรัฐบาลฝรั่งเศส^๑ และต่อมาชาวหลวงฝรั่งเศสประจำไซ่งอน แสดงเจตนาถึงการที่จะเข้าไปทำสัญญากับเขมร โดยยืนยันว่าเขมรเป็นประเทศอิสระ ฉะนั้นเขมรจึงมีสิทธิ์ที่จะทำสัญญากับประเทศใด ๆ ก็ได้ โดยไม่ต้องได้รับความเห็นชอบจากฝ่ายไทยเลย^๒

๔.๓ การเสียดินแดนเขมรส่วนนอก

๔.๓.๑ องค์พระนโรดมทำสัญญากับฝรั่งเศส หลังจากที่ฝรั่งเศสเริ่มหันมาสนใจเขมรมากขึ้น ฝ่ายไทยก็พยายามควบคุมเขมรโดยสร้างความเป็นกันเองให้มากขึ้น นอกจากนี้ยังมีขุนนางไทยประจำอยู่ในดินแดนเขมรอีกด้วย วันที่ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๐๒ ฝรั่งเศสลี้ภัยสันใจเข้าเป็นพันธมิตรกับเขมรด้วยกำลังทหาร โดยนายพลเรอกรองคิแอร์ได้นำเรือรบจากไซ่งอนเข้ามายังอู่ยังมีชัย และบังคับให้องค์พระนโรดมทำสัญญาอยู่ในอารักขาของฝรั่งเศส และมีการลงนามกันในวันที่ ๑๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๐๒ ความสัญญานี้มีทั้งหมด ๑๕ ข้อ สารที่สำคัญคือ

- ๑. ฝรั่งเศสจะเป็นผู้ทำนุบำรุงประเทศเขมร
- ๒. ฝรั่งเศสจะตั้งกงสุลมาประจำ เขมรและมีสิทธิ์เทียบเท่าขุนนางผู้ใหญ่เขมร
- ๓. เขมรจะยอมให้ทางประเทศเข้ามาตั้งกงสุลในเขมรได้ เมื่อปรึกษาและได้รับความยินยอมจากผู้สำเร็จราชการฝรั่งเศสประจำโกชินไชนาเสียก่อน
- ๔. ฝรั่งเศสจะให้ความคุ้มครองทางการทหารแก่เขมร^๓

เมื่อมีการทำสัญญาแล้ว องค์พระนโรดมได้บ่นหนังสือเข้ามากราบทูลองค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

^๑ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๘๖ จ.ก. ๑๒๒๘ หนังสืออัครมรินทรบาลเบนาค กักกันไน เรื่องที่ไทยอ้างว่าเมืองเขมรขึ้นกับเมืองไทย ๑๐ ธันวาคม ๒๔๐๕

^๒ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๒๓ จ.ก. ๑๒๒๓ หนังสืออัครมรินทรบาลถึง ถึงเจ้าพระยาพระคลัง ๒ กันยายน ๒๔๐๒

^๓ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๒๐ จ.ก. ๑๒๒๕ สารตราองค์พระ นโรดม เรื่องอัครมรินทรบาลฝรั่งเศสเข้ามาทำสัญญา ๑ ธันวาคม ๒๔๐๒

ข้าพระพุทธเจ้ากับพระเจ้าพระเชษฐาหรือกับ เร็ยน์เรื่องราวความอัคมิราลมาทำหนังสือสัญญา กับเมืองเขมร ภูที่พูดจาแข็งแรงนัก ข้าพระพุทธเจ้าจะขอใจคอบอกเขามาทางกรุงเทพฯ ก็ไม่ยอม ถ้าจะขัดขืนไม่ยอมทำสัญญาก็เหินจะเกิดเป็นความวิวาทกันขึ้นแล้วแตกออกไปครึ่งเสกมาทำหนังสือสัญญา ณ กรุงเทพฯ ครึ่งนี้อัคมิราลเจเลอกรันดิเอ แม่ทัพฝรั่งเศสเมืองโลงอนบังคับให้ข้าพระพุทธเจ้าทำหนังสือสัญญา ณ เมืองเขมร ข้าพระพุทธเจ้าวิตกกังวลจะมีความผิดต่อกรุงเทพฯ เปนอันมาก แต่ข้าพระพุทธเจ้าก็กลัวไปว่า ถ้าเกิดวิวาทกันขึ้นกับฝรั่งเศส พญาเขมรและรามบูรพ์ทั้งปวงจะพากันตีเถียนยกไทย ข้าพระพุทธเจ้าวาทังแตกออกมาจากกรุงเทพฯ บ้านเมืองเกิดพิบัติภัยสาหัสทรราชครึ่งหนึ่งแล้ว เถียวนี้จะบาเกิดพิบัติกับฝรั่งเศสอีก ...”

ตามข้อความในสัญญาระหว่างฝรั่งเศสและเขมร ทำให้เขมรพ้นจากความเป็นประเทศราชของไทย แม้จะไม่มีข้อใดในสัญญาที่ระบุโดยตรงก็ตาม นอกจากนี้ฝรั่งเศสพยายามหลีกเลี่ยงข้อความที่บ่งถึงความสัมพันธ์ระหว่างเขมรกับไทย เพื่อฐานะของเขมรว่าเป็นประเทศอิสระไม่อยู่ใต้อำนาจของประเทศใด ๆ และฝรั่งเศสยังพยายามสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับดินแดนเขมรให้กับคนทั่วไป คือ

อัคมิราลเลลากราคีเย เจ้าเมืองแม่ทัพเมืองญวนไปเยี่ยมเมืองเขมร เมื่อต้นเดือนธันวาคม ออกเกิด อัคมิรันไปเยี่ยมเจ้าแผ่นดินเมืองเขมร เจ้าเขมรขอให้ฝรั่งเศสบำรุงรักษาเมืองเขมร แล้วจะให้ฝรั่งเศสมีประโยชน์มาก เมืองเขมรนั้นเขตรแดนติดต่อกับเมืองไท เมืองอะนาม และเมืองญวนของฝรั่งเศส แลเมืองลาว เมืองเขมรยาวสามร้อยยี่สิบกิโลเมตร กว้างสามร้อยกิโลเมตร เดิมเมืองเขมรเป็นเจดเมืองแตกอน ยกเมืองพระตะบอง เมืองอังก่อ สองเมืองให้กับเจ้าแผ่นดินไทย เมืองเขมรมีแม่น้ำใหญ่ไปทะลวงเมืองชื่อแมกกอง แลมีป่าไม้สูงมาก ไม่นั้นก็สำหรับใช้ในการทอเรือ ในภูเขาพวกโสมมีแร่ทอง ภูเขาทุกมีแร่เหล็กมาก เจ้าแผ่นดินเขมรเป็นคนหนุ่ม มีสติปัญญามาก เขากลัวใจไทยเป็นใจโลภ อยากจะไถ้เมืองเขมร

หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เล่มที่ ๖๕ (ข) จ.ศ. ๑๒๖๕ องค์พระนโรดม
วาวฝรั่งเศสเขามาทำสัญญา ครั้นไม่หากลับบ้านเมืองจะเกิดเหตุ ๑ ธันวาคม ๒๔๐๖

ทั้งหมด เอาทีละเมืองจนหมด แล้วรู้ว่าได้อยู่ใกล้กรุงฝรั่งเทศเมืองจะตั้งอยู่นั้นมี
ความบริบูรณ์...

ข่าวที่หนังสือพิมพ์สิงคโปร์ลงนี้ คัดลอกมาจากหนังสือพิมพ์ของฝรั่งเศสที่ไซงอนอีกต่อหนึ่ง
ซึ่งจะเห็นว่า ฝรั่งเศสพยายามสร้างทัศนให้กับคนที่ไม่รู้เรื่องเมืองเขมรว่า ฝรั่งเศสไม่ได้
บังคับ แต่หากกระทำความต้องการของฝ่ายเขมรในฐานะประเทศอิสระ ขณะเดียวกันฝรั่ง-
เทศก็โจมตีว่าไทยมีนโยบายจักรวรรดินิยม นพยายามขยายอำนาจเขครอยากรองเขมร ซึ่งตาม
ความจริงแล้วไทยมีนโยบายเช่นนั้นเลย ข้อที่ไทยเสียเปรียบอย่างยิ่งคือ หนังสือพิมพ์สร้าง
ความรู้สึกใหม่ให้แก่มุฮอม ชงไม่รู้ไม่เห็นไม่เข้าใจข้อเท็จจริงเลย

หลังจากที่ฝรั่งเทศทำสัญญากับเขมรแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง
โปรดให้พระยาราชวราณุกุลข้าหลวงของไทยที่เขมร ทำสัญญากับองค์พระนโรดม ลงนามกัน
ในวันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๐๒ สำระสำคัญ คือ

๑. เขมรเป็นเมืองประเทศราชของไทย
๒. เมืองเสียมราช พระตะบอง เป็นเมืองที่ขึ้นกับไทยโดยตรง
๓. เขมรยอมรับและถือปฏิบัติตามสัญญาทางพระราชไมตรีที่กรุงเทพฯ ทำไว้กับประ-
เทศต่าง ๆ^๒

นอกจากสัญญานี้แล้ว ฝ่ายไทยก็จะสถาปนาองค์พระนโรดมขึ้นเป็นกษัตริย์แห่งเขมร โดย
ตั้งใจว่าจะมีพระราชพิธีที่กรุงเทพฯ ในวันที่พฤหัสบดีที่ ๒๓ ธันวาคม ๒๔๐๒ ขึ้น ๑๓ ก่า
เดือน อ้าย ปุกุน^๓ ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นการยืนยันอำนาจของไทยเหนือดินแดนเขมร และแสดงให้
ชาติอื่น ๆ รู้ว่าเขมรเป็นเมืองประเทศราชของไทย ไม่ใช่เมืองอิสระดังที่หนังสือพิมพ์ฝรั่งเทศ
เสนอไป และตามสัญญาฉบับไทย-เขมรทั้ง ๑๑ ข้อ ก็เป็นการปฏิเสธสัญญาที่เขมรทำไว้กับ

^๑ หอสมุดแห่งชาติ จกหมายเหตุนครบาลที่ ๔ เลขที่ ๑๕๒ จ.ศ. ๑๒๒๕ หนังสือพิมพ์สิงคโปร์
ฝรั่งเทศ โดยนายพลกรองดิเอร์ไปเขมรเมื่อเดือนสิงหาคม ๑๑ ธันวาคม ๒๔๐๒

^๒ หอสมุดแห่งชาติ จกหมายเหตุนครบาลที่ ๔ เลขที่ ๑๑๔ จ.ศ. ๑๒๒๕ สำเนาจดหมาย
เจ้าพระยาพระคลังถึงผู้สำเร็จราชการ สัญญาทางพระราชไมตรีเมืองเขมร ๑๑ ธันวาคม ๒๔๐๒

^๓ หอสมุดแห่งชาติ จกหมายเหตุนครบาลที่ ๔ เลขที่ ๕๔ จ.ศ. ๑๒๒๕ สำเนาจดหมาย
เจ้าพระยาพระคลังถึงผู้สำเร็จราชการเมืองไซงอน ๑๑ ธันวาคม ๒๔๐๒

ฝรั่งเศสถวาย ต่อมาเจ้าพระยาพระคลังได้มีหนังสือแจ้งไปยังนายหาเรือกรองติแควว่า การที่
ฝรั่งเศสเข้ามาทำหนังสือสัญญากับเขมรนั้น เป็นการผิดข้อตกลงที่เคยตกลงกันเอาไว้ คือเมื่อ
นายพลโบนาร์คเป็นผู้สำเร็จราชการไซ่งอนนั้นเคยตกลงกันไว้ว่า การทำสัญญาระหว่างฝรั่งเศส
และเขมร จะปิดสมมุติเมื่อแจ้งให้กษัตริย์ไทยทราบและเห็นชอบด้วยเสียก่อน? (ซึ่งหมายถึง
ฝรั่งเศสยอมรับอำนาจของไทยเหนือดินแดนเขมร) แต่ข้อเสียของข้อตกลงก็คือไม่ได้เป็นการตกลง
ที่เป็นลายลักษณ์อักษร เป็นแต่เพียงความเข้าใจรวมกันเท่านั้น เมื่อนายพลโบนาร์คพ้นจากตำแหน่งไป
นโยบายของฝรั่งเศสต่อเขมรก็เปลี่ยนไปด้วย

ต่อมานายพลเรือกรองติแควได้ตอบหนังสือเจ้าพระยาพระคลังมาว่า

ข้าฯ เห็นว่า เมืองเขมรนั้นเป็นเมืองมีอาณาเขตของตัวเองต่างหาก แม้ที่เวลานี้
ตั้งขึ้นแก่ไทยแลแก่ฝรั่งเศสบ้างเล็กน้อย ยังมีอาณาสิทธิ์ทำหนังสือสัญญากับประเทศซึ่งเป็น
แดนต่อแดน ไม่ต้องผูกพันกับใครก็ได้ เจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์ได้มีหนังสือมาแจ้งกรมมา
นคัง ซีมอน แต่ ณ วันที่ ๗ ค่ำ เดือน ๑๐ บอกว่า ทว่าฝรั่งเศสได้ปรึกษาคอแวนแมน
ไทยด้วยหนังสือสัญญานั้น เห็นพระเจ้าแผ่นดินสยาม กงไถ่อนุญาตตามข้อหนังสือสัญญานั้น
ทุกข้อ นี้เป็นสำคัญพระเจ้าแผ่นดินสยามมีความรักใคร่ต่อสมเด็จพระเจ้าอัมพรอมากอยู่
แล้ว มีนิมิตมาริน กงจะทูลสมเด็จพระเจ้าเอมเปอเรอด้วยข้อนี้ แสดงให้ข้าฯ
ทราบว่าเอมเปอเรอจะสั่งให้การอย่างไรต่อไป ที่เจ้าคุณเส้าแดงนึกสงสัยไถ่รยาว่า ฝรั่งเศส
เศษไซ่มขึ้นเจ้าเขมรให้ทำหนังสือสัญญานั้น เพราะกลางที่คนซึ่งแปรภาษาอันผิดกันมาก
ไต่แปรไม่สู้ถูกต้องกัน แต่เจ้าคุณรูอยู่ว่าฝรั่งเศสเป็นประเทศใหญ่มีอำนาจมาก แต่
ไหน ๆ มา ไม่เคยมีธรรมเนียมจะมาข่มเหงประเทศเล็กน้อย...

จึงเห็นได้ว่าฝรั่งเศสพยายามจะยกยวงเขมร เพื่อให้เขมรอยู่ในฐานะประเทศอิสระ
และเมื่อฝรั่งเศส-เขมรตกลงทำสัญญากัน โดยความต้องการของเขมรเอง ฝรั่งเศสจึงไม่ใช้

^๑ ขอสุมทแห่งชาติ จกทหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๕๕ จ.ก. ๑๒๒๕ ฎ.

^๒ หจกทหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จกทหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ แฟม ร.๔.๒/๑๔
หนังสือนายพลเรือกรองติแควถึงเจ้าพระยาพระคลัง ๓ มกราคม ๒๔๐๓

ผู้ถูกราน ในกรณีเช่นนี้จะเห็นว่าไม่สามารถที่จะตกลงกันได้ง่าย ทำให้ฝ่ายไทยต้องตัดปัญหาโดยการเจรจากันให้เป็นที่ยอมรับ ยึดกว่าที่จะปล่อยให้แต่ละฝ่ายอ้างสิทธิ์เกี่ยวกับเขมรอยู่เช่นนี้

๔.๓.๒ การสถาปนาองค์พระนโรดมเป็นกษัตริย์แห่งเขมร หลังจากที่ไทยทำสัญญากับเขมรแล้ว ท้าที่ของฝรั่งเศสเริ่มมีความแข็งแกร่งมากขึ้น แต่ฝ่ายไทยก็ยังยืนยันถึงอำนาจของไทยเหนือเขมรต่อไป ทั้งยังคัดค้านใจอภิเษกองค์พระนโรดมขึ้นเป็นกษัตริย์แห่งเขมร หลังจากที่ไคร้รอมมาชานาน ทั้งนี้เพราะไม่แน่ใจในสถานการณ์ ดังกระแสพระราชดำรัสว่า "บ้านเมืองอำนาจน้อยมาพล้วนกับอำนาจใหญ่ ไม่โค่พูดจากันไม่ให้เข้าใจกันก่อน กลัวผิด ๆ ซอม ๆ ต้องร้องรอฟังราชการให้แน่ใจก่อน จึงไคร้รอมมา"^๑

การอภิเษกองค์พระนโรดมเป็นกษัตริย์แห่งเขมร เป็นการยืนยันอำนาจของไทยเหนือเขมร นอกเหนือจากสัญญาที่ทำไว้แล้ว คณะขุนนางผู้ใหญ่ของไทยต้องการให้องค์พระนโรดมเข้ามาประกอบพระราชพิธีราชาภิเษกที่กรุงเทพฯ แต่ฝรั่งเศสคัดค้าน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงคัดค้านพระทัยให้ประกอบพระราชพิธีขึ้นที่อุ้มงมีชัย^๒ โดยโปรดเกล้าฯ ให้พระยาราชวรานุกูลและพระยามนตรีสุริยวงษ์ เป็นผู้นำเครื่องราชกกุธภัณฑ์จากกรุงเทพฯ ไปถวาย^๓ และการประกอบพระราชพิธีราชาภิเษกนี้ ฝรั่งเศสขอมีส่วนร่วมด้วย ซึ่งฝ่ายไทยก็จำเป็นต้องยินยอมตาม เพราะถ้าไทยขัดขวางไม่ให้ฝรั่งเศสเข้าร่วมในพระราชพิธี ฝรั่งเศสก็ขัดขวางไม่ยอมให้ไทยประกอบพระราชพิธีได้ สำหรับการร่วมกันราชาภิเษกครั้งนี้กำหนดเอาวันขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๗ ปีชวด^๔ ซึ่งตรงกับวันที่ ๖ กรกฎาคม ๒๔๐๗ ซึ่งเลื่อนมาจากกำหนดเดิมที่ฝ่ายไทยตั้งใจไว้)

พระยาราชวรานุกูลและพระยามนตรีสุริยวงษ์ นำพระสุพรรณบัตรและพระมงกุฎพร้อมทั้งเครื่องใช้ในพระราชพิธีราชาภิเษกอื่น ๆ จากกรุงเทพฯ โดยทางเรือไปยังไซ่งอน จากนั้นก็ลง

^๑ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๓ จ.ศ. ๑๖๒๖ จดหมายเหตุกระแสพระบรมราชโองการถึงองค์พระนโรดม ๑๕ กรกฎาคม ๒๔๐๗

เมื่อครั้งราชาภิเษกของกษัตริย์เขมร เป็นกษัตริย์เขมรในรัชสมัยรัชกาลที่ ๓ ก็โปรดให้พระยาเพชรพิชัย เป็นผู้นำเครื่องราชกกุธภัณฑ์เขาไปที่อุ้มงมีชัย

^๒ ญ.

^๓ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ ๔ แฟ้ม ร.๔.๕๕/๕ การอภิเษกองค์พระนโรดม

เรือรบของฝรั่งเศสมายังอุคงมีชัย ผู้แทนของฝรั่งเศสที่มาร่วมในราชพิธีนี้คือ มงซิเออ เกอ มอลิง เมื่อมาถึงอุคงมีชัยแล้วก็เกิดความขัดแย้งกัน เพราะฝ่ายไทยอ้างว่า ตามประเพณีราชา-ภิเษกนั้น ขุนนางฝ่ายไทยจะต้องถวายพระสุพรรณบัตร พระมงกุฏ ในที่ประชุมขุนนาง และต้องส่งถึงพระหัตถ์ เกอ มอลิง ก็คัดค้านว่าควรจะส่งเป็นการเฉพาะพระองค์ หรือไม้ก็เอาพระมงกุฏ และพระสุพรรณบัตรวางไว้บนโต๊ะกลางที่ประชุม แล้วให้องค์พระนโรดมทรงหยิบเอง ซึ่งขุนนางฝ่ายไทยก็ไม่ยินยอมเช่นกัน ผลสุดท้ายก็ตกลงกันว่าขุนนางฝ่ายไทยจะเป็นผู้ถวายพระสุพรรณบัตร เกอ มอลิง จะเป็นผู้ถวายพระมงกุฏ ในเรื่องการรณรงค์เช่นกัน ขุนนางฝ่ายไทยก็ต้องยอมใหญ่แทนของฝรั่งเศสเข้าร่วมถวาย พระราชพิธีจึงผ่านพ้นไปได้

การสถาปนาองค์พระนโรดมขึ้นเป็นกษัตริย์ครั้งนี้ ผู้แทนฝรั่งเศสพยายามที่จะทำทุกอย่าง เพื่อแสดงให้เห็นว่าตนเองมีอำนาจเหนือเขมรไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าอำนาจของไทยเลย ฉะนั้นการที่ไทยจะสถาปนาองค์พระนโรดมเพื่อเป็นการแสดงอำนาจของไทยเหนือเขมร จึงได้ผลไม่สมบูรณ์ แต่ก็เป็นที่ยอมรับว่าทั้งไทยและฝรั่งเศสมีอำนาจเหนือเขมรด้วยกัน

๔.๓.๓ การตกลงระหว่างไทย-ฝรั่งเศสในกรณีเขมร หลังจากที่ฝรั่งเศสและไทยร่วมกันสถาปนาองค์พระนโรดมแล้ว ฝรั่งเศสก็ยังคงมีความรู้สึกไปพอใจในฐานะของตนเหนือเขมร กาเบรียล ออบาเรต์กงสุลฝรั่งเศสในกรุงเทพฯ จึงเริ่มเจรจากับไทยเรื่องเขมร และต่อมาได้ร่างสัญญาเกี่ยวกับ เขมรยื่นต่อเจ้าพระยาศรีสุริยวงค์ ในเดือนธันวาคม พ.ศ.

๒๔๐๔ มีสาระสำคัญคือ

๑. ฝรั่งเศสมีสิทธิ์ที่จะพิทักษ์เขมร
๒. สัญญาระหว่างไทยและเขมรในปี พ.ศ. ๒๔๐๒ เป็นอันใช้ไม่ได้
๓. ดินแดนเขมรเป็นรัฐอิสระ และฝรั่งเศสจะไม่ร่วมเข้ากัมพูชา
๔. ให้มีการปักปันเขตแดนระหว่างเขมรและดินแดนพระตะบอง เสียมราฐของไทย
๕. เขมรมีสิทธิ์ที่จะส่งเครื่องราชบรรณาการมายังไทย โดยที่ไทยไม่ได้บังคับกับ^๒

^๑ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ ๔ แฟ้ม ร.๔.๕๕/๕ กุ.

^๒ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๔๐ จ.ศ. ๑๒๒๗ หนังสือสัญญาไทย-ฝรั่งเศส ว่าด้วยเรื่องเมืองเขมร

ต่อมาเจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์ได้ขอเปลี่ยนแปลงร่างสัญญานี้เป็นางข้อ คือ

๑. เชมรส่งเครื่องราชบรรณาการตอกรุงเพพา ไคตามประเพณี โดยที่ฝรั่งเสไมชัคขวาง
๒. ฝรั่งเสตองรับรองเขตแดนเมืองพระตะบองและเสียมราฐของไทย และจะไมวางลำเขตแดนขงกันและกัน
๓. เจ้าเขบรมีสทิตที่จะเลือกอยู่ในเขตแดนไทย หรือเขตแดนของฝรั่งเสก็ไ้ โดยทงสองฝ่ายจะไมชัคขวาง
๔. ฝรั่งเสตองควบคุมเขมรใหปฏิบัติตามข้อตกลงนี้
๕. ฝรั่งเสจะไมเอาดินแดนเขมรไปเพิ่มเขากับญวน?

ตามขอเสนอของเจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์ เคาถ็เป็นการรักษาสถานภาพของไทยเหนือดินแดนเขมรเอาไว้ เมาว่าเขมรจะไมเป็นของไทยหรือฝรั่งเสโดยเค็ชขาด จึงมีการเจรจากันอีกกรังหนึ่ง ระหว่างกงสุลฝรั่งเสและเจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์ และไคร่างสัญญาขึ้นใหม่ฉบับหนึ่ง มีใจความสำคัญ ก็อ

ข้อ ๑ ว่า สมเค็พระเจ้ากรุงสยาม จะยอมรับโดยจะแวงความปองกัน ซึ่งสมเค็พระเจ้าเอมเปอเรือฝรั่งเสไคปองกันเมืองเขมร

ข้อ ๒ ว่า หนังสือสัญญาที่กรุงเพพมหานครหาไว้กับกรุงเขมรเมื่อเค็อนเคเวมเบอร์ ๑๘๒๘ หนังสือสัญญานั้นไช้ไมไค คองถือเป็นโองการ ฝ่ายไทยจะไช้ขอไคขอหนึ่งในหนังสือสัญญานั้นคอ ๆ ไปไมไค

ข้อ ๓ ว่า สมเค็พระเจ้าเอมเปอเรือฝรั่งเส มีน้ำใจให้เมืองเขมรเป็นสทิตแก่ตัวไมช้ขอยุ่กับญไค เพราะกงนั้นสมเค็พระเจ้าเอมเปอเรือฝรั่งเสไคทำสัญญาที่จะไมเอาเมืองเขมร ให้เพิ่มเค็มเกเมืองญวนซึ่งเป็นของฝรั่งเส

ข้อ ๔ ว่า เขตแดนเมืองพระตะบอง เมืองนครเสียมราฐ และเมืองลาวของไทย ซึ่งคคอกกับเขตแดนเมืองเขมร ฝรั่งเสรับรองให้อยูตามที่ตั้งไคสั้งเค็กกันไคกาลนี้

^๑ หอสมุดแห่งชาติ จคพมาเยศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๔๐ จ.ก. ๑๒๒๗ ก.

พวกเขมรไปลวงเข้างาเบียดเบียนในเขตรคนไทย ไทยก็ไม่ลวงเบียดเบียนเขมร เพราะ
แผนที่ต่อกับนั้น ไทยและเขมรจักขุนนางไปปักปันเขตรแดนกัน ตามที่กำหนดสำคัญในการนี้
ขุนนางฝรั่งเสสต้องไปเป็นพยานพร้อมกัน

ข้อ ๕ ว่า เมืองเขมรต้องเป็นสิทธิแก่ตัวใจชั้นแก่ผู้ใด ต้องอยู่เป็นเมืองกลางของฝรั่งเสส
ฝ่ายหนึ่ง แลไทยฝ่ายหนึ่ง แทว่าเพราะเหตุว่าธรรมเนียมก่อนๆ พระเจ้ากรุงเขมรต้อง
ใช้เจ้าพนักงานมาค้ำบัมพระมาเสบเถ็จพระเจ้ากรุงสยาม และต้องใช้พนักงานมาค้ำบัมสม-
เถ็จพระเจ้าอมเปอเรอฝรั่งเสสเวลาหนึ่งก้วย การค้ำบัมต้องเปบการรู้อะไรว่าเปบการ
แยบถือเท่านี้บั้น ไม่เปบฉันทรายประการใดประการหนึ่งกับความเป็นสิทธิแก่ตัว ถ้าพระเจ้า
กรุงเขมรส่งบรรณาการเหี้ยมตามเคยแก่ก่อนๆ ไทยกับเขมรไปมาค้ำกันโดยไปหริฝรั่งเสส
ก็ไม่ห้าม

ข้อ ๖ ว่า เจ้าเขมรเข้ามาอาไศรย ณ เมืองไทย ทบเวอนแบนฝรั่งเสสไม่ชักขวาง ซึ่ง
ซึ่งเจ้าเขมรจะเข้ามาอยู่ในเมืองไทยต่อไป ถ้าเจ้าเขมรไปอยู่ทีของฝรั่งเสส ทบเวอน-
แบนไทยก็ไม่ห้ามปราม

ข้อ ๗ ว่า ทบเวอนแบนฝรั่งเสส รับให้เขมรประพฤติกตามข้อสัญญา ซึ่งว่ามาในจงทุก
ประการ โดยเขียนเปบฉกักรไทย ฉกักรฝรั่งเสส ข้อความต่อกันไว้เปบแน่...

ตามร่างสัญญานี้ เขมรก็ยังไม่ตกเป็นของฝรั่งเสสเด็กชากลงไป เมื่อออกมาเรต์ส่งร่าง
สัญญาไปยังปารีส รัฐบาลฝรั่งเสสก็ไม่ยอมรับและไม่เคยยอมให้สัตยาบัน โดยหาว่าออกมาเรต์เอา
ใจไทยมากเกินไป ส่วนออกมาเรต์นั้นเกินทางออกจากเมืองไทยถึงเขตการเจรจาเสรีจ และต้อง
กลับเข้ามาเจรจากับไทยด้กรังหนึ่งในปี พ.ศ. ๒๔๐๕ แต่ด้ติดขัดในเรื่องเกี่ยวกับการปักปันเขต
แดน เพราะความซ้อตกลงเดิม เจ้าหน้าที่ฝรั่งเสสมีคดีีเพียงเป็นพยานเท่านั้น แต่เมื่อมีการ
เจรจากันครั้งใหม่ ออกมาเรต์ต้องการให้เจ้าหน้าที่ฝรั่งเสสเป็นผู้ยอมรับข้อตกลงระหว่างขุนนาง
ไทยและขุนนางเขมรเสียก่อนจึงเป็นฉะใช้ได้ ซึ่งฝ่ายไทยก็ไม่สามารถยอมรับตามความต้องการของ
ฝรั่งเสสได้เช่นกัน เพราะขุนนางไทยที่ไปทำหน้าที่แบ่งเขตแดน ก็จะมีสภาพเป็นเหมือนหุ่นเชิดของ

^๑ หอดสมุคแห่งชาติ วัตถุประสงค์กาลที่ ๘ เลขที่ ๘๐ จ.ก. ๑๒๗๗ ก.

ฝรั่งเศสเท่านั้น^๑ และในข่วงนั้นก็เกิดการวิวาทกรณียาพหลวงมาตีกับพระวิเสสในกรุงเทพฯ ทำให้ขอมาเรตการร้าวมากขึ้น เพราะฝ่ายไทยไม่สามารถทำตามความต้องการของเขาได้ นอกจากนี้ยังข่มขู่ไทยว่า เขาจะเดินทางออกจากกรุงเทพฯ เพราะไทยไม่รักษาไมตรี และขอที่ที่เขาไม่อยู่ เขาจะมอบอำนาจให้แม่ทัพเรือของฝรั่งเศสที่ไซ่งอนมาทำหน้าที่แทน^๒

จากพฤติกกรมอันก้าวร้าวของกงสุลฝรั่งเศส พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงคิดเห็นว่า "วิเสสกงสุลขอมาเรตเปรี๊ยะเหมือนสุนัข ถึงจะให้กินให้นอน ให้ลี้มกดี โลกสิ้นอุจจาระที่ไหนไม่ให้สุนัขกินอุจจาระไม่ได้ ถึงจะไม่กินก็คงคม ความนี้ฉันใดน้ำใจสำคัญกว่าเกิดสำหรับขู่เข็ญคุมเหงชาวเมืองเดเดนเมืองป่า ถ้าอะไรใกล้หูใกล้ตาเข้ามาแล้วก็อกไม่ได้ กงคองแทรกแซงเข้ามาเลกนอย"^๓ แต่เมื่อไทยเอาจริงจึงเข้า โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงยินยอมให้ย้ายกงสุลขอมาเรตออกไปเสียจากกรุงเทพฯ ทำที่ของขอมาเรตก็ถอนลงบ้าง และเริ่มมีการเจรจาอีก แต่ไม่สามารถที่จะตกลงกันได้ เนื่องจากความไม่ไว้วางใจซึ่งกันและกัน และเมื่อเจรจาเรื่องการแบ่งปันเขตแดนขอมาเรตก็อ้างว่าเขาไม่มีอำนาจที่จะตัดสินใจได้ ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงคัดสินพระทัยที่จะเปิดการเจรจาที่ปารีส โดยตอนแรกจะให้ เซอร์ จอห์น เบาริง เป็นผู้แทนไทยจึงมีอำนาจเต็มในการเจรจา แต่ผลสุดท้ายพระองค์ก็ไม่ไว้วางพระทัยนัก กว๊ยท่าที่ของอังกฤษเป็นไปในทำนองที่จะสนับสนุนกับฝ่ายที่ตนเองเห็นว่าจะมีประโยชน์^๔ จึงทรงมอบหมายให้พระยาสุรวงค์ไวยวงค์ (วร บุนนาค) เป็นทูต

^๑ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุการณ์ที่ ๘ เลขที่ ๒๐๖ จ.ก. ๑๒๕ หนังสือแจ้งความระหว่างกงสุลฝรั่งเศสกับประเทศไทย ๑๑ มกราคม ๒๔๑๐

^๒ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร เอกสารรัชกาลที่ ๔ หน้า ร.๘.๒/๑๑ หนังสือขอมาเรตถึงเจ้าพระยาพระคลัง ๑๕ กรกฎาคม ๒๔๐๕

^๓ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุการณ์ที่ ๘ เลขที่ ๓๓๗ จ.ก. ๑๒๒๕ พระราชกระแสถึงพระพิเทศพานิช กลาวไทยโอมาเรต ๑๔ มิถุนายน ๒๔๑๐

^๔ แอมบ๊อต โลว์ มอฟเพ็ท อ.อ. หน้า ๑๕๐

^๕ อ. หน้า ๑๕๓-๑๕๔

ผู้มีอำนาจเต็ม เดินทางไปเจรจากับฝรั่งเศสที่ปารีส เดินทางออกจากไทยในเดือนมกราคม ปี พ.ศ. ๒๔๑๐

การเจรจาที่ปารีส ผู้แทนของไทยตกลงนามในสัญญาฉบับฝรั่งเศสในวันที่ ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๑๐ สาระสำคัญของสัญญา คือ

๑. ไทยต้องยอมรับว่าฝรั่งเศสมีอำนาจคุ้มครองเขมรแต่เพียงผู้เดียว
๒. หนังสือสัญญาระหว่างไทยและเขมรในปี พ.ศ. ๒๔๐๖ เป็นอันใช้ไม่ได้
๓. เขมรจะไม่ส่งส่วยหรือบรรณาการอันเป็นการแสดงถึงความไม่เป็นประเทศราชต่อไป
๔. ฝรั่งเศสยอมรับว่าพระตะบองและเสียมราฐเป็นของไทย และจะมีการปักปันพรมแดนระหว่างเขตแดนไทยและเขตแดนเขมรทั้งหมด โดยให้คณะกรรมการไทย - ฝรั่งเศสเป็นผู้ดำเนินการ

๕. ฝรั่งเศสมีสิทธิเดินเรือและค้าขายตามลำแม่น้ำโขงและทะเลสาบเขมร^๑

ตามข้อตกลงไทย - ฝรั่งเศสปี พ.ศ. ๒๔๑๐ ที่ปารีส ไทยต้องเสียดินแดนเขมรส่วนนอกให้แก่ฝรั่งเศสโดยสิ้นเชิง และในทางกลับกันหากไทยตักสินใจใช้กำลังเข้าคุ้มครองเขมรกรณีพิพาทอาจจะไม่ตึงคังที่กล่าวมาแล้วก็ได้ เพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่มีพระราชประสงค์ที่จะไขนโยบายรุนแรง ดังที่ปรากฏในสัญญาไทย - เขมรว่า "ถ้าเมืองเขมรเกิดวิวาทยุ่งเกี่ยวกับประเทศใหญ่ ๆ ซึ่งเป็นทางพระราชไมตรีกับกรุงเทพฯ จะช่วยวากลาให้โดยยุติธรรม แต่จะไม่ยกกองทัพไปช่วยให้เสียทางพระราชไมตรีกับประเทศอื่น"^๒

สำหรับนโยบายการควบคุมหัวเมืองประเทศราชนั้น นับว่ามีความสำคัญต่อความมั่นคงภายในอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในสมัยโบราณ ซึ่งไม่มีหลักเกณฑ์แน่นอนเกี่ยวกับเขตแดน และมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ การมีหัวเมืองประเทศราชจึงมีประโยชน์ต่อความมั่นคงภายใน คือ

๑. หัวเมืองประเทศราชเปรียบเหมือนกับหนวดที่คอยป้องกันการรุกรานของข้าศึก เช่น เมื่อสมัยกรุงศรีอยุธยา พม่าก็ใช้หัวเมืองประเทศราชทางลานนาเป็นที่สะสมกำลังเสบียงอาหาร กำลังคน เพื่อถูกกามกรุงศรีอยุธยา เมื่อไทยสามารถควบคุมหัวเมืองทางลานนาไว้ได้

^๑ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเทศุรชกาลที่ ๔ เลขที่ ๓๔ จ.ศ. ๑๒๓๐ สัญญาเมืองไทยกับเมืองเขมร-ฝรั่งเศสเรื่องเมืองเขมร

^๒ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเทศุรชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑๑๔ จ.ศ. ๑๒๒๔ ข.

ก็เป็นการสกัดข้าศึกไม่ให้รุกเข้ามาถึงกรุงไค้โดยสะดวก

๒. หัวเมืองประเทศราชมีส่วนช่วยในการป้องกันประเทศในก้นกำบังทหาร กล่าวคือ ไทยสามารถชกกองทัพจากเมืองประเทศราชเข้ามาช่วยเหลือในราชการสงคราม โดยเฉพาะในกรณีป้องกันตนเอง ซึ่งจะทำให้กองทัพมีความแข็งแกร่งยิ่งขึ้น

๓. การมีหัวเมืองประเทศราชเป็นการส่งเสริมในกระเกียรติยศของกษัตริย์ ในกรณีนี้ไทยไม่สู้จะเห็นเป็นเรื่องสำคัญนัก แต่โดยทางอ้อมแล้ว เมื่อพระมหากษัตริย์สามารถควบคุมหัวเมืองประเทศราชไว้ได้ ก็เท่ากับเป็นการยืนยันในพระปรีชาสามารถอย่างหนึ่ง เพราะโดยทั่วไปหัวเมืองประเทศราชก็พร้อมที่จะแยกตนเป็นอิสระทันทีหากการควบคุมไม่รัดกุม หรือองค์พระมหากษัตริย์ไรพระปรีชาสามารถ หรือสถานการณ์ต่าง ๆ ที่เอื้ออำนวยให้

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงไทยจะไม่มีสงครามกับประเทศข้างเคียงถึงขั้นรุนแรง แต่การคุกคามของประเทศทางตะวันตกที่นับคือประเทศข้างเคียงของไทย ก็เป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ไทยต้องควบคุมเอาใจใส่ประเทศราชมากขึ้น เพราะหากไทยไม่สามารถควบคุมหัวเมืองประเทศราชได้คือพอ ความยุ่งยากต่าง ๆ ระหว่างประเทศทางตะวันตกและหัวเมืองประเทศราช เช่น กรณีรังกานู กรณีเขมร เป็นต้น อาจจะนำไปสู่การพิพาทขั้นรุนแรงระหว่างไทยกับประเทศทางตะวันตกได้ ซึ่งเป็นการกระทบกระเทือนต่อความมั่นคงภายในของไทย และอาจจะทำให้ไทยต้องเสียเอกราชแก่ประเทศทางตะวันตกได้เช่นกัน

จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับหัวเมืองประเทศราชของไทย เช่น กรณีสงครามเชียงตุงนั้น แสดงให้เห็นนโยบายการรักษาความมั่นคงภายในของไทยยังงงยึดตายແມ่ແກ่ ๆ อยู่มาก คือ การป้องกันการรุกรานของพม่า แต่หลังสงครามเชียงตุงเพียงไม่กี่ปี จะเห็นว่านโยบายของไทยได้เปลี่ยนไปจากเดิม โดยหันมาสนใจทหารของประเทศทางตะวันตกมากขึ้น และสิ่งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกระทำคือ การส่งทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศในยุโรป บางประเทศ คือ ในปี พ.ศ. ๒๔๐๐ โปรดให้พระยามนตรีสุริยวงศ์เป็นทูตไปยังอังกฤษ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๐๔ ก็โปรดให้พระยาตรีพิพัฒน์เป็นทูตไปยังฝรั่งเศส ซึ่งนอกจากจะเป็นการเจริญสัมพันธไมตรีกันแล้วก็ยังเป็นการแสดงให้เห็นถึงสถานะภาพของไทยในฐานะประเทศเอกราช เมื่อเกิดกรณีพิพาทรังกานูและเขมร แทนที่ฝ่ายไทยจะใช้นโยบายทางทหารเพื่อเข้ากุ่มกรองหัวเมืองประเทศราชเหล่านั้น ไทยก็หันมาใช้การประนีประนอมและการเจรจาทางการทูตเข้าช่วย จึงทำ

ให้กรณีพิพาทต่างๆยุติลงได้

ฉะนั้น การควบคุมหัวเมืองประเทศราชในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงไม่ไฉนุ่งที่จะเอาประเทศราชเป็นเกราะป้องกันส่วนที่เป็นอาณาจักรของไทยแท้ๆ หรือหวังในความร่วมมือกันกำลังทหารจากหัวเมืองประเทศราชดังที่เคยปฏิบัติกันมา นโยบายการควบคุมจึงเปลี่ยนแปลงใหม่คือ จะควบคุมหัวเมืองประเทศราชที่มีอยู่แล้วอย่างไร จึงจะนำไปสู่กรณีพิพาทกับประเทศทางตะวันตก ที่ซึ่งเป็นนโยบายที่ต้องระมัดระวังและรอบคอบที่สุด จะตัดสินใจทำอะไรลงไปอย่างผลึมลามไม่ได้ พระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่เกี่ยวกับหัวเมืองประเทศราชต่างๆ แม้ไทยจะเสียเปรียบต่างประเทศในบางกรณี แต่ก็ยังเป็นผลดีในแง่ที่สามารถรักษาความมั่นคงปลอดภัยของพระราชอาณาจักรส่วนใหญ่เอาไว้ได้ และเป็นเอกราชมาจนทุกวันนี้

ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมา สิ่งที่มีผลต่อความมั่นคงภายในของไทยมากที่สุดคือการ รุกรานจากศัตรูภายนอก ฉะนั้นจึงจำเป็นต้องต้องสร้างความเข้มแข็งด้านทหาร เป็นอันดับแรก และ โยงไปถึงการควบคุมกำลังคนไว้ให้มากที่สุด รวมทั้งต้องควบคุมหัวเมืองต่างๆให้อยู่ในอำนาจเพราะ หัวเมืองต่างๆเป็นที่คุมกำลังคนหน่วยย่อยจากเมืองหลวงอีกทีหนึ่ง นอกจากนี้หัวเมืองก็เป็นประโยชน์ ในด้านเสบียงอาหาร กำลังเสริมในการสงคราม เป็นเกราะในการป้องกันเมืองหลวงให้ปลอดภัย ดินแดนอีกแห่งหนึ่งที่ไทยพยายามเข้าครอบครอง เพราะหัวเมืองลานนามีอาณาเขตติดต่อกับหัวเมือง ฝูยเหนือของไทย ต่อมาเมื่อลานนาคกอยู่ที่ใ้อำนาจของพม่า พม่าก็ใช้หัวเมืองลานนาเป็นฐาน กำลังในการรุกรานไทย ฉะนั้นในรัชสมัยใดที่ไทยสามารถควบคุมลานนาได้ หัวเมืองทางเหนือของ ไทยก็อยู่ในภาวะที่ปลอดภัย นอกจากนี้ก็มีปัญหาอื่นๆที่มีผลต่อความมั่นคงภายใน เช่น กฎภายใน การแย่งชิงอำนาจเหนือราชบัลลังก์ เป็นต้น ส่วนการติดต่อกับประเทศต่างๆทางตะวันตกนั้นไม่เป็น ปัญหาสำคัญที่สุด เพราะจำนวนชาวยุโรปที่เข้ามาติดต่อบนมากนัก นอกจากนี้ชาวยุโรปก็ต้องปฏิบัติตาม กฎหมายของไทยทุกประการ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ความสนใจของชาวยุโรปในที่จะ ติดต่อกับค้าขายกับไทยมีมากขึ้น ขณะเดียวกันประเทศข้างเคียงของไทย เช่น พม่า เวียดนาม ต่าง ก็ถูกคุกคามจากประเทศทางตะวันตก ไทยจึงปลอดภัยจากการรุกรานจากประเทศข้างเคียงเพราะ ประเทศเหล่านั้นจำเป็นต้องป้องกันตนเองให้ปลอดภัย

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไทยมีนโยบายเปิดประเทศติดต่อกับ ประเทศทางตะวันตกอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น และทำสนธิสัญญาไมตรีและค้าขายกับอังกฤษเป็นประเทศ แรก ต่อจากนั้นก็มีการทำสนธิสัญญาในทำนองเดียวกันกับอังกฤษหลายประเทศ และจากผลของสนธิสัญญาที่ทำกับประเทศต่างๆก็มีผลสะท้อนต่อการปกครอง เศรษฐกิจของไทยอย่าง มาก ทั้งเป็นสิ่งที่มิมีอิทธิพลต่อความมั่นคงภายในของไทยอย่างใหม่ และเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อที่ สำคัญช่วงหนึ่งในประวัติศาสตร์ไทย เพราะขณะที่ไทยไม่ต้องกังวลจากการรุกรานของประเทศข้าง เคียงมากเท่ากับรัชกาลก่อนๆ แต่ภัยจากการรุกรานของประเทศทางตะวันตกก็ทวีความรุนแรงขึ้น และสิ่งที่จะเป็นปัญหาอันนำไปสู่ความขัดแย้งขึ้นรุนแรงกับประเทศตะวันตกก็มีหลายอย่าง เช่น เรื่อง

การขัดผลประโยชน์ทางการค้า ปัญหาพรมแดน ความไม่สงบสุขภายในประเทศ การเผยแพร่ศาสนาเป็นต้น ซึ่งกรณีเหล่านี้สามารถนำไปสู่ความขัดแย้งขั้นรุนแรงได้ดังกรณี พม่า เวียดนาม จีน ส่วนไทยเองก็ไม่พ้นที่จะถูกคุกคามเช่นกัน แต่ก็ไม่ถึงขั้นใช้กำลังทหารดังกรณีดังกล่าวมา สิ่งที่มีผลคือต่อไทยอีกอย่างหนึ่งคือ ไทยมีโอกาสตีความสัมพันธ์จากประเทศต่าง เคียงซึ่งกำลังถูกคุกคามอย่างรุนแรง ฉะนั้นจึงจำเป็นต้องสร้างความเข้มแข็งให้กับตนเอง รวมทั้งปรับปรุงนโยบายบางอย่างเสียใหม่

ความสงบสุขภายในพระราชอาณาจักร เป็นสิ่งที่มีควมสำคัญอย่างมากที่ช่วยป้องกันการแทรกแซงหรือการรุกรานจากประเทศทางตะวันตก คือสามารถที่จะลดปัญหาข้อขัดแย้งต่างๆไม่ให้ประเทศทางตะวันตกใช้นโยบายทางทหาร เพราะหากไม่สามารถที่จะจัดการเรื่องความยุ่งยากต่างๆภายในพระราชอาณาจักรได้ ประเทศทางตะวันตกก็อาจจะนำเอาปัญหานี้ขึ้นมาอ้าง เพื่อที่จะนำเอาเรือรบหรือกำลังทหารเข้ามาป้องกันทรัพย์สิน ชีวิต และผลประโยชน์ของคนในชาติหรือคนในบังคับของตน ฉะนั้นจึงจำเป็นต้องใช้มาตรการต่างๆเพื่อให้สังคมอยู่ในภาวะที่สงบสุขเสมอ ซึ่งก็เป็นผลเนื่องมาจากนโยบายทางการปกครองเป็นหลัก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงดำเนินนโยบายทางการปกครองหลายอย่าง ที่จะให้ผลดีต่อการสร้างความมั่นคงภายในพระราชอาณาจักร คือ

๑. ดึงอำนาจการปกครองเข้าสู่ส่วนกลางมากขึ้น ได้แก่การควบคุมขุนนางเพื่อให้ปฏิบัติความหน้าที่ของตนเองและรับผิดชอบต่อประชาชน นอกจากนี้ก็ยังใช้นโยบายการเสด็จประพาสหัวเมือง การให้ราษฎรได้เข้าถวายฎีกาอย่างกว้างขวาง ซึ่งขุนนางเองก็ต้องระมัดระวังในการใช้อำนาจหน้าที่มากขึ้น ขณะเดียวกันก็เป็นประโยชน์ในการติดตามผลในการปฏิบัติงาน และสามารถแก้ปัญหาต่างๆได้ในเวลาอันรวดเร็ว

๒. การสร้างความกระจ่างในการปฏิบัติ ที่สำคัญที่สุดคือการตรากฎหมายต่างๆ และกฎหมายในรัชสมัยของพระองค์ส่วนใหญ่เป็นลักษณะพระราชกำหนด คือเป็นกฎหมายที่ตราเพิ่มกฎหมายเก่าที่ล้าสมัย ไม่เหมาะสมกับสภาวะการณ์หรือใบ้รักอุบเพียงพอ ฉะนั้นการตรากฎหมายขึ้นใหม่ก็จะ เป็นประโยชน์ในการ เป็นเกณฑ์ดำเนินการต่างๆ และขณะเดียวกันก็เป็นแนวทางในการแก้ปัญหาต่างๆให้ลุล่วงไปด้วยดี

๓. ทรงให้ขุนนางผู้ใหญ่เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารประเทศมากขึ้น และขุนนางผู้ใหญ่เหล่านี้ก็จะมิมีบทบาทและมีส่วนในการตัดสินใจ หรือกำหนดแนวทางในเรื่องสำคัญๆ เช่น การแก้ไขกรณีพิพาท การรับเรื่องราวร้องทุกข์ของราษฎร การตรวจตราหัวเมือง ซึ่งจะเป็นส่วนช่วยให้การบริหารประเทศเกิดความคล่องตัวมากขึ้น

๔. ใช้วิธีป้องกันการเกิดปัญหาแทนการแก้ปัญหา ได้แก่การควบคุมคนต่างประเทศรวมทั้งชาวจีนและคนในบังคับของต่างประเทศ โดยใช้วิธีการต่างๆมาควบคุม เช่น การตรากฎหมายควบคุม การตั้งศาลคดีต่างประเทศ การตั้งโปลิศขึ้นควบคุม การสอดส่องความเคลื่อนไหวในการที่จะรวมตัวเป็นกบฏ วิธีกรเหล่านี้จะเป็นประโยชน์ปัญหาและข้อพิพาทต่างๆให้ลดน้อยลง และหากเกิดปัญหาขึ้นก็มีแนวทางแก้ปัญหาให้ลุล่วงไปด้วยดี

๕. ใช้วิธีทางการทูตแก้ปัญหาทางการปกครอง เมื่ออังกฤษยึดเมืองตรังกานูในปี พ.ศ. ๒๔๐๕ ไทยแสดงการคุ้มครองหัวเมืองประเทศราชโดยประท้วงต่อรัฐบาลอังกฤษ รัฐบาลอังกฤษจึงเรียกตัวผู้สำเร็จราชการที่สิงคโปร์กลับ และออกข้อกำหนดไม่ให้ผู้สำเร็จราชการอังกฤษประจำเมืองต่างๆใช้อำนาจทางทหาร จนกว่าจะได้รับการอนุญาตจากผู้สำเร็จราชการที่อื่นเสีย ความสำเร็จทางการทูตของไทยเป็นส่วนช่วยประกันความปลอดภัยให้แก่หัวเมืองต่างๆของไทยโดยทางอ้อม ส่วนกรณีเขมรระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๐๖-๒๔๑๐ ไทยพยายามใช้นโยบายทางการทูตอย่างเต็มที่ แต่ผลสุดท้ายไทยก็ต้องเสียดินแดนเขมรโดยการเจรจา ส่วนในกรณีหัวเมืองประเทศราชลานานานั้น ในตอนปลายรัชสมัยกษัตริย์อังกฤษ เรียกร้องให้ไทยเข้าแทรกแซงหัวเมืองประเทศราชเชียงใหม่ (ซึ่งอังกฤษก็หวังผลประโยชน์จากการทำป่าไม้) แต่ไทยก็ไม่ดำเนินการตามนั้น เพราะเป็นการขัดกับประเพณีการปกครองหัวเมืองประเทศราชของไทย และอาจเป็นผลทางลบมากกว่าผลทางบวก

ฉะนั้นพระบรมราชาธิบายค่านการปกครอง เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงภายในของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากจะเป็นการสร้างขวัญและกำลังใจให้แก่อำมาตย์และราษฎรตั้งแต่เคยปฏิบัติกันมาแล้ว พระองค์ก็ทรงใช้นโยบายใหม่เพื่อให้การบริหารคล่องตัวยิ่งขึ้น อันจะเป็นประโยชน์ในการแก้ปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้น และสิ่งที่ทรงระมัดระวังอยู่เสมอก็คือกรณีพิพาทต่างๆ อันจะนำไปสู่ความขัดแย้งขั้นรุนแรงกับประเทศทางตะวันตก ไม่ว่าจะเป็นข้อพิพาทกับอังกฤษ หรือฝรั่งเศสก็ตาม ซึ่งอาจจะเป็นสาเหตุที่นำไปสู่สงครามได้ และต้องเสียเอกราชดังกรณีประเทศข้างเคียงของไทย

บรรณาธิการ

บรรณานุกรม

- กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑ องค์การคำคุณฐา ๒๕๐๖, ๓๐๒ หน้า
- กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๒ องค์การคำคุณฐา พิมพ์ครั้งที่ ๒ ๒๕๑๕, ๓๔๓ หน้า
- กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๓ องค์การคำคุณฐา ๒๕๐๖, ๓๐๖ หน้า
- กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๔ องค์การคำคุณฐา ๒๕๐๕, ๓๕๔ หน้า
- กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๕ องค์การคำคุณฐา ๒๕๐๕, ๓๗๒ หน้า
- กัลยาณไมตรี, พระยา เอกสารเกี่ยวกับการปรับปรุงข้อมูลบัณฑิตตามสัญญาสามัคคีของประเทศไทย
ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แผลโดย สวรรุญ กัลยาณมิตร
กรมศิลปากร ๒๕๑๓, ๕๕ หน้า
- กริสเวลล์, เอ. บี. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แผลโดย ม.จ. สุภัทรทิศ
คิสกุล หนังสือที่ระลึกครบรอบ ๑๐๐ ปีแห่งวันสวรรคตพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
และวันเสวยราชย์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๑ ตุลาคม ๒๕๑๑ โรงพิมพ์
ท่าพระจันทร์ ๒๕๑๑, ๒๑๐ หน้า
- กิ่งแก้ว นิกมชา การเจรจาและข้อตกลงระหว่างไทยและอังกฤษเกี่ยวกับหัวเมืองมลายูในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๓-๒๔๕๓ ปริชญานิพนธ์ กศ.ม.
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ๒๕๑๕, ๒๓๕ หน้า อัดสำเนา
- ขจร สุขพานิช ข้อมูลประวัติศาสตร์สมัยบางกอก โรงพิมพ์สนามศมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
๒๕๑๘, ๓๕๔ หน้า
- ฐานันดรไพร่ ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
๒๕๑๘, ๕๑ หน้า
- เคนเนท, อี. แวลล์ ประวัติศาสตร์โปรแตสแตนต์ในประเทศไทย ๑๘๒๘-๑๙๕๘ สภากริสจักร
แห่งประเทศไทยจักพิมพ์ ๒๕๐๑, ๒๖๗ หน้า

- จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๓๔ จ.ศ. ๑๒๑๓
ทอรับใบบอกเมืองอุทัยธานี เรื่องไปสืบราชการเมืองเมาะคำเดิม ๑๘ มิถุนายน ๒๓๕๔
- จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๕๓ จ.ศ. ๑๒๑๓ พระราชบัญญัติเงิน ๓๐ พฤศจิกายน
 ๒๓๕๔
- จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๖๖ จ.ศ. ๑๒๑๓ พระบรมราชโองการ เรื่องพระองค์
ทรงราชสมบัติ
- จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๗๓ จ.ศ. ๑๒๑๔ โปรดให้พระยาจำแสนบดกี ออกไปว่า
ราชการเมืองเพชรบุรี ๑๓ ธันวาคม ๒๓๕๕
- จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๘๕ จ.ศ. ๑๒๑๔ สารตราว่าด้วยให้เงินไพร่หลวงทหาร
ราบออกไปหามาหากินที่เมือง.พระบุรี ๒๕ พฤษภาคม ๒๓๕๕
- จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๘๓ จ.ศ. ๑๒๑๔ หนังสือเสนาบดีถึงคอมมิชเนอ บอกชาว
เรื่องเมืองเชียงตุง ๑๘ พฤศจิกายน ๒๓๕๖
- จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๘๔ จ.ศ. ๑๒๑๔ สารตราว่าด้วยเรือลาดตระเวนสลัด
ฝ่ายไทยฝ่ายอังกฤษ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๓๕๖
- จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๙๐ จ.ศ. ๑๒๑๔ สารตราทอพระยาไทรบุรีจะยกกองทัพ
ไปช่วยเมืองเประ ๔ พฤศจิกายน ๒๓๕๖
- จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๘๗ จ.ศ. ๑๒๑๔ ราชการทัพเมืองเชียงตุง ๓ ตุลาคม
 ๒๓๕๖
- จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑ จ.ศ. ๑๒๑๖ นำตั้งนายอากรบ่อนเบี้ย ๑ เมือง
 ๕ พฤศจิกายน ๒๓๕๗
- จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๔๖ จ.ศ. ๑๒๑๖ สารตราทอเมืองเประของกองทัพ
เมืองสงขลาไปช่วยรบรายางาลี ๑๗ มิถุนายน ๒๓๕๗
- จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๙๒ จ.ศ. ๑๒๑๖ ทอเมืองพังงาว่าด้วยมาดหลวงจะมา
สอนศาสนา ๗ พฤศจิกายน ๒๓๕๗

- _____ จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๕ จ.ศ. ๑๒๑๓ นำตั้งเจ้าภาษีไม้ขมิ้น ๑๒ ตุลาคม ๒๓๕๘
- _____ จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๕ จ.ศ. ๑๒๑๓ ประกาศพระราชทานหนังสือพิมพ์นามิให้ราษฎรทำเงินแดง ใช้เงินแดง
- _____ จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑๔ จ.ศ. ๑๒๑๓ สารตราตอบเมืองสงขลา ว่าควยส่งคนไม้เงินต้นไม้ทอง เครื่องราชบรรณาการแขกเจ็ดหัวเมือง ๑๑ มกราคม ๒๓๕๘
- _____ จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๕๒ จ.ศ. ๑๒๑๓ ให้ข้าหลวงออกไปชำระบัญชีลักช้างพม่าที่แขวงเมืองกาญจนบุรี ๖ ธันวาคม ๒๓๕๘
- _____ จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๔๔ จ.ศ. ๑๒๑๓ สารตราว่าควยประกาศผูกซื้อมือเงินณ หัวเมือง ๗ กันยายน ๒๓๕๘
- _____ จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๔๖ จ.ศ. ๑๒๑๓ สารตราว่าควยให้ข้าหลวงเสนาผูกซื้อมือเงิน ๗ กันยายน ๒๓๕๘
- _____ จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๔๔ จ.ศ. ๑๒๑๓ สารตราว่าควยพระหลังสวน หลวงรัตนเสริฐี ทาอาการคึกคากเกี่ยวกับหาแผนที่จะเข้ามาคักสิน ๘ มกราคม ๒๓๕๘
- _____ จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๔๐ จ.ศ. ๑๒๑๓ ประกาศป่าาร้องให้ราษฎรทำนาแต่คนมรสุม ให้บอกรายงานเดือนละ ๑-๒ ครั้ง ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๓๕๘
- _____ จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑๓ จ.ศ. ๑๒๑๔ สารตราว่าควยพระราชทานสัญญาบัตรพระยาชุมพร ๒๒ สิงหาคม ๒๓๕๘
- _____ จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๔๘ จ.ศ. ๑๒๑๔ ตอบพระยาเพชรบูรณ์ว่าควยให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช มาช่วยชำระความพระยาไชยา ๒๐ มกราคม ๒๓๕๘
- _____ จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๔๕ จ.ศ. ๑๒๑๔ ให้รับราชบาต้ายพุ่ม พระประเสริฐ-สาส์นที่เมืองเพชรบุรี ๓ มิถุนายน ๒๓๕๘
- _____ จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๕๐ จ.ศ. ๑๒๑๔ ให้ข้าหลวงเสนาออกไปชำระความราษฎรฟ้องพระยาไชยา ๕ มิถุนายน ๒๓๕๘
- _____ จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๕๓ จ.ศ. ๑๒๑๔ ประกาศว่าควยเจ้าหนอมเจ้า หม่อมราชวงศ์แลบุตรออกไปหัวเมือง ไม่มีหนังสือให้จับส่ง เข้ามายังกรุงเทพฯ

- จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๗๑ จ.ศ. ๑๒๑๘ นำตั้งนาฬิกากรบ่อนเบี้ยไทยจีนเบ้อง
หลังสวน ๘ ตุลาคม ๒๓๙๙
- จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑๑๑ จ.ศ. ๑๒๑๘ ให้ลงพระอาญาหลวงบรรเทาทุกข-
ราษฏร์เบ้องเพชรบุรี ๒๐ ที่ ๓ บิดุนายน ๒๓๙๙
- จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๙ พระราชทานสัญญาบัตรวันปุเตเป็นที่พระ-
ยาคานี ๒๕ สิงหาคม ๒๓๙๙
- จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑๕ จ.ศ. ๑๒๑๙ พระราชทานสัญญาบัตรหลวงพรหมภักดี
หลวงภักดีจุฬพลผู้ช่วยราชการเมืองชุมพร ๓ เมษายน ๒๔๐๐
- จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๒๐ จ.ศ. ๑๒๑๙ พระราชทานสัญญาบัตรพระนรงค์เชษฐ
วราชการเบ้องท่าตะกั่ว ๒๒ ธันวาคม ๒๔๐๐
- จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๖ จ.ศ. ๑๒๒๐ สารตราคอบเมืองนครศรีธรรมราชเมือง
ไทรบุรี ว่าควยให้พระยาเทพราชุน พระเสนหามนตรี ไปสืบสวนชำระความจีนยงเบง ๒๙ กรกฎาคม
๒๔๐๑
- จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๒๐ จ.ศ. ๑๒๒๐ พระราชทานสัญญาบัตรพระเสนหามนตรี
ผู้ช่วยราชการเมืองนครศรีธรรมราช ๒๕ ตุลาคม ๒๔๐๑
- จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๔๓ จ.ศ. ๑๒๒๐ คอบเบ้องไชยาว่าควยให้หลวงวิเศษ-
ภักดีว่าที่พระปลัด ๒ มกราคม ๒๔๐๒
- จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๗๕ จ.ศ. ๑๒๒๐ ให้เจ้าเมืองกรบการผูกมือจีนเรือก
คางแรง ๑ เมษายน ๒๔๐๑
- จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑๐๓ จ.ศ. ๑๒๒๐ ให้พระยาเพชรบุรีแต่งกรมการไปชำระ
เร่งเงินอากรบ่อนเบี้ยค่างราษฎร ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๔๐๒
- จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑ จ.ศ. ๑๒๒๑ นำตั้งเจ้าภาษีเงิน ๒๕ เมือง ๒๓
เมษายน ๒๔๐๒
- จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๔๗ จ.ศ. ๑๒๒๑ พระราชทานแจกทานคนชรา ๔ เมือง
- จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๒๐ จ.ศ. ๑๒๒๑ ให้พระยาวิชิตสรไกรปลัด พระเสนหา-
มนตรีชำระความราษฎรให้แล้ว ๒๔ ธันวาคม ๒๔๐๓

— จดหมายเทศรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๗๔ จ.ศ. ๑๒๒๑
ให้ทราบทั่วกัน

ประกาศให้ยุบราชการ เมืองคันทักกัณหา

— จดหมายเทศรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๘๐ จ.ศ. ๑๒๒๑
บรรยายถึงแขกมลายูที่เมืองศรี ๑๐ ตุลาคม ๒๔๐๒

ให้หัวเมืองนครศรีธรรมราชชำระความ

— จดหมายเทศรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๘๒ จ.ศ. ๑๒๒๑

บันชีบรรจเจ้าหน้าทีประจำเรือกลไฟต่างๆ
เรื่องป่าไม้ระหว่างเจ้าเชียงใหม่กับ

— จดหมายเทศรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๘๔ จ.ศ. ๑๒๒๑
มองทวยกาน

— จดหมายเทศรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๘ จ.ศ. ๑๒๒๒
สิงหาคม ๒๔๐๓

นำตั้งนายอากรบอนเบี้ย ๓ เมือง ๗

— จดหมายเทศรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑๓ จ.ศ. ๑๒๒๒
๒๔๐๓

นำตั้งเจ้าภาษีไม้ไผ่สี่สูง ๒๐ กันยายน

— จดหมายเทศรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๔๒ จ.ศ. ๑๒๒๒
ถวายพระยานครศรีธรรมราชไปเกลี้ยกล่อมเมืองปาดัง

สารตราตอบเมืองนครศรีธรรมราชว่า
๓ สิงหาคม ๒๔๐๓

— จดหมายเทศรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๗๕ จ.ศ. ๑๒๒๒

ว่าควรราชการกรุงกับพม่า

— จดหมายเทศรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑๗๖ จ.ศ. ๑๒๒๒

เรื่องเมืองเขมรแลบุตรกรุงสุพรรณบุรี

— จดหมายเทศรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๓
ลาออกไปเบี่ยงตรงกาน ๓ พฤศจิกายน ๒๔๐๔

หนังสือว่าด้วยผู้ติดตามหมื่นกวายมังค

— จดหมายเทศรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๒๑ จ.ศ. ๑๒๒๓
ยุบราชการเมืองพังงา ๗ พฤศจิกายน ๒๔๐๔

พระราชทานสัญญาบัตรพระบริรักษ์ภูธร

— จดหมายเทศรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๓๒ จ.ศ. ๑๒๒๓
พระราชทานเรือสำปั้นเก ๒๓ กันยายน ๒๔๐๓

ตอบพระยาครังกานูว่าด้วยถวายเป็น

— จดหมายเทศรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๓๗ จ.ศ. ๑๒๒๔
๒๖ พฤศจิกายน ๒๔๐๕

สารตราเมืองกลับตันเรื่องเบี่ยงตรงกาน

— จดหมายเทศรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๘๒ จ.ศ. ๑๒๒๔
พาตีเมืองกาญจนบุรี ๗ ธันวาคม ๒๔๐๕

ให้ชาหลวงออกไปชำระรายลึกช้าง

- จดหมายเหตุนครบาลที่ ๘ เลขที่ ๒๗ ให้พระยาชุมพรสืบจับตัวเหี้ยมาต่อเรือที่บ้านโคกใหม่อก
เข้ามาให้ทราบ ๑๗ ธันวาคม ๒๔๐๕
- จดหมายเหตุนครบาลที่ ๘ เลขที่ ๑๗ จ.ศ. ๑๖๖๘ หนังสือเซอร์โรเบิร์ตชอมเบ็กถึงเจ้า
พระยาศรีสุริยวงศ์ ๑๗ กันยายน ๒๔๐๕
- จดหมายเหตุนครบาลที่ ๘ เลขที่ ๕๑ จ.ศ. ๑๖๖๕ ให้ชำระคัสสินเจ้าภามีสุกรว่าลักฆ่าสุกร
ไม่ได้ความจริง ๓ เมษายน ๒๔๐๖
- จดหมายเหตุนครบาลที่ ๘ เลขที่ ๕๑ จ.ศ. ๑๖๖๗ ตอบกับต้นเตกหลีเปื่องศรีงกานูว่าควย
ถวายของ ๓ เมษายน ๒๔๐๘
- จดหมายเหตุนครบาลที่ ๘ เลขที่ ๔๔ จ.ศ. ๑๖๖๘ ให้หลวงยกบัตร เมืองชุมพรไปว่าราชการ
การเมืองหลังสวน ๒๕ มิถุนายน ๒๔๐๕
- จดหมายเหตุนครบาลที่ ๘ เลขที่ ๖๑ จ.ศ. ๑๖๖๕ ให้ข้าหลวงออกไปปักปันเขตแดนเมือง
กาเนคนพูน เมืองประจวบคีรีขันธ์ ๑๕ ธันวาคม ๒๔๐๕
- จดหมายเหตุนครบาลที่ ๘ เลขที่ ๗๒ จ.ศ. ๑๖๖๘ พระราชทานสัญญาบัตรนายอำเภอ
เงินเข้ารีตเปื่องเพชรบุรี ๑๐ ตุลาคม ๒๔๐๕
- จดหมายเหตุนครบาลที่ ๘ เลขที่ ๗๓ จ.ศ. ๑๖๖๘ ท้องตราถึงเมืองไทรบุรี เรื่องเสด็จเซน
๑๓ กรกฎาคม ๒๔๐๕
- จดหมายเหตุนครบาลที่ ๘ เลขที่ ๗๔ จ.ศ. ๑๖๖๘ ให้ข้าหลวงออกไปตระเวนเทียบเยียน
เมืองตรังกานู ๑๐ เมษายน ๒๔๐๕
- จดหมายเหตุนครบาลที่ ๘ เลขที่ ๗๖ จ.ศ. ๑๖๖๘ ให้พระยาไทรบุรีปรึกษาราชการพิเศษพา
นิชงสูลเรื่องภาษีเมืองไทรบุรี ๒๕ มกราคม ๒๔๑๐
- จดหมายเหตุนครบาลที่ ๘ เลขที่ ๘๖ จ.ศ. ๑๖๖๘ หนังสือถึงเจ้าเมืองกรมการจ่ายเสบียง
อาหารแลจักษ่างเกียรให้ข้าหลวง กับต้นแบคองกฤษซึ่งปักปันเขตแดน ๘ ธันวาคม ๒๔๐๕
- จดหมายเหตุนครบาลที่ ๘ เลขที่ ๑๘ จ.ศ. ๑๖๖๕ ให้เจ้าเมืองกรมการพึงบังคับมีบุตร
พระยาเพชรบูรณ์หาหลวงระงับความเงินเปื่องภูเก็ต ๔ มิถุนายน ๒๔๑๐
- จดหมายเหตุนครบาลที่ ๘ เลขที่ ๒๑ จ.ศ. ๑๖๖๘ สรรทรวาดควมพระราชทานสัญญาบัตร
พระยาอัญมณคตทศกรีธา ๓ กุมภาพันธ์ ๒๔๑๐

- จกหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ ๔ เลขที่ ๒๕ จ.ศ. ๑๒๒๕ ประกาศให้ยุบราชการ เมืองกรมการ
ผูกปี่ข้อมือจีน ๒๓ เมษายน ๒๔๑๐
- จกหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ ๔ เลขที่ ๒๗ จ.ศ. ๑๒๒๕ สารตราว่าด้วยเงินต้นนูนกลับออกไปที่
ภูเก็ลในไค่นั่งปรีการาราชการถอยความไมที่ประชุมด้วย ๓๐ พฤศจิกายน ๒๔๑๐
- จกหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ ๔ เลขที่ ๓๔ จ.ศ. ๑๒๒๕ ให้พระยาเทพราชจตุรภักษาเมืองภูเก็ล
๒๓ มิถุนายน ๑๘๑๐
- จกหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ ๔ เลขที่ ๓๕ จ.ศ. ๑๒๒๕ ให้ขุนทิพภักษาไปทำแผนที่แขวงเมือง
เพชรบุรี ราชบุรี ๓๐ ธันวาคม ๒๔๑๐
- จกหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ ๔ เลขที่ ๒๐ จ.ศ. ๑๒๓๐ ตั้งนายอำเภอกันเมืองเพชรบุรี ๕
มกราคม ๒๔๑๑
- เอกสารรัชกาลที่ ๔ แฟ้ม ร.๔.๑/๔ พระราชหัตถเลขาถึงกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส
๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๔๐๘
- เอกสารรัชกาลที่ ๔ แฟ้ม ร.๔.๒/๑๑ หนังสือเจ้าพระยาพระคลังถึงกงสุลฝรั่งเศส
๑๑ มิถุนายน ๒๔๐๘
- เอกสารรัชกาลที่ ๔ แฟ้ม ร.๔.๒/๑๑ หนังสือออกมาเร่ถึงเจ้าพระยาพระคลัง ๑๘
กรกฎาคม ๒๔๐๘
- เอกสารรัชกาลที่ ๔ แฟ้ม ร.๔.๒/๑๑ หนังสือกงสุลอเมริกันคัดค้านจีนต้บแยก ๓๐
พฤษภาคม ๒๔๑๐
- เอกสารรัชกาลที่ ๔ แฟ้ม ร.๔.๒/๑๑ หนังสือเจ้าพระยาพระคลังถึงกงสุลประเทศต่างๆ
๒๕ พฤษภาคม ๒๔๑๐
- เอกสารรัชกาลที่ ๔ แฟ้ม ร.๔.๒/๑๑ หนังสือกงสุลประเทศต่างๆถึงเจ้าพระยาพระคลัง
๑๑ มิถุนายน ๒๔๑๐
- เอกสารรัชกาลที่ ๔ แฟ้ม ร.๔.๒/๑๑ หนังสือกงสุลอังกฤษถึงเจ้าพระยาพระคลัง ๕
กรกฎาคม ๒๔๑๐
- เอกสารรัชกาลที่ ๔ แฟ้ม ร.๔.๒/๑๑ หนังสือกงสุลฝรั่งเศสถึงเจ้าพระยาพระคลัง
๑๑ พฤศจิกายน ๒๔๑๐

- -- - เอกสารรัชกาลที่ ๔ แฟ้ม ร.๘.๖/๑๑ หนังสือกงสุลปรัสเซียถึงเจ้าพระยาพระคลัง
๑๒ ธันวาคม ๒๔๑๐
- -- เอกสารรัชกาลที่ ๔ แฟ้ม ร.๘.๖/๑๑ หนังสือเจ้าพระยาพระคลังถึงกงสุลปรัสเซีย
๑๖ ธันวาคม ๒๔๑๐
- -- เอกสารรัชกาลที่ ๔ แฟ้ม ร.๘.๖/๑๓ หนังสือกงสุลประเทศต่างๆถึงเจ้าพระยาพระคลัง
๘ พฤษภาคม ๒๔๐๕
- -- เอกสารรัชกาลที่ ๔ แฟ้ม ร.๘.๖/๑๔ หนังสือเจ้าพระยาพระคลังถึงกงสุลฝรั่งเศส
๑๑ มกราคม ๒๔๐๔
- -- เอกสารรัชกาลที่ ๔ แฟ้ม ร.๘.๖/๑๔ หนังสือเจ้าพระยาพระคลังถึงกงสุลฝรั่งเศส
๓ เมษายน ๒๔๐๕
- -- เอกสารรัชกาลที่ ๔ แฟ้ม ร.๘.๖/๑๔ หนังสือกงสุลฝรั่งเศสถึงเจ้าพระยาพระคลัง
๕ มีนาคม ๒๔๐๖
- -- เอกสารรัชกาลที่ ๔ แฟ้ม ร.๘.๖/๑๔ หนังสือนายพลกรงคิแอร์ถึงเจ้าพระยาพระคลัง
๓ มกราคม ๒๔๐๗
- -- เอกสารรัชกาลที่ ๔ แฟ้ม ร.๘.๖/๑๕ หนังสือกงสุลฝรั่งเศสเกี่ยวกับการ เบ็กร่องและการ
ขายเหล้าในเมืองไทย ๒ พฤศจิกายน ๒๔๐๔
- -- เอกสารรัชกาลที่ ๔ แฟ้ม ร.๘.๖/๑๕ หนังสือกงสุลฝรั่งเศสถึงเจ้าพระยาพระคลัง
๑๐ มกราคม ๒๔๐๔
- -- เอกสารรัชกาลที่ ๔ แฟ้ม ร.๘.๖/๑๖ หนังสือกงสุลฝรั่งเศสถึงเจ้าพระยาพระคลัง
๑๖ มิถุนายน ๒๔๐๔
- -- เอกสารรัชกาลที่ ๔ แฟ้ม ร.๘.๖/๑๖ หนังสือขอมมาเรตถึงเจ้าพระยาพระคลัง ๓๐
กันยายน ๒๔๐๔
- -- เอกสารรัชกาลที่ ๔ แฟ้ม ร.๘.๓/๑ หนังสือพระยาภูธราภัยตอมกงสุลอังกฤษ ๑๖
พฤษภาคม ๒๔๐๕
- -- เอกสารรัชกาลที่ ๔ แฟ้ม ร.๘.๓/๑ หนังสือโต้ตอบกงสุลอังกฤษ เรื่องคดีความระหว่าง
มองซายกาน กับตันเบิร์น และเจ้าเชียงใหม่ ๑๖ มิถุนายน ๒๔๐๔

- เอกสารรัชกาลที่ ๕ แฟ้ม ร.๕.๓/๒ กตึกความ
- เอกสารรัชกาลที่ ๕ แฟ้ม ร.๕.๕๕/๑ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงเจ้าพระยาอภัยภูธร ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๓๕๔
- เอกสารรัชกาลที่ ๕ แฟ้ม ร.๕.๕๕/๓ พระบรมราชาราชกาลที่ ๕ ในวันเฉลิมพระชนมพรรษาครบรอบ ๖๐ ปี
- เอกสารรัชกาลที่ ๕ แฟ้ม ร.๕.๕๕/๔ การอภิเษกของกษัตริย์นโรคน
- เอกสารรัชกาลที่ ๕ แฟ้ม ร.๕.๓/๑-๑๓ พระบรมราชาราชกาลที่ ๕
จักรพรรดิพงศ์(จาก), พระยา พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เล่ม ๑ องค์การคำคุณุสภา
๒๔๐๔, ๒๗๒ หน้า
- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เล่ม ๒ องค์การคำคุณุสภา ๒๔๐๔, ๒๗๓ หน้า
เฉลิม อยู่เวียงชัย สมัยกรุงธนบุรีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เอกสารนิเทศการศึกษารวมการฝึกหัดครู
๒๔๑๖, ๔๐๕ หน้า
- ณรงค์ พวงพิศ "บทบาทของคนจีนในการประมูลภาชีคากร" วารสารธรรมศาสตร์ ๒ : ๕๔-๑๐๕ ตุลาคม ๒๕๑๔-มกราคม ๒๕๑๕
- ประวัติศาสตร์ไทย ๑ โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่นกรมการปกครอง ๒๕๑๔, ๒๗๒ หน้า
ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เล่ม ๑ แพร่พิทยา ๒๔๑๖,
๒๖๑ หน้า
- สมเด็จพระเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เล่ม ๒ แพร่พิทยา ๒๕๑๖, ๔๓๔ หน้า
คำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า ความทรงจำ ศิลปบรรณาการ ๒๕๑๕, ๓๓๕ หน้า
- ไทยรบพม่า ศิลปบรรณาการ ๒๔๑๔, ๔๐๗ หน้า
- นิทานโบราณคดี ศิลปบรรณาการ ๒๔๑๖, ๔-๖ หน้า
- พระราชประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระเพ็ชร-
พิสัยศรีสวัสดิ์(แขน วสันตสิงห์) ณ วัดเทพศิรินทราวาส ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๐๔, ๑๔๑ หน้า
- สภาพเมื่อแรกสถาปนากระทรวงมหาดไทย พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
พระยารางราชภักดี(ม.จ. สวัสดิ์ อิศรางกูร) ณ วัดเทพศิรินทราวาส ๔ พฤษภาคม ๒๕๑๕
โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่นกรมการปกครอง ๒๕๑๕, ๗๕ หน้า

ทิพย์บุล คามสุวรรณ ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ๒ โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง

๒๕๑๓, ๓๐๓ หน้า

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ องค์การคำคุณุสภา

๒๕๐๔,

_____ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ องค์การคำคุณุสภา ๒๕๐๔, ๒๐๖ หน้า

_____ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑ องค์การคำคุณุสภา ๒๕๐๔,

๑๘๘ หน้า

_____ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ เล่ม ๒ องค์การคำคุณุสภา ๒๕๐๔,

๑๘๒ หน้า

_____ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ เล่ม ๑ องค์การคำคุณุสภา ๒๕๐๔,

๒๕๑ หน้า

_____ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ เล่ม ๒ องค์การคำคุณุสภา ๒๕๐๔,

๒๗๐ หน้า

ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับหัวเมืองประเทศราชมลายูในสมัยรัตนโกสินทร์ตอน

ต้น ปริญาณิพนธ์ กศ.บ. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ๒๕๑๕, ๑๓๔ หน้า

อักษิ์าเนา

ทาเนียบนายกรัชมณตรี, สำนัก ไทยสถาปนากษัตริย์เขมร พิมพ์แจกในการถวายกลิ่นพระราชทาน

ณ วัดพนัญเชิง พระนครกริ้วอยุธยา ๑๒ ตุลาคม ๒๕๐๖ โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น กรมการปกครอง

๒๕๐๖, ๑๓๘ หน้า

ชรรมคามัน โภวาทิ ประวัติมหาดไทย ภาค ๒ ตอน ๒ โรงพิมพ์ราชทัณฑ์ ๒๕๑๑, ๔๒๓ หน้า

ชานินทร์ ฤทัยวิเชียร การปฏิรูประบบกฎหมายและการศาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัว ปิยะมหาราช พิมพ์เนื่องในโอกาสครบรอบ ๑๐๐ ปี นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระ

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสวยราชย์ ๑ ตุลาคม ๒๕๑๑ โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรั-

ชมณตรี ๒๕๑๑, ๓๑ หน้า

นันทา วรเนติวงศ์ ชีวะประวัติเซอร์ เจมส์มูต กรมศิลปากร ๒๕๑๔, ๑๒๕ หน้า

_____ พระยาราชภักดี (ฟรานซิส ไลท์) กรมศิลปากร ๒๕๑๓, ๒๔ หน้า

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม ๑ องค์การศึกษาคูรุสภา ๒๕๐๖,
๒๔๕ หน้า

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม ๒ องค์การศึกษาคูรุสภา ๒๕๐๖,
๒๕๕ หน้า

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม ๓ องค์การศึกษาคูรุสภา ๒๕๐๖,
๒๕๖ หน้า

พาย, ภูเขียน คับเบิลยู จีนสามยุค แปลโดย คณิน บุณสุวรรณ กรุงเทพมหานคร พิมพ์ ๒๕๑๕,
๔๓๘ หน้า

ไพฑูรย์ ปีกุศล ประวัติศาสตร์สมัยกรุงธนบุรี โรงพิมพ์อุดมสิน ขอนแก่น ๒๕๑๘, ๑๑๐ หน้า
แพแบงค์, จอห์น เค เอเชียตะวันออกยุคใหม่ เล่ม ๑ แปลโดย เพ็ชรี สุมิตร สมาคม-
สังกษาศาสตร์แห่งประเทศไทย ๒๕๑๘, ๒๗๕ หน้า

มอฟแพท, แอ็บบ็อต โลว์ แผ่นดินพระจอมเกล้า แปลโดย นิจ ทองโสภิต สมาคมสังกษาศาสตร์
แห่งประเทศไทย ๒๕๑๐, ๓๑๕ หน้า

มัลลิกา เรื่องระพี บทบาทชาวจีนในค้าขายเศรษฐกิจ สังคมและศิลปกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ ๑
ถึงรัชกาลที่ ๔ ปริชญานีพนธ์ อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๑๘, ๓๑๓ หน้า อัคส์น่า
ไบเรล, กราเบรียล ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศฝรั่งเศสกับกรุงสยาม แปลโดย
ดวงเพ็ญ พันธุ์หงษ์ กรมศิลปากร ๒๕๑๖, ๕๓ หน้า

ริกส์, เฟรด คับลิว การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามและพม่า แปลโดย อوبر โสภณวิเศษฐ์-
วงศ์ เอกวิทย์ ณ ถลาง ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
๒๕๑๕, ๑๐๕ หน้า

โลว์, เจมส์ จดหมายเหตุเจมส์โลว์ แปลโดย นันทา วรเนติวงศ์ กรมศิลปากร ๒๕๑๕,
๑๘๗ หน้า

บรรณสาร, กอง กระทรวงการต่างประเทศ The Bangkok Government Gazette

4 July 1857

โบว์ริง, เซอร์ จอห์น เซอร์จอห์นโบว์ริงเข้ามาเมืองไทย แปลโดย แพ่ง บุนนาค พิมพ์ในงานศพหม่อมมุ่ม วัฒนวงศ์ ณ อยุรยา ๔ กันยายน ๒๕๐๕, ๑๐๐ หน้า

ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๑ (พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๐๔) พิมพ์ถวายในงานพระราชทานเพลิงศพ พระมหาโพธิวงศาจารย์อินทโชตเถระ (สาส์น โศครสูทธิ) ณ วัดเทพศิรินทราวาส ๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๑๑ โรงพิมพ์การกรรรม ๒๕๑๑, ๔๔๕ หน้า

ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๒ (พ.ศ. ๒๔๐๔-๒๔๑๑) พิมพ์ถวายในงานพระราชทานเพลิงศพ พระมหาโพธิวงศาจารย์อินทโชตเถระ (สาส์น โศครสูทธิ) ณ วัดเทพศิรินทราวาส ๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๑๑ โรงพิมพ์การกรรรม ๒๕๑๑, ๔๑๗ หน้า

ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๓๔ องค์การคำคุณุสภา ๒๕๑๒, ๒๕๔ หน้า

ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๓๕ องค์การคำคุณุสภา ๒๕๑๒, ๒๕๑ หน้า

ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๓๖ องค์การคำคุณุสภา ๒๕๑๒, ๓๐๒ หน้า

ปริศนา ศรีนิาม ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและประเทศราชในหัวเมืองลานนาในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น ปริญญาณิพนธ์ กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ๒๕๒๐, ๒๔๕ หน้า อิศำเนา

ปิยนาด บุนนาค บทบาทเสนาบดีตระกูลบุนนาค ปริญญาณิพนธ์ อ.บ. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๑๔, ๕-๐ หน้า อิศำเนา

ประเสริฐ ณ นคร มั่งรายนศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ๒๕-๑, ๑๒๒ หน้า

ปาเลกัวซ์ เล่าเรื่องเมืองไทย แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร ก้าวหน้า ๒๕๐๒, ๔๕๕ หน้า
พนรัตน์, สิบเค็จพระ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา คลังวิทยา ๒๕๑๕, ๒๕๒ หน้า

พลกุล อังกินันท์ บทบาทของชาวจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปริญญาณิพนธ์ กศ.บ. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ๒๕๑๕, ๒๑๔ หน้า อิศำเนา

เวลส์, กอวริส, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ แปลโดย กาญจน์ ส-

เกียรติคุณ, มุฑา ชุมจันทร์ สมาคมสังกนศาสตร์แห่งประเทศไทย ๒๕๑๕, ๘๐๘ หน้า
 เวลดา, วอลเทอร์ เอ. แผนกพระนั่งเกล้า แปลโดย นิจ ทองโสภิต สมาคมสังกน-
 ศาสตร์แห่งประเทศไทย ๒๕๑๘, ๓๐๐ หน้า

สกลีไซ ชันทิวพงษ์ ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับประเทศตะวันตก สำนักพิมพ์เก็ดดไทย
 ๒๕๑๗, ๑๖๕ หน้า

สมิษฐ์ อนุমানราชธน การทูตไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์ ๒๕๐๕, ๑๕๒ หน้า
 สวรรค์ สุวรรณโชติ ประเทศไทยกับปฎิภาเมืองจันทบุรีและตราภที่ฝรั่งเสสยัดครองระหว่าง
ปี พ.ศ. ๒๔๓๒ - ๒๔๔๕ ปฎิภาณพนธ์ กภ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
 ๒๕๒๐, ๑๕๕ หน้า อักสำเนา

สินชัย กระบวนแสง ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย ศูนย์สุโขทัยศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
 วิทยุโลก โรงพิมพ์พิมพ์เฒ่า ๒๕๒๐, ๑๕๓ หน้า

เสนีย์ ปราโมทย์ น.ร.ว. กฎหมายสมัยกรุงศรีอยุธยา คณะกรรมการจัดงานอนุสรณ์อยุธยา
 จัดพิมพ์ โรงพิมพ์วิพร ๒๕๑๐, ๘๒ หน้า

— กิงมังกฎในระบอบทรงเป็นนักนิติศาสตร์ พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานกรฐิทธระราชทานกอง-
 ทัพบก ณ วัดพุทฒนาราม ๒๑ ตุลาคม ๒๕๑๕, โรงพิมพ์กรมยุทธศึกษาทหารบก ๑๘๑ หน้า
สำเนาพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์ในงานพระราชทาน
เพลิงศพหลวงประภอบนิตินสาร (ประภอบ บุญยัจริติ) ณ วัดเทพรัตนารวาส ๔ กุมภาพันธ์
 ๒๕๑๘, ๘๒ หน้า

กิลปากร, กรม พระราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา ภาค ๓ ตอน ๓ แพร่พิทยา ๒๕๑๘, ๓๘๒ หน้า

— ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม ๒ กั้วหน้า ๒๕๐๓, ๒๕๒ หน้า

— ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม ๒ กั้วหน้า ๒๕๐๓, ๒๘๕ หน้า

หมอง ทิน ออง ประวัติศาสตร์พม่า แปลโดย เพ็ชรี สุนทร สมาคมสังกนศาสตร์แห่ง
 ประเทศไทย ๒๕๑๕, ๒๒๐ หน้า

- ทอดสมุคแห่งชาติ จกหมายเทศุรชกาลที่ ๓ เลขที่ ๖ จ.ร. ๑๑๘๘ สัญญาทางพระราชไมตรีไทย
กับอังกฤษ
- จกหมายเทศุรชกาลที่ ๔ เลขที่ ๕๖ จ.ร. ๑๒๑๓ พ.ร.บ. เรื่องให้รับคำฟ้องร้องทุกข์
ของราษฎร
- จกหมายเทศุรชกาลที่ ๔ เลขที่ ๘๕ จ.ร. ๑๒๑๓ พ.ร.บ. เรื่องให้ราษฎรร้องถวาย
ฎีกา
- จกหมายเทศุรชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑๗ จ.ร. ๑๒๑๔ ใบบอกพระยาสี่ทราวฤทธิไกร
เรื่องราชการทัพเมืองเชียงตุง ๑๒ มกราคม ๒๓๙๖
- จกหมายเทศุรชกาลที่ ๔ เลขที่ ๘ จ.ร. ๑๒๑๕ ราชการทัพเมืองเชียงตุง กองทัพ
ยกออกจากเมืองเชียงแสนแล้ว
- จกหมายเทศุรชกาลที่ ๔ เลขที่ ๒๓ จ.ร. ๑๒๑๕ สารตราถึงพระยาสี่ทราวฤทธิไกร
เรื่องเมืองเชียงตุง ๑๑ มีนาคม ๒๓๙๖
- จกหมายเทศุรชกาลที่ ๔ เลขที่ ๓๓ จ.ร. ๑๒๑๕ หนังสือราชการทัพเมืองเชียงตุง
ให้เชิญสมเด็จกรมหลวงวงศาธิราชสนิทลงไปกรุงเทพฯ ๓ กรกฎาคม ๒๓๙๖
- จกหมายเทศุรชกาลที่ ๔ เลขที่ ๓๔ จ.ร. ๑๒๑๕ ใบบอกกรมหลวงวงศาธิราชสนิท
แม่ทัพหลวง ว่าควยขาราชการทัพเมืองเชียงตุง ๘ เมษายน ๒๓๙๖
- จกหมายเทศุรชกาลที่ ๔ เลขที่ ๔๔ จ.ร. ๑๒๑๕ ชาวหนังสือพิมพ์ พระมหากษัตริย์
ธิราชเจ้า โปรดให้อังกฤษเข้ามาค้าขาย
- จกหมายเทศุรชกาลที่ ๔ เลขที่ ๘๒ จ.ร. ๑๒๑๕ เรื่องความเล้าล้อสามประการ
- จกหมายเทศุรชกาลที่ ๔ เลขที่ ๘๗ จ.ร. ๑๒๑๕ พระราชดำรัสถึงกรมหลวงวงศา
ธิราชสนิท เรื่องเมืองเชียงตุง
- จกหมายเทศุรชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑๐๗ จ.ร. ๑๒๑๕ หนังสือเจ้าเมืองสิงคโปร์ถึง
เจ้าพระยาพระคลัง เรื่องช่วยกันปราบโจรจีนสลัก ๑๑ ธันวาคม ๒๓๙๖
- จกหมายเทศุรชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑๑๔ จ.ร. ๑๒๑๖ จดหมายท่านเซอร์ จอห์น ถึง
เจ้าพระยาพระคลัง ๒๒ มิถุนายน ๒๓๙๗

- จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑๒ จ.ก. ๑๒๑๗ ร่างสารตราถึงพระยามุขมนตรี
พระยาราชวรานกุล ให้ชำระถวายเรื่องหลวงเจ้านายเปาวิวิธกัน
- จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๔๔ จ.ก. ๑๒๑๗ ทานเสนาบดีตอมเมืองบะละแมง
วาคยคูรายเมืองเหนือไปทำรายในเขตรแดนอังกฤษ ๑๐ กันยายน ๒๓๘๘
- จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๗๕ จ.ก. ๑๒๑๗ หลวงเจ้านายเปาให้ทนายมาปักหนังสือ
หาทนายกับนายอากร ๒๕ มกราคม ๒๓๘๘
- จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๘๘ จ.ก. ๑๒๑๗ พระบรมราชโองการเรื่องทำสัญญา
กับอังกฤษ สัญญาทางพระราชไมตรีกับอังกฤษ
- จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๙๐ จ.ก. ๑๒๑๗ กระแสพระราชดำรัส
- จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑๒๘ จ.ก. ๑๒๑๗ คำปราศรัยเรื่องเมืองโปรตุกอล
- จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๒ จ.ศ. ๑๒๑๘ นำตั้งนายอากรสมภักดิ์ ๓ เมือง
๒๕ กรกฎาคม ๒๓๘๘
- จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๒๐ จ.ก. ๑๒๑๘ ร่างสารตราถึงพระวิเสษฐาไชย
๔ พฤษภาคม ๒๓๘๘
- จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๗๗ จ.ก. ๑๒๑๘ แก้ตั้งเงินสิ่งโตให้วากลาวฝ่ายจีน
๒๒ เมษายน ๒๓๘๘
- จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๗๗ จ.ก. ๑๒๑๘ ประกาศเรื่องราษฎรบนว่าท้องเสีย
ภาษีอากร
- จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๘๖ จ.ก. ๑๒๑๘ ประกาศเรื่องผู้ตามเสด็จบ้าน
อ่างศิลาทางน้ำ
- จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๓๗ จ.ก. ๑๒๒๐ สารตราว่าควยพระราชทานสัญญา-
บัตรกรมการเลิกคิดตามพระกำเนิดคนพคุณ ๒๒ เมษายน ๒๔๐๑
- จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๕๑ จ.ก. ๑๒๒๐ หนังสือพระสุนัเทพถึงขุนโสภณ-
เพ็ชรตัน เรื่องเดือนสี่ว่าควยอากรสุรากรุงเกา
- จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๘๘ จ.ก. ๑๒๒๐ คำให้การพระอาจารย์ขัง เรื่อง
ให้สิ้นนพระองค์เจามงกลเลิศ ๑๕ พฤษภาคม ๒๔๐๑

- จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑๑๒ จ.ก. ๑๒๒๐ ใ้ญูวราชการเมืองวาระกรม-
การราบฎที่สูมณีน ๑๓ กันยายน ๒๔๐๑
- จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑๓๗ จ.ก. ๑๒๒๐ เลขหนึ่ไปอยุ่กับบาทหลวง
๑๒ มกราคม ๒๔๐๑
- จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๒๒ จ.ศ. ๑๒๒๑ ประกาศเรื่องทลเกลากวายุฎีกา
- จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๓๒ จ.ศ. ๑๒๒๑ ประกาศว่าควยญววยเกอหนึ่น
เอาใจใส่คนสูมณีนหัวไม้ ๒ พฤษภาคม ๒๔๐๒
- จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๓๔ จ.ก. ๑๒๒๑ ประกาศความดีความชอบแลศัว-
อยางในการวาระการเก็บภาษีเกินพิคักทองตรา
- จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๒๓ จ.ก. ๑๒๒๑ พระบรมราชโองการเรื่องตรา-
ภูมิเษ
- จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๒๗ จ.ก. ๑๒๒๒ จกหมายเมืองเขมร เรื่องราชการ
เมืองญวน ๗ มิถุนายน ๒๔๐๓
- จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๕๒ จ.ก. ๑๒๒๒ แปลกฏอักษรเมืองอุดงมีชัย
๑๑ มิถุนายน ๒๔๐๓
- จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๕๔ จ.ก. ๑๒๒๒ บัญญัติฎาวยฎีกากล่าวโทษคดีค่างๆ
- จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑๑๗ จ.ก. ๑๒๒๒ พระบรมราชโองการเรื่อง
พระราชกำหนดความควยพระราชทานทบาน เรือน นา สวน
- จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑๒๒ จ.ก. ๑๒๒๒ หนังสือบอกงกเสด็จประพาส
หัวเมืองฝายเหนือ ๒๗ พฤศจิกายน ๒๔๐๓
- จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๒๓ จ.ก. ๑๒๒๓ หนังสืออัครมิราลถึงเวาพระยาพระ-
กลัง ๒ กันยายน ๒๔๐๒
- จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๗๓ จ.ก. ๑๒๒๓ คำปรึกษาเสนามควาควยขอ-
ราชการเมืองเขมร

- จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑๓๕ จ.ก. ๑๒๒๓ ประกาศเรื่องแดงเรือรบภาค
ตะวันออกตรวจกรมานเมืองตามชายฝั่งทะเล ๔ กุมภาพันธ์ ๒๔๐๕
- จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑๖๔ จ.ก. ๑๒๒๓ ความวิวาทในกงสุลฝรั่งเศส
กับจีน
- จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑๑ จ.ก. ๑๒๒๔ เรื่องราวกงสุลอังกฤษมีหนังสือ
มายังเจ้าพระยาพระคลังเสนาบดีการต่างประเทศ ๒๕ สิงหาคม ๒๔๐๕
- จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๓๗ จ.ก. ๑๒๒๔ สารตราเมืองกฉินตันเรื่อง
เมืองกรังگان ๒๒ พฤศจิกายน ๒๔๐๕
- จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๘๒ จ.ก. ๑๒๒๔ หนังสืออัครมหาราดเบนาคักกาน
เรื่องไทยอ้างว่าเมืองเขมรขึ้นกับไทย ๑๐ ธันวาคม ๒๔๐๕
- จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๕๒ จ.ก. ๑๒๒๔ ลายพระราชหัตถเลขาถึงพระ-
ยาราชวราวุธ ๓ สิงหาคม ๒๔๐๕
- จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑๒๓ จ.ก. ๑๒๒๔ หนังสือโรเบิร์ตจอมเบอร์ก
ถึงเจ้าพระยากรสุริยวงค์ ๓ พฤศจิกายน ๒๔๐๕
- จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑๗๑ จ.ก. ๑๒๒๔ หนังสือกงสุลอังกฤษถึงเจ้า-
พระยากรสุริยวงค์ เรื่องยิงเมืองกรังگان ๘ พฤศจิกายน ๒๔๐๕
- จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑๗๒ จ.ก. ๑๒๒๔ พระราชวินิจฉัยความ ม.คิยา
กลาวโหมโปลิส
- จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑๗๗ จ.ก. ๑๒๒๔ กงสุลฝรั่งเศสกล่าวหาโปลิส
หมิ่นประมาท ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๐๖
- จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๒๒ จ.ก. ๑๒๒๕ พระราชวินิจฉัยความเรื่อง
มองชวยกาน
- จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๓๗ จ.ก. ๑๒๒๕ สารตราถึงเมืองฉะเชิงเทรา
๔ เมษายน ๒๔๐๗

- จกหมายเทศุรชกาลที่ ๔ เลขที่ ๕๕ จ.ก. ๑๒๒๕ สำเนาจดหมายเจ้าพระยาพระ-
คลังถึงผู้สำเร็จราชการเมืองไซ่งอน ๑๑ ธันวาคม ๒๔๐๒
- จกหมายเทศุรชกาลที่ ๔ เลขที่ ๒๕ จ.ก. ๑๒๒๕ สารตราองค์พระนโรดมเรื่อง
อัครมืรลฝรั่งเฝ้าเข้ามาทำสัญญา ๑ ธันวาคม ๒๔๐๒
- จกหมายเทศุรชกาลที่ ๔ เลขที่ ๕๑ จ.ก. ๑๒๒๕ ประกาศยกเลิกพระราชทานอากร
เกวียน
- จกหมายเทศุรชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑๕๒ จ.ก. ๑๒๒๕ หนังสือพิมพ์เมืองสิงคโปร์
ฝรั่งเฝ้า โดยนายพลกรงคิแฉร์ไปเมืองเขมรเดือนสิงหาคม ๑๑ ธันวาคม ๒๔๐๒
- จกหมายเทศุรชกาลที่ ๔ เลขที่ ๓ จ.ก. ๑๒๒๖ จกหมายกระแสพระบรมราชโองการ
ถึงองค์พระนโรดม ๑๕ กรกฎาคม ๒๔๐๓
- จกหมายเทศุรชกาลที่ ๔ เลขที่ ๖๔ จ.ก. ๑๒๒๗ ศุภอักษรถึงพระเจ้ากาดวิโรวสา
๒๗ มีนาคม ๒๔๐๔
- จกหมายเทศุรชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑๕ จ.ก. ๑๒๒๗ คักใบบอกเมืองเชียงใหม่
๑๒ ธันวาคม ๒๔๐๔
- จกหมายเทศุรชกาลที่ ๔ เลขที่ ๒๒ จ.ก. ๑๒๒๗ พระราชวินิจฉัยความเรื่อง
มองชวยกาน
- จกหมายเทศุรชกาลที่ ๔ เลขที่ ๔๐ จ.ก. ๑๒๒๗ หนังสือสัญญาไทย-ฝรั่งเฝ้า ว่า
ควยเรื่องเมืองเขมร
- จกหมายเทศุรชกาลที่ ๔ เลขที่ ๕๑ จ.ก. ๑๒๒๗ ศุภอักษรเมืองเชียงใหม่ ว่าควย
มองชวยกานและกัปตันเบิร์น ๒๐ สิงหาคม ๒๔๐๔
- จกหมายเทศุรชกาลที่ ๔ เลขที่ ๓๕ จ.ก. ๑๒๒๕ แปลหนังสือมิกอกซ์ มีถึงกรม-
หลวงวงศาธิราชสนิท และกงสุลอังกฤษ ๒๕ มีนาคม ๒๔๐๕
- จกหมายเทศุรชกาลที่ ๔ เลขที่ ๒๐๒ จ.ก. ๑๒๒๕ หนังสือแจ้งความระหว่างกงสุล
ฝรั่งเฝ้ากับประเทศไทย ๑๑ มกราคม ๒๔๑๐

- _____ จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๓๓๔ จ.ศ. ๑๒๒๘ ตราแต่งตั้งเมืองปราจีนบุรี ๒๖
 ธันวาคม ๒๔๐๕
- _____ จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๘ กฎหมายเรื่องขอลอยน้ำแลการยิงปืน
- _____ จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๓๗ จ.ศ. ๑๒๒๘ พระราชกระแสถึงพระพิเทศพานิช
กล่าวโทษโอบาเวร์ ๑ มิถุนายน ๒๔๑๐
- _____ จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑๐๘ จ.ศ. ๑๒๒๘ ตั้งจันทรเป็นขุนสัจจวิเศษ นายอำเภอ
จันเมืองอุทัยธานี
- _____ จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๓๕ จ.ศ. ๑๒๓๐ สัญญาเมืองไทยกับฝรั่ง แลเรื่องเมือง
เขมร
- _____ จกหมายเทศุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๒๕ จ.ศ. ๑๒๓๐ พระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ
ตั้งจันทรเป็นขุนณรงค์ประจำ
หนังสือพิมพ์บางกอกเวิร์คเคอร์ ฉบับวันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๔๐๘
หนังสือพิมพ์บางกอกเวิร์คเคอร์ ฉบับวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๐๘
หนังสือพิมพ์บางกอกเวิร์คเคอร์ ฉบับวันที่ ๑๗ พฤษภาคม ๒๔๐๘
- อกิน รัชพันธ์, ม.ร.ว. สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ. ๒๓๗๕-๒๔๑๒ แปลโดย
 ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุข พรณี สรุงบุญมี โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
 โรงพิมพ์พิมพ์แมก ๒๕๑๘, ๕๐๗ หน้า

Bowring, Sir John. The Kingdom and people of Siam. Oxford University
 Press, 1969

Likhit Dhurvegin. Siam and Colonialism (1855-1909) : an Analysis
of diplomatic Relations. Bangkok, Thaiwatana Panich, 2513, 11 p.

Manich Jumsai. History of Anglo-Thai Relation. Bangkok, Chalermnit,
 1970, 235 p.

Neon Sndvongs. The Development of Siam Relation with Britain and France in the Reign of King Mongkut 1855-1866. Unpublished Ph.D. Dissertation, University of London, 818 p.

Skinner, William G. Leadership and Power in the Chinese Community of Thailand. Cornell University Press, 1967, 363 p.

Wilson, Constance M. State and Society in the Reign of Mongkut (1851-1868). Doctoral Dissertation, Cornell University, 1971.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

หนังสือสัญญา พระราชโอรสในเจ้าฟ้าชาย
ระหว่างไทย - อังกฤษ พ.ศ. ๒๓๔๑

ข้อ ๑ ว่า ตั้งแต่ขึ้นไปพระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา เสด็จไปรบ กับพระเจ้าแผ่นดินสยาม
สืบวงศ์ต่อไปภายหน้า กับด้วยสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระอนุชาสมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้า
อยู่หัวทั้งสองพระองค์ ทั้งสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินไทยที่จะช่วยพระราชพิธีการต่อไปภายหน้า
ไมตรีรักไกรถันร่ายกายไปช่วยฟันและกัน แก่บรรดาคนในอยู่ในบังคับอังกฤษซึ่งเข้ามาอยู่
กรุงเทพมหานคร เสนาบดีฝ่ายไทยก็จะช่วยบำรุงรักษาให้ได้อยู่เป็นสุขสบาย ให้ได้รักษาโดย
สะดวก มิให้ผู้หนึ่งผู้ใดฝ่ายไทยข่มเหงเบียดเบียน บุคคลอังกฤษที่อยู่นับกับไทยที่จะไปอยู่
แคว้นอังกฤษ ขุนนางอังกฤษก็จะช่วยบำรุงรักษาให้ได้อยู่เป็นสุขสบาย ให้ได้รักษาโดยสะดวก มิ
ให้ผู้หนึ่งผู้ใดฝ่ายอังกฤษข่มเหงเบียดเบียน

ข้อ ๒ ว่า แก่บรรดาการงานของคนที่อยู่ในบังคับอังกฤษ ซึ่งเข้ามาอยู่ ณ กรุง
มหานคร ก็ต้องฟังบังคับบัญชาของกงสุลที่เข้ามาตั้งอยู่ ณ กรุงมหานคร กงสุลจะสั่ง
ตามสัญญานี้ แลข้อหนังสือสัญญาเก่าที่มีโทษเสียจนทุกประการ แล้วจะได้บังคับกับคน
บังคับอังกฤษให้ทำตามด้วย แลกงสุลจะรับรักษากฎหมายการค้าขาย แลกฎหมายที่
มีโทษที่อยู่นับกับอังกฤษว่าผิดกฎหมายของอังกฤษก็ให้ไทย ที่อยู่แล้วและจะ
ไปภายหน้า ถ้าคนอยู่ในบังคับอังกฤษ จะเกิดวิวาทกันขึ้นกับคนอยู่
ในบังคับไทย กงสุลกับเจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะประณามชำระคดี คน
อยู่ในบังคับอังกฤษ ทำผิด กงสุลจะสั่งให้ไปตามกฎหมาย
อังกฤษ คนอยู่ในบังคับไทยทำผิดไทย จะทำโทษตามกฎหมายของ
ไทย ถ้าคนอยู่ในบังคับอังกฤษ
ไทยเป็นความกันเองกงสุลไม่เอาเป็นธุระ แลไทยกับอังกฤษจะ
อยู่ ณ กรุงเทพมหานครนั้นยังไม่ตั้ง ต่อเมื่อหนังสือสัญญาตกลง
กันแล้ว ถ้ามีอังกฤษจะเข้ามาค้าขาย ณ กรุงเทพมหานคร
ให้ซึ่งอังกฤษ มีหนังสือสำหรับว่าเป็นสำคัญครบ ๑๐
ฉบับแล้ว สัญญาประทับตราเข้ามาถึงเมื่อยันกันแล้ว กงสุลจึงตั้งได้

หอสมุดแห่งชาติ จ. เบญจ ๖ มีนาคม ๒๔๕๘ เล่มที่ ๕๔ จ. ๑ ๑๑๗ สัญญาทางพระราชไมตรีกับ
ไม่อังกฤษ ๒ เมษายน ๒๓๔๑

ฝ่ายไทยให้ไป ถัดนั้นในบังคับอังกฤษจะกลับออกไปจากกรุงเทพฯ ถ้าขุนนางเจ้าพนักงานฝ่าย
ไทยออกแก่กงสุล มีเหตุควรจะห้ามมิให้ออกไป กงสุลก็จะไปไว้ด้วย ถ้าคนในบังคับอังกฤษ
ไปเที่ยวระหว่างทาง ๒๔ ชั่วโมง กงสุลจะเขียนเป็นหนังสือไทยให้ไป ว่าคนนั้นชื่ออย่างไร รูป
ร่างอย่างนั้น ปู่ชื่ออย่างนั้น แล้วจะต้องให้เจ้าพนักงานฝ่ายไทยประทับตราหนังสือไว้ไม่ให้
สำคัญภัย เจ้าพนักงานฝ่ายไทยคนหนึ่งส่วนแล้วให้คืนหนังสือไป ยักไปโดยเร็ว ถ้าไม่มีหนังสือ
ส่งกงสุลประทับตรา เจ้าพนักงานฝ่ายไทยเข้าจับตัว ส่งชายเฝ้าตามแต่ให้ยึดตัวเอาไว้ แล้ว
เอามาบอกแก่กงสุลให้รู้

ข้อ ๖ ว่า คนซึ่งอยู่ในบังคับอังกฤษจะเข้ามาเที่ยวและเข้ามาอาศัยอยู่ ณ กรุงเทพฯ
จะถือศาสนาคริสต์เถียน ไทยก็ไม่ห้ามปราม เมื่อจะสร้างวัดหรือเคหะสถานใดในเขตแดน
ถ้าคนอยู่ในบังคับอังกฤษ ซึ่งจะเข้ามาอยู่ ณ กรุงเทพฯ ๗ วัน กงสุลซึ่งอยู่ในบังคับมาเข้า
เขตแดนฝ่ายไทยจะไม่ห้ามปราม ถ้าคนมีภูมิลำเนาจะมารับจ้างอยู่กับคนในบังคับอังกฤษ นาย
มูลนายจะมาเอาตัวไปก็เอาไปได้ ถ้าคนในบังคับอังกฤษไม่จ้าง คนในไทยซึ่งรับจ้าง
ไม่ได้ทำสัญญากับมูลนายเขา ภายหลังถ้ามาเกี่ยวข้องกับสิ่งผิดผิดไป เสนาบถฝ่ายไทย
ชำระให้

ข้อ ๗ ว่า ถ้ามีนรชนจะเข้ามาจากหน้าด่านเมืองสมุทรปราการเข้ามาออกได้ แลจะ
ขึ้นมา ณ กรุงเทพฯ ๗ ไมล์ เมื่อถ้ามีนรชนจากรุกจะตั้งเข้าดู เสนาบถเจ้าเมืองกรมการ
จากรุกจริงจะยอมให้เอามาเข้าดู ถ้าจะมีขุนนางติดหนังสือพระว่าแผ่นดินกรุงบริเตนใหญ่
ถ้ามีนรชนเข้ามา ณ กรุงเทพฯ ๗ จะให้ขึ้นบนแต่ลำเดียว ต้องให้ขึ้นบนตลอดออกเรือไป
ปัจจุามิตร ป้อมปึกปัจจุามิตร อย่าให้ขึ้นบนบนป้อมวันแต่ เสนาบถเจ้าเมืองป้อมปึก
ได้ ถ้าไปมีเรือรบอังกฤษอยู่ในกรุงเทพฯ ๗ คนอยู่ในบังคับอังกฤษจะวิวาทกันขึ้น
กงสุลจะเม
ระงับไทยจะให้ทหารไปช่วยกงสุลระงับระงับได้

ข้อ ๘ ว่า ถ้าขบวนเนียบปากเรือที่ไทยเรียกเรือกำปั่นอังกฤษตามสัญญาเก่า ซึ่งทำ
ไว้ครบศกักราช ๑๘๒๒ ปีนั้น จะยอมเลิกเสียตั้งแต่หนังสือสัญญาที่ได้ไว้ พื้นนั้นไป
จะอ้างเสีย
ถ้ากาบี่สิ่งของเขาเข้าขาออก สินค้าเขาเข้าจะตั้งเป็นภาษี ๑๐๐ ละ สาม จะเสียเป็น
เงินตราตามราคาของน้ำ สุคนธ์เจ้าของจะเสีย ถ้าของเสียภาษี ๑๐๐ ละ สาม

ข้อ ๑๒ ว่า หนังสือสัญญานี้ทำไว้เป็นอักษรไทยและอักษรโรมัน เป็นฉบับจริงทุกฉบับ และ
ข้อความทั้งฉบับนี้ และ หนังสือสัญญาประทับตราเข้ามาเปลี่ยนกัน แล้วใช้ได้เมื่อ ณ วันที่ ๕
เดือนเอปริลคฤศตศักราช ๑๘๕๖ คิกเป็นไทย ณ วันวาสิศย์ เดือนกุมภาพันธ์ ขึ้นค่ำหนึ่งจุลศักราช
๑๒๑๘ ปีมีโรงอิฐเหล็ก ผู้สำเร็จราชการฝ่ายไทยฝ่ายอังกฤษทำหนังสือสัญญานี้ เขียนแปล ๑๖ ฉบับ
ลงชื่อประทับตราไว้กับ ทั้งสองฝ่ายเอาไว้ในกรุงลอนดอนนครบริเตนใหญ่โดยสิ้นพระทัย
ณ วันพุธ เดือนหก ขึ้นสองค่ำ ปีเถาะ สัปตศก

- ลงชื่อประทับตราโดยนายไมวริง ราชทูตอังกฤษ
- ลงชื่อประทับตราโดยผู้สำเร็จราชการฝ่ายไทยห้าวง

กฎหมายอย่างพม่าอังกฤษ ซึ่งนำเข้ามาขายในกรุงเทพฯ ตั้งไว้

ข้อ ๑ ว่า กัปตันนายกำปั่นช่งจะเข้ามาค้าขาย ณ กรุงฯ เมื่อเข้ามาถึงนอกซัน
คอนจะออกสภกิจบ้านเข้ามาพบกับเจ้าพนักงาน ทราบเวลาเข้ามาโดยเข้ามาเมืองสมุทรปราการ
ก็ให้ตามใจ แล้วจะตั้งนายออกเจ้าพนักงาน ทราบแบ่งสุขุ ทราบการว่าเรือมาแต่เมืองใด มี
ลูกเรือกี่คน มีปืนกี่บอก ทราบชื่อที่เมืองสมุทรปราการแล้วตั้ง นายใหญ่และกินคำกับขุนนาง
เจ้าพนักงาน ที่เมืองสมุทรปราการฝ่ายไทยแล้ว ตั้งนายฝรั่ง ทราบการฝ่ายไทยกำกับเรือเข้ามา
ถึงกรุงฯ

ข้อ ๒ ว่า ถ้ากำปั่นเดินเลขกานเมืองสมุทรปราการเข้ามา มีไว้เอาเป็นสินค้าไว้ไว้
เมืองสมุทรปราการตามกฎหมายนี้ ต้องเอากำปั่นกลับลงไม่ เอาไปแลเดินค้าขึ้นไว้เสียที่เมือง
สมุทรปราการแล้ว ต้องปรับโทษเงินแปดร้อยบาทถ้าไม่ไปแจ้งกฎหมายนี้ ถ้าเอาปืนไป แลเดินการค้า
ไว้เสียที่เมืองสมุทรปราการแล้วต้องปล่อยเรือให้ขึ้นจากท่าขาย ที่กรุงฯ

ข้อ ๓ ว่า ถ้ากำปั่นลูกค้าอยู่ในบังคับอังกฤษที่นอก ทราบชื่อที่กรุงฯ แล้ว ถ้าไปไว้
เช่นวันอาทิตย์ กัปตันนายกำปั่นต้องเอาหนังสือสำหรับลำ แดงมาขอยืมสิ่งของซึ่งมีเข้ามาในท่าขึ้น
ต้องขอมให้ถึงสุดใน ๒๔ ชั่วโมง คงสุดจะได้เอาบาญชีไปให้เจ้าพนักงานฝ่ายไทยที่ไว้บอกแล้ว
แล้ว เจ้าพนักงานทมนั้นต้องให้หนังสือสำหรับเบิกกระวางในเวลาใด ถ้ากัปตันนายเรือ ปีกลัง
หนังสือแลบาญชีสิ่งของใน ๒๔ ชั่วโมงนั้นดูส่งบาญชีไปกรมท่าแล้วส่งของในลำเรือ จะกินเงิน ๖
ใหม่เงิน ๔๐๐ บาท แต่ว่าขอยืมให้กัปตัน นายเรือกับบาญชีสิ่งของ ไปส่งลงในกระวาง ๒๔ ชั่วโมง

หอยแมลงภู่ หาบละ ๑ บาท
 ซีเสียด หาบละ ๒ บาท
 พุงหลาบ หาบละ ๑ สลึง
 กายาน หาบละ ๑ บาท
 เปลือกหูกวางไล หาบละ ๒ สลึง
 เนอไม้ หาบละ ๒ บาท
 หนึ่งกระเบน หาบละ ๓ บาท
 ปลาแหง หาบละ ๒ สลึง
 ปลาใบไม้หอบ ๑ บาท
 ผาง หาบละ ๕ สลึง เฟื้อง
 เนื้อเค็มแห้ง หาบละ ๒ บาท
 กระจุก โค กระบือ หาบละ ๓ ไพ
 หนึ่งแตร หาบละ ๑ สลึง
 กระจุกเสือ หาบละ ๔ บาท
 เขากะบือ หาบละ ๑ สลึง
 หนึ่งขาง หาบละ ๑ บาท
 หนึ่งเคื่อ ฝั้นละ ๑ สลึง
 เกตุกลิน หาบละ ๔ บาท
 เมจี้ หาบละ ๒ สลึง
 กรักสี หาบละ ๒ สลึง
 หุปลาขาว หาบละ ๒ สลึง
 หุปลาคำ หาบละ ๓ บาท
 ไซากวางแก หาบละ ๑ สลึง
 ออกเตา หาบละ ๑ บาท
 กระจุกตมบน้ำ หาบละ ๑ บาท
 หนึ่งเนา หาบละ ๑ สลึง
 บั้งทะเล หาบละ ๓ บาท
 กะเพาะปลา หาบละ ๓ บาท
 วังนก ขน ๑๐ เหว ๒
 ปีกนกกระแต็น รอยละ ๒
 เอ็นเนื้อ หาบละ ๔ บาท
 กรัง หาบละ ๔ สลึง
 กระจุกขาง หาบละ ๑ บาท
 ขาวฝ้าย เกร็ดละ ๔ บาท
 ไม้ค้ำ หาบละ ๔ สลึง
 ใบแดง หาบละ ๒ สลึง

ข้อ ๒ เป็นของที่เสียหายซึ่งในพิพัตน์ ภาณินจะเรียกมากขึ้นไปได้ เมื่อลงบันทึกว่ามัน
ไปไม่ท้องเสีย

น้ำตาลทรายขาวหยาบละ ๑, สี่สิ่ง

น้ำตาลทรายแดง หยาบละ ๑ สี่สิ่ง

ไหมขาว ๑๖ เอ้า ๑

ขี้ผึ้ง ๑๐ เอ้า ๕

ยาสูบรอยละ ๒ สี่สิ่ง

ผ้าฝ้ายเม็ดผ้าฝ้ายทเสีย ๑๐ เอ้า ๑

พริกไทย หยาบละ ๑ บาท

ปลาทู ๖๐๐๐๐ ละ ๑ บาท

ถั่วทุกอย่าง ๑๓ เอ้า ๑

กุ้งแห้ง ๑๖ เอ้า ๑

งาเม็ด ๑๓ เอ้า ๖

ไข่นื้อ หยาบละ ๑ บาท

เกลือ เกลือทะเล ๒ บาท

ข้อ ๓ แต่บัดนี้สิ่งของทั้งปวงนอกจากพิพัตน์ที่เขียนไว้ในหนังสือที่เขียนกัน อยู่ในบ้าน
เมืองเท่าไร ให้เรียกกันอยู่แก่เท่านั้น อย่าให้เรียกเพิ่มทวีขึ้นไป แล้วอย่าให้เรียกภาษีเป็น
ขึ้น เมื่อลงบันทึกรื้อไม่ท้องเสียอีก

สบเกล้าพระเชษดาศิร กรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์ ซึ่งเป็นใหญ่ในพระบรมวงศานุวงษ์ ถ้าปฤกษา
 กันไปตก ลงความเหน็ดเหนื่อยจะกราบทูลพระกรุณา ก็ให้ความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรง
 ทราบได้ฝ่าลอบของฐลีพระบาท ถ้าเป็นความระหัดก้างไม่ถวนจะกราบทูลพระกรุณาในที่ประชุมข้า-
 ราชการ ก็ให้งดไว้กราบบังคมทูลในคืนนอน ถ้าเรื่องราวเป็นการแผ่นดินการใหญ่ เกิดจัญ
 ร้าย แลจันทวีเหี้ยมสมักกักพวกกันเป็นความร้อนระวยอยู่ จะคอยปฤกษาหารือให้พร้อมกันการ
 จะเข้าไป ก็อย่าให้คอยปฤกษากันเลย ให้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบได้ฝ่า
 ลอบของฐลีพระบาทที่เคี้ยวเกิด ถึงเสด็จอยู่ในพระราชมณเฑียรมหาสถาน ก็ให้จดหมายประทับตรา
 ส่งให้เจ้าพนักงานฝ่ายในเข้าไปให้กราบบังคมทูลให้ทรงทราบ ซึ่งพระราชมัญญัติไว้ดังนี้ เพื่อ
 จะให้เสนาบดีข้าทูลลอบของฐลีพระบาทพร้อมมูล ปลงใจลงในราชการแผ่นดิน ช่วยระงับทุกข์ยาก
 ของอนาประชาราษฎรให้อยู่เย็นเป็นสุข อย่าให้ถือใจว่า การใช้พระโง่งกระทรวง จะว่ากล่าว
 ไปนั้นไม่ได้ ถ้าถือใจคังนั้นก็เป็นที่หักกับคันทไป พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงไว้วางพระราชฤทัย มิได้มีรังเกียจถิ่นแห่งแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่ง อย่าให้บีเค็ลือบแกลงกลัวจะ
 เหลือเกินว่ารับพระถ้อยความ เป็นนายหน้าว่ากล่าวเพศทูล อย่าให้กิดคังนั้นเป็นอันขาด
 เพราะทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงเป็นผู้ใหญ่แล้ว จึงได้ไว้วางพระราชฤทัยไว้คังนี้

ภาคผนวก ก

สารตราว่าด้วยพระราชทานสัญญาบัตรพระยาชุมพร^๑

กคให้ไว้แก่พระยาตำแหน่งสงคราม ผู้สำเร็จราชการเมืองชุมพร ด้วยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งพระอนุรักษโยธา เป็นที่พระยาชุมพรออกมาบังคับบัญชา ว่าราชการรักษาบ้านเมือง ตัดสินกิจสุขทุกข์ของอนาประชาราษฎร ต่างพระเนตรพระกรรณตามพระราชกำหนดกฎหมาย อนึ่งจะพิจารณาพิพากษาอรรถกถาความของอนาประชาราษฎร ทั้งวางบุคคลให้ตั้งอยู่ในคติทั้งสี่ ถิ่นทาศดี โมหาศดี โทมหาศดี พยาบาท ฌายาให้ขอบไปด้วยอภิลักขิตยา จองเวร พญาบาท ให้พิจารณาเป็นยุติธรรม โดยคุณงามความดีอันประเสริฐ อย่าอาสัจจาหัน เหน้แก่นามบุคคลเอาอามิจสินจ้างสิมบน ว่าด้วยฝ่ายใจฝ่ายใจจำเลย ก็รับเท็จเป็นจริงรับจริงเป็นเท็จ กลมเกลื่อนเนื้อความให้ขึ้นเพื่อนไป ให้ราษฎรไต่ความยากเย็นแก้คร้อนแลกระหาให้ผิดด้วยพระราชกำหนดกฎหมายห้ามปรามเก่าใหม่แต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ ประการหนึ่งให้พระยาชุมพรมีจิตโอบอ้อม เบิกตากฤดา ทาบุญบำรุงสมณะชีพราหมณาประชาราษฎร ให้บ้านพลเมืองลูกค้ำวานิช ให้อยู่เย็นเป็นสุข แล้วให้ชักชวนกันทำบุญให้ทานจำเวรบุญเบตกาภาวนา สดับกับฟังพระธรรมเทศนา รักษาดีนห้าเป็นนิจสินๆแปลเป็นจิเรกสิน แลให้ตั้งอยู่ในทิศฤคนก้ามบพโดยพระราชกำหนด ซึ่งไปภูเกล้าฯพระราชทานออกมาสำหรับเมือง ก็จะทำตัวไปสู่สุขคติภูมิอันประเสริฐ ประการหนึ่งให้บำรุงพระสงฆ์ เณรเนน ผู้เล่าเรียนฝ่ายกันทะเลพระฝ่ายวิปัสสนาพุทธะ จงทุกวัดทุกอาราม จะได้เป็นกุศลสืบไป ประการหนึ่งให้ตรวจการกุ พระพุทธรูป สกูป เวดีย์ พระศรีมหาสมโพิช พระอุโบสถ พระวิหารการบูรณเวียน วิศววารามแห่งใดชำรุดปะรึกหักพังเหว้าหมองอยู่ ให้ชักชวนพระหลวง ชุบ หุ่น อนาประชาราษฎรประคิสังชะระกะให้รุ่งเรืองสุกใส ถวายพระราชกุศลสืบไป อย่าให้วิศววารามพระพุทธรูปปะรึกหักพังเหว้าหมองอยู่ได้ อนึ่งเข้าเป็นกระตุ้ราชการ ถึงเทศกาลทำนา ก็ให้ชักชวนว่ากล่าวอนาประชาราษฎร ให้ชักชวนกันทำไร่นาให้เต็มภาคภูมิ ให้ได้ผลเมคเข้าจงมาก จะได้เป็นกำลังราชการ แลทำบุญให้ทานเป็นกุศลสืบไป แลให้หมอกอาการน้ำฝนกันเข้า เข้าไปให้มั่งคืดอนละกรังจงทุกเดือน อนึ่งส่วเสาอาการทั้งชั้นทั้งพระกัลลัง มีอยู่ในแขวงเมืองชุมพรมากน้อยเห้าไกถึงงวคถึงปีจะส่ง ก็ให้พระยาชุมพรว่ากล่าวแก่นายอากร แลนายเมคคานายกอง ให้คุมเงิน

^๑หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑๓ จ.ป. ๑๒๖๘
สารตราว่าด้วยพระราชทานสัญญาบัตรพระยาชุมพร ๒๔ พฤษภาคม ๒๓๘๘

อาเภอ ที่ไถ่ร้างเปล่าอยู่หาบิตัวไม่ ก็ให้พระยาชุมพรปรึกษามาพร้อมกันด้วยปลัดกรมการ จักแจ้ง
ผู้มีสติปัญญา สัจสี้อ นั้นคงดี มีความชอบ ตั้งขึ้นไว้ให้ได้ครบตามตำแหน่ง อย่าให้ว่างอยู่ได้
จะจักแจ้งให้ผู้ใดเป็นที่ใด ก็ให้บอกเข้าไปให้แจ้ง จะได้ให้เจ้าพนักงานมีตราตั้งออกไปให้รับ-
ราชการตามตำแหน่งที่สืบไป อนึ่งถ้าราษฎรมีกิจธุชทุก มาฟ้องหากกล่าวโทษกันด้วยเนื้อความประช-
การใด ก็ให้พระยาชุมพร หลวงปลัดกรมการ ผู้ค้าย เสด็จรับฟ้อง พร้อมด้วยกรมการ ๔ นาย
๕ นาย แล้วให้เสนอพระหาราชบุรี ใส่ตัวพระบรมบุญเป็นกระทรวงใด ก็ให้กรมการเจ้า
กระทรวงพิจารณาแจ้งทุกคู่ อย่าให้ผิดกระทรวงล่วงกรมได้ อนึ่งห้ามอย่าให้พระยาชุมพร ทำคุณ
เหงจุกกร่าเอาลูกสาว หลานสาว อนุาประชาราษฎรมาแปรพรพยา ให้ราษฎรได้ความยากแค้น
เดือดร้อนแต่สิ่งหนึ่งสิ่งใดได้ แล้วว่ากล่าวมาทั้งนี้ ตามกตหมายอย่างทำเนียมโดยประขน
ในพระยาชุมพรดูพระราชกำหนด พระราชโองาาที่จึงเนื่องๆให้เจรปากเจรใจ ไว้ทุกข้อทุก
กระทรวง บังคับบัญชากิจการสืบไป ถ้าราชการฉ้นแปรประการใด ก็ให้คิดถ่านฉ้นแปรโดยข้อ
ราชการให้ชอบจงทุกประการ สู้ดแต่อย่าให้เสียราชการแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า-
อยู่หัวแต่สิ่งหนึ่งสิ่งใดได้ อนึ่งให้พระยาชุมพร กำชับกำชา บุครภรรยา เสด็จร ทนาย บ่าว
ทนายอย่าให้คบหากันสูบฉ้นกินฉ้น แลห้าลาพระพุทธรูป พระสทุปเจดีย์ พระศรีมหาโพช พระอุ-
โบสถ์ พระวิหารการบูรเวิน วัควาอาราม ราชางเอาจาและรนาย มาสัจอันมีคุณ ศักศัน
ไมอันมีผล รือขายสิ่งของทั้งห้าม แลคบหากันกระทำคุณเหงจกฉิ่งฉ้อกระมัต อนุาประชาร-
ราษฎรลูกค้ำวานิช เอาพิทศุทอง เงิน เกรืองอัญมณีของสมรชีพรวม แลคบหากันกระทำกันโชก
ให้ราษฎร เป็นโจร เป็นผู้ร้าย แลกระทำผิดค้ายพระราชกำหนดกตหมายห้ามปรามเก่าใหม่ มีผู้รู้
เห็นร้องฟ้อง กล่าวหาพิจารณาเป็นสัด จะเอาตัวเป็นโทษตามโทษานุโทษ แล้วจะเอาตัวพระ-
ยาชุมพรซึ่งมิได้กำชับกำชาว่ากล่าว เป็นโทษตามพระราชกำหนด กตให้ไว้ ณ วัน ๒ ๓ ๔
คำ จุลศักราช ๑๒๑๘ ปีมโรง

ภาคผนวก ง

สัญญาระหว่าง ไทย - เขมร พ.ศ. ๒๔๐๖^๑

ศุภมัศก จุลศักราช ๑๒๖๔ ปีกุนเบญจศก ความเจริญงานคิจงปีแก่บ้านเมืองยิ่งไปเกิด
 ครั้งนี้พระเวรราชวรานุกุล แม่ทัพผู้รับอำนาจเต็มในราชการเมืองเขมร แต่พระบาทสมเด็จพระ
 พระปรเมนทรมหามงกุฎสุทนต์มณีเทพยพงษวงษาศรีพระกระษัตริย์พระวรมันโกโยคมเจ้าสุวรรณ
 มหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรมธรรมิกบพิตรราชาธิราชบรมนาถบพิตรพระเจ้าอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 แลทนายเสนาบดีฝ่ายหนึ่ง องค์พระนโรดมบรมบริรักษ์มหาอุปราชผู้ครองแผ่นดินเขมร องค์พระ
 ทรราชชนนีไกรแก้วฟ้า แลพญาพระเขมรฝ่ายหนึ่ง ทำสัญญาเพื่อจะให้มีคุณมีประโยชน์แก่เจ้า
 นาย พระยาพระเขมร อนุาประจวบราชภูเมืองเขมร แลเจ้าพระยาแลพระยาผู้ว่าราชการ
 เมืองต่างๆ แลไพร่พลลูกค้ำกึ่งไปมาค้าขาย คัดค้ออยู่กับเมืองเขมรให้รู้และถือตามสัญญานี้สืบ
 ต่อไปภายหน้า ด้วยพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยาม มีพระเดชพระคุณไต่ช่วยทำนุ
 บำรุงเมืองเขมร เป็นล้าค้ำสืบมาแต่ต้นพระวงศ์จนถึงนี้ มีข้อความแจ้งอยู่ในเรื่องราวซึ่งได้เขียน
 ประทับตราผูกไว้กับหนังสือสัญญาแล้ว แลในการนี้เมืองเขมรอยู่ในระหว่างต่อแดนกรุงเพท
 ฝ่ายหนึ่ง ต่อกับเขตรแดนญวนฝ่ายหนึ่ง ต่อกับเขตรแดนฝรั่งเสสฝ่ายหนึ่ง จึงควรจะต้องทำ
 หนังสือชี้แจงความเก่า ข้อความใหม่ทั้งปวงทำให้ปรากฏเป็นที่รู้ที่ทราบ แก่พระเจ้าแผ่นดินแล
 เสนาบดี แลเจ้านายผู้จะครอบครองแผ่นดินเมืองเขมร แลพระยาพระเขมรที่จะมีสิทธิ์ยศต่อ
 ไปภายหน้า ต้องถือความข้อสัญญานี้สืบๆ ไปอย่าได้หาผิดเลย

ข้อ ๑ ว่า เมืองเขมรเป็นเมืองประเทศราชขึ้นกรุงเพท ถ้าเจ้านายพี่น้องวิวาทกัน
 จนถึงรบพุ่งกัน ตาพระยาเขมรหัวเมืองแลราษฎรคิดประทศราย เกล็ดยกอมผู้คนตั้งชักขวางต่อสู้
 เจ้านายผู้ครองแผ่นดินเมืองเขมร ถ้ามีใบบอกของผู้ครองเมืองเขมร เข้ามาแล้วที่กรุงเพทก็จะ
 ต้องแต่งข้าหลวงคุมกองทัพยกไปช่วยระงับปราบปรามจนบ้านเมืองสงบเรียบร้อย ถ้าเจ้านาย
 ญาติพี่น้องเกิดวิวาทบาดหมางกันขึ้น พี่เจ้านายจะพาครอบครัวหนีมาพึ่งที่กรุงเพทก็จะต้องรับไว้
 ให้ออกไปก่อวิวาทอีก เมื่อพี่น้องสิ้นความอาชญา จะบอกขอให้กลับออกไปก็จะยอมให้ไป แต่
 เมื่อแรกหนีมาจะให้จับตัวส่งไป แลจะให้ทำโทษญาติพี่น้องที่ได้ทุกกันทำไม่ได้ ถ้าเมืองเขมร
 เกิดการวิวาทพุ่งเกี่ยวกับประเทศใหญ่ซึ่งเป็นทางพระราชไมตรีกับกรุงเพท จะช่วยว่ากล่าว

^๑ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ ๘ เลขที่ ๑๑๔ จ.ศ. ๑๒๖๔ สัญญาระหว่างไทย
 กับเขมร ๑ ธันวาคม ๒๔๐๖

ให้โดยยุติธรรม แต่จะไม่ยกกองทัพไปช่วยให้เสียทางพระราชไมตรีกับประเทศอื่น

ข้อ ๒ ว่า ลูกค้ากรุงเทพาจะไปบาค้าขายเมืองเขมรก็ได้ ให้ประพฤติตามกฎหมายแลเสียดายสิ่งของทั้งปวงตามพิภคเมืองเขมรจงทุกอย่าง ถ้าลูกค้าเมืองเขมรจะมาค้าขาย ณ กรุงเทพา ก็ต้องเสียดายตามพิภคของกรุงเทพาจงทุกประการ

ข้อ ๓ ว่า คนฝ่ายกรุงเทพาจะเป็นโจรผู้ร้าย ทำผิดต่อบ้านต่อเมืองสิ่งใดๆ หนีออกไปอยู่ในเมืองเขมร เจ้านายแลพระยาพระเขมรทราบความแล้ว จะติดตามส่งตัวเข้ามาเสียให้จงสิ้นโดยเตมกำลังโดยสุจริต จะไปคิดยกย้ายผู้คนที่ทำผิดไว้ คนฝ่ายเมืองเขมรทำผิดต่อเจ้านายพระยาพระเขมร หนีเข้ามาในราชอาณาจักร เจ้านายเมืองเขมรจะบอกเข้ามาหัวเมืองขึ้นกรุงเทพา ก็จะทำให้ติดตามเตมอำนาจ ถ้าจับได้ให้ส่งเข้ามา ณ กรุงเทพาจะได้เสียดายโดยยุติธรรม ถ้ามีความผิดจริงก็จะส่งคืนออกไปให้ ถ้าจะหาโทษให้

ข้อ ๔ ว่า คนในฝ่ายกรุงเทพาจะออกไปถึงท่ามาหากินอยู่ ณ เมืองเขมรโดยเรียบร้อยไปนับความผิด เจ้านายเมืองเขมรก็จะมารับไว้บอกเข้ามา ถ้าไม่มีความเกี่ยวข้องแล้ว ผู้ครองแผ่นดินฝ่ายกรุงเทพาก็ยอมให้ ถ้าคนฝ่ายเมืองเขมรได้ความเดือดร้อนด้วยเหตุใดเหตุหนึ่งจะพากันเข้ามาในแคว้นกรุงเทพา ก็จะมีตราแจ้งเหตุผลนั้นไปถวายเมืองเขมรรู้ แล้วก็แจ้งทำให้คนพวกนั้นอยู่ตามพอสมควร ถ้าพวกนั้นจะไถ่กลับไป ถ้าไม่มีเหตุเกี่ยวข้องแล้ว ก็จะมีตราให้กลับ

ข้อ ๕ ว่า ที่กรุงเทพาจะแต่งทัพหลวงไปเมืองเขมรด้วยราชการสิ่งใด จะไปทางบกทางเรือก็ได้ เจ้านายเมืองเขมรจะไม่ขัดขวาง จะมีความเคารพนับถือจักแจ้งให้รู้เสียถึงความอย่างเคยมาแต่ก่อน ถ้าข้าราชการในกรุงเทพาไปช่วยสุระของตัวเอง คือเยี่ยมญาติพี่น้องญาติผู้รองเมืองเขมรจะไม่ยอมรับเสียญาติได้ แต่ต้องยอมให้ไปให้อยู่ตามประสงค์ในประโยชน์ ถ้าไปทำควาเดือดร้อนด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง ถ้าดวงดวงตัวว่าเป็นข้าหลวงไปบังคับบัญชาเหล่าอาณานิคมก็จงคุมตัวไว้ แลมีใบบอกแจ้งความให้กรุงเทพาทราบ ถ้าเจ้านายเมืองเขมรจะให้พระราชทานเข้ามา ณ กรุงเทพาด้วยราชการสิ่งหนึ่งสิ่งใด เจ้าพนักงานที่กรุงเทพาก็จะจัดที่อยู่เลี้ยงดูเหมือนอย่างแต่ก่อน ถ้าเข้ามาเที่ยวค้าของแลเยี่ยมญาติแลการอื่นซึ่งไม่เป็นกิจการแจ้งในราชการก็จะไปเลี้ยงดู จะให้เที่ยวแลค้าตามลำพัง

ข้อ ๖ ว่า ถ้าเจ้านายผู้ใหญ่ในเมืองเขมรไม่มีชาติที่เมืองลง ญาติพี่น้องผู้ใดควรจะไปปกครองเมืองเขมรไม่ได้ ก็จะไปปรึกษาในเชื้อวงศ์ญาติพี่น้อง แลพระยาพระเขมรให้เห็นพร้อมมูล

กัน แล้วจึงจะเสกจึงให้เป็นเจ้าแผ่นดินกรุงเบืองเขมรต่อไปอย่างแต่ก่อน จะไม่ทิ้งไปตามแต่พระราชหฤทัยของพระเจ้าแผ่นดินกรุงเทพ

ข้อ ๗ ว่า พระยาพระเขมรผู้ใหญ่ที่เคยได้รับเครื่องอิศริยยศมาแต่กรุงเทพฯ ถึงไม่มีตัวลง เจ้านายเขมรจะตั้งขึ้นตามลำพังไม่ได้ ต้องบอกเข้ามาขอ กรุงเทพฯ ก่อน เปื่อไล่เลียงเห็นว่า เป็นคนซื่อสัตย์สุจริต ความจะช่วยทำนุบำรุงบ้านเมืองได้ ก็จะต้องตั้งพระราชทานเครื่องอิศริยยศตามควรแก่ยศถาศักดิ์อย่างแต่ก่อน เมื่อสืบรู้เห็นว่า เป็นผู้ไม่สุจริต ไม่เป็นที่ชอบใจแก่ราษฎร เป็นแต่ชอบใจเจ้านายเขมรฝ่ายเดียว จะไม่ยกย่อง

ข้อ ๘ ว่า เมืองพระตะบองกับเมืองขึ้น แลเมืองเสียมราฐ ซึ่งแก่พระองค์เองสมเด็จพระนารายราชาธิบดี ได้ยกถวายให้ขึ้นแก่กรุงเทพฯ ที่เดียวไม่ขึ้นเมืองเขมรตั้งแต่เมื่อครั้งแรกไปเป็นเจ้าเมืองเขมรในปีเถาะสัปตศก จุลศักราช ๑๑๕๗ นั้นก็ดี เมืองเขมรป่าดงดั่งปวงที่ขึ้นกรุงเทพฯ มาแต่เดิมก็ดี ถึงบัดนี้ไม่มีเจ้าเมืองกรบการแลราษฎรเป่าเขมรเหมือนกัน ขลเมืองลาวเมืองช่ากอเขมรแดนเมืองเขมร เปนเมืองขึ้นกรุงเทพฯ มาแต่ก่อน ตั้งแะเมืองเซียงแคงเมืองอัตปือขึ้นไปนั้นก็ดี เจ้านายเมืองเขมรไม่เอื้อเอียงบังคับบัญชาว่ากล่าว ว่าต่อเอาเขมรแดนเมืองเขมร ถ้ามีความเกี่ยวข้องกับควรจะพูดจาให้แล้วกัน ก็จจะว่ากล่าวกันให้แล้ว ถ้ามีตกลงกันใหม่ขอเข้ามา ขอกรุงเทพฯ จะตัดสินให้โดยยุติธรรม เจ้านายเมืองเขมรจะไม่ไปค้าขายชื้อเอาตามอำนาจตนเอง ถ้าเมืองประเทศราชลาวกัด้ เปืองชั้นในใกล้เมืองเขมรก็ดี จะขบถแก่กรุงเทพฯ อย่างกริ่งเมืองเวียงจันทน์ เมืองเขมรรู้ความจะบอกบาให้ทราบโดยเร็วตามกำลัง แล้วไม่ให้ทำร้ายถึงแก่พวกชนถนนั้นเลย

ข้อ ๙ ว่า คนผิวขาวชาวยุโรปต่างๆ ก็ดี แชกอินเกีย แชกอาหรับ แชกตุรเก ซึ่งไทยเรียกว่าแขกเทศ แชกนอกแขกในก็ดี บางคนบางพวกเป็นลูกค้าบาเพื่อรวมมาอยู่ค้าขาย บางคนบางพวกเป็นนักปราชญ์เลกสอนศาสนา แลแสวงหาสิ่งต่างๆ ตามประสงค์ คนแต่เมืองไกลเช่นนี้ ย่อมเปนคนซึ่งขึ้นอยู่ในบ้านเมืองซึ่งเปนอาณาจักรให้เขามีอำนาจมาก เมืองเหล่านั้นลาวก็เปนไปครึกับกรุงเทพฯ ได้ทำหน้าที่สื่อสารแลมีกงสุลมาตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ ก็กันต่างประเทศพวกนั้น ถึงแต่ก่อนก็เคยไปตั้งสิ่งสอนศาสนาแลค้าขายในเมืองกำปอคมบ้าง ขึ้นไปถึงเมืองจุกงมีชัยบ้าง คนต่างประเทศมาแต่ไกลเช่นนี้ ผู้ครองเมืองเขมรจะประพฤติกโดยไมตรีเหมือนที่กรุงเทพฯ จะไม่ปล่อยให้ชาวเมืองเขมรทำการขบถแลลอลวงต่างๆ ด้วยสำคัญว่าเป็นคน

บาแต่ไกล และจะยอมให้ดูแลเที่ยวไปในี่ซึ่งผู้ครองเมืองฝ่ายเขมรจะระวังรักษาไว้ให้ป็นอันตราย และจะยอมให้พวกนั้นซื้อเขาที่ เป็นที่อยู่ที่ดีภายในเมืองเขมรใดๆซึ่งผู้ครองฝ่ายเขมรจะเห็นว่าควร แลให้มีกำหนดการซื้อที่ เขาที่ ตามอย่างสัญญาในกรุงเพทซึ่งได้ทำแก่อนานาประเทศ ถาคนพวกนั้นน้อยยกว่ากับชาวเมืองเขมรก็ วิวาทกันมาขอให้ตั้งขึ้นก็ ผู้ครองแผ่นดินเขมรจะว่ากล่าวไกลเกลี้ย จะสืบทายไปถาเขาจริง แลจะจัดสินให้โดยข้อสัญญาเพียงธรรม ถาคนต่างประเทศไม่ยอมตามคำสั่งขึ้นก็ ถาคนต่างประเทศบางกนมางพวกประพฤติผิด ทำเกินเลยแก่ผู้ครองฝ่ายเขมรอย่างใดๆก็ ผู้ครองเมืองเขมรจะไม่ทำโทษ ตามอาญาเมืองเขมรก่อนจะมีใบนอกแจ้งความมายังกรุงเทพฯ กำหนดซื้อตัวแลซื้อเมืองของผู้ซึ่งบังคับความแลผู้ทำผิดต่างๆ นั้นให้แน่ เสนาบดีในกรุงเทพฯ จะช่วยเอาธุระไปศ้อว่าแกกงสุลเมืองนั้นๆ แลคิคอ่านคำสั่งให้ความเป็นแลแล้วแกกัน ตามผู้มีอำนาจในคนต่างประเทศนั้นๆหาหนังสือขายแกกงสุลสำหรับเมืองของตัวในกรุงเทพฯ ให้ยื่นต่อผู้ครองแผ่นดินฝ่ายไทย ว่าผู้ครองเมืองฝ่ายเขมรคบเหง แลประพฤติผิดแกตัวลพวกนั้นอย่างไร ผู้ครองแผ่นดินฝ่ายไทยทราบความแลจะมีหนังสือไปหาหรือ จะแต่งข้าหลวงไปสืบถามเอาความเป็นจริง แลจะยอมให้ข้าหลวงไปสืบเอาความจริงไม่ชักขวาง ถาอย่างหนึ่งจะแต่งพระยาพระเขมรที่มีถ้อยคำควนเชื่อถือได้ไปว่าความในกรุงเทพฯ ก่อนากงสุลของชาวเมืองนั้นๆที่เปบโจทย์ เมื่อผู้ครองแผ่นดินกรุงเทพฯจะปลุกษาพร้อมแกกงสุลเมืองของคนที่เป็นโจทย์ ขอบความกันอย่างไรแล้ว ผู้ครองเมืองฝ่ายเขมรก็จะยอมประพฤติตามทุกประการ ผู้ครองเมืองฝ่ายเขมรจะไปประพฤติการก่อเหตุให้กรุงเทพฯเสียหายพระราชไมตรีกับบ้านเมืองที่มีสัญญาเปมไปครีกันอยู่

ข้อ ๑๐ ว่า เครื่องราชบรรณาการมีจำนวนสิ่งของที่ไทยแต่งพระยาพระเขมร คุมมาทูลเกล้าถวายทุกปีนั้น ถ้าปีข้อชักขวางจริงๆควยบ้านเมืองมีหับศึกสงคราม ถาเหตุอื่นควนเหนควยว่าชักขวางในปีใดๆปีหนึ่ง ถาสองปี เขมรจะขอเสียมบางครั้งเปนครั้งเปนคราว ฝ่ายกรุงเทพฯก็จะยอมให้ ถาไม่มีเหตุการ เปนข้อที่ควนจะเหนควยแล้ว ถึงกำหนดปีเจ้านายเมืองเขมรจะแต่งพระยาพระเขมรคุมเข้ามาทูลเกล้าถวายจงทุกปีไปชักขวางไว้ พระยาพระเขมรผู้ใดคุมเครื่องราชบรรณาการเข้ามา ก็จะได้ไ้ถาบราชการ พระราชทานเงินตรา เลือดยา เปนรางวัลให้ตามยศบันดากักก็ แลฝากสิ่งของตอบแทนไปพระราชทานเจ้านายเมืองเขมรตามอย่างเคยเหมือนแต่ก่อน

ข้อ ๑๑ ว่า แขวงเมืองโพธิสัตร์ เมืองกพงสวายทั้งสิ้น เปนเขตแขวงติดคอกับเมืองพระตะบอง เมืองนครเสียมราบ ซึ่งเปนเมืองขึ้นของกรุงเทพฯที่เคียวมานานแล้ว ผลประ-

ภาคผนวก จ

สัญญาเมืองไทยกับฝรั่งเศสเรื่องเขมร^๑

พระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม แลสมเด็จพระเจ้าเอมเปอเรอฝรั่งเศส มีความปรารถนาให้ตกลงกันว่า ภายเมืองไทย เมืองไทยเมืองเขมร เพราะผู้ครองแผ่นดินไทย ฝรั่งเศสผู้ครองแผ่นดินเขมร ได้ทำหนังสือสัญญาที่เมืองอุคงวิชัย วันที่ ๑๑ เดือน ออตุสต์ ในปีคริสต์ศักราช ๑๘๖๓ ตรงกับวันที่ ๒๗ เดือนอาชฎิปถ์ จุลศักราช ๑๒๒๕ ปี ไม่ให้มีเกิดขัดขวางทางพระราชไมตรีหมองหมางทั้งสองฝ่าย ฝ่ายสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม โปรดตั้งให้พระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์เป็นราชทูต พระมหาเสนาเป็นอุปทูตเขมรอำนาจ ฝ่ายพระเจ้าเอมเปอเรอฝรั่งเศส ได้ตั้งให้มช็เออ มาติ ล็อกแนน เกอบุคซิติโอกรานกรังเคอร์ลาเวร์ยอง คอนเพอร์มินิสเตอร์ว่าการต่างประเทศเขมรอำนาจ ได้ตรวจหนังสือ เคาแคนแดล ถูกต้องพร้อมกันทั้งสองฝ่ายแล้ว ได้ตกลงทำหนังสือสัญญากันตามนี้

ข้อ ๑ ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามยอมความป้องกัน ซึ่งสมเด็จพระเจ้าเอมเปอเรอไคป้องกันเมืองเขมร

ข้อ ๒ ว่า หนังสือสัญญาซึ่งไทยแลเขมรทำไว้ในเดือนคิเชบเบอร์ ในปีคริสต์ศักราช ๑๘๖๓ ใช้ไม่ได้ ไปเบื้องหน้าผู้ครองแผ่นดินฝ่ายสยาม จะอ้างข้อหนึ่งข้อใดในหนังสือสัญญานั้นไม่ได้

ข้อ ๓ ว่า สมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม แลพระเจ้าแผ่นดินที่จะสืบพระอิสริยยศจะไม่ขอส่งยอการเครื่องบรรณาการหรือของอื่นๆซึ่งเป็นสำคัญเมืองขึ้น ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระเจ้าเอมเปอเรอฝรั่งเศส สัญญาจะไม่เอาแผ่นดินเขมร เพิ่มดินแก่หัวเมืองญวนซึ่งเป็นของฝรั่งเศส

ข้อ ๔ ว่า เมืองพระกะบอง เมืองนครเสียมราบ คงอยู่เป็นของไทย เพราะเขตรแดน ๒ เมืองนี้ แลเขตรแดนเมืองอื่นๆของไทยซึ่งติดต่อกับเขตรแดนของเขมร คงอยู่ตามสังเกตุกันในการนี้ จะต้องดำเนินโดยเร็ว ผู้ครองฝ่ายสยามและผู้ครองฝ่ายเขมร จะให้ขุนนางไปปักปันเขตรแดนเป็นสำคัญ ต่อหน้าพร้อมกันกับขุนนางฝรั่งเศส ซึ่งคอเวอนแมนผู้สำเร็จราชการเมืองไซ่ง่อนจะใช้ไปปักปันเขตรแดน ตกลงกันแล้ว ขุนนางฝรั่งเศสจะทำแผนที่เป็นสำคัญโดยข้อตรง

^๑ หอสมุดแห่งชาติ จดหมายเหตุนครบาลที่ ๘ เลขที่ ๓๕ จ.ร. ๑๒๒๕ สัญญาเมืองไทยกับฝรั่งเศสเรื่องเขมร ๑๕ กรกฎาคม ๒๔๑๐

ข้อ ๕ ว่า ฝ่ายไทยจะไม่ล่วงเข้าไปในเขตรแดนเขมร เขมรจะไม่ล่วงเข้ามาในเขตรแดนของไทย คนฝ่ายไทยฝ่ายเขมรจะไปค้าขายและอาศัยไปมาหากันโดยเสรีก็ได้ ถ้าคนอยู่ในบังคับไทยทำผิดข้อกฎหมายที่เมืองเขมร เจ้าพนักงานเขมรจะทำโทษโดยยุติธรรมตามกฎหมายฝ่ายเขมร ถ้าคนอยู่ในบังคับเขมรทำผิดกฎหมายในที่เมืองไทย เจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะทำโทษตามกฎหมายเมืองไทยอย่างยุติธรรม

ข้อ ๖ ว่า เรือฝรั่งเศสจะขึ้นลงตามลำแม่น้ำโขง และในทะเลสาบเขตรแดนไทยได้โดยสะดวก กอเวอนแนมไทย จะทำเปิดช่องสำหรับตัวผู้ที่จะไป สุดแต่เจ้าพนักงานฝรั่งเศส จะกำหนดกีดกัน ให้ไว้แก่เจ้าพนักงานฝ่ายฝรั่งเศสที่เมืองไซ่ง่อน ลงชื่อประทับตราฝรั่งเศส ให้กับผู้จะไปเข้าไปในแผ่นดินของไทย จะต้องถือตามหนังสือสัญญาปีคริสต์ศักราช ๑๘๕๖ เปิดช่องนี้จะใช้ได้อย่างเดียวกับเปิดช่องที่ว่าในข้อ ๓ หนังสือสัญญาปี ๑๘๔๖ และผู้ถือหนังสือเปิดช่องนั้น มีข้อชักขวางจะไต่ฟ้องเจ้าพนักงานฝ่ายข้างไทย

ข้อ ๗ ว่า กอเวอนแนมฝรั่งเศส จะบังคับฝ่ายเขมรถือตามหนังสือสัญญานี้

ข้อ ๘ ว่า หนังสือสัญญานี้ เขียนเป็นอักษรไทย อักษรฝรั่งเศส ถูกต้องใช้ได้เหมือนกัน

ข้อ ๙ ว่า หนังสือสัญญานี้จะต้องวิดิไฟเปลี่ยนกันที่กรุงเทพฯ ในกำหนด ๕ เดือน ถ้าเร็วกว่าตามแต่จะได ผู้รับสั่งแทนอำนาจทั้งสองฝ่าย ได้ลงชื่อประทับตราเป็นสำคัญ

หนังสือสัญญาได้ทำไว้ที่กรุงปารีส ๒ ฉบับ วันที่ ๑๕ เดือนยูลี ปีคริสต์ศักราช ๑๘๖๓ ปี ตรงกับวัน ๒ ๓ ๔ ค่ำ จุลศักราช ๑๒๒๕ ปีเถาะนพศก^{๑๗}